T.C.
DOKUZ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ
ATATÜRK İLKELERİ VE İNKILÂP TARİHİ ENSTİTÜSÜ
ATATÜRK İLKELERİ VE İNKILÂP TARİHİ ANABİLİM DALI

İKİNCİ DÜNYA SAVAŞI DÖNEMİ TÜRK-İTALYAN İLİŞKİLERİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

YETER MENGEŞ

DANIŞMAN

YRD.DOÇ.DR.AHMET MEHMETEFENDİOĞLU

İZMİR-2016

YEMİN METNİ

Yüksek Lisans tezi olarak sunduğum "İkinci Dünya Savaşı Dönemi Türk-İtalyan İlişkileri" adlı çalışmanın; tarafımdan, bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurmaksızın yazıldığını ve yararlandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu, bunlara atıf yapılarak yararlanılmış olduğunu belirtir ve bunu onurumla doğrularım.

20/01/2016.

Yeter MENGEŞ

DOKUZ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ
ATATÜRK İLKELERİ VE İNKILAP TARİHİ ENSTİTÜSÜ
YÜKSEK LİSANS TEZ SAVUNMA SINAVI TUTANAĞI

Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Anabilim Dalı Başkanlığı

Tarih :29.01.2016
Sayı :71225727-302-14-05/ 94

ATATÜRK İLKELERİ VE İNKILAP TARİHİ ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Anabilim Dalı A.İ.İ.T .Yüksek Lisans programı **2012880151** numaralı öğrencisi **Yeter MENGEŞ** ile ilgili Yüksek Lisans tez savunma sınavı tutanağı aşağıdadır
Gereğini arz ederim.

Prof. Dr. Bülent ÇUKUROVA
Anabilim Dalı Başkanı

SINAV TUTANAĞI

Tez sınav jürimiz tarafından incelenen **"2.DÜNYA SAVAŞI DÖNEMİ TÜRK İTALYAN İLİŞKİLERİ"** başlıklı Yüksek Lisans tezi ile ilgili olarak jürimiz 29/01/2016 tarihinde saat: 11.00 'da toplanarak aşağıda belirtilen şekilde işbölümü yaptıktan sonra adayın tez savunmasını dinlemiştir. Yönetmelik gereğince adaya tezi ile ilgili sorular yöneltilmiş ve tartışmalardan sonra adayın tezi hakkında aşağıdaki karar verilmiştir.

☒ KABUL edilmesine ☒ Oy Birliği ile BAŞARI NOTU: (95) DOKSANBEŞ

☐ RED edilmesine ☐ Salt Çoğunlukla

☐ (**) DÜZELTME verilmesine

Tez Sınav Jürisi	Unvanı, Adı Soyadı	İmza
Tez Danışmanı	Yrd. Doç. Dr. Ahmet MEHMETEFENDİOĞLU	
Üye	Yrd. Doç. Dr. Nilgün Nurhan KARA	
Üye	Yrd. Doç. Dr. Türkan BAŞYİĞİT	

ONAY
Prof. Dr. Bülent ÇUKUROVA
Müdür V.

(**) Tezi hakkında düzeltme kararı verilen öğrenci, en geç üç ay içinde gerekli düzeltmeleri yaparak tezini aynı jüri önünde tekrar savunur.

ÖZET

Lozan antlaşmasından sonra 1924 yılından itibaren Türkiye'nin bir türlü uzlaşamadığı İtalya'nın Akdeniz'de yarattığı tehdit, İtalya lideri Mussolini'nin her fırsatta dile getirdiği emperyalist emelleri ve "*Mare Nostrum*" gürültüleri, incelenen dönemin Türk dış politikasını etkileyen önemli etken olmuştur.

İkinci Dünya savaşına giden yolda, Türkiye'nin izleyeceği dış politikasını doğrudan etkileyen esas olay, İtalya'nın Almanya'dan esinlenerek, 7 Nisan 1939'da Arnavutluk'u işgal ederek Balkanlara adım atmak üzere bir köprübaşı tesis etmesi olmuştur. Rodos ve 12 adada çok sayıda İtalyan birliğinin mevcudiyeti de dikkate alındığında Türkiye, bu işgali kendisine ve Balkanlara karşı açık ve yakın bir tehlike olarak algılayacak, bu tehdit karşısında İngiltere ile işbirliğine gidecektir.

Bu çalışma, 2. Dünya savaşına giden yolda karşı kamplarda yer alan; doğrudan bir saldırıya uğramadıkça savaşa girmemek kararında olan Türkiye ile Mare Nostrum ve Roma imparatorluğu hayalleri kuran İtalya arasındaki savaş öncesi ve savaş esnasındaki ilişkileri bilimsel veriler ışığında inceleyerek ortaya koymayı amaçlamıştır.

Anahtar Kelimeler: İsmet İnönü, Türkiye, İkinci Dünya Savaşı, İtalya, Benito Mussolini.

ABSTRACT

After the Lausanne Treaty, the threat in the Mediterranean basin that is created by Italy that Turkey could not agree with, the Italian leader Mussolini's imperialist ambitions that is declared by himself at every opportunity and the "Mare Nostrum" noises, has been important factor affecting the Turkish foreign policy in the period under review.

On the road to the Second World War, the main event that affected the Turkey's foreign policy was the Italy's invasion that is inspired by the Germany Albania on April, 7, 1939 and establishing a bridgehead to take steps in the Balkans.

Taking into consideration the presence of the Italian troops in Rhodes and 12 islands, the occupation itself has been considered by Turkey a clear and imminent danger for herself and for Balkans, and she has cooperated with UK.

In this study, it has been aimed to reveal by the method of scientific data usage the relations between Turkey that is strictly decided not to enter the war unless receive a direct attack and Italy that dreams Mare Nostrum and Roman Empire during the second World War period.

Key words: İsmet İnönü, Turkey, Second World War, Benito Mussolini, Italy.

İÇİNDEKİLER

ÖZET I
ABSTRACT II
İÇİNDEKİLER III
KISALTMALAR VIII
ÖNSÖZ IX
GİRİŞ 1

BİRİNCİ BÖLÜM
TÜRK-İTALYAN İLİŞKİLERİNİN TARİHİ GELİŞİMİ (1000-1922)

I.ANADOLU SELÇUKLU VE BEYLİKLER DÖNEMİNDEN TANZİMAT DÖNEMİNE KADAR TÜRK İTALYAN İLİŞKİLERİ (1000-1839)

1.1. Anadolu Selçuklu Devleti ve Beylikler Döneminde İtalyanlarla İlişkiler 10
1.2.Osmanlı Devletinin Kuruluş ve Genişleme Döneminde İlişkiler 11
1.3.Askerlik ve Denizcilik Bakımından Etkileşimler 16
1.4.Türkçe-İtalyanca Dil İlişkileri 17

II.TANZİMAT DÖNEMİNDEN TRABLUSGARP SAVAŞINA KADAR TÜRK-İTALYAN İLİŞKİLERİ (1839-1911)

III. TRABLUSGARP SAVAŞI (1911-1912) DÖNEMİ TÜRK-İTALYAN İLİŞKİLERİ

3.1.İtalya'nın Geç Kalan Sömürgeciliği 22
3.2.İtalya'nın Trablusgarp Saldırısı …… 25
3.3.İtalya'nın Anadolu'ya Yönelmesi ve Demiryolu İmtiyazı 29

IV.BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞI DÖNEMİNDE TÜRK-İTALYAN İLİŞKİLERİ (1914-1918)

4.1.İtalya'nın Bekle-Gör Politikası 30
4.2.İtalya'nın Osmanlı Devletine Karşı 1.Dünya Savaşına Girmesi 32
4.3. Saint Jean de Maurienne Antlaşması 33
4.4.Libya (Trablusgarp) Savaşı (1914-1918) 34

V.MONDROS MÜTAREKESİNDEN CUMHURİYETİN İLANINA KADAR TÜRK İTALYAN İLİŞKİLERİ (1918-1923)

5.1.Mondros Ateşkes Antlaşması Uygulamalarında İtalya 35
5.2.Kont Sforza – Mustafa Kemal Paşa Görüşmesi 37

5.3.İtalyan Mandası Meselesi 39
5.4.Milli Mücadele Döneminde İtalyan İşgalleri 42
5.5.İtalya'dan Satın Alınan Savaş Malzemeleri 46
5.6.Heyet-i Temsiliye ve TBMM Döneminde Türk-İtalyan İlişkileri..... 47

İKİNCİ BÖLÜM

CUMHURİYET DÖNEMİ TÜRK-İTALYAN İLİŞKİLERİ (1922-1938)

I. İTALYA'DA FAŞİZM'İN İKTİDARA GELMESİ VE FAŞİST SİSTEMİN KURULMASI... 51

II. LOZAN BARIŞ KONFERANSI VE SONRASINDA TÜRK-İTALYAN İLİŞKİLERİ
2.1. Lozan Barış Konferansında İtalya'nın Tutumu 57
2.2.Lozan Sonrası Ticari İlişkilerin Gelişmesi 62
2.3.Musul Meselesi ve Sonrasında Türk-İtalyan İlişkileri 63
2.4. Türk- İtalyan, Tarafsızlık, Uzlaşma ve Adli Çözüm Antlaşması 66
2.5.İtalyan Mimar-Sanatçı Pietro Canonica'nın Türkiye'deki Faaliyetleri..... 69
2.6.Başvekil İsmet Paşa'nın İtalya'yı Ziyareti 70
2.7.Türkiye'nin Donanma Kurması ve İtalya'dan Aldığı Deniz Silahları 74

IIII. İTALYA'NIN SALDIRGAN POLİTİKALARININ ORTAYA ÇIKMASI VE TEPKİLER
3.1.Mussolini'nin Roma Dörtlü Güç Paktı..... 76
3.2.Mussolini'nin Faşist Kongresindeki Önemli Bir Nutku..... 77
3.3.İtalyan Tehditine Karşı Balkan Paktının Kurulması 78
3.4.İtalya'nın Habeşistan'ı İşgali ve Türk-İtalyan İlişkilerine Etkileri 80
3.5. Gelişen Siyasal Olayların Türk-İtalyan Ticari İlişkilerine Etkileri 85

IV.İTALYA'NIN ALMANYA İLE YAKINLAŞMASI VE ROMA-BERLİN MİHVERİ..... 86

V. MONTRÖ BOĞAZLAR SÖZLEŞMESİ VE İTALYA'NIN TUTUMU..... 88

VI. MİLANO MÜLÂKATI VE TÜRK-İTALYAN İLİŞKİLERİNE ETKİSİ..... 91

VII. NYON KONFERANSI VE SONRASINDA TÜRKİYE VE İTALYA'NIN TUTUMLARI. ..... .93

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

İKİNCİ DÜNYA SAVAŞI DÖNEMİNDE İTALYA

I.İTALYA'NIN İKİNCİ DÜNYA SAVAŞI ÖNCESİ DÖNEMDEKİ SİYASAL VE EKONOMİK FAALİYETLERİ

1.1. İtalya'nın Siyasal Hedefleri ile Ekonomik Durumundaki Dengesizlikler 96
1.2.Hitler'in Korku Politikası, Anschluss ve İtalya üzerindeki Etkileri 98
1.3.Münih Konferansı, Çekoslovakya'nın Parçalanması ve İşgali 100
1.4.Münih Konferansı Sonrası İtalyan Politikası 101
1.5.İtalya'nın Arnavutluk'u İşgali 103
1.6.Arnavutluk İşgali Sonrasındaki Gelişmeler ve Tepkiler 105
1.7.İtalyan-Alman Antlaşması (Çelik Pakt-Patto d'Acciaio). 106

II.SAVAŞIN BAŞLAMASINDAN İTALYA'NIN SAVAŞA GİRMESİNE KADAR OLAN OLAYLAR

2.1. İtalya'nın Savaşın Başlangıcındaki Politikası 108
2.2. İtalya'nın Savaş Karşısındaki Tutumuna Türkiye'de Tepkiler 112

III.İTALYA'NIN 1940'DAKİ DURUMU

3.1. Mussolini'nin Paralel Savaş Anlayışı 113
3.2. Mussolini-Hitler Brenner Buluşması 115
3.3.Savaşın Avrupa'da Yayılması ve İtalya 117
3.4.İtalya'nın İngiltere ve Fransa'ya Karşı Savaş İlan Ederek Savaşa Girmesi 123

IV.İTALYAN SİLAHLI KUVVETLERİNİN İKİNCİ DÜNYA SAVAŞI DÖNEMİNDEKİ DURUMU VE KATILDIĞI SAVAŞLAR

4.1.İtalyan Savunma Sanayii ve Silahlı Kuvvetlerinin Durumu 125
4.2.İtalya'nın Fransız Alplerindeki Muharebeleri 130
4.3.İtalya'nın Doğu Afrika Savaşları 132
4.4.İtalya'nın Kuzey Afrika Savaşları 132
4.5.İtalya'nın Yunanistan'a Saldırısı 137
4.6.Rus Cephesi ve Stalingrad'da İtalyan 8. Ordusu 141

V.İTALYA'DA FAŞİST HÜKÜMETİN SONA ERMESİ

5.1.Mussolini İktidarının Son Günleri ve İtalya'nın Savaştan Çıkışı 143
5.2.Mussolini'nin Kurtarılması ve Kuzey İtalya'da Yeni Faşist Hükümetini Kurması 155

5.3.İtalya Toprakları Üzerinde Müttefik-Alman Savaşı 157
5.4.İtalya'da İç Çarpışmalar ve Mussolini'nin Sonu 158

VI. İTALYA'DA SAVAŞ SONRASI GELİŞMELER
6.1.İtalya'nın Yeniden Yapılanma Dönemi 161
6.2.Paris Barış Antlaşması'nın İtalya'ya Etkileri 164

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

İKİNCİ DÜNYA SAVAŞI DÖNEMİNDE TÜRKİYE

I.SAVAŞ ÖNCESİ DÖNEM (1930-1938)'DE TÜRKİYE'NİN DURUMU 167
1.1.İnönü'nün Başbakanlıktan Ayrılması 170
1.2.Atatürk'ün Hastalığı ve Ölümü 171
1.3.İnönü'nün Cumhurbaşkanı olması 172

II. İKİNCİ DÜNYA SAVAŞI DÖNEMİNDE TÜRK DIŞ POLİTİKASI
2.1. İkinci Dünya Savaşı Başlangıcında (1939-1940) Türkiye'nin Durumu 174
2.2.Politika Tespit Usulü 175
2.3.Dış Politikada Önder ve Yönetici Kadro 176
2.4.Etkin Tarafsızlık ..... …177
2.5.Savaşta Türkiye Ekonomisinin Kısa Bir Tahlili 178
2.6.İkinci Dünya Savaşında Türkiye'de Basın ve Kamuoyu 181
2.7.Basın Üzerindeki Denetim Meselesi 183
2.8. Türk Silahlı Kuvvetlerinin Durumu 184

III.SAVAŞAN DEVLETLERİN STRATEJİLERİ VE DIŞ POLİTİKALARI KARŞISINDA TÜRKİYE'NİN YAKLAŞIMLARI
3.1. Türk-İngiliz-Fransız İttifakına Giden Yol 188
3.2.Türkiye'nin İngiliz ve Sovyet Dostluklarını Bağdaştırma Çabaları 190
3.3.Türk-İngiliz-Fransız Üçlü İttifak Antlaşması 192
3.4.Balkan Blokunu Yeniden Canlandırma Girişimleri 194
3.5.Fransa'nın Çöküşü, İtalya'nın Savaşa Dahil Olması ve Etkileri 196
3.6.İtalya'nın Kuzey Afrika, Doğu Afrika ve Yunanistan'a Saldırısı ve Etkileri 200

IV.1941-1942 TÜRK DIŞ POLİTİKASI
4.1.Türk-Alman Saldırmazlık Paktına Kadar Türk Dış Politikası 202

4.2.Türk-Alman Saldırmazlık Paktı 205
4.3.Mihver Ordularının Sovyetlere Saldırısından Stalingrad Savaşının Sonuna Kadar... 211
4.4.Refah Faciası Olayı 213
4.5.Luigi Ferraro Olayı..... 214

V.1943-1944 YILLARI TÜRK DIŞ POLİTİKASI
5.1.Müttefiklerin Türkiye'yi Savaşa Sokma Çabaları..... 215
5.2.Casablanca Konferansı 216
5.3.Adana Görüşmeleri ve Sonrası..... 217
5.4.Washington Konferansı187..... 219
5.5.Quebec Konferansı 220
5.6.Moskova konferansı 220
5.7.I.Kahire görüşmeleri..... 220
5.8.Tahran Konferansı ve II.Kahire görüşmeleri 221
5.9.II. Kahire Konferansı Sonrası..... 225
5.10.Boğazlardan Transit Geçiş Sorunu ve Menemencioğlu'nun İstifası..... 226
5.11.Türkiye'nin Mihver'le ilişkilerini Kesmesi ve Savaş İlanı 227
5.12.Krom Meselesi..... 228
5.13.Ege Adalarından Gelen Mülteciler Sorunu 229
5.14.İngiliz ve İtalyan Esirlerin Mübadelesi 230

VI.TÜRKİYE ÜZERİNDE SOVYET İSTEKLERİ VE 1945 KÂBUSU 231
VII. EGE ADALARI SORUNU
7.1. İkinci Dünya Savaşı Yıllarında Ege Adaları 234
7.2. İkinci Dünya Savaşı Sonrası Barış Görüşmelerinde Rodos ve 12 Ada..... 240
SONUÇ 242
TABLOLAR..... 251
RESİMLER 255
KAYNAKÇA 265

KISALTMALAR

A.A.M. **:** Atatürk Araştırma Merkezi

A.g.e. **:** Adı Geçen Eser

A.g.m. : Adı Geçen Makale

ARMIR :Armata Italiana in Russia-Rusya'da İtalyan Ordusu.

Bkz. : Bakınız

C. : Cilt

Çev. : Çeviren

ÇTTAD : Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi

DİB. : Dışişleri Bakanı

FPN : Partito Nazionale Fascista- İtalyan Milli Faşist Partisi

Gen. : General

Genkur. : Genelkurmay

Haz. : Hazırlayan

MC : Milletler Cemiyeti

NATO : Kuzey Atlantik Paktı

OTDP : Olaylarla Türk Dış Politikası

S. : Sayı

s. : Sayfa

T.C. : Türkiye Cumhuriyeti

TDK : Türk Dil Kurumu

TDP : Türk Dış Politikası

TİH : Türk İstiklal Harbi

TSK : Türk Silahlı Kuvvetleri

TTK : Türk Tarih Kurumu

Yay. : Yayınları

ÖNSÖZ

İkinci Dünya savaşı öncesi dönemde Türkiye'yi yöneten kadrolar Mussolini İtalya'sıyla Hitler Almanya'sını büyük bir dikkatle takip etmektedirler. Özellikle Mussolini'nin Ege denizi, adalar ve Akdeniz'le ilgili bilinen emelleri büyük bir endişe ve kaygı içinde izlenmektedir. Atatürk'ün gösterdiği yolda çağdaş uygarlığı hedefleyen ve onu Batı dünyasında arayan genç Türkiye Cumhuriyeti yaklaşan savaşa karşı kendisini güvence altına alacak politikalar için henüz kesin kararını vermemiştir.

Avrupa'nın büyük bir hızla İkinci Dünya savaşına gitmeye başladığı yolda, Türkiye'nin izleyeceği dış politikasını doğrudan etkileyen esas olay, İtalya'nın Almanya'dan esinlenerek, 7 Nisan 1939'da Arnavutluk'u işgal etmesi ve Balkanlara adım atmak üzere bir köprübaşı tesis etmesi olmuştur. Rodos ve 12 adadaki askeri varlığı ve Mussolini tarafından " Mare Nostrum" sloganı ile somutlaştırılmaya çalışılan Faşist İtalya'nın emelleri dikkate alındığında Türkiye, bu işgali kendisine ve Balkanlara karşı açık ve yakın bir tehlike olarak algılayacak, bu tehdit karşısında İngiltere ile işbirliğine gidecektir.

19 Ekim 1939'da Ankara'da imzalanan Türk-İngiliz-Fransız İttifak antlaşmasıyla, Akdeniz'de bir Avrupa devleti (İtalya) tarafından bir saldırı olması durumunda Türkiye, İngiltere ve Fransa karşılıklı olarak yardımlaşacaklardır. Bu antlaşma ile Akdeniz'de İtalya'ya karşı mevcut statüko güvence altına alınmış oluyor ve Türkiye böylece, İtalya'ya karşı resmen ve açıkça İngiltere'nin yanında yer alıyordu.

Türkiye tarihinde çok önemli ve Kurtuluş savaşından sonraki en zor bir dönem olan 2. Dünya savaşı esnasında Türkiye'yi yöneten kadroların izlemiş olduğu politikalar ve Türkiye-İtalya ilişkilerinin tam olarak anlaşılabilmesi için, Türkiye ve İtalya'nın 1. Dünya savaşı ve sonrasındaki durumlarının ve tarihsel süreçte sık sık karşı karşıya gelmiş olan iki devletin tarihsel süreç içindeki ilişkilerinin de bilinmesine ihtiyaç olduğu anlayışıyla, Türk İtalyan ilişkilerinin erken Osmanlı döneminden başlanarak, İkinci Dünya savaşı dönemine kadar olan süreç özet olarak ele alınmış ve değerlendirilmeye çalışılmıştır.

Bu tezin hazırlanmasında bana gerekli destek ve kolaylıkları gösteren Yrdc.Doç.Dr. Ahmet Mehmetefendioğlu'na teşekkürü borç bilirim.

GİRİŞ

Lozan antlaşmasından sonraki dönemde İngiltere, Fransa ve İtalya gibi dönemin büyük güçleriyle komşu durumuna gelen Türkiye, Cumhuriyet'in ilk yıllarında İngiltere ve Fransa ile yakın geçmişinden kaynaklanan sorunlar yaşamasına rağmen bu sorunların üstesinden gelmesini bilmiştir. Genç Türkiye Cumhuriyeti, İtalya ile arasında doğrudan bir sorun olmadığı halde, dış politikasını belirlerken İtalya'yı hep dikkate almış ve dış politikasını İtalya'ya göre ayarlamak zorunda kalmıştır. Türkiye'nin diğer ülkelerle olduğu gibi İtalya ile de karşılıklı menfaatlerin gözetimine dayalı dostane ilişkiler kurmak için gösterdiği tüm iyi niyetli girişimlere rağmen İtalya ile ilişkiler hiçbir zaman istenilen düzeye getirilememiştir.

İtalya'nın Türkiye için bu dönemde ciddi bir tehdit olarak algılanmasındaki en önemli sebep Rodos ve 12 adadaki İtalyan askeri gücünün varlığı ve bunun zaman zaman artırılmasıdır. Bunun altında yatan nedenler; Mussolini'nin yayılmacı politikaları, Mare Nostrum yaklaşımı ve İtalyan Faşist politikasının Anadolu'yu fazla nüfuslarını ihraç edebilecekleri ve sömürgeleştirebilecekleri bir coğrafya olarak görmesidir.

İtalya'nın bu politikaları ve yaklaşımları istemeden de olsa, Türkiye'nin İngiltere ve Fransa ile iyi ilişkiler kurmasına neden olmuş, bundan sonraki uzun süreçte Türk dış politikasının temel dinamiğini meydana getirmiştir.

Milli birliğini geç kuran ve sömürgecilik yarışmasında İngiltere ve Fransa'ya göre geri kalan İtalya, kendisini Roma'nın, Papaların, Venedik ve Cenova'nın mirasçısı olarak nitelendirmekte ve toprak isteklerini bu imparatorlukların bir zamanlar hüküm sürdükleri alanlara yaymak istemekteydi.

1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı sonrasında büyük toprak kayıplarına uğrayan Osmanlı Devletinin içine düştüğü durum İtalya'yı Tunus'u ele geçirme konusunda umutlandırmıştı. 1830'da Cezayir'in, 1881 yılında Tunus'un Fransa tarafından; 1878'de Kıbrıs ve 1882'de Mısır'ın İngiltere tarafından ele geçirilmesi sonrasında ise sömürgeler elde etmek için Osmanlı Devletinin kalan topraklarına gözünü diken İtalya'nın hedef olarak belirleyebileceği toprak parçası olarak Trablusgarp kalmıştı. Trablusgarp'a yerleşebilmek için sistemli bir politika izleyen İtalya bu topraklara yerleşmeyi başardığı gibi savaş devam ederken bununla da yetinmeyerek, Rodos ve 12 adayı da işgal etmişti. İtalya adaları işgal ederken ciddi bir direnişle karşılaşmadığı gibi, başlamak üzere olan Balkan savaşının Osmanlı Devleti üzerinde yarattığı baskıdan da yararlanarak imzaladığı

Uşi antlaşması ile Rodos ve 12 adaya da yerleşti. Adaları kolayca işgal etmesi İtalya'nın Anadolu'yu da işgal konusunda cesaretlenmesine neden oldu. İtalya artık bundan sonra Anadolu üzerinde yayılmacı politikalar geliştirmeye başlayacaktı.

1912'den itibaren Anadolu'da ayrıcalıklar, imtiyazlar peşinde koşmaya başlayan İtalya çok geçmeden bu amacına uygun bir takım avantajlar yakalamakta gecikmedi ve Osmanlı Devletinden Antalya bölgesinde demiryolları yapım ve işletmesi için imtiyaz almayı başardı[1]. 1913'de Antalya'da konsolosluk açan İtalya bu şehirde rahibe okulu kurmakla kalmadı, açtığı dispanserler ile halka bedava sağlık hizmeti vermeye başlayarak halkın sempatisini de kazanmaya muvaffak oldu. 1913 ve 1914 yıllarında Antalya ve çevresine çok miktarda gönderilen İtalyan arkeoloji heyetlerinin gerçek amacı arkeolojik araştırma yapmaktan çok, bölgenin yer altı ve yer üstü zenginlikleri hakkında araştırma yaparak, hazırladıkları raporlarda muhtemel bir işgalde ele geçirilecek önemli bölgeleri belirlemektir[2].

İtalya, dönemin dışişleri bakanı Sanguiliano'nun da açıkladığı gibi; gireceği muhtemel bir krizde Avrupa'daki topraklarını kaybedecek olan Osmanlı devletinin tasfiyesi ve paylaşılması gündeme geldiğinde bunda söz sahibi olmaya çalışmaktadır[3]. 1914'de başlayan 1.Dünya savaşında başlangıçta Avusturya-Macaristan ve Almanya ile ittifak halinde yani Osmanlı Devleti ile aynı safta olan İtalya, özellikle Mart 1915'de İtilaf devletlerinin Çanakkale boğazını zorlamaya başladıkları dönemde Osmanlı Devletinin yıkılarak paylaşılacağından ve kendisinin de bundan pay alamayacağını düşünerek endişeye kapıldı[4].

26 Nisan 1915'de imzaladığı Londra Antlaşması ile İtilâf devletleri yanında savaşa girmeyi kabul eden İtalya, bu antlaşmaya göre, Osmanlı devleti paylaşıldığında Antalya bölgesini alıyordu[5]. Osmanlı devletine 21 Ağustos'tan itibaren savaş halinde bulunduğunu bildiren İtalya ile Osmanlı devleti savaş sırasında hiç karşı karşıya gelmediler[6]. Sadece Trablusgarp'ta gayri nizami harp şeklindeki savaşta karşılıklı mücadele ettiler. Bu durum Mondros mütarekesinin imzalanmasından sonra, Aralık 1918'e kadar devam etti[7].

---

[1] Fabio L.Grassi,(Çev.Sadriye Güneş),Türk İtalyan İlişkilerinde Az Bilinenler, Tarihçi Kitabevi, İstanbul,2014,s.82.
[2] Bilal Şimşir, **Ege Sorunu Belgeler,C.II,(1913-1914**),TTK yay.,Ankara,1982,No:153,s.145-146.
[3] Mevlüt Çelebi,**Milli Mücadele Döneminde Türk-İtalyan İlişkileri**,AAM yay.,Ankara,2002,s.3.
[4] Yusuf Hikmet Bayur, **Türk İnkılâbı Tarihi,C.III,Kısım :2**,3.Baskı,TTK yay.,Ankara,1983,s.251.
[5] **A.g.e,,**s.271.
[6] Grassi,**a.g.e,** s.95.
[7] Detay için bkz.Yusuf Gedikli,**Trablusgarp Cephesi Hatıraları**,Paraf yay.,İstanbul,2011,s.106-118.

Savaş devam ederken yaptıkları gizli anlaşmalarla Osmanlı topraklarını paylaşan İngiltere, Fransa ve Rusya İtalya'ya haber vermemişlerdi. İtalya bunun üzerine Ekim 1916'da verdiği notalarla, Anadolu'da oldukça geniş alanlarda imtiyazlar ve toprak istedi. Müttefikler arasında yapılan görüşmeler sonucunda St.Jean de Maurienne anlaşmasıyla, Rusya'nın da onayına bağlı olarak, İzmir dâhil Güneybatı Anadolu İtalya'ya verildi, ayrıca Ayvalık körfezinden başlayarak Balıkesir-Bursa'nın güneyinden Afyon'a uzanan hattın güneyi İtalyan nüfuz sahası olarak belirlendi[8].

Mondros Ateşkes antlaşmasının imzalanmasından sonra İstanbul ve önemli müstahkem mevkileri işgal eden birlikler arasında Osmanlı devletinin karşı çıkmasına rağmen, Yunanlarla birlikte İtalyan birlikleri de mevcuttu. Ayrıca Mütarekedeki önemli hususlar arasında, Trablusgarp ve Bingazi'deki Türk subaylarının en yakın İtalyan birliğine teslim olması(madde:17) hususu da vardı[9].

Mütarekeden sonra İstanbul'a İngiliz ve Fransızların askeri vali göndermelerine karşın İtalyanlar İstanbul'a bir diplomat olan Kont Sforza'yı yüksek komiser olarak gönderdiler. Şubat 1919'da İstanbul polis kontrollerinin yapılması maksadıyla İngiliz, Fransız ve İtalyan bölgelerine ayrılmıştı. Bu bölgelerden İstanbul merkez ve Beyoğlu'nda İtalyan jandarma (carabinieri) teşkilatı mensubu 350 personel görev yaptı. İtalyan jandarmaları, değişik kıyafetleri ve beyaz eldivenleriyle, oldukça nazik davranarak, halkın sempatisini kazanmaya çalışıyorlardı. Bunun nedeni Antalya'nın veya İzmir'in kendilerine bırakılacağını ummalarıydı[10].

Tarihimize "Türk dostu" olarak iz bırakan Sforza, Kasım 1918-Haziran 1919 tarihleri arasında İstanbul'da bulunduğu süre içinde Türklere karşı ılımlı bir politikanın izlenmesi konusunda telkinlerde bulunarak, kesilmiş olan Osmanlı-İtalya ticari ilişkilerinin yeniden başlatılmasını sağladı. İtalya'nın menfaatlerinin bu şekilde gerçekleştirilebileceğini savunana Sforza, Yüksek komiserliğe atanmasını müteakip Osmanlı Devletine ilişkin yaptığı gerçekçi bir değerlendirmeyle; "Türkiye'nin ölü olmadığı, Türkiye'nin paylaşılmasına yönelik düşünceleri kapsamayan, erken ve

[8] **Türk İstiklal Harbi (TİH),C.I, Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı**, Genkur. Basımevi,Ankara,1962,s.141.
[9] Mehmet Gönlübol, Cem Sar,"**1919-1938 Yılları Arasında Türk Dış Politikası", Olaylarla Türk Dış Politikası(OTDP),** 9.Baskı, Siyasal Kitabevi yay., Ankara, 1996,s. 5.
[10] Yakup Kadri Karaosmanoğlu, **Vatan Yolunda**, 9. Baskı, İletişim yay.,İstanbul,2012, s.28.

şerefli bir barışın tesis edilebileceği" değerlendirmesinde bulunmaktaydı[11]. Falih Rıfkı Atay, Kont Sforza ile Atatürk'ün en az iki kez görüşmüş olduklarından bahsetmektedir[12].

Müttefik olmalarına rağmen, savaş sonunda aralarındaki menfaat çatışmaları sebebiyle; İtalya, Fransa ve İngiltere ile hemen hiçbir konuda anlaşamıyordu. İtalyanlar savaşa sırasında kendisine vaat edilmiş olan İzmir ve çevresini Yunanistan'a kaptırmamak için gayret göstermeye başladılar. İtalyan yarımadasında olmayan birçok zenginlik ve verimli topraklara sahip olan Anadolu İtalyanlar için önemli bir hedefti. Sadece Antalya ve çevresi ile yetinmek istemeyen İtalyanlar, Mondros mütarekesinin imzalanmasının üzerinden çok geçmeden Güneybatı Anadolu'yu işgal etmek için hazırlıklar yapmaya başladılar. Bu hazırlıkların farkında olan Osmanlı hükümeti ise işgal olduğu takdirde protesto ile yetinilmesi yönünde talimatlar vermekteydi[13].

Bu arada başlayan Paris Barış konferansında gerek Yunanistan ve gerekse İtalya İzmir meselesini kendi lehlerine sonuçlandırmak için büyük bir rekabet içine girmişlerdi. İngiltere'nin desteğini arkasına alan Yunanistan'ın bu konuda önde olduğunu anlayan ve İzmir'i ele geçiremeyeceğini anlayan İtalya bir oldu-bittiyle 27 Mart 1919'dan itibaren Antalya'yı işgal etmeye başladı. Bu işgal karşısında gerekli tepkileri gösteremeyen İstanbul hükümetini asıl endişeye sevk eden konu ise Yunanların da İtalyan işgalinden esinlenerek veya misilleme maksadıyla bir işgal hareketine girişmesi olasılığıydı. İtalyan işgalleri bundan sonra hızla yayılmaya başladı. Bu sırada İngiltere ve Fransa ile anlaşmazlık içinde olan İtalya'nın Paris barış konferansını terk ettiği günlerde İzmir ve hinterlandının Yunan kuvvetleri tarafından işgal edilmesi kararı verildi[14]. 11 Mayıs'a kadar Kuşadası, Marmaris, Fethiye, Bodrum'dan başka Konya'yı da işgal eden İtalya az çok tatmin edilmiş bir şekilde konferansa döndü, ancak İzmir ve çevresinin Yunanlılara verildiği 14 Mayıs'tan sonra işgal hareketlerine devam etti. En son işgal edilen şehir merkezi ise Muğla olacaktı. Böylece Yunanlıların İzmir'i işgale başladıkları 15 Mayıs'ta İtalyan kuvvetleri de Güneybatı Anadolu'dan başka, Konya, Afyon, Edirne, Tekirdağ ve Eskişehir'de de kıtaları bulunuyordu[15].

Mütarekeden sonra bir kısım Türk aydınları çeşitli arayışlar içinde kıvranırken ilgilendikleri konulardan birisi de İtalyan mandası meselesi oldu. İtalyanların ılımlı yaklaşımlarından etkilenen ve

[11] Çelebi,**a.g.e**, s.27.
[12] Falih Rıfkı Atay**, Atatürk'ün Bana Anlattıkları,** Cumhuriyet yay.,İstanbul, 1998,s.114-119.
[13] TİH,**a.g.e**,s.143.
[14] Çelebi, **a.g.e**,s.49.
[15] **A.g.e,** s.152.

Yunanistan'a göre daha az tehlikeli bulan bazı aydınlarda; İtalyanları, İngiltere ve Fransa'ya karşı bir denge olarak kullanma isteği vardı. Bu dönemde İstanbul'da bulunan Şahin ve Ahmet Dino kardeşlerin desteklediği Türk-İtalyan Dostluk Derneği, İtalyan Yüksek Komiserliğinin himayesi altında önemli faaliyetler göstermekte ve Roma'dan talimat almaktadır[16]. Aslında İtalya'nın bu girişimlerinin altında ülkenin tamamını kapsayan bir manda düşüncesinin bulunduğundan bahsetmek mümkün değildir. Burada İtalya'nın amacı Anadolu'nun paylaşımından daha fazla pay almaktı. İtalya güçlü bir hükümet ve devlet sistemine sahip olmadığından manda konusunda da önemli bir başarı elde edemedi ve Türkiye aydın ve idarecileri tarafında fazla bir taraftar bulamadı[17].

İtalyanlar Anadolu'yu işgalleri esnasında daha önce yaşadıkları Trablusgarp işgalinden aldıkları derslerin de etkisiyle halka karşı yumuşak ve anlayışlı davrandılar ve silahlı bir çatışmaya girmekten özellikle kaçındılar. İşgal bölgelerinde açtıkları dispanserler ile halka bedava sağlık hizmeti veren, çocuklara çikolata, oyun kartları gibi hediyeler dağıtan ve açtıkları bankalarda halka kredi vereceklerini ilan eden halkın üzerinde manevi etkisi olan kişilerle özellikle iyi ilişkiler tesis ederek onların etkilerinden de faydalanmaya gayret eden İtalyanlar, Halkın Saltanata bağlılığından da faydalandılar. Yunan işgal bölgesinden kaçarak, İtalyan işgal bölgesine gelen halkı kabul eden ve Kuvvayi Milliye'ye birtakım yardımlarda bulunan İtalyanlara karşı, Yunanların gösterdiği vahşet ve sert muameleyi duyan halk, İtalyanları ehven-i şer olarak değerlendirdi[18].

İtalya'nın San Remo şehrinde düzenlenen konferansta 19-26 Nisan 1920'de hazırlanan Üçlü Antlaşma ile İtalya Anadolu'da çok geniş nüfuz bölgeleri elde etmesine rağmen; buna bağlı olarak hazırlanan Sevr Barış anlaşması, İtalyan kamuoyu ve devlet adamları tarafından şiddetle eleştirilerek yararsız ve uygulanamaz bulunmaktaydı[19].

II.İnönü savaşından sonra Anadolu'da emellerine ulaşamayacağını anlayan İtalya, Kont Sforza'nın Dışişleri bakanlığı döneminde Türkiye'den kuvvetlerini çekmeye karar vererek TBMM hükümetine bildirdi. Müteakiben Temmuz 1921'de Antalya'daki son kuvvetlerini çeken İtalya Türkiye'yi tahliye etmiş oldu. İtalyanların İstanbul'daki temsilcisi, İtalya'nın bundan sonra Anadolu'daki tüm haklarından feragat etiğini bildirdi[20].

---

[16] Salahi R. Sonyel, **Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika,**C.I,,TTK yay., Ankara,1973,s.169.
[17] Kadir Kasalak, **Milli Mücadele'de Manda ve Himaye Meselesi**,,Genkur. Basımevi,Ankara,1993,, s.99.
[18] Detay için bkz.Çelebi,**a.g.e,**s.130-162.
[19] Çelebi,**a.g.e,**s.236-239.
[20] **A.g.e,**s.298.

İtalya, Anadolu'daki işgallerini meşru hale getirmek, Ankara hükümetinden ticari ayrıcalıklar elde etmek için çeşitli girişimlerde bulunmaktaydı. Sakarya savaşından sonra Türk zaferinin artık yakın olduğunu anlayan İtalya'nın bu girişimlerinden birisi de Alberto Tuozzi başkanlığında bir İtalyan heyetinin 24 Ekim 1921'de Ankara'ya gelmesi idi. M.Kemal Paşa tarafından da kabul edilen ve çeşitli, görüşmeler yapan Tuozzi'ye, Türklerle Fransızlar arasında 20 Ekim 1921'de imzalanan ve Ankara anlaşmasına benzer bir anlaşma yapılması ve İtalya'nın Misak-ı Milli'yi tanıması teklifi yapıldı[21]. Tuozzi ise iktisadi ayrıcalıklar elde etmek ve Üçlü anlaşmada yer alan İtalyan nüfuz bölgelerini Ankara'ya kabul ettirmek isteğinde olduğundan anlaşma sağlanamadı. İngilizlerin etkisindeki Tuozzi'nin inatçı tutumu sebebiyle bir anlaşma sağlanamadı ve Tuozzi herhangi bir anlaşma olmadan Ankara'dan ayrıldı[22]. Bu gelişmelere rağmen Mustafa Kemal Paşa, Ankara'nın Roma ile iyi ilişkilerini sürdürmeye devam etme arzusunda olduğunu, İtalyanlar tarafından sıcak karşılanan ve İtalyan dostu olarak bilinen Celalettin Arif Bey'i yeni Roma temsilcisi olarak atayarak gösterdi[23].

Kurtuluş savaşı sırasında, özellikle büyük taarruz öncesinde yaşamsal öneme haiz olan ancak miktarı tam olarak bilinemeyen uçak dâhil olmak üzere silah, cephane ve malzeme doğrudan İtalya'dan veya İtalya üzerinden Anadolu'ya gönderilmiş veya işgal sona erdiğinde Türk kuvvetlerine terk edilmiştir. Bu silahların taarruzun başarılı olmasına katkıda bulunduğu ifade edilebilir[24].

İtalyan basını Büyük taarruzun başlaması sonrasında gelişmelerini yakından takip etmektedir. Taarruzun başarıyla sona ermesi sonrasında İtalyan kamuoyunda Türkiye'yi destekleyen yazılar çıktığı gibi aynı zamanda İtalya'nın Anadolu'daki menfaatlerinin de sona erdiğine dair yazılar da çıkmaktadır[25].

Mudanya ateşkes antlaşmasında İtalya'yı temsil eden General Mombelli'nin görüşmeler esnasında genel olarak Türkiye'nin tezlerini desteklediği görülmektedir. İsmet İnönü hatıralarında, Gen.Mombelli için "umumi olarak bana müşkülat çıkarmadı" şeklinde ifadede bulunmuştur[26].

[21] Grassi,**a.g.e,**s.252.
[22] Bilal Şimşir, **İngiliz Belgelerinde Atatürk,C.IV**, TTK yay.,Ankara, 1984,s.131.
[23] Çelebi,**a.g.e,**s.313.
[24] Bilal Şimşir, **İngiliz Belgeleri ile Sakarya'dan İzmir'e ,(1921-1922),**2.Baskı,TTK yay.,Ankara,1989,s.336.
[25] Çelebi,**a.g.e,**s.378-384.
[26] İsmet İnönü, Hatıralar,2. Kitap,Bilgi yay.,Ankara,1987,s.28.

Lozan barış konferansı görüşmelerinde Başbakan Mussolini başkanlığında bir heyet ile katılan İtalya; 1.Dünya savaşındaki müttefikleriyle birlikte hareket ederek, kapitülasyonların devamı ile Rodos ve 12 adanın İtalya'ya ait olduğunun tescili yönünde gayret sarf etti. Milli mücadele döneminde Türklere yardım ettiğini değerlendiren İtalyanlar, şimdi karşılığını almak peşinde politikalar izlemeye çalışıyorlardı. Konferans esnasında Mussolini ile İsmet Paşa arasında yapılan görüşmede adalar meselesi ve İtalya'nın genel tutumu görüşüldü. Mussolini bu görüşmede adalar meselesinin yeniden açılmamasını talep etti[27]. Kapitülasyonlar konusu kilitlendiğinde ise "Montagna formülü" olarak adlandırılan bir çözüm sunan İtalyanlar, Şubat başında görüşmeler kesildiğinde Türklerin konferansa devam etmeleri için aracı olmaya çalıştılar[28].

Lozan barış konferansının sonunda kapitülasyonlar konusunda istekleri karşılanmayan İtalya, Rodos, 12 ada ve Meis adasının kendisinde kaldığının tescilini elde etti. Fabio L.Grassi İtalyan delegasyonunun Rodos ve 12 adayı fazla yorulmadan, Meis'i ise büyük uğraşlarla elde ettiklerini iddia etmektedir[29]. Bundan sonra, Lozan barış antlaşmasını ilk tasdik eden İtilâf devleti olan İtalya, Giulio Cesare Montagna'yı ilk İtalyan elçisi olarak Türkiye'ye görevlendirdi[30]. Lozan antlaşmasından sonra Türk-İtalyan ilişkilerinde gözle görülür bir gelişme gözlenmiş ve bu durum ticari ilişkilere de yansımıştır[31].

İki dünya savaşı arasındaki dönemde Türk-İtalyan ilişkileri dostluktan düşmanlığa savrulmuş ve ciddi dalgalanmalar geçirmiştir. Bu durum Fransızlar tarafından, "amiadversion-arkadaşdüşmanlık" olarak isimlendirilmiştir. Musul meselesinde İngiltere ile bir çatışmanın eşiğine geldiğinde, doğuda Şeyh Sait isyanı devam ederken, İtalyanların Rodos ve 12 adadan Anadolu sahillerine asker çıkaracakları haberleri Türkiye'nin atacağı olası adımları etkilemiş ve İngiltere'ye avantaj sağlamıştır. 1927'ye kadar Mussolini Türkiye'nin geçici bir varlık olduğunu ve Şeyh Sait ayaklanması ve İngiltere ile mücadelesi sonrasında ortadan kalkacağını umuyordu[32].

Musul meselesinin çözüme kavuşturulması sonrasında Batı devletleri ile ilişkilerinde mesafe kaydeden Türkiye, bu dönemde İtalya ile olan ilişkilerini de geliştirmeye başladı. Türkiye ile İtalya arasındaki ilişkilerin en iyi dönemi 1928-1932 yılları arasında, İtalya Dışişleri bakanı Grandi ile

---

[27] **A.g.e**,s.57-58.
[28] Bilal Şimşir,**Lozan Telgrafları,C.I,(1922-1923),**TTK yay.,Ankara,1990,s.506.
[29] Grassi, **a.g.e,**s.311.
[30] Tanin,30 Ağustos,1923.
[31] Bkz. Yahya Sezai Tezel, **Cumhuriyet Dönemi İktisadi Tarihi, 1923-1950**, Tarih Vkfı Yurt yay.,İstanbul, 1994, s.168.
[32] Grassi, **a.g.e,**s.312

Türkiye Dışişleri bakanıTevfik Rüştü Aras arasındaki iletişim sayesinde mümkün olduğu anlaşılmaktadır. Bu süreç içinde Roma'da Türkiye-İtalya Tarafsızlık, Uzlaşma ve Adli Çözüm antlaşması 30 Mayıs 1928'de Roma'da Benito Mussolini ve Türkiye Büyükelçisi Suat Bey (Davas) tarafından 5 yıl geçerli olmak üzere imzalandı. Bu antlaşma uzatmalarla 1942 yılına kadar yürürlükte kalacaktı. Bu antlaşmaya rağmen Türkiye'nin dış politikasında 2. Dünya savaşı ortalarına kadar sürecek "İtalya tehlikesi" öğesi yerini muhafaza edecektir[33].

Bundan sonra sanayileşmek için finansman arayan Türkiye, İtalya ile ilişkilerini geliştirmeye başladı. Mayıs 1932'de İsmet Paşa'nın Roma ziyareti ile olumlu bir hava ortaya çıktı. Türkiye, İtalya'nın kendisine açtığı oldukça cömert sayılabilecek bir kredi ile İtalyan tersanelerine yeni kurmakta olduğu donanması için 4 muhrip ve 4 denizaltı siparişi verdi. Bu gemilerin teslim alınmasında bazı teknik sorunlar ortaya çıksa da donanmada uzun yıllar hizmet ettiler[34].

Mussolini'nin Haziran 1933'de Roma'da İngiltere, Fransa, İtalya ve Almanya arasında kurmaya çalıştığı Dörtlü pakt ile tüm Avrupa'da tedirginlik yarattı. 1934 yılında Mussoli'nin Faşist Kongresinde vermiş olduğu ve İtalya'nın hedeflerinin Asya ve Afrika'da olduğunu açıklayan nutku Türk-İtalyan ilişkilerinde soğuk rüzgârların yeniden esmesine neden oldu. Türkiye İtalyan tehdidinin yeniden iyice belirmesi üzerine Balkan paktı çalışmalarına hız verdi ve Şubat 1934'de Balkan paktı imzalandı. İtalya'nın bu paktı zayıflatmak için yaptığı çalışmalar bir sonuç vermeyecek ancak Balkan paktına Türkiye'nin istediği gibi tüm Balkan ülkelerinin katılımı da sağlanamayacaktı.

Habeşistan'ı işgal ve ilhak eden İtalya'ya karşı Milletler Cemiyeti tarafından alınan zecri tedbirlere katılması sonucunda İtalya ile siyasal ve ekonomik ilişkileri zarar gören Türkiye, İngiltere ile ilişkilerini daha fazla geliştirmeye başladı. Bunun sebebi aslında sadece güvenlik değil, medeniyet için gerekli olan teknoloji ve sermayenin Batı'da olmasıydı.

Yaklaşan savaş tehlikesini gören ve kendisini güvenceye almaya çalışan Türkiye, Montrö'de Boğazlar konferansının toplanmasını temin ederek, imzalanan Montrö antlaşmasıyla Boğazların savunmasını sağlarken, bu konferansa katılmayan İtalya ile ilişkiler artık giderek kopma noktasına gelmeye başlamıştı. İtalya bundan sonra Türkiye'nin başlıca ekonomik partneri olma özelliğini

[33] İsmail Soysal, **Türkiye'nin Siyasal Antlaşmaları, C.I,(1920-1945),**TTK yay.,Ankara,2000,s.341-342.
[34] Dilek Barlas,Serhat Güvenç,(Çev.Barış Cezar) ,**Türkiye'nin Akdeniz Siyaseti, (1923-1939),** Koç Üniversitesi yay.,İstanbul,2014,s.176 ve s.188.

Almanya lehine kaybetmiş oluyordu. Bundan sonra İtalya, tüm Balkanlarda olduğu gibi Türkiye'de de tüm konularda ikinci plana itilmeye başladı[35].

Türk Dışişleri bakanı Tevfik Rüştü Aras'ın Şubat 1937'de Milano'da İtalyan Dışişleri bakanı Ciano ve Mussolini ile görüşmesi ilişkilerde yeniden bir yumuşama getirdiyse de Türkiye'nin İtalyan imparatorluğunu tanımaya yanaşmaması sonucunda Kont Ciano istediği halde Ankara'ya ziyarette bulunamadı. Daha sonra Türkiye Habeşistan'ın ilhakını tanıyınca İtalya da 2 Mayıs 1938'de Montrö sözleşmesine katıldı[36].

Münih konferansında organizatör rolü oynayan Mussolini, Almanya'nın Avusturya'dan sonra Çekoslovakya'nın da tamamını yutmasından sonra Nisan 1939'da nüfuzu altında olan Arnavutluk'u ciddi bir dirençle karşılaşmadan işgal ve ilhak etti. İtalya böylece Balkanlarda bir köprübaşı tesis etmiş oluyordu. Bundan sonra Türkiye, İngiltere ile 12 Mayıs 1939'da imzaladığı deklarasyonla karşılıklı olarak İtalya'nın Akdeniz'de muhtemel saldırısına karşılıklı yardımlaşma içine girdi. Benzer deklarasyonu Fransa ile Hatay meselesinin Türkiye lehine çözülmesi sonrasında imzalayan Türkiye, İtalya karşısında ve Müttefikler safındaki yerini almış oldu[37]. Bu deklarasyonlar kapsamında daha sonra 19 Ekim 1939'da Türkiye-İngiltere-Fransa Üçlü İttifak antlaşması imzalanacaktı.

1 Eylül 1939'da başlayan Almanya'nın Polonya saldırısı ve işgali esnasında İtalya, beklenenin aksine savaşa aktif olarak katılmayarak, bekle-gör politikasıyla bunun için en uygun anın gelmesini bekledi. Fransa'nın çökmesinden sonra 10 Haziran 1940'da artık Roma imparatorluğunun kurulacağı zamanın geldiğini değerlendiren Mussolini, Venedik sarayı balkonundan verdiği görkemli bir nutukla İtalya'nın İngiltere ve Fransa'ya savaş ilan ettiğini ilan etti. İtalya'nın 2. Dünya savaşına dahil olmasıyla Türkiye'nin en çok çekindiği olasılık gerçekleşmişti[38].

[35] Grassi, **a.g.e,** s.320.
[36] Soysal, **a.g.e,** s.504.
[37] F.Armaoğlu,**20.Yüzyıl Siyasi Tarihi**, 18. Baskı,Alkım yay.,İstanbul,2012,s.437.
[38] Altan Öymen, **Bir Dönem Bir Çocuk,**14. Baskı,Doğan Kitap yay.,İstanbul,2002,s.199.

BİRİNCİ BÖLÜM

TÜRK-İTALYAN İLİŞKİLERİNİN TARİHİ GELİŞİMİ (1000-1922)

I.Anadolu Selçuklu ve Beylikler Döneminden Tanzimat Dönemine Kadar Türk İtalyan İlişkileri (1000-1839) :

1.1. Anadolu Selçuklu Devleti ve Beylikler Döneminde İtalyanlarla İlişkiler

İtalyan şehir devletleri başta Amalfi Şehir Devleti olmak üzere 13.yüzyıl başlarına kadar Doğu Roma (Bizans) Devletinden birçok ticari ayrıcalıklar elde ederek, liman şehirlerinde ticareti ele geçirmişlerdi. İtalyanlar bir taraftan tüm Doğu(Levante)'ya yayılarak Anadolu'da Milet, Foça, Amasra, Sinop ve Trabzon gibi sahil ve liman kentlerine yerleşmişler; diğer taraftan Kıbrıs, Suriye ve Filistin dahil olmak üzere birçok bölgede ticaret kolonileri kurmuşlardı. Bunların arasında güçlü ticaret filosuyla ve siyasette en güçlü konumda olan Venedik devleti ise 1204 yılında İstanbul'un Katolik haçlılar tarafından işgal ve talan edilmesiyle sonuçlanan IV. Haçlı seferinin başını çekmekteydi. İstanbul'da kurulan Latin Devleti ile Bizans İmparatorluğu topraklarının %25'ine sahip olan Venedik, 1204-1261 yıllarından itibaren İtalyan şehir devletleri arasında zengin bir ülke haline geldi.

Mısır'da iktidara gelen Eyyûbilerin Haçlı seferleri esnasında kurulmuş olan Latinlere ait limanları tahrip etmesinden sonra Asya'ya giden yol olarak Anadolu'nun önemi artmış ve böylece Anadolu'ya yönelen Latinlerle Türklerin ilişkileri daha fazla yoğunlaşmıştı[39].

Türkler Selçuklu Devletinin kurulması sonrasında, 1015'den itibaren gruplar halinde Anadolu'ya gelerek burayı yurt edinmeye başladılar ve Bizans tebaası olan değişik etnik grup ve dinlere mensup gruplarla temas kurmaya başladılar. Türklerin Anadolu'ya geldiklerinde karşılaştıkları ilk Avrupalı kavim İtalyanlardı[40]. İtalyanlar, Bizans Devleti ile yapmış oldukları anlaşmalara benzer ticari anlaşmaları Selçuklularla da yaparak ticari ayrıcalıklarını devam ettirdiler. Selçuklu ülkesinde serbest dolaşım ve ticaret hakkını elde eden İtalyanlar, Türk gelenek ve geleneklerine dahil olarak ve günlük hayata karışarak, kendi dinlerini, dillerini, kıyafetlerini koruyarak tüm önemli şehirlere yerleşmişlerdi[41].

[39] Şerafettin Turan, **Türkiye-İtalya İlişkileri, C.I**, Kültür Bakanlığı yay.,Ankara, 2000, s.135.
[40] Oğuz Karakartal, **Türk Kültüründe İtalyanlar**, Eren yay.,İstanbul,2002,s.144.
[41] Şerafettin Turan, "Venedikte Türk Ticaret Merkezi", **Belleten**, XXXII, Sayı:126, Nisan 1968, s.248.

1.2.Osmanlı Devletinin Kuruluş ve Genişleme Döneminde İlişkiler

Benzer ticari ayrıcalıkların Osmanlı Devleti döneminde de sürdürülerek, başlangıçta İtalyanlara verilen ayrıcalıkların ağırlığının zamanla değişen siyasal, askeri ve ekonomik koşullarla birlikte öncelikle Fransa, İngiltere ve diğer devletlere geçtiği, bu şekilde Osmanlı Devletini kemiren ve onun sonunu getirecek olan Kapitülasyonların da ilk modellerinin oluşturulduğu anlaşılmaktadır[42].

Şerafettin Turan, "*Kapitülasyonlar sorununun temelinde Türkiye ile İtalya arasındaki ticaret ilişkileri ve bunları düzenleyen anlaşmalar, ahitnameler yatmaktadır"* değerlendirmesinde bulunmakta, buradan "Kapitülasyon" adı verilen anlaşmaların Türklerin Anadolu'ya gelmelerinden çok daha önce başladığını ve Türklerin bu anlaşmaları bir şekilde sürdürmüş olduklarını, bu ayrıcalıkları elde eden devletlerin başında ise İtalyan şehir devletlerinin geldiğini ifade etmektedir[43].

İtalyanlar Bizans Devletiyle olan ilişkilerinden sonra, zamanla Selçuklu Devletiyle doğrudan ilişki kurmak suretiyle İtalyanlar karşılaştıkları Selçukluların etnik olarak Türk olduklarını anlamışlar ve yerinde bir isimlendirmeyle Anadolu'ya Türklerin yaşadığı yer anlamında "Turchia" adını vermişlerdir. Selçukluların bu dönemde ele geçirdikleri Anadolu topraklarına Türklük bilincinden uzak olarak Rumiye, kendilerine de Rum Selçukluları olarak adlandırdıklar dikkate alındığında; İtalyanların Selçukluları toplumun çoğunluğunu oluşturan Türkler olarak adlandırmaları dikkate değer bir konudur[44].

İtalyanlar Selçuklu ordusunda paralı asker olarak da görev yapmışlardır. Örneğin 1237-1240 yıllarında da meydana gelen ve Selçuklu tarihinde Anadolu'daki en büyük Türkmen ayaklanması olan Babâîler ayaklanmasının bastırılmasında içinde İtalyan askerlerinin de bulunduğu paralı Frank askerlerinin kullanıldığı, zırhlı süvarilerden oluşan Frankların ayaklananlara karşı oldukça acımasız davrandıkları bilinmektedir. Diğer yandan, 1243 yılında Selçuklular ile Moğollar arasındaki Kösedağ Savaşında da paralı asker olarak çoğunluğunu ve komutanlığını İtalyanların oluşturduğu 2.000 kişilik Frank paralı askeri Selçuklu Ordusunda yer almış ancak, savaş alanını bırakarak ilk kaçanlar da bunlar olmuşlardı[45].

[42] Mehmet Emin Elmacı, **İttihat Teakki ve Kapitülasyonlar**, Homer Kitabevi yay.,İstanbul,2005,s.17-24.
[43] Şerafettin Turan, **Türkiye-İtalya…,** s.10-11.
[44] **A.g.e,** s.2
[45] **A.g.e,** s.133.

1299'da kurularak Anadolu'da süratle gelişerek genişleyen Osmanlı Türkleri sınırlarını Karadeniz'e doğru genişlettiklerinde Amasra, Samsun, Giresun gibi şehirlerde bulunan Cenevizlilerle karşılaşmışlardır. Bu dönemden itibaren Osmanlı-Ceneviz ilişkileri Cenevizlilerin rakibi olan Venediklilere karşı bir ittifak şeklinde gelişmiştir. Türklerin Anadolu'dan Rumeli'ye geçişlerinde Cenevizlilerden kiralanan gemiler kullanılmıştır[46]. Cenevizliler Türklerle ilişkilerinde daha rahat davranırken, bu dönemde Venedik tarafında din faktörü ve Roma İmparatorluğu döneminden ve Hun İmparatoru Attila zamanından kalan Türklere ait korku ifade eden imajın ve ön yargıların tekrar ön plana çıkarılmaya çalışıldığı görülmektedir[47]. Özellikle Venedik elçilerinin Osmanlı idaresinin mükemmel oluşundan söz etmeleri ve Türklerle bir süreliğine de olsa yaşayanları döndüklerinde anlattıkları din değiştirenlerin dahi hoşgörü ortamında mutlu ve güvenli bir ortamda yaşıyor olmaları gibi söylemler halk arasında merak ve ilgiyle karşılanmıştır[48].

Osmanlı-Venedik ilişkileri Venedik Devletinin ortadan kalktığı 18.yüzyıl sonuna kadar savaş ve barış zıtlığı içinde ama her zaman ticaretin ön planda olduğu bir şekil izlemiştir. Siyaset ve dinin ticaretten sonra gelmesi dikkate değer bir konudur. Papalığın çağrılarına uyarak "imansızlara karşı" oluşturulan "lega"'lara katılmış olan İtalyanlarla, İslamın kutsal bir görev saydığı gazâ ve cihad peşinde koşan Türkler, bu savaşlar esnasında bile ticaret kapılarını daima açık tutmak gayreti içinde olmuşlardır[49].

Osmanlı Devleti ile Venedik Cumhuriyeti arasında ilk ticari anlaşma Yıldırım Bayezit döneminde 21 Mart 1391 tarihli mektup ile yapılmıştır. Buna göre, Osmanlı Devleti tarafından Venedik Cumhuriyetine vergi ödemek şartı ile Osmanlı topraklarında ticaret serbestisi verilmiştir. Bu anlaşma sadece Venediklilere tek yanlı olarak ticaret serbestisi vermekteydi. Karşılıklı ticaret serbestisi anlaşması ise 6 Kasım 1419 tarihli ahitname ile sağlanmıştır. Buna göre Osmanlı tacir ve tebaası da Venedik Cumhuriyetine ait tüm yerlerde hiçbir baskıya ve engellemeye maruz kalmaksızın serbest ticaret yapabilecektir[50]. Bu tarihten sonra İtalyanlarla yapılan tüm ahitnamelerde (1453 yılına kadar Osmanlılarla Venedikliler arasında çoğu ticaretle ilgili 23 ahitname daha imzalanmıştır-toplam olarak 24 adet ahitname yapılmıştır) bu husus tekrar edilerek,

[46] **A.g.e,** s.198.
[47] Oğuz Karakartal, **a.g.e,** s.13.
[48] **A.g.e,** s.14.
[49] Turan, **Türkiye-İtalya…,** s.477-478.
[50] Turan, "Venedikte Türk…", s.248-249.

klasikleşmiş ve "Serennissima[51] Rebublica'nın (Venedik Cumhuriyeti)" yıkılışına kadar geçerli bir husus olarak kalmıştır[52].

Osmanlı Devletinin kuruluş döneminde tersane işlerinde çalışan İtalyanlar olduğu gibi, daha sonraki dönemlerde mimar, hekim gibi teknik branşlarda Osmanlı devlet hizmetinde görev yapan İtalyanlar da mevcuttur. İtalyanlar, Osmanlı Devletinin yükseliş çağında ise bir yandan tüccar olarak etkinliklerini sürdürmeye çalışırlarken, bazı İtalyanların Müslümanlığı kabul ederek Türkler arasına katıldığını ve bazılarının ise devlet hizmetlerinde sanatçı, uzman ya da devlet adamı olarak görev yaptıkları, hatta saray ile özel ilişkiler tesis etmiş oldukları bilinmektedir. Örneğin Yıldırım Bayezid döneminde Anadolu Hisarı inşaatında Cenevizli bir mimarın çalıştığı, II.Murat döneminde Ancona'lı Lillo Ferducci'nin 24 yıl Türkiye'de kalmış ve oğluna "Othmann-Osman" adını verecek kadar Türklere ve saray'a yakınlık duyduğu[53], Fatih Sultan Mehmet'in 30 yıl süreyle özel doktorluğunu yapan Maestro Jacopo(Yakup Paşa)'nın ise Gaeta'lı bir İtalyan olduğu bilinmektedir[54].

Osmanlı Devletinin Anadolu içinde ilerlemesi ve liman kentlerini de ele geçirmeye başlamasıyla birlikte, İtalyan tüccarların daha önce koloni şeklinde yerleşmiş bulundukları yerlerden, genelde savaşmadan Efes, Milet, Bursa, Edirne belli başlı ticaret merkezlerine çekildikleri görülmektedir. Diğer taraftan kendi tüccar sınıfını da geliştirmeye çalışan Türklerin göstermiş oldukları hoşgörü ve sınıf, dil farkı gözetmeksizin ekonomik ve sosyal hayatta getirmiş oldukları serbestlikle, İtalyan tüccarlarla birlikte Türk tüccarlar da ticaretin içinde yer almaya başlamışlardı[55]. Türklerin de Galata'dan başlayarak Ceneviz ve Venedik'e ait yerlere giderek ticaret yapmaya başlamaları, iki farklı kültürün temsilcilerinin karşılıklı olarak etkileşimine neden olmuştur[56].

Osmanlı tacirlerin 1516'dan itibaren Venedik'te olduklarına ilişkin kayıtlar bulunmakla birlikte, bu tarihten önce de Venedik veya diğer İtalyan şehirlerinde ticaret maksadıyla gitmiş oldukları düşünülebilir. Şerafettin Turan, 1480'li yıllara ait bazı kayıtlarda Cenova'ya yerleşmiş

[51] Venedik Cumhuriyeti İtalyancada "En sükûnetli"anlamına gelen "Serenissima" sözcüğü ile anılırdı.
[52] Detaylı bilgi için bkz. Şerafettin Turan, "**Venedikte Türk**…", s.250.
[53] Turan,**Türkiye-İtalya**…, s.506.
[54] Halit Erkiletlioğlu, "Büyük Kartalın Ölümü", **Tarih ve Edebiyat,** S.11, Kasım 1982, s.6-8.
[55] Turan, **a.g.e,**s.495.
[56] **A.g.e,** s.505.

bazı "Hüdavendigâr kulu(Osmanlı tebaası)" tacirlerin varlığından bahsetmekte, Türk tüccarların en geç Fatih Sultan Mehmet döneminde İtalya şehirlerine yerleştiklerini ifade etmektedir[57].

Fatih Sultan Mehmet'in babası hükümdarken sarayda toplanmış Ceneviz ve Venediklilerden batı dünyası ile gelenek ve görenekleri hakkında bilgi edinmiş olduğu anlaşılmaktadır[58]. Fatih Sultan Mehmet'in tahta çıkışına kadar Ceneviz ve Venediklilerle yürüyen Türk-İtalyan ilişkileri, özellikle İstanbul'un fethinden sonra Papalık, Napoli ve Floransa devletleriyle gelişen ilişkililerle daha da genişlemiştir. İtalyan Rönesans kültürüne büyük bir ilgi duyan ve portresini yaptıran ilk Osmanlı sultanı olan Fatih, sadece portresini yapan İtalyan ressam Bellini'yi değil, daha bir çok ressamı İstanbul'a davet etmiştir. Bu ressamlar hem portreler yapmışlar, hem de Türk ressamlara eğitim vermişlerdir. Fatih, belki de bir Türk rönesansı yaratma isteğindedir. Fatih dönemindeki en önemli olaylardan birisi de 1480'de İtalya'nın topuğundaki Otranto kalesinin Osmanlı kuvvetleri tarafından ele geçirilmesidir. Roma'yı ele geçirmeyi hedefleyen bu harekât Fatih'in ölümünden sonra devam ettirilememiş ve burada bulunan yaklaşık 800 asker kaleyi Napoli Kralı'na silahlarına ve canlarına dokunulmaması şartıyla teslim etmişlerdir. Bu askerlerin daha sonra İtalyanlarla birlikte bazı seferlere katıldıkları bilinmektedir[59].

Adile Ayda, 1970 yılında Roma'da Türk Maslahatgüzarı olarak görev yaparken, hastalanması sonucu gittiği özel bir klinikte tesadüfen Dr. Treca isimli bir zat ile karşılaşmıştır. Dr.Treca tarafından, Treca'nın atalarının Otranto'da kalan Türklere dayandığı ve isimlerinin başlangıçta Turco olduğu daha sonra, Mussolini döneminde yaşadıkları bazı güçlükler sebebiyle bu ismi Treca olarak değiştirdiklerini anlatmıştır. Dr. Treca'nın düğününe de davet edilen Ayda, burada Dr. Treca'nın adı Osman Treca olan babası ile tanışmıştır. Osman Treca, atalarının Otranto'da kalan Türklere dayandığını söyleyerek, adı Osman olan atalarının erkek çocuğu olmayınca, ilk doğacak erkek çocuğuna Osman adının koyulmasını vasiyet ettiğini, böylece her nesilde Osman adında bir çocuğun olduğunu ifade etmiştir. Nikâh töreninin tamamlanması sonrasında Ayda, geline "-çocuğunuz doğduğunda erkek olursa Osman adını koyacağını biliyor musunuz?" diye sorunca, "certo! (tabii)" cevabını almıştır[60].

[57] **A.g.e,** s.501-502.
[58] Franz Babinger, (Çeviri: Bekir Sıtkı Baykal), Fatih Sultan Mehmet ve İtalya, TTK yay., **Belleten**, C.XVII, Sayı: 65, s.44.
[59] Karakartal, **a.g.e,** s.15.
[60] Adile Ayda, "İtalya'da Türklük",**Tarih ve Edebiyat**, S.9, Eylül 1982, s.14-16.

Fatih'in ölümünden sonra, tahta geçen oğlu II.Bayezit ile oğlu Cem Sultan arasındaki taht kavgası, Cem Sultan'ın Rodos şövalyeleri aracılığı ile İtalya ve Fransa'ya kaçmasıyla, buralarda bir çeşit rehin gibi tutulması ve çeşitli siyasi oyunlara alet edilmesi Türk-İtalyan ilişkilerini olumsuz yönde etkilese de ticaret ilerlemeye devam etmiştir. Sultan II.Bayezid tarafından Cem Sultan'la ilgili istihbarat toplaması maksadıyla İtalya'ya gönderilen Barak Reis'in raporunda 1486 tarihinde Cenova'da Frenk İskender adlı Osmanlı tebaası tüccar ve on-onbeş kişilik Türk tüccar grubundan bahsedilmektedir. Türk tüccarların İtalya'daki faaliyetleri özellikle Kanuni Sultan Süleyman devrinde imzalanan 1540 antlaşmasından sonra hızlanarak artmışsa da Fatih döneminden itibaren Türk tüccarların İtalya'da boy gösterdiklerini söylemek mümkündür[61]. XV-XVII.yüzyıllarda yaygınlaşan korsanlık sebebiyle Venedik ve Osmanlı ticaret gemilerinin Akdeniz'de güvenlik içinde seyahati oldukça zorlaşmıştır. Korsanlık faaliyetleri hem Türkler tarafından ve hem de Venedik destekli Rodos ve Malta şövalyeleri tarafından yapılmakta olduğu bilinmektedir. Bu sebeple korsanlığı önlemek ve ticaret gemilerinin güvenliğini sağlamak üzere bazı anlaşmalar yapılmıştır[62].

Özellikle 16. Yüzyılın ikinci yarısından itibaren Türk tacirlerin ve devlet adamlarının kalabalık gruplar halinde Venedik'e gittiklerini ve çeşitli ticari faaliyetlerde bulundukları anlaşılmaktadır. Bu dönemde Osmanlı Devletinden Venedik'e genelde hammadde ve yarı mamul olarak hububat, baharat, saf ipek, sof, balmumu, şap, canlı hayvan(at), kumaş, halı gibi ihraç maddeleri gönderilmekte ve karşılığında çeşitli dokumalar, sabun, kâğıt, bakır, kalay, cam, kılıç, zırh, kalkan gibi mamul ürünler ithal edilmektedir[63].

İtalyanların ise, XVI. Yüzyılda Karadeniz ve Azak bölgesinde kolonileşme ve ticaret faaliyetlerine devam ettikleri görülmektedir. Venedikliler bir anlaşma ile sadece İstanbul'da değil Osmanlı topraklarının bir çok yerlerinde ticaret imtiyazları elde etmişlerdir. Örneğin Batı Anadolu'nun pamuk ihracat tekelini XVII.yüzyıla kadar ellerinde tutmuşlardır[64]. Osmanlı Venedik ticaretinde uygulamalardan iki tarafın da memnun olduğu anlaşılmaktadır. Venedikliler elde ettikleri kazançtan, Osmanlılar ise, memleketlerinde mamul malların ucuz temin edilebilmesi ve bollaşmasından memnundurlar.

[61] Turan, "**Venedikte Türk…**", s.251.
[62] Karakartal**, a.g.e**, s.16.
[63] Turan, **Türkiye-İtalya…,**s.492.
[64] Karakartal, **a.g.e,** s.19.

1571 Papa V. Pius'un önderliğinde oluşturulan "Kutsal İttifak" anlaşması ile İspanya, Venedik, Ceneviz, Papa Devleti ve Malta Şövalyelerinden oluşan donanma ile Osmanlı donanması arasında yapılan İnebahtı (Lepanto) Deniz Savaşından sonra Venedik ile olan ilişkiler sekteye uğrasa da, 1574'den itibaren tekrar hızlanmıştır. Bu dönemde, Venedik'te Büyük Kanal üzerinde 1621'de Türk tüccarların kullanımı için özel bir han (Fondaco del Turchi) inşa edilmiştir[65]. Bu hanın 1838'e kadar kullanılmış olduğu bilinmektedir.

Rodos ve Kıbrıs adalarının fetihlerinden çok sonra, 26 yıl süren bir mücadele sonunda 6 Eylül 1669 tarihinde yapılan bir anlaşma ile Girit adasında Venedik hakimiyetine son verilmiş ve ada Osmanlılar tarafından tamamen fethedilmişti[66]. Osmanlı ve Venedik Devleti arasındaki ilişkiler her iki devletin de güç kaybetmeye başladığı XVIII. Yüzyıl sonuna kadar inişli çıkışlı da olsa devam etmiştir. 1714-1718 yıllarında Venediklilerin korsan faaliyetleri sebebiyle ortaya çıkan Venedik-Osmanlı savaşları Mora yarımadasında devam ederken, Venedik topraklarında bulunan Türk tüccarların ülkeye sağ salim dönebilmelerini garanti etmek için Sultan III.Ahmet Venedik konsoloslarını tevkif ettirmişti[67]. 1718 anlaşmasından sonra ağırlığını kaybetmeye başlayan ve Akdeniz'deki üstünlüğünü İngiltere ve Hollanda'ya karşı kaybetmekte olan Venedik'e karşı Osmanlı Devleti'nin özel statüyü devam ettirmekte olduğu görülmektedir. Oğuz Karakartal, "Türk Kültüründe İtalyanlar" adlı kitabında İstanbul'a gelen yabancı elçilerden sadece Venedik elçisinin harem-i hümayun'a hediye sunabildiğini, Venedik Elçisinin (balio-Türkçe'si balyos) gelişinde uygulanan merasimlerden örnekler vererek açıklamakta; Venedik Cumhuriyeti'nin Napolyon tarafından işgal edilmesi ve sonrasında Avusturya'ya devredilmesiyle 1797'de ortadan kaldırılmasına kadar Venedik'in Osmanlı protokolünde birinci sırada yer aldığını ifade etmektedir[68].

1.3.Askerlik ve Denizcilik Bakımından Etkileşimler

İtalyanlarla Türkler arasında Selçuklular döneminden itibaren askerlik ve denizcilik bakımından da etkileşimler meydana gelmekteydi. Türklerin kara ordusu geleneksel olarak güçlü olmasına rağmen denizcilik konusunda "yere basmayı" tercih ettiklerinden pek gelişmiş değillerdi. Öyle ki "*Allah denizleri Hıristiyanlara, karaları da Türklere vermiştir"* diye bir felsefeleri vardı. O dönemde İtalyan şehir devletleri Akdeniz'i tamamen kontrol ettikleri gibi Baltık sahillerine kadar

[65] **A.g.e,** s.17.
[66] Ayşe Nükhet Adıyeke, **Osmanlı İmparatorluğu ve Girit Bunalımı,** TTK yay.,Ankara, 2000, s.12-13.
[67] Karakartal, **a.g.e**, s.19.
[68] Karakartal**, a.g.e,** s.20.

ilerleyebilen bir deniz gücüne sahiptiler. Venedik Tersanesi (Arsenale) dönemin en önemli kuruluşu olarak biliniyordu. Anadolu'dan sonra Ege adalarına doğru genişlemek isteyen Selçuklu Türkleri; Türk donanmasını kurarken başlangıçta İtalyan denizciliğini örnek almışlar, Ceneviz ve Venediklileri ücretli elemanlar olarak kullanmışlardır. Osmanlı döneminde ise ilk büyük deniz üssü ve tersanesi Gelibolu'da kurulurken Venedik sisteminin örnek alındığı anlaşılmaktadır[69].

1416'da Venedikliler, kendilerine rakip olarak gördükleri Gelibolu tersanesini tahrip etmek için Gelibolu'ya saldırdılar. Bu savaş sonrasında Venedik'e ulaşan bilgilerden, Osmanlıların yeni inşa ettikleri kadırgalarda birçok Galatalı Cenevizli denizcinin görev aldığı, Galata ve Foça Cenevizlilerinin gemi yapımında ve tersane kuruluşunda Türklere yardım etmiş oldukları, Cenevizlilerin sadece tayfa olarak değil, yetişmiş eleman olarak da Osmanlı donanmasında görev aldığı anlaşılmaktadır. Bu Cenevizli denizciler Venedikli Amiral Loredano tarafından kötü Hıristiyanlar olarak değerlendirilerek idam ettirilmiştir[70].

Tersane kurulması, gemi yapımı ve denizciliğin geliştirilmesinden başka denizcilik alanındaki İtalyan etkisinin en belirgin göstergesi, Türkçe'de kullanılan denizciliğe ilişkin terimlerin birçoğunun İtalyanca'dan geçmiş olmasıdır. Diğer yandan, Türklerin sistem ve organizasyon olarak oldukça güçlü oldukları kara ordusu İtalyanlar için esin kaynağı olmuştur. İtalyanlar, "condotieri" denilen paralı asker sisteminden, kalıcı bir sistem olan Türklerin kara ordusundaki "kapıkulu" sistemine, Türklerin Avrupa içlerinde ilerlemesi sonrasında, XVI. Yüzyıl yazarlarından Machiavelli'nin de önerileriyle geçmeye çalışmışlardı.

1.4.Türkçe-İtalyanca Dil İlişkileri

Türk kültürü üzerinde etkileri bakımından, İtalyan Kültürünün; Germen, Anglo Sakson veya Fransızlardan önce geldiğini ifade eden[71] Şerafettin Turan; son yıllarda yapılan çalışmalarda İtalyancadan Türkçeye ve Türkçeden İtalyancaya geçen kelimelerin bilinenden çok daha fazla olduğunu ortaya çıkardığını ifade etmekte, bunların büyük çoğunluğunun denizcilikle ilgili terimler olduğundan bahsetmekte, İtalyanların aslında XVI.yüzyıldan itibaren Türkçe sözlükler yapmaya başlamış olduklarını, konu ile ilgili olarak Luigi Bonelli'nin 1894 yılında yayımlanan *" Elementi italiani nel turco ed elementi turchi nell' italiano"* adlı incelemesini örnek göstermektedir[72].

[69] Turan, **a.g.e,** s.504.
[70] Karakartal, **a.g.e,** s.14.
[71] Turan, **Türkiye-İtalya**…, s.12.
[72] **A.g.e,** s.507.

Şerafettin Turan, ayrıca İtalyancadan Türkçeye ve Türkçeden İtalyancaya geçen kelimeler konusunda Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi'nde Durdu Kundakçı tarafından yapılan bir doktora çalışmasının varlığından bahsetmekte ve ona atıf vermektedir. Bu çalışma kapsamında, İtalyancadan Türkçeye geçen kelimelerin büyük çoğunluğunun başta denizcilik olmak üzere ekonomi-bankacılık ve müzik alanlarında yoğunlaştığı, Türkçe'ye İtalyanca'dan geçmiş olan ve halen kullanılmakta olan 523 İtalyanca kökenli kelime ile Türkçe'den İtalyancaya geçmiş olan 146 Türkçe kökenli kelimenin bulunduğunu çarpıcı bir tespit olarak ortaya koymaktadır[73]. Bu kelimelerden bazıları bir örnek oluşturmak üzere Tablo 1 ve Tablo 2'de gösterilmiştir[74]. Osmanlı döneminde İtalyancaya yerleşen ve hâlâ kullanılmakta olan bazı deyimler de mevcuttur[75]: Fare come Turco: Türk gibi yapmak, davranmak, Fumare come Turco: Türk gibi sigara içmek., Come i Turchi a la predica : Türkler gibi vaaz vermek gibi.

Bu sözcükler ve terimler Türkler ve İtalyanların süregelen ilişkilerinin yoğunlaştığı alanları ve kültür alanında bırakmış olduğu izlerin tespiti bakımından önem arz etmektedir. Kültürel etkileşimlerin edebiyat üzerindeki etkileri daha çok XV. Yüzyıldan itibaren, İstanbul'un Türkler tarafından ele geçirilmesi sonrasında ilişkilerin geldiği boyutun edebiyata yansıması ile ortaya çıkmıştır. Türk sözcük ve imgelerinin yer aldığı ilk eser XIII. Yüzyılda yazılan Marco Polo'nun "Il millione " adıyla bilinen "Divisament dou Monde" adlı ünlü seyahatnamesi olmuştur. Aynı dönemde kaleme alınan Dante Alighieri'nin "Divina Comedia" adlı eserinde Cehennem(Inferno) bölümünde Türk kumaşlarından söz eder ancak onları dokuyanları da Cehenneme koymaktan kendini alamamıştır. Türklerin gerçek nitelikleri ile İtalyan yazar ve ozanlarının dikkatini çekmesi ancak İstanbul'un fethi sonrası gelişmeler ile mümkün olmuştur[76].

II.Tanzimat Döneminden Trablusgarp Savaşına Kadar Türk-İtalyan İlişkileri (1839-1911)

XIX. yüzyıl İtalyan şehir devletlerinin birleşerek İtalyan birliğini oluşturmaları sürecinin başlangıcı iken, aynı dönem Osmanlılar açısından ise çöküş yıllarıdır. Osmanlı devlet adamları bu çöküşten ülkeyi çıkarabilmek adına birtakım yenileşme hareketleri başlattılar. 1839 yılında ilan edilen Ferman ile başlayan Tanzimat döneminde İtalya tarihi ve İtalyanlar Osmanlıların daha çok

[73] **A.g.e,** s.508-510.
[74] Bkz.**Tablolar**, Tablo-1 ve Tablo-2.
[75]**A.g.e,** s.510.
[76] **A.g.e,** s.511.

ilgisini çekmeye başladı ve İtalyanlar Türklerin hayatında yeniden önemli roller oynamaya başladılar[77].

İtalya'nın doğuya açılan penceresi olarak nitelendirilen Venedik Cumhuriyetinin Napolyon tarafından 1798'de ortadan kaldırılmasından sonra, Ceneviz Cumhuriyeti, Sardinya ile birleşerek Sardinya-Piyemonte Devletini kurmuşlardı. 1823'de Osmanlı Devleti ile Sardinya-Piyemonte arasında imzalanan ticaret ve deniz ulaşımı antlaşmaları sonucunda Osmanlı limanları Karadeniz dahil olmak üzere İtalyan ticaretine açıldı. 1854-1855 yılları arasında Kırım'da Rusya'ya karşı Osmanlı Devletinin yanında savaşa giren müttefiklerin arasında Fransa ve İngiltere'den başka Sardinya-Piemonte Krallığı da bulunmaktaydı. Bu savaş esnasında on beş bin Sardinya askeri Fransız baş komutanlığı emrine verilmiş ve bir çoğu Kırım savaşında ölmüştür. Ölen İtalyan askerlerinin İstanbul'a getirilen tabutlarına şehit kabul edilerek ay-yıldızlı çelenkler koyulduğu görülmektedir[78].

Kırım savaşından birkaç yıl sonra Avusturya'yı, Fransa ile birlikte, iki defa savaş meydanında yenilgiye uğratan Piyemonte'ye diğer İtalyan devletlerinin de katılmalarıyla İtalyan milli birliği kuruldu. 1861 Şubatında Torino'da ilk İtalyan parlamentosu açıldı ve İtalya Krallığı ilan edildi[79]. 1870'de Roma, 1886'da ise Venedik'in de katıldığı bu birliğin oluşmasında; Sardinya Krallığının millî birlik ruhunun oluşturulması maksadıyla askerlerini Kırım'a yollamasının önemli bir katkısının olduğu değerlendirilmektedir. Bu dönemde İtalya ile ilgili çeşitli kitaplar basılmış ve *Ceride-i Havadis*'te 1864'de İtalya ile ilgili haberler çıkmaya başlamıştır. Ahmet Mithat Efendi 1882 tarihinde İtalya'nın tarihini anlatan "*İtalya"* adlı bir eser kaleme almıştır[80]. Bu dönemde Türk-İtalyan edebiyat ilişkilerinin başlangıcı sayılan Silvio Pellico'nun Le Mie Prigioni(Zindan Anıları) isimli kitabı Recaizade Mahmut Ekrem tarafından 1869'da Terakki gazetesinde yayımlanmıştı[81].

İtalyanları bir araya toplamayı, İtalyan dilinin gelişmesini ve Fransızca karşısında geri kalmaması amacıyla kurulmuş olan "*Societa Operia"* adlı İşçi Birliğinin bir şubesi 1863'de İstanbul'da açıldı. Osmanlı topraklarında yaşayan İtalyanlar, XIX. yüzyılın ortalarında İtalyan Birliği kuruluncaya kadar İtalyan çocuklarını Fransız Okullarına göndermekteydiler. İlknur Polat,

[77] Karakartal, **a.g.e**, s.21.
[78] **A.g.e,** s.30.
[79] Fahir Armaoğlu, **20. Yüzyıl Siyasi Tarihi**, Alkım yay., 18. Baskı, İstanbul 2012, s.32.
[80] Karakartal, **a.g.e**, s.23.
[81] Oğuz Karakartal, **Türk-İtalyan Kültür İlişkileri**, Eren yay.,İstanbul,2004,s.11.

İtalyan okulları ile ilgili yaptığı çalışmada; Fransızcanın neredeyse İtalyancanın yerini almak üzere olduğu bu dönemde, İtalyanların buna çare olarak özellikle 1870-1912 yılları arasında Osmanlı topraklarında sayıları "16"yı bulan ve Dıraç, Bingazi, Derne, Humus, İşkodra ve İstanbul gibi yerlerde İtalyan kız ve erkek okullarının açtığını, İtalyan İşçi Birliğinin(*Societa Operia)* bu okulların yaygınlaşmasında önemli rol oynadığını, İtalyancayı öğretmek ve yaymak, İtalyan çocuklarına kendi dillerini ve kültürlerini öğreterek onları kendi eğitim sistemlerine göre yetiştirmek olan bu okullardan Türk-İtalyan ilişkileri açısından olumlu rol oynayan İtalyan Okullarının ise İtalyan Lisesi, İtalyan Ticaret Lisesi ve Jiustiniani Okulu olduğunu belirtmektedir[82].

Tanzimat döneminde Türklerin aynen Selçuklu döneminde olduğu gibi birçok İtalyan kökenli askerden eğitimci olarak faydalandıkları görülmektedir. İtalya'da 1830-1848 ihtilâlları esnasında meydana gelen karışıklıklar esnasında, İtalya'dan ayrılmak zorunda kalan ihtilâlcılardan bazıları, bu dönemde batılılaşma hareketleri içinde olan Mısır ve Yunanistan'ın yanı sıra ekonomik yönden en cazip ülke olarak Osmanlı Devletine de gelerek askerlik, tıp ve sanat gibi alanlarda devlet hizmetine girmişlerdi.

Osmanlı Devletinde subay olarak görev yapan İtalyan kökenliler arasında en önemlilerinden olan G.Timeteo Calosso, 1827-1843 yıllarında 16 yıl süreyle Osmanlı Devletinde hizmet etti. Calosso (Rüstem Ağa-Rüstem Bey) Türkiye'ye geldikten sonra süvari birliklerinin başöğretmenliğine atanmış ve bu dönemde süvari eğitimini yakından izleyen Padişah II.Mahmut ile sık sık ava çıkacak kadar yakın kişisel bir dostluk kurmuştur. Calosso Rüstem Ağa'nın yetiştirdiği süvarilerin Rus savaşında başarılı olmaları ona duyulan güveni artırmıştır. Bilahare rütbesi "Bey"liğe yükseltilen Calosso Rüstem, III. Selim tarafından ihdas edilmiş olan Hilal nişanını da almıştır. 1833 Mayıs ayında İstanbul'a gelen Alfonse de Lamartine; Calosso'nun hala Padişahın gözdesi ve askeri danışmanı olduğundan ve saray çevresinde özellikle öğrencileri tarafından oldukça sevildiğinden bahsetmektedir. Calosso Rüstem Bey, Abdülmecid'in saltanatının ilk günlerinde 4 Temmuz 1839'da düzenlenen bir tören esnasında attan düşmesi neticesinde Osmanlı resmi hizmetinden alınmış ve emekli edilerek maaş bağlanmıştır. 1843'de Torino'ya dönünceye kadar 4 yıl daha İstanbul'da çalışmıştır[83].

[82] İlknur Polat, **Türk - İtalyan İlişkileri Çerçevesinde İtalyan Okulları**,Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitiüsü Atatürk Yolu Dergisi,S.4, Ankara,1989,.s.566 ve 574.
[83] Şerafettin Turan, "II.Mahmut'un Reformlarına İtalyan Etki ve Katkısı", **Sultan II.Mahmud ve Reformları Semineri**, 28-30 Haziran 1989, Edebiyat Fakültesi yay.,İstanbul, 1990, s.118-121.

Yeniçeri Ocağı yerine kurulmakta olan Asakir-i Mansûre-i Muhammediye'nin yetiştirilmesinde de İtalyanların görev aldığı anlaşılmaktadır. Şerafettin Turan, bu dönemde Askeri Politeknik Okulu adıyla Mekteb-i Harbiye'nin kurulması ve açılmasına ilişkin olarak; Dragoman Rocco Ansaldo'nun bir proje hazırladığı ve bunun II. Mahmud tarafından onaylandığı, bilahare 1834 yılında Harp okulunun açılmış olmasından bahisle, bu konuda İtalyanların katkısından bahsetmektedir[84].

1820'li yıllarda İstanbul'da hekimlik mesleği Yahudiler ve İtalyanların elinde idi. 1825'de İstanbul'da bir İtalyan hastanesi açıldı ve 1835'de karantina örgütünün kurulmasında İtalyanlar katkıda bulundular. Karantina kelimesinin İtalyanca Quarantina(kırk günlük)'dan alınmış olması bu katkının bir göstergesi olarak değerlendirilebilir. Dr. Antonio Logo bu kurumun baştabibi olarak 1842'ye kadar görev yaptı. Dr. Bartoletti Sıhhıye Genel Müfettişi olarak uzun yıllar çalıştı ve 1851'de Uluslararası ilk sağlık konferansında Osmanlı Devletini temsil etti[85].

1827'de ressam Luigi Gobbi, Calosso Rüstem Bey aracılığı ile II.Mahmud'un portresini yapmak üzere İstanbul'a geldi.. 1829 sonunda tamamlanan portre armağan olarak Piemonte Kralına hediye olarak gönderildi. Osman Hamdi Bey tarafından kurulan Sanay-i Nefise Mektebinde resim çalışmaları yapılmakta iken, bu dönemde saray ressamı olarak çalışan ve bir çok tarihi olay resimleri yapan Fausto Zonaro hatıratında; "*1896'da Padişahın saray ressamı olarak görev aldığımda, bana Zat-ı Şahane Halife Sultan Hazretlerinin dini makamı dolayısıyla, resmini yapmaya kalkmamam gerektiği bildirilmişti."* demektedir[86].

Çok sesli müziği Türkiye'ye getiren önemli bir müzik adamı olan Giuseppe Donizetti 1828 yılında Osmanlı hizmetine girmiş ve 28 yıl hizmet ettikten sonra 1856'da İstanbul'da ölmüştür. Günümüzde Cumhurbaşkanlığı Flarmoni Orkestrası olarak etkinliğini sürdüren Mızıka-ı Hümayun'un kurucusu olan Donizetti Paşa, birçok marş besteledi ve bu marşlar bir dönem Osmanlı Marşı olarak kullanıldı. Şerafettin Turan, Alphonse de Lamartine'nin 20 Haziran 1833 günü yapılan Cuma selamlığında Mozart ve Rossini'nin operalarından parçalar çalındığından bahsettiğini ifade etmektedir[87].

[84] **A.g.e,** s.122.
[85] **A.g.e,** s.123.
[86] Soner Yalçın, "O Resim",**Sözcü**,13 Ocak 2015, s.10.
[87] Turan, "**II.Mahmut'un Reformlarına**…", **a.g.e**, s.124-125.

1904 yılında Makedonya'da meydana gelen karışıklıkları önlemek maksadıyla Degiorgis adında bir İtalyan generali Osmanlı ordusuna alınarak Makedonya'da kurulmuş olan çok uluslu jandarma gücünün başına getirilmiştir. Bu generalin maiyetinde İtalyan, İngiliz, Rus, Avusturya ve Fransız subayları hizmet etmektedir[88].

Oğuz Karakartal "*Türk Kültüründe İtalyanlar"* adlı eserinde; 1906'da Milano'da basılan ve Angiolo Mori tarafından yazılmış olan "*Gli İtaliani a Constantinopoli* (İstanbul'da İtalyanlar)" adlı kitapta İstanbul'da yaşayan İtalyanların sahip oldukları mevkiler, yaptıkları işlerin ayrıntılı bir şekilde anlatılmakta olduğunu ifade etmekte; İtalyanların, Osmanlı endüstri, ticaret, demiryolları ve deniz ulaşımında önemli ayrıcalıkları olduğunu ve Osmanlı dışişleri bakanlığı, tütün idaresi, posta idaresi, bankacılık sektörü, basın-yayın gibi alanlarda çalışan devlet hizmetinde olan bir çok İtalyan memurun bulunduğunu belirtmektedir[89].

III. Trablusgarp Savaşı (1911-1912) Dönemi Türk-İtalyan İlişkileri :

3.1.İtalya'nın Geç Kalan Sömürgeciliği

Milli birliğini geç kurarak sömürgecilik yarışmasında İngiltere ve Fransa'ya göre geri kalmış olan İtalya, Avrupa diplomasisinde ikinci sınıf bir devlet olmaktan kurtulmak, artan nüfusuna yaşam alanı sağlamak için emperyalist politikalar izleyerek sömürgeler elde etmesi gerektiğini düşünüyordu. 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı sonrasında büyük toprak kayıplarına uğrayan Osmanlı Devletinin içine düştüğü durum sonrasında Tunus'u gözüne kestiren İtalya'nın dikkatleri, Berlin kongresinde Bismarck tarafından Trablusgarb'a çekilmeye çalışılıyordu[90]. 1830'da Cezayir'in ve 1881 yılında Tunus'un Fransa tarafından; 1878'de Kıbrıs ve 1882'de Mısır'ın İngiltere tarafından ele geçirilmesi sonrasında İtalya, bu durumu telafi etme kaygısıyla gözlerini Libya'ya(Trablusgarp) dikti[91]. Aslında İtalya 1887'den başlayarak Trablusgarp'ı fiilen işgali için planlamalar içine girmiş ve bu kapsamda İngiltere, Fransa, Avusturya ve Rusya ile aslında birbiri ile çelişen bir çok gizli anlaşmalar yapmıştı ve uygun anın gelmesini beklemekteydi[92].

---

[88] Karakartal, **Türk Kültüründe**….,**a.g.e,**s.25.
[89] **A.g.e,** s.26.
[90] İsrafil Kurtcephe, **Türk-İtalyan İlişkileri, 1911-1916**, TTK yay.,Ankara,1995,s.10.
[91] Timothy W.Childs, (Çev.Deniz Berktay), **Trablusgarp Savaşı ve Türk-İtalyan Diplomatik İlişkileri**, İş Bankası Kültür yay.,İstanbul, 2008,s.1.
[92] Hale Şıvgın, **Trablusgarp Savaşı ve 1911-1912 Türk İtalyan İlişkileri**, AAM yay.,Ankara, 2006, s.4-5.

1911 yılı İtalya'da kraliyete geçişin 50. yıldönümü idi. Ülkede büyük bir heyecan yaratılmaya, milliyetçi duygular körüklenmeye çalışılmaktaydı. 1911 Martında tekrar işbaşına gelen Giovanni Giolitti döneminde Milliyetçiler Libya savaşıyla Roma'nın Akdeniz siyasetine dönüşünü sevinçle karşılıyorlar, Katolikler ise, bu harekâtta hilâle karşı bir haçlı seferi görüyorlardı[93]. İtalyan milliyetçileri İtalya'nın beş sahili olması gerektiğinden bahsetmekteydiler. İtalya bir yarımada olduğundan üç sahili vardı. Dördüncü sahil Libya, beşincisi ise Anadolu olmalıydı[94]. 1911'de Fas meselesinin çözülmesi sonrasında, İtalya için Trablusgarp konusunda harekete geçmek daha da kolaylaştı. Başbakan Giolitti anılarında şöyle söylüyor: "*Fas meselesi sulhen Almanya ile Fransa arasında tesviye edildikten sonra, artık bize meydan açık kalmış oluyordu.*[95]"

İtalya'nın Trablusgarp üzerindeki emellerinin giderek yoğunlaştığı ve basında tartışıldığı, İtalyan hükümetinin bu yoldaki çalışmalarını ve diplomatik faaliyetlerini en fazla yoğunlaştırdıkları 23 Kasım 1908-12 Ocak 1910 tarihleri arasında Roma Büyükelçisi olarak görev yapan İbrahim Hakkı Paşa, bu görevinden sonra Sadrazamlığı getirildi. Bu dönemde Trablusgarp konusunda hiçbir olumlu faaliyete bulunulmamış olması gerçekten ilginç bir tespit olarak ortaya çıkmaktadır[96]. İtalyanlara karşı Osmanlı menfaatlerini korumaya çalışan Trablusgarp valisi ve komutanı İbrahim Paşa, İtalyanların baskıları sonucunda Sadrazam İ.Hakkı Paşa tarafından görevden alındığı gibi ve Banca di Roma'nın Trablusgarp'taki faaliyetlerine yasallık kazandırıldı[97].

İtalyanlar bir taraftan da Osmanlı devletinde iç ayaklanmalara destek vermekteydi. Giovanni Giolitti hatıralarında, Osmanlı Devletine karşı ayaklanan Şeyh İdris'in müttefikleri olduğunu, İdris'e 10.000 tüfek ve 3 batarya top ve topçu neferleri verdiklerini, lojistik destek sağladıklarını, Mısır Hidivi Abbas Hilmi Paşa'nın da İtalyanlara destek verdiğini ve Şeyh İdris ile irtibatlarını sağladığını ifade etmektedir[98]. Hicaz'da ayaklanan İmam Yahya hareketinin kısa zamanda bastırılmasına rağmen Şeyh İdris ayaklanması Osmanlı Devletini oldukça uğraştıracaktı[99].

İtalyanlar, Trablusgarp halkına hoş görünmek, desteğini kazanmak için açtıkları okullardan başka, ülkenin önemli yerlerinde hastaneler, dispanser ve postaneler açarak buralarda verdikleri

[93] Kurtcephe, **a.g.e,** s.19.
[94] Fabio Grassi, (Çev.Sadriye Güneş)**Türk-İtalyan İlişkilerinde Az Bilinenler**, Tarihçi Kitabevi yay, İstanbul, 2014, s.13.
[95] Giolitti'nin Anıları, **Zaman,** 29 Temmuz 1935.
[96] Şıvgın, **a.g.e,** s.8.
[97] Kurtcephe, **a.g.e**, s.15 ve 24.
[98] Giovanni Giolitti, (Haz.Tahsin Yıldırım), **Trablusgarp'ı Nasıl Aldık**, Dün Bugün Yarın yay.,İstanbul, 2012,s.120-123.
[99] Şıvgın, **a.g.e,** s.16.

parasız hizmetlerle halkı kendi yanlarına çekmeye çalıştılar. Trablusgarp'da çıkardıkları iki gazete de aynı amaca hizmet ediyordu. Trablusgarp ve Bingazi'nin İtalyan toprağı olduğunu iddia eden İtalyan basınına karşı çıkmaya çalışan Babıali basını ise uygulanan sansür ile susturulmaktaydı[100].

Osmanlı donanması, II.Abdülhamit döneminde Haliç'te 30 yıl kapalı kalmış ve gerekli bakım-onarım ve eğitim-tatbikat yapmasına izin verilmediği için tamamen kullanılamaz hale gelmişti. Trablusgarp İstanbul'a 1600 km mesafede olduğu gibi, Doğu Akdeniz İtalyan donanmasının kontrolünde idi. İtalyanlar Osmanlı donanmasının bu durumunu biliyorlardı[101]. Osmanlının sadece kara gücü oluşturma yeteneği vardı ama II. Meşrutiyetin ilanından beri Trablusgarp'a hiçbir ağır silah gönderilmemiş, hatta mevcut toplardan bazıları sökülmüştü. II. Meşrutiyetin ilanı ile birlikte başlayan zorunlu askerlik sistemiyle hizmete alınan 3.400 kişiden ibaret Osmanlı düzenli kuvvetlerine Miralay Neşet Bey vekaleten komuta etmekte ve ayrıca, 30.000 kişilik bir sivil milis gücünün de toplanabileceği planlanmaktaydı. Yerel milisler olan "Kuloğullarının" gerektiğinde silahlandırılması için gerekli olan 40.000 tüfeğin bulunduğu Trablus'daki askeri depolar boşaltılarak, silahlar yenileriyle değiştirilmek üzere İstanbul'a alınmış fakat yerine başka silahlar gönderilmemişti[102]. Yemen'deki İmam Yahya ve Şeyh İdris ayaklanmalarını bastırmak için Trablusgarp'dan gönderilen 16.000 mevcutlu tümen, isyan bitince tekrar geri Trablusgarp'a iade edilmemişti[103]. Osmanlı Devleti bu gergin ve tehlikeli bir ortamda Trablusgarp'daki askeri varlığını oldukça azaltmış, adeta işgale zemin hazırlanmıştı[104].

Osmanlı hükümeti İstanbul'dan Trablusgarp'a "Derne" adında bir vapurla silah, cephane, elbise ve yiyecek göndermeye çalıştı. İstanbul'daki İtalyan ataşesi bu istihbaratı vapurun yüküne ait bilgiler ile birlikte (20 000 tüfek, birkaç top, cephane ve erzak) Roma'ya bildirmesine rağmen, Derne vapuru isim değiştirerek Trablus limanına sızdı ve yükünü teslim etti[105]. Derne gemisiyle gelen silahlar çok yetersiz ve geç bir ikmal olarak değerlendirilse de Arap aşiretlerine verilen bu silahlar sebebiyle İtalyanlar çok zor yıllar geçireceklerdi[106].

---

[100] Kurtcephe ,**a.g.e,** s.18-20.
[101] Giolitti'nin Anıları, **Zaman** , 8 Ağustos 1935.
[102] Enver Ziya Karal, **Osmanlı Tarihi, C.IX, İkinci Meşrutiyet ve Birinci Dünya Savaşı (1908-1918),** TTK yay.,Ankara 1996, s.271.
[103] Childs,**a.g.e**, s.27.
[104] Şıvgın, **a.g.e**, s.9.
[105] **A.g.e,** s.64.
[106] Childs, **a.g.e**, s.29.

3.2.İtalya'nın Trablusgarp Saldırısı

İtalya, 28 Eylül 1911 tarihinde Osmanlı Devletine bir nota vererek, kendi menfaatlerini korumak için Trablugarp ve Bingazi'yi işgale başlayacağını bildirdi. Osmanlı Devleti 29 Eylül 1911'de vermiş olduğu cevap ile Osmanlı Devletinin İtalya'ya kendi toprak bütünlüğünü ihlal etmemek şartıyla istediği ekonomik imtiyazların verilebileceğini bildirdi. İtalya, vermiş olduğu ültimatomun cevabını beklemeden 29 Eylül 1911'de Babıâli'ye harp ilanı notasını verdi[107]. Giolitti anılarında; *"Türklerin aklı, ancak İtalyan filosu Trablus önüne gittiği zaman başlarına geldi."* diye ifade etmektedir[108]. Sadrazam İ.Hakkı Paşa ise İtalyan notasını aldıktan sonra kendi tedbirsizliğini itiraf eden şu ifadeyi kullanmıştır: "*Eski zamanlarda benim vaziyetime düşen sadrazamların kafasını padişahlar binek taşında kestirirlerdi.*[109]"

İtalyan hükümeti tarafından Trablusgarp savaşı başlamadan önce 100 kadar Türk aydını İtalya'ya davet edilmişti. Söz konusu grup içinde yer alan gazetecilerden Ahmet Emin Yalman bu geziyi şöyle anlatmaktadır: *"Bari'den başlayarak İtalya'nın her köşesini kısmen vapurla, kısman hususi trenlerle dolaştık, çok ikram gördük. El üstünde taşındık, her yer: "yaşasın genç Türkiye" nidalarıyla çınladı…binbir gece masalına benzeyen bu yolculuğun kötü bir niyetle tertip edildiği hiç hatırıma gelmedi.*[110]"

3 Ekim 1911'de İtalyanların denizden Trablus bombardımanı ile başlayan sıcak çatışmayı, 7 Ekimde Türk kuvvetleri tarafından boşaltılmış olan Trablus şehri ve diğer kıyı şehirlerinin işgali takip etti. Gazeteci Seppings-Wright, İtalyanların şehrin sivil mahallerini de topa tuttuklarını, sivil halkın bu bombardıman sonucunda öldüğünü ve evlerini terk etmek zorunda kaldıklarını anlatmaktadır[111].

80-100.000 kişilik bir güce sahip olan, Tunus sınırından Mısır sınırına kadar olan kıyı şeridinde, donanma himayesinde adeta turistik denilebilecek bir gezintiye çıktığından bahsedilmekte olan İtalyan ordusu, iç kesimlere yönelmeye başladığında, 3-4 km. sonra durum

---

[107] **A.g.e,** s.75.
[108] Giolitti'nin Anıları, **Zaman**, 01 Ağustos 1935.
[109] İbnülemin Mahmut Kemal İnal, **Osmanlı Devrinde Son Sadrazamlar, C.4**, Dergâh yay., İstanbul, 1982, s.1789.
[110] Ahmet Emin Yalman, **Yakın Tarihte Gördüklerim ve Geçirdiklerim, C.I,** 2. Baskı, Pera Tur. ve Tic. yay.,İstanbul 1997,s.109-110.
[111] H.C. Seppings-Wright, **Hilal Altında İki Yıl,** (Çev. Derin Türkömer), Türkiye İş Bankası Kültür yay., İstanbul, 2013, s.29.

tamamen tersine döndü. Deniz topçusunun desteğinden mahrum kalınan yerlerde İtalyanlar Osmanlı kuvvetlerinin şiddetli direnci karşısında ilerleyemediler[112].

Trablusgarp savaşı başlayınca buraya takviye kuvvetleri gönderemeyen Osmanlı devletinden bir çok subay normal dışı yollardan bölgeye gelerek gönüllü olarak savunmaya katıldılar. Bunların arasında Enver Bey, Nuri(Conker), Fuat (Bulca),Eşref (Kuşcubaşı), Halil(Kut), Ali Fethi(Okyar) gibi kahramanlardan başka Mustafa Kemal(Atatürk) de vardı. Trablus, Bingazi ve Derne'de; Mustafa Kemal, Enver Bey gibi genç subayların önderliğinde kendi insiyatif ve cesaretleriyle yerel halk ve Osmanlı subaylarından oluşturulan birlikler ile kendilerinden sayı ve silah bakımından çok üstün İtalyan kuvvetlerine karşı kara savaşlarında kesin bir üstünlük sağlamışlar ve İtalyan ordusunun sahilde sıkışıp kalmasına sebep olmuşlardı[113]. Bu dönemde Derne'de kurulan seyyar hastanede görev yapan Dr. Hüseyin Hüsnü Bey hatıralarında, Mustafa Kemal ile karşılaşmalarını, M.Kemal'in gözünden tedavi gördüğünü ve savaşın zorluklarını anlatmaktadır[114].

Savaşı izlemek üzere bölgeye gelen ve uzun süre Türk komutanların yanında yaşayan İngiliz harp gazetecisi H.C.Seppings-Wright, Trablusgarp'ta çok sayıda gönüllü mücahidin Mısır, Sudan, Çad ve Fizan'dan gelerek İtalyanlara karşı savaştıklarını, bunların arasında kadın mücahidlerin de olduğunu, ellerinde çoğu zaman ilkel silahlar olduğunu, bir kısmında ise Türkler tarafından verilen modern tüfeklerin de olduğunu belirtmektedir[115].

İtalyanlar Trablusgarp savaşında, Dünya havacılık tarihinde ilk defa olarak Trablus'da 22 Ekim 1911'de askeri maksatla bombardıman uçakları kullanmaya başladılar. İtalyanlar bu uçaklardan sivil halka karşı da dahil olmak üzere hem bomba atarak daha çok psikolojik bir etki yaratmaya çalıştılar[116].

İtalyan Hükümeti Trablusgarp'da sıkışan İtalyan ordusunun durumunun iç kamuoyunda yarattığı olumsuz etkileri ortadan kaldırmak için, Kasım 1911'de Trablusgarp'ı ilhâk etme kararı aldı. Osmanlı Devleti ilhâk olayını büyük devletler nezdinde protesto etmekten başka bir şey yapamadı[117].

---

[112] Karal, **a.g.e,** s.271.
[113] Karal, **a.g.e,** s.287.
[114] Mebrure Değer, **Dr. Hüseyin Hüsnü Bey'in Not Defterinden Trablusgarp Savaşı**,Kurtiş Matbaacılık yay., İstanbul, 1998.s.64-66.
[115] Seppings-Wright, **a.g.e**, s.78.
[116] **Türk Havacılık Tarihi, 1. Kitap**, Uçuş Okulları Basımevi, Eskişehir, 1950,s.58.
[117] Karal, **a.g.e**, s.283.

İtalya'nın sömürge elde etmek maksadıyla, Osmanlı Devletinin Afrika kıtasındaki son toprak parçası olan Trablusgarb'a beklenmedik saldırısı, Türk–İtalyan ilişkilerini ve Türkiye'deki İtalyan imajını oldukça olumsuz bir yönde etkiledi. Osmanlı yayın organlarında yayımlanan pek çok eserde; İtalyanları ikiyüzlü, korkak, makarnacı gibi sıfatlarla aşağılayan birçok şiir, yazı ve karikatür yayımlandı[118]. Osmanlı toplumunda tepkiler bununla kalmadı, Halide Edip Adıvar, 1912 yılında yazdığı *Handan* adlı eserinde roman kahramanlarını Sicilya'ya göndermiş olduğu için tepkiler aldı. Halide Edip, "*Mor Salkımlı Ev"* adlı kitabında bu durumu şöyle açıklamaktadır: *"Şimdi İtalyan olan her şeyi boykot edecektik. Herkes "makarna yemeyin, İtalyan malı almayacağım, İtalyanca konuşmayacağım" diye ant içip duruyordu. Bu da tabii Türkiye'de makarna fabrikalarının gelişmesine yol açtı[119]*. Yine bu dönemde Ömer Seyfettin tarafından yayımlanan "Primo Türk Çocuğu" adlı hikâyesinde İtalyan bir anne ile Türk babadan doğan, annesi tarafından *"Primo"* adı verilen daha sonra *"Oğuz"* adını alacak olan bir çocuğun giderek Türklük şuurunu kazanarak Türk Milletinin bir ferdi olması konusu işlenmiştir[120]. Rodos adasının işgali sonrasında esir düşen Türk askerlerinin hayatlarını anlatan "İtalya'da Türk Esirlerin Hayatı" adındaki propaganda amaçlı hazırlanan bir kitap da zamanın algılarını anlamak yönünden dikkate alınmalıdır. Oğuz Karakartal tarafından eserinde özetlenmiş olan bu kitapta; Türk esirlerin başlangıçta kötü muamele görmelerine rağmen, daha sonra Napoli'deki kadınlarla evlenmelerine kadar varacak bir ilişki içinde oldukları hayatları, İtalyanları küçümseyerek anlatılmaktadır[121].

Çıkmaz bir sokakta adeta çakılıp kalan İtalya, bundan sonra Doğu Akdeniz ve Ege adalarına yöneldi. İtalya 24 Nisan 1912'de adaların işgaline başladı ve bir ay içinde başta Rodos[122] olmak üzere, Stampalya, Kalki, Patmos, Leros, Kalimnos, Skarpanto, Piskopis, Misiros, İstanköy, Lipsos, Sömbeki, Kazos, adalarını işgal etti[123]. İtalya, denizden boğazları geçip İstanbul önüne gelerek Osmanlı Devletini barışa daha fazla zorlamak düşüncesiyle 19 Temmuz 1912'de sekiz savaş gemisinden kurulu bir filo ile Çanakkale boğazına denizden saldırdı ancak, Boğaz tabyalarının etkili atışları ile geri çekilmek zorunda kaldı. İtalyanların saldırısı hedefe ulaşamamıştı ancak bu durum Boğazlar konusunda Büyük Devletlerin desteğini alacağını sanan Sait Paşa Hükümetinin istifasına neden oldu. Yerine Gazi Ahmet Muhtar Paşa liderliğinde, E.Z.Karal'ın deyimiyle "ülküsüz,

[118] Bu konuda örnekler için bkz. Orhan Koloğlu, **1911-12'de Karikatürler Savaşı**, Engin yay.,Ankara, 1989.
[119] Halide Edip Adıvar, **Mor Salkımlı Ev**, 7.Baskı, Atlas Kitabevi, İstanbul,1985, s.140.
[120] Ömer Seyfettin, **Primo Türk Çocuğu**, Pırıltı yay.,İstanbul,2013.
[121] **A.g.e**, s.115.
[122] **Il Mattino**, 5-6 Mayıs 1912.
[123] Karal, **a.g.e**, s.284.

prensipsiz ve anlayışsız" bir hükümet kuruldu[124]. Gerçekten de bu hükümet döneminde Trablusgarp ve Balkan savaşları kaybedilerek, önemli toprak ve nüfus kayıpları yaşanacaktı.

Trablusgarp Savaşı 1 yıl 16 gün süreyle devam ettikten sonra, İsviçre'nin Lozan şehrinde Ouchy semtinde 18 Ekim 1912 tarihinde imzalanan Uşi (Ouchy) anlaşması (İtalyanca: Trattato di Losanna) ile sona erdi. Gizli ve açık olmak üzere toplam 11 maddeden oluşan Uşi Anlaşmasının ikinci maddesine göre; Osmanlı Devleti Trablusgarp ve Bingazi'den askerlerini çekince, İtalya Rodos ve 12 adayı Osmanlı Devletine iade edecekti. Fakat İtalya, Osmanlı askerlerinin Trablusgarp ve Bingazi'den çekilmediklerini öne sürerek bu adaları hiçbir zaman iade etmedi. Anlaşmanın diğer maddelerine göre, Trablusgarp'da Padişah'ın bir naibi bulunacak, halkın din, gelenek ve vakıf örgütüne saygı gösterilecekti[125]. Ancak bu hükümler bölgedeki Müslüman ahalinin tepkilerini önlemeye yönelik olan ve görünüşü kurtarmaktan öteye bir anlam taşımayan hususlardı. İtalya, böylece aslında kazanamadığı bir savaş sonucunda hem yeni sömürge alanları kazanıyor ve hem de geçici kaydıyla da olsa fiilen Ege Denizine yerleşmiş oluyordu[126].

Uşi (Ouchy) Antlaşmasından hemen sonra Balkan Savaşı nedeniyle mali zorluk içinde olan Osmanlı Hükümeti, Banco di Roma'nın İstanbul Şubesinden 320.000 altın borç aldı[127]. Uşi antlaşmasından sonra Türk-İtalyan ticari ilişkilerinde gelişmeler meydana geldi. 1913-1914'de Osmanlı Devletinin İtalya'ya ihracatı 2.699.000, ithalatı ise 1.027.000 İngiliz lirasına yükseldi. Osmanlı Devleti bu dönemde Düyun-u Umumiye borçlarına mahsuben İtalya'dan iki adet zırhlı almak istedi, ancak bu talep İtalyanlar tarafından kabul edilmedi.

Balkan savaşı sırasında, İtalyan işgalinde olan Ege adalarının da Yunanistan'ın eline geçmesinden endişe eden Osmanlı Devleti, İngiltere'de yapılmakta olan ve 1914 yaz ve sonbaharında teslim alacağı iki dretnotdan (Reşadiye ve Sultan Osman) en az birisini teslim alarak Yunanistan'a karşı Ege'de denizde üstünlük sağlamadan, adaların İtalya tarafından boşaltılmamasını istemekteydi. Yusuf Hikmet Bayur'a göre "*Dolayısıyla bu işte Osmanlı ve İtalya hükümetleri arasında muvakkat ve pek açığa vurulmak istenmeyen bir türlü bir istek birliği vardı.*[128]" Kâmil Paşa Hükümetinin bu adaların savaş sonunda Uşi Anlaşması gereği zaten geri alınacağı düşüncesiyle, Yunanistan'ın eline geçmesini engellemek için adaları teslim almaktan

[124] **A.g.e,** s.285.
[125] **A.g.e**, s.286.
[126] Kurtcephe, **a.g.e**, s.230.
[127] Karakartal, **Türk Kültüründe**…,s.32.
[128] Yusuf Hikmet Bayur,**Türk İnkılâbı Tarihi,C.II, Kısım.III,Paylaşmalar**,TTK yay.,Ankara,1983, s.233.

imtina ederek, sözlü bir teminatla İtalya'nın elinde bırakması, bu adalar meselesinin 1.Dünya Savaşına kadar uyutulması ve daha sonra da daimi şekilde kaybedilmesi sonucunu doğurmuştur[129].

3.3.İtalya'nın Anadolu'ya Yönelmesi ve Demiryolu İmtiyazı

İtalya Trablusgarp savaşının sonunda Uşi Anlaşmasının imzalanması sonrasında, Rodos ve 12 adayı da işgal etmesinden kaynaklanan cesaretle, 1912 yılından itibaren dikkatini Anadolu'ya yöneltmeye başladı. Anadolu yarımadası kendisini Roma, Venedik ve Ceneviz'in mirasçısı olarak gören İtalyanlar için, coğrafi konumu, bereketli toprakları, iklimi, zengin taşkömürü ve linyit kaynakları ile İtalyan nüfusun gönderilebileceği yer olarak oldukça iştah kabartıcı özelliklere sahipti. Anadolu'da İtalyan menfaatlerinin temini için bir an önce demiryolları imtiyazları alınarak inşaatları gerçekleştirilmeli ve böylece bölge İtalyan hakimiyetine hazırlanmalıydı. İtalya Dışişleri bakanı Sangiuliano, İstanbul'daki elçisine gönderdiği mektubunda, hedeflerini; *"Anadolu'ya nüfuz etmek için konsolosluklar ve okullar açmak, gemi seferleri düzenlemek, arkeoloji heyetleri* göndermek*, ekonomik girişimlerde bulunmak ve imtiyazlar almak" olarak belirtmektedir*[130].

Dönemin İtalya Başbakanı olan Giolitti anılarında İtalya'nın Osmanlı Devletinde nüfuz bölgeleri elde etmelerinin sebebini şöyle açıklamaktadır: "*...Küçük Asya'da, Antalya bölgesinde, Türk hükümetinden elde edebildiğimiz ekonomik ve ticari özde imtiyazdır. Bu imtiyaz bizim için elde edildiği andan çok gelecekteki ihtimaller ve ekonomikten çok siyasal bakımdan değer taşıyordu; zaten çok ağır bir darbe yemiş olan Osmanlı İmparatorluğunun dağılması şıkkında bizim için ilerde Doğu Akdeniz denkliğini koruyabilmemize imkân verecek haklar sağlamak faydalı idi.*[131]"

Anadolu'da nüfuz bölgesi elde etmekte kararlı olan İtalya, 60 civarında İtalyanın yaşadığı Antalya'da 1913 baharında bir konsolosluk açtı. 1913 ve 1914 yıllarında Anadolu'ya çok miktarda arkeoloji heyeti de gönderen İtalya'nın amacı, bu heyetlerin dönüşlerinde verdikleri raporlardan da anlaşılacağı üzere; arkeolojik inceleme yapmak değil, bölgenin ekonomik, ticarî, siyasî, sosyal, ziraî ve kültürel yapısını incelemek ve bunun İtalya'ya sağlayacağı avantajlar hakkında ayrıntılı bilgiler vermekti. İtalya'nın Milli Misyoner Cemiyeti Ekim 1913'de Antalya'da bir sağlık ocağı, dispanser, rahip ve rahibe okulları açtı. Antalya halkına ücretsiz muayene ve ilaç yardımı yapan İtalyan

[129] Kurtcephe, **a.g.e,** s.233.
[130] Mevlüt Çelebi, **a.g.e**, s.3.
[131] Giolitti'nin Anıları , **Zaman,** 29 Temmuz 1935.

hastanesi ve doktorlarına karşı Antalya halkında bir sempati oluşmuş, hatta "*halk akın akın İtalyan hastanesine koşmuştur*[132]"

İtalyan hükümetleri bu konuda ısrarlı politikalar izleyerek sonunda Osmanlı Devletinden demiryolu imtiyazları almayı başardılar. Osmanlı Devleti tarafından İtalyanlara 10 Ekim 1913'de Fethiye-Muğla, Antalya-Kızılkaya, Antalya-Alanya ve Antalya-Burdur demiryolu yapım imtiyazları verildi[133]. İtalyanların kilometre teminatı olmaksızın yapmak istedikleri bu proje girişimi İngilizler tarafından işletilmekte olan ve Beyşehir'e kadar uzatılması planlanan İzmir-Aydın demiryolu hattının potansiyelini güneye çekebileceği, hattın tam kapasite kullanılmasına olumsuz etkisi olabileceği gerekçeleriyle İngilizler tarafından karşı çıkıldı. Aslında İngiltere, Hindistan yolunda bulunan Rodos ve 12 Adanın İtalya'nın kontrolünde olmasından rahatsız oluyor ve bu adaların İtalya tarafından boşaltılmasını istiyordu. İngiliz-İtalyan şirketleri ararsındaki görüşmeler sonucunda İtalyanlara Muğla'dan başlayarak Doğuda Alanya'ya kadar olan Güney batı Anadolu bölgesi imtiyaz bölgesi olarak tanındı. İngilizler bu anlaşmaları yaparken; İtalyanlara Ege denizinde kıyı elde etmemeleri ve Antalya'nın batısında liman yapamamalarına dikkat etmekteydiler. İtalyanlar bu kısıntılara razı olarak Anadolu'da bir bölgeye malik olma haklarını bir büyük devlete onaylatmış oluyorlardı[134]. 1.Dünya savaşının başlamasıyla Osmanlı Hükümeti İtalyanlara imtiyazı verilmesi söz konusu olan demiryolu projesinden yüksek maliyet nedeniyle 10 yıllığına vazgeçti[135]. Bu imtiyaz araya savaşın girmesi sonucunda İtalyanlar tarafından hiçbir zaman uygulanamayacaktı[136].

IV.Birinci Dünya Savaşı Döneminde Türk-İtalyan İlişkileri (1914-1918)

4.1.İtalya'nın Bekle-Gör Politikası

1.Dünya savaşı fiilen başladığında Osmanlı Asya'sının paylaşımı aslında ana çizgileri ile çoktan tamamlanmıştı. Dünya tarihinde ilk defa olmak üzere, böylesi paylaşım anlaşmaları Osmanlı Devletinin neredeyse tüm toprakları için yapılmıştı. Rusya, İngiltere, Fransa, Almanya, Avusturya ve İtalya Osmanlı topraklarını gerek ikili ve gerekse çok taraflı anlaşmalarla paylaşmışlardı. İtalya'nın payında Güneybatı Anadolu ve Antalya vardı. Genel olarak bu paylaşım sınırlarının

[132] Macit Selekler, "İtalyanlar Antalya'yı Nasıl İşgal Etti", **Hayat Tarih Dergisi**, Ağustos 1977, S.8,s.54-60.
[133] Kurtcephe, **a.g.e**, s.234.
[134] Bayur,**a.g.e**, s.393.
[135] **A.g.e,** s.395.
[136] Çelebi, **a.g.e**, s.13.

demiryolları ve çevrelerindeki arazilerle ilgili olduğunu söylemek de mümkündür[137]. Sadece İstanbul ve Trakya bunun dışında tutulmuştu. Osmanlı Devleti bu paylaşım anlaşmalarıyla o denli sıkı bir ağ içine alınmıştı ki, onu çöktürmek veya paylaşmak tamamen bu devletlerin elinde bulunuyordu. "*Bu anlaşmaların bir çoğunu Osmanlı hükümeti de öğrenmiş ve açıkça veya örtülü olarak kabul etmişti*[138]*."*

İtalya'nın 1. Dünya Savaşındaki politikaları oldukça değişken olup, özellikle "bekle-gör ve durumdan en kazançlı çık" prensibi olarak açıklanabilir. İtalya Üçlü İttifak üyesi olmasına rağmen, İtalyanca konuşan halkın bir kısmının Avusturya'nın işgalinde olması sebebiyle düşman durumunda idi. Diğer yandan İtalyan ordusu ve donanmasının büyük bir savaşa hazır olmadığı Trablusgarp savaşında anlaşılmıştı. Avusturya, 28 Temmuz 1914'de Sırbistan'a savaş ilan ederken, Üçlü İttifak gereği İtalya'ya danışması gerektiği halde bunu yapmamıştı. Almanya ise İtalya'nın bir kısım Fransız kuvvetlerini Alp'lerde meşgul edeceğini düşünerek, İtalya'nın savaşta kalmasını istiyordu. Üçlü İttifak devletlerinden beklediklerini göremeyen İtalya 2 Ağustos 1914'de tarafsızlığını ilan etti[139].

İtalyan kamuoyu genel olarak savaş yanlısı olmamakla beraber Üçlü İtilâf yanlısı idi. İtalyan Hükümeti acele etmeden beklemeyi, olası gelişmelere göre pozisyon almayı, en elverişli durumda savaşa dahil olmayı tercih ediyordu[140]. İtalya, gerek Avusturya-Almanya ve gerekse İngiltere-Fransa ile yaptığı görüşmelerde anlaşamadı ve görüşmeler kesildi[141].

Savaş başladığında İtalya gibi tarafsızlığını ilan eden Osmanlı Devleti ise Goeben ve Breslau savaş gemilerinin[142] boğazlardan geçerek 29-30 Ekim 1914'de Rus limanlarını bombardıman etmesi sonucunda fiilen savaşa girmiş oldu[143]. Osmanlı Devleti Almanya ve Avusturya'nın yanında savaşa girmişti; yani İtalya ile Osmanlı Devleti dolaylı olarak aynı safta yer alıyorlardı ancak İtalya, Almanya ve Avusturya ile ittifak anlaşması olmasına rağmen savaşa girmemişti. Bu durum Osmanlı Hükümetinde İtalya konusunda şüpheler doğurmasına neden oldu.

---

[137] Bayur, **a.g.e**, s.471.
[138] **A.g.e,** s.466.
[139] Çelebi, **a.g.e**,s.19.
[140] Kurtcephe, **a.g.e**, s.235.
[141] Armaoğlu, **a.g.e**, s.153-154.
[142] Bu savaş gemileri daha sonra Yavuz ve Midilli adıyla Osmanlı donanmasında görev yapacaktır.
[143] Kurtcephe, **a.g.e,**s.234.

4.2.İtalya'nın Osmanlı Devletine Karşı 1.Dünya Savaşına Girmesi

1915 Mart ayından itibaren başlayan Çanakkale savaşları nedeniyle, İtalya'da endişe meydana geldi. İtalya, Osmanlı Devletinin bu savaşla yıkılarak paylaşılmasından ve kendisine pay verilmemesinden korkuyordu. Bu nedenle tekrar İtilâf devletlerine yöneldi. Londra'da 26 Nisan 1915'de, yani Fransız ve İngiliz kuvvetlerinin Gelibolu'ya asker çıkarmaya başladıkları günlerde, İtalya, İngiltere, Fransa ve Rusya arasında gizli bir anlaşma imzaladı. Bu anlaşmanın Osmanlı Devleti ile ilgili hükümlerine göre; İtalya, Trablusgarp üzerinde hak ve imtiyazlara tamamen sahip olacak, Rodos ve 12 Ada İtalyan egemenliğine geçecek, Anadolu'nun işgali durumunda Antalya bölgesini işgal etmek hakkına sahip olacaktı. Bu antlaşmaya göre İtalya 1 ay sonra İtilâf devletleri tarafında savaşa girecekti[144]. İtalya ayrıca Arabistan'da bağımsız bir Müslüman devleti kurulması hususundaki deklarasyona da katıldı[145]. Aslında bu anlaşma ile İtalya'ya işgal altında bulundurduğu Rodos ve 12 adaya ilave olarak İzmir de veriliyordu[146]. Londra antlaşması ile Avusturya'ya karşı istediklerini elde eden İtalya, 24 Mayıs 1915'de Avusturya'ya savaş ilan etti[147]. Başbakan Antonio Salandra İtalyan meclisinde 2 Haziran 1915'de yaptığı konuşmada İtalya'nın; *"İtalyanlığı korumak, yalnız Adriyatik'te değil, uluslar arası bütün ilişkilerde önemli bir yer elde etmek için savaştığını"* söyledi[148].

Savaş devam ederken giderek gerginleşmekte olan Osmanlı-İtalya ilişkileri sebebiyle Osmanlı topraklarında yaşayan İtalyanların tahliyesini bahane eden İtalya, verdiği nota ile 21 Ağustos 1915'den itibaren kendisini Osmanlı Devleti ile savaş halinde saydığını bildirdi[149].İtalyan devlet adamlarından çoğu İtalya devletinin Osmanlı Devletine karşı savaşa girmesine karşı olmalarına rağmen, İtalyan Dışişleri Bakanı Sonino'nun ağırlığını koymasıyla İtalyan hükümeti savaşa karar vermişti. İtalyan hükümeti kendi kamuoyunu tatmin etmek için Osmanlıların Trablusgarb'taki direnişçilere destek vermesini savaş gerekçesi olarak gösterecekti[150]. İtalyan hükümeti Londra paktının imzalanmasından aylar sonra ve çok tereddütlü bir şekilde Osmanlı Devletine savaş ilan etmiş oldu[151]. Çanakkale'de başarısızlığa uğrayan İtilâf devletleri, İtalya'yı Çanakkale'ye kuvvet göndermekte teşvik etmeye başladılar. İngiltere ve Fransa'nın baskılarına

[144] Ergün Aybars,**Türkiye Cumhuriyeti Tarihi, C.I**, 4. Baskı,DEÜ Hukuk Fak. yay.,Ankara ,1995,s.109.
[145] Karal, **a.g.e**, s.542-544.
[146] Oral Sander, **Siyasi Tarih, İlkçağlardan 1918'e**, 23.Baskı, İmge Kitabevi yay.,Ankara,2012,s.382.
[147] Kurtcephe, **a.g.e**, s.239.
[148] **Hukuk-u Beşer**, 20 Şubat 1919.
[149] Armaoğlu, **a.g.e**, s.155.
[150] Kurtcephe, **a.g.e**, s.247.
[151] Grassi, **a.g.e**, s.86.

rağmen İtalya Çanakkale'ye asker göndermeyecek, ancak İtalyan donanması Akdeniz ve Ege sahillerinde abluka uygulayacaktı[152].

4.3. Saint Jean de Maurienne Antlaşması

İtalyan kamuoyunda savaşın başlangıcında Avusturya'ya karşı kolay bir zafer ve devamında Macaristan topraklarının fethedileceği beklentisi yaratılmış, ancak savaş ilerledikçe bunun mümkün olmayacağı anlaşılmıştı. Diğer yandan, Osmanlı Devletini paylaşmak için Rusya, İngiltere ve Fransa arasında yapılan İstanbul ve Sykes-Picot paylaşım antlaşmalarında İtalyan payından bahsedilmemişti. İtalyan kamuoyunda savaş sonrası hesaplarda istediği konumda olamayacağına dair endişeler gittikçe yükselmekteydi. İtalya, Anadolu'da daha geniş bir alanın kendisine verilmesi için 19 ve 20 Ekim 1916'da İngiltere, Fransa ve Rusya'ya nota verdi[153]. 1917 Şubat ayında Bolşevik ihtilalinin başlaması ve Amerika Birleşik Devletlerinin de savaş girmesiyle, Rusya'nın savaşı sürdürüp sürdürmeyeceğinin belirsizliği karşısında İtalya kendi payı ile daha fazla ilgilenmeye başladı. İtilaf devletleri İtalya'nın savaşa ağırlığını koymasını sağlamak maksadıyla görüşmeler başlatmak zorunda kaldılar[154].

19-21 Nisan 1917'de Fransa'da St.Jean de Maurienne istasyonunda bir vagonda toplanan heyette Lloyd George, Fransa Dışişleri bakanı Ribot, İtalyan Dışişleri bakanı Sonnino ve İtalya başbakanı Boselli vardı. Rus hükümeti bu toplantıya uzaklık ve işin ivediliği gerekçe gösterilerek çağrılmamıştı. Burada yapılan görüşmeler sonunda; Antalya, Konya, Aydın ve İzmir İtalya'ya veriliyordu. Buna karşılık İtalya; 1916'da İngiltere, Fransa ve Rusya arasında yapılan gizli paylaşım anlaşmalarını kabul etmiş oluyordu. Taraflar birbirlerine ait olan Türk limanlarından serbestçe yararlanabileceklerdi. Bu anlaşmanın yürürlüğe girmesi için Rusya tarafından onaylanması gerekiyordu[155]. 8 Ağustos 1917'de Londra'da imzalanan bir memorandum(andıç) ile St Jean de Maurienne görüşmelerine atıf yapıldı. Savaşın bu en son paylaşım anlaşmasının Rusya tarafından onaylanması şartı İtalya'nın haklarında bir açık yan meydana getirmekteydi[156]. Rusya'da 7 Kasım 1917 devrimi sonrasında iktidarı ele geçiren Bolşevikler, bu anlaşmayı onaylamadıkları gibi, İtilâf devletleri arasında yapılan tüm gizli antlaşmaları dünya kamuoyuna açıkladılar[157]. İtalya, İngiliz–

[152] Kurtcephe, **a.g.e**, s.248.
[153] Çelebi**, a.g.e,** s.22.
[154] Armaoğlu,**a.g.e,** s.177.
[155] Aybars, **a.g.e**, s.129.
[156] Karal, **a.g.e**, s.546.
[157] Çelebi, **a.g.e**, s.24.

Fransız oyununa geldiğini ancak Paris Barış konferansı esnasında anlayacaktı. İngiliz ve Fransızlar, savaşın sonunda Anadolu için İtalyanlara verdikleri sözleri tutmak istemeyeceklerdi[158].

4.4.Libya (Trablusgarp) Savaşı (1914-1918)

Osmanlı kuvvetleri ile İtalya 1nci Dünya savaşında Trablusgarp dışında doğrudan sıcak temas kurmadılar, karşı karşıya gelmediler ve doğrudan savaşmadılar. Trablusgarp'daki savaş ise Osmanlı devleti tarafından daha çok gayri nizami bir harp şeklinde sürdürülmek zorunda kalındı. 1.Dünya savaşı esnasında Osmanlılar ve Almanların önemli hedeflerinden birisi de Mısır'dı. Mısır'a Cemal Paşa tarafından doğudan yapılacak bir taarruzla eşgüdümlü olarak Trablusgarp'dan Mısır'a doğru yapılacak bir harekat ile İngilizler iki cephede mücadeleye zorlanacaktı. Enver Paşa böyle bir harekatta Trablusgarp'ta birlikte mücadele ettiği Şeyh Ahmet Sünusiye güveniyordu. Enver Paşa'nın kardeşi Nuri Bey "Fahri Ferik" ünvanı ile bu şeyhin yanına gönderilmişti. Osmanlı Devleti Kasım 1914'den itibaren Trablusgarp'a sivil görüntü altında subaylar göndermeye başladı. Türk subayları Derne'den Trablusgarp'a kadar yerleşik bulunan direniş birliklerinde görev aldılar. Cemal Paşa komutasında harekâta başlayan Osmanlı kuvvetlerinin Şubat 1915'de Mısır'a yaptığı harekat esnasında eş zamanlı olarak Osmanlı kuvvetleri ve mücahitler tarafından Trablusgarp'dan Mısır'a doğru başlayan taarruz Mersa Matruh'a kadar geliştirildi. Burada İngilizlerin yaptığı karşı taarruz neticesinde bu kuvvetler bozularak geri çekilmek zorunda kaldı. Bu tarihten sonra Osmanlı kuvvetlerinin Tobruk, Derne ve Bingazi ile teması kalmadı. Doğu(Mısır) cephesinden çekilmek zorunda kalan Nuri Paşa, mücadelesini İtalyanlara karşı Trablusgarp bölgesinde sürdürmeye devam etti. Bu mücadele Mondros mütarekesinden sonra da devam edecekti[159].

1915 Temmuz ayında İtalyanlar kayıplar ve esirler vererek altı yerleşim yerini daha boşaltmak zorunda kaldıkları Trablusgarp'da zor bir durumdaydılar. İtalyan Hükümeti Kont Sforza'yı Şeyh Ahmet Şerif'e gönderdi. Kont, dönüşünde verdiği raporunda Türk ve Alman subaylarına rastlamadığını, İtalyanların askeri başarısızlıklarını örtmek için direnişçileri Türk ve Alman subayların yönettiği iddialarının ortaya atıldığını bildirecekti[160].

İtalya'nın Ağustos 1915'de Osmanlı devletine savaş ilan etmesinden sonra Osmanlı Meclis-i Vükelâsı Uşi Barış antlaşmasının artık geçersiz olduğuna hükmederek, bu antlaşmanın feshedilmesi kararı aldı ve bir padişah iradesiyle Trablusgarp ve Bingazi'nin yeniden Osmanlı topraklarına

[158] Childs, **a.g.e**, s.261.
[159] Yusuf Gedikli, **Trablusgarp Cephesi Hatıraları**, Paraf yay.,İstanbul, 2011,s.71-73.
[160] Kurtçephe, **a.g.e**, s.250.

katıldığı ilan edildi. Osmanlı Hükümeti Süleyman el Baruni'yi Trablugarp Valisi olarak tayin ederek ve mücadeleyi Tablusgarp vilayetine yönelterek buradaki İtalyanlarla mücadeleyi yoğunlaştırmaya çalıştı[161].

1917 yılına gelindiğinde Süleyman El Baruni, ellerinde sadece Homs ve Trablusgarp kıyı şehirleri kalan ve verdikleri esirlerinin sayısı 10.000'i aşan İtalyanlara karşı mücadeleyi başarıyla sürdürdü. Türk ve mücahidlerin ellerinde büyük çaplı toplar olmadığından müstahkem mevkilerde sıkışan İtalyan kuvvetlerini söküp atmaları mümkün olmadı. Osmanlı Devleti Nisan 1918'de Şehzade Osman Fuat Efendiyi Afrika Grup Kumandanı olarak Trablusgarp'a gönderdi. Avusturya'nın Pola limanından bir Alman denizaltısıyla Trablusgarp'a gelen Şehzade Osman Fuat Efendi beraberindeki 60 Türk subayı ile birlikte mücadeleyi Mondros Mütarekesi'ne kadar devam ettirdi. Trablusgarp'ta Türk ve mücahidlerin askeri üstünlüğünü koruyan Şehzade ve Türk subayları Mondros Mütarekesi hükümlerine göre İtalyan ve Fransızlara teslim olmak zorunda kaldılar[162].

İhsan Aksoley, anılarında; 1917 sonbaharında Enver Paşa'nın emriyle Teşkilat-ı Mahsusa elemanı olarak telsiz subayı göreviyle Fizan'a bir telsiz istasyonu kurmak üzere gittiğini, Trablusgarp'ta 1911'den beri esir düşmüş olan İtalyan askerlerinin kamplardaki koşullarını düzeltmek için çalışmalar yaptıklarını anlatmakta, esirlere maaş verdiklerini, İtalyan esirlerinin bir listesini Hums'daki İtalyan birlik komutanlığına gönderdiklerini, İtalyanlarla iletişim için tercüman bir subay görevlendirildiğini, İtalyan esirlerden silah işi hariç olmak üzere teknisyen olarak faydalandıklarını belirtmektedir[163]. Aksoley ayrıca, Mondros Mütarekesinin 17.maddesi Trablusgarp ve Bingazi'de bulunan Osmanlı zabitlerinin en yakın İtalyan birliğine teslim olmaları hükmünü getirmekte olmasına rağmen, İtalyanlara mağlup olmayan Trablusgarp'taki Türk subay ve erlerinin teslim olmayı kabul etmediklerini, Trablusgarplı mücahit ve reislerin de bu durumu kabullenemediklerini, Mondros Mütarekesinin 5 ay sonrasına kadar İtalyanlarla mücadeleye devam ettiğini, sonunda çaresiz olarak teslim olmak zorunda kaldıklarını, daha sonra özel şartlarla İtalyanlara teslim olduğunu, İtalyan gemisinde iken İzmir'in Yunanlılar tarafından işgal edildiğini öğrendiklerinde çok üzüldüklerini, bu arada İzmir'e ilk giren subay olacağını söyleyen Süvari Yüzbaşı Şerafettin Bey'[164]in intihar etmek için denize atladığını ancak kurtarıldığını[165], Ischia

[161] **A.g.e**, s.251-254.
[162] **A.g.e,** s.256.
[163] Gedikli, **a.g.e**, s.74.
[164] Yüzbaşı Şerafettin, 9 Eylül 1922'de İzmir'e girip Vilayet konağına bayrak çeken süvari subayıdır. Bkz.Kemal Arı, **Üçüncü Kılıç,İzmir'in Kurtuluşu ve Yüzbaşı Şerafettin,**8. Baskı, Zeus Kitabevi,İzmir,2012,s.74-75.

adasında Şehzade Osman Fuat Efendi ile birlikte enterne edildiklerini ancak iyi bir dönem geçirdikten sonra İstanbul'a bir İtalyan vapuru ile Eylül 1919'da döndüğünü anlatmaktadır[166].

V.Mondros Mütarekesinden Cumhuriyetin İlanına Kadar Türk İtalyan İlişkileri (1918-1923)

5.1.Mondros Ateşkes Antlaşması Uygulamalarında İtalya

Osmanlı Hükümeti ile İtilâf Devletleri arasında silahlı çatışmaya son veren Mondros Mütarekesi, 30 Ekim 1918'de Limni adasında Mondros limanında demirli bulunan Agamemnon İngiliz savaş gemisinde imzalandı[167]. Mütarekenin en önemli maddeleri; boğazlar bölgesinin İtilaf devletleri tarafından işgal altına alınması(madde:1) ve İtilâf devletlerinin Osmanlı ülkesinde kendi emniyetlerini tehditte görünce, gerekli gördükleri noktaları işgal edebileceklerine ilişkin maddelerdi. (madde.7). Bu madde İtilâf devletlerinin yapmayı planladıkları işgal için hukukî gerekçe oluşturmak maksadıyla mütareke'ye dahil edilmişti. Mütarekedeki diğer önemli hususlar arasında, Trablusgarp ve Bingazi'deki Türk subaylarının en yakın İtalyan birliğine teslim olması(madde:17) da vardı[168].

Boğazlar açılınca, İtilâf donanması öncüsü olarak, 7 Kasım 1918'de İngiliz Yarbay Murphy komutasında iki İtalyan torpidosu ve iki nakliye gemisiyle tersaneye asker çıkararak yönetimine el koydular[169]. Bundan sonra Osmanlı hükümetinin özellikle İtalyan ve Yunan gemilerinin bulunmaması yolundaki çabalarına rağmen, 13 Kasım 1918'de 100 parça kadar büyük gemileriyle Osmanlı'ya gövde gösterisi yaparak İstanbul'a gelen İtilâf donanmasında İtalyan ve Yunan gemileri de bulunuyordu. Karaya çıkan askerlerden 470'i İtalyan donanmasına mensuptu. 16 Mart 1920'de İstanbul işgal edildiğinde ise İngiliz, Fransızlardan başka İtalyan askerleri de şehrin her tarafına dağılmıştı. Yakup Kadri Karaosmanoğlu, daha sonra kaleme aldığı ve işgal yıllarını anlattığı Sodom ve Gomore adlı kitabında anlatacağı gibi, işgal güçlerinin ne zaman gideceğini düşünerek teselli arar: "*Biraz sonra artık ne İngiliz askerinin kepini, ne Fransız subayının kasketini, ne İtalyan Carabinieri'sinin şapkasını görecektim.*[170]"

Mütareke sonrası İngiltere ve Fransa, İstanbul'a yüksek komiser olarak birer amiral atarken, İtalya aynı konuma tecrübeli bir diplomat olan ve İtalya'nın Türkiye politikasının mimarlarından

---

[165] Gedikli, **a.g.e**, s.122.
[166] İhsan Aksoley, "İstanbul'da Milli Mücadele", **Hayat Tarih Mecmuası**, Sayı: 8, Eylül 1969, s.23.
[167] **Türk İstiklal Harbi(TİH),C.I,Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı**, Gnkur.yay.,Ankara,1962,s.38-44.
[168] Gönlübol,Sar, **a.g.e**, s. 5.
[169] Çelebi, **a.g.e,** s.25.
[170] Karaosmanoğlu, **a.g.e**,s.89.

olacak Kont Carlo Sforza'yı İtalya Yüksek Komiseri olarak İstanbul'a görevlendirdi. Fabio L.Grassi bu atamayı, Türk yanlısı ve Yunan karşıtı (dolayısıyla İngiliz karşıtı) bir dönüşümün bir başlangıç noktası olarak değerlendirmektedir[171]. "*Türkiye'ye bir sömürgeci olarak değil, bir dost olarak geldiğimi göstermeyi arzu ediyordum"* diyen Kont Sforza; İtalya'nın Türkiye'yi işgal edilecek bir ülkeden çok, bir pazar olarak görmesi gerektiğini, Türkiye ile her iki tarafı da tatmin edebilecek bir anlaşma zemininin aranmasını, Türklerin memnuniyetini kazanmanın en güvenilir menfaatleri olacağını ifade ediyordu[172]. Kont Carlo Sforza'nın ilk işi Osmanlı Devleti ile İtalya arasında kesilmiş olan ticari ilişkilerin yeniden başlamasını temin etmek oldu. İtalya, daha sonra Osmanlı Devleti'nin elinde bulunan İtalyan esirleri kurtarmak için girişimde bulundu ve bunun sonucunda bu esirler İstanbul'a getirildi. Trablusgarp'daki Türk esirler ise ancak 1920'de serbest bırakılacaklardı[173].

20 Kasım 1918'de Müttefikler arası yapılan anlaşma sonucunda Trabzon, Samsun ve Sinop bölgelerinde sahil güvenliğin İtalyan donanması tarafından temin edilmesi kararı alındı. İtalya; Edremit, Bodrum, Marmaris ve Antalya'nın deniz trafiğinden sorumluydu. İtalya ile İngiltere ve Fransa arasındaki menfaat çatışmaları ve savaş sonrası hesapların farklı olması sebebiyle, yaklaşan Paris Barış konferansı öncesinde İstanbul'da birtakım sorunların ortaya çıkmasına neden oldu. İtalya ile Yunanistan arasındaki rekabet ise, uluslararası platformlardan önce, İstanbul ve İzmir'de ortaya çıktı[174].

İtalya'nın bir hükümet politikası olarak ve özellikle Sforza'nın Türkiye'de Mütareke aleyhine oluşumlara destek verdiklerini söylemek mümkün olsa da bunun doğrudan bir destek olduğundan bahsetmek pek mümkün görünmemektedir. Ancak Sforza'nın M.Kemal Paşa'nın niyetini daha 1919 başında sezmiş olması ve bu bilgiyi Roma'ya bildirmiş olması önemlidir[175]. Kont Sforza İstanbul'da bulunduğu süre zarfında üç yönlü bir politika izlemeye çalışmıştır. Bunların birincisi, Osmanlı Hükümetine karşı izlediği resmi politika; ikincisi, Müttefikleri olan İngiltere ve Fransa'ya karşı izlediği politika; üçüncüsü, İstanbul'da mütareke ve işgallere karşı gelişen oluşumlarla ilgilenmek ve bazı kişilerle ilişki kurmak. Bu bağlamda birçok kişiyle bağlantı

[171] Grassi, **a.g.e,** s.103.
[172] Carlo Sforza , "Megalo Idea", **Ayın Tarihi, C.XX**, Sayı.65, (Ağ. 1929), s.4726.
[173] Çelebi, **a.g.e**, s.31.
[174] Grassi, **a.g.e**, s.109.
[175] Çelebi, **a.g.e,**s.40.

içinde olan Sforza, o sıralarda İstanbul'da kurtuluş çareleri arayan Mustafa Kemal Paşa ile de temas kurmuştur[176].

5.2.Kont Sforza–Mustafa Kemal Paşa Görüşmesi

Kont Sforza'nın bir İtalyan devlet görevlisi olduğu ve kendi ülkesinin menfaatlerini daima ön planda tutmak zorunda olduğu unutulmaması gereken bir husustur. Nitekim, İstanbul'da bulunduğu dönemde Osmanlı devleti ile olduğu gibi, bunlardan istediği sonuçları alamamış olmakla birlikte, İtilâf devletleri temsilcileriyle de çeşitli görüşmelerde bulunmuştur. Lord Kinross'a göre Sforza, *"Her ne kadar Türkiye'nin bölünmesi konusunda müttefikleriyle işbirliğini kabul etmişse de, herhangi bir başarısızlık olasılığına karşı milliyetçilik hareketinin liderleriyle bir bağ kuracak kadar kurnazdı. Bu liderlerin kendi kuvvetlerine gerçekten güvendiklerini görüyordu.*[177]"

Bu dönemde, M.Kemal Paşa'nın anne ve kızkardeşiyle ikâmet ettiği Beşiktaş-Akaretlerdeki evine İtalyan askerleri tarafından bir baskın yapılmak istenince M.Kemal Paşa kendisinin general olduğunu ve evinde arama yapamayacaklarını belirtmiş ve birliğin evini terk etmesini sağlamıştır. Ertesi gün kendisine Şişli bölgesi İtalyan komutanlığı tarafından arkasında "Bu eve kimse tecavüz edemez" ibaresi bulunan bir kart getirilmiştir[178]. Bu olay M.Kemal Paşa ve ailesini oldukça üzmüştür[179]. Bu olaydan sonra, Lord Kinross'a göre, Kont Sforza ve M.Kemal Paşa, gerekli ortam hazırlandıktan sonra tanıştırılmışlar ve görüşmeler yapmışlardır[180]. M.Kemal Paşa, Sforza ile yaptığı görüşmeyi isim vermeden, görüştüğü kişiyi "Bir İtalyan şahsiyeti" olarak tanımlayarak 1926 yılında gazeteci F.Rıfkı Atay'a anlatmıştır. Bu anlatımdan iki kez görüşme yapıldığı anlaşılmaktadır. Birinci görüşmede; belirtilen şahsiyetin hükümetin acizliği yüzünden memleketin düştüğü aciz durumu özetleyerek, "…*O halde kendinizi göstermelisiniz*.[181]" ifadesini kullandığı görülmektedir. M.Kemal Paşa, bahsedilen şahsiyetin, amacının Antalya havalisinden başka, İzmir havalisinin de İtalyanlar tarafından elde tutulması için yapılan girişimler olarak yorumlamıştır. Aynı şahsiyetin, Arnavut kökenli başka İTC mensuplarına; İzmir'in Yunanlılara verilmek istendiğini, bunu İtalyanların da istemediğini, Türklerin Yunan istilasına karşı silahlı bir mukavemet teşkilatı kurmaları gerektiğini, bunun için gerekli olan silah ve malzemenin İtalya tarafından

[176] Alev Coşkun, **Samsun'dan Önce Bilinmeyen 6 Ay**, Cumhuriyet kitapları, İstanbul,2008,s.193.
[177] Lord Kinross,(Çev: Necdet Sander), **Atatürk, Bir Milletin Yeniden Doğuşu**,19. Basım, Altın Kitaplar yay.,İstanbul, 2007, s.179.
[178] Falih Rıfkı Atay , **Atatürk'ün Bana Anlattıkları**, Bateş yay.,İstanbul, 1998, s.93.
[179] Şevket Süreyya Aydemir, **Tek Adam, C.I**, 32.Özel Basım, İstanbul, 2011, s.322.
[180] Kinross, **a.g.e**, s.179.
[181] Atay, **a.g.e**, s.101.

verilebileceğini, bu mukavemet teşkilatının başına da M.Kemal Paşa'yı getirilebileceğini anlattığını da öğrenmiştir. M.Kemal Paşa'nın ikinci görüşme ile ilgili anlatımı ise şöyledir: *"...Mülakat saatinde İtalyan şahsiyetinin evinde bulunuyordum. Çok terbiyeli ve nâzikti. Evimi basan İtalyan müfrezesini geri çağırmak için mümessilin nasıl yardım ettiğini anlattım. "Ekselans" dedi, "herhangi bir tehlike karşısında sefarethanenin emrinize hazır olduğunu ben de söyleyebilirim." "Yıldırımla vurulmuşa döndüm, teessürümü saklamak için nefesimi güç tuttum. İtalyan tebaası mı oluyordum?"* M.Kemal Paşa konuşmanın, İtalyan şahsiyetin ilk sözünün kendisi üzerinde yarattığı etkiden dolayı herhangi bir sonuca ulaşmadan sona erdiğini anlatmıştır, ancak bu şahsiyetin evinden ayrılırken oldukça karamsar düşüncelere kapılmaktan kendisini alamamıştır[182].

Mustafa Kemal ve arkadaşlarıyla İtalyanlar arasında bir ilişkinin varlığından bahseden bazı yazarlar vardır. Bunların arasında olan Andrew Mango, M.Kemal'in Corinne Lütfi'nin aracılığını da kullanmış olabileceğinden bahsetmektedir. Balkan savaşında şehit olan Yzb. Ömer Lütfi'nin eşi olan İtalyan asıllı olan Corinne Lütfi bir süre sonra temelli olarak İtalya'ya yerleşecektir[183].

5.3.İtalyan Mandası Meselesi

Mondros Mütarekesinin yarattığı belirsizlik ve karamsarlık ortamında Türk aydınları kurtuluş çareleri ararken, aralarında bir düşünce birliğinin de olmadığını ifade etmek mümkündür. Bir yandan Müdafaa-yı Hukukçular ve diğer yanda manda ve himaye yanlısı aydınlara rastlamak mümkündü. Bu dönemde; Türk aydınları arasında; ABD, İngiltere, Fransa ve İtalya gibi devletleri gücendirmemek temel bir ilke olarak ele alınmaktadır[184].

İngiliz ve Fransız mandaları ile Bolşevizm gibi çarelerin konuşulduğu bir ortamda, bazı aydınların ABD veya İtalyan mandaları altına sığınmak suretiyle Türklüğün varlığını korumak düşüncesine yöneldikleri de oluyordu[185]. Bunlardan birisi olan Celâl Nuri, yazıları ile İtalyanları ön plana çıkarmaya çalışmaktaydı. İstanbul'da çıkan İleri ve Âti gazetelerinde baş yazar olan Gelibolu mebusu Celâl Nuri(İleri), 16 Şubat 1919'da İleri ve Âti gazetelerinde yayımlanan "Yeni İtalya" adlı makalesinde, İtalyanlar hakkında iyimser ve olumlu düşünceler aktararak kamuoyunu etkilemeye çalışıyordu. Celâl Nuri'ye göre, İtalya örnek alınması gereken, Dünya dengelerinde yer alan bir devlettir. Türkiye ile İtalya arasında herhangi bir menfaat çatışması söz konusu değildir. Geçmişte

[182] **A.g.e,** s.103.
[183] Andrew Mango**, Atatürk, Modern Türkiye'nin Kurucusu**, 6. Basım, Remzi Kitabevi yay.,İstanbul, 2007,s. 248.
[184] Mustafa Kemal Atatürk, **Nutuk**, TDK yay.,Ankara, 1981,s.9
[185] Karaosmanoğlu, **a.g.e**, s.46.

olan olaylar unutulmalı ve geleceğe bakılmalıdır. Çocukluğunu geçirdiği Rodos'ta, İtalyanlar Türklere karşı çok iyi muamele etmişlerdir. Kont Sforza bu yayından sonra Roma'ya gönderdiği telgrafta "Bir kısım Türklerin İtalya'ya karşı sempati duymaya başladıklarından" bahsederek, bu makalenin geniş bir özetini göndermişti[186]. Fabio L.Grassi, Celâl Nuri'nin Kont Sforza ile yakın temasta olduğunu iddia etmektedir[187].

Mondros Mütarekesi sonrasında sayıları çok olmamakla birlikte, bazı Türk aydın ve idarecileri tarafından Türkiye'nin tamamı üzerinde olmasa da bölgesel olarak İtalyan mandası da önerilmiştir. Bu dönemde Yunanistan'a karşı İtalya'nın desteğini almaya çalışan bir grup İzmirli aydın, İzmir Müdafaa-i Hukuk-ı Osmaniye Cemiyeti adı altında görüşmeler yapmak üzere İstanbul'a gitmiş ancak, Tevfik Paşa'nın 3 Mart 1919'da istifa etmiş olması nedeniyle Sadrazamla görüşme yapamamıştır. Heyetin üyelerinden Moralızâde Nail Bey, İtalyan Yüksek Komiseri Kont Sforza ile iki görüşme yapmıştır. Bu görüşmelerde Sforza Yunanlılar yerine İtalyanların desteğinin talep edilmesini tavsiye etmesi üzerine Nail Bey, "Ne Yunanlı, ne de siz" diyerek bu teklifi kabul etmemiş, ancak İzmir'e Yunanlıların gönderilmesinin bir felâket olacağının cemiyetin konferansında anlatılması konusunda mutabakat sağlanmıştır. Kont Sforza, Roma'ya gönderdiği raporunda, meşhur Arnavutlardan Ahmet Dino ile görüşme yaptığını, Ahmet Dino'nun İtalya'ya hizmet etmek istediğini, kendisini ziyaret eden heyete maddi yardımda bulunduğunu ve Bronzetti torpidosuyla İzmir'e dönmelerini sağladığını bildirmekteydi[188].

İzmir Müdafaa-i Hukuk-ı Osmaniye Cemiyeti büyük kongresi 17-19 Mart 1919 tarihlerinde yapılmış ve bu kongrede İtalyanlardan yardım istenmesi hususu, daha sonra İtalyanların ajanı olduğu anlaşılacak Ahmet Dino tarafından gündeme getirilerek savunulmuştur. Kongrede bu yönde bir karar alınmamış, ancak diğer taraftan, İzmir'de İtalyan propagandası devam etmiştir[189].

İtalyan mandası ile ilgili olarak, İzmir'in işgalinden hemen önce somut bir öneride daha bulunulmuştur. 11 Mayıs 1919 akşamı bir İtalyan muhribi olan Bronzetti torpidosu İzmir limanına gelmiştir. Bu muhripten karaya çıkan Câmi Bey, Ahmet Dino ve Moralı Halit Beyler, İzmir Belediye Başkanlığına vekalet eden Osman Nuri Bey ile bir görüşme yaparak; "İzmir'in Yunanlılar tarafından işgal edileceğini fakat İzmir halkı tarafından bir beyanname verilmesi halinde İtalya

[186] Mevlüt Çelebi, "Mütareke İstanbul'unda Bir İtalyan Dostu: Celâl Nuri", **Tarih ve Toplum**, C.XVIII, Sayı:108 (Aralık 1992), s.365-366.
[187] Grassi, **a.g.e,** s.184.
[188] Nail Moralı, **Mütarekede İzmir Olayları**,2. Baskı, TTK yay., Ankara,2009,s.51.
[189] Çelebi, **Milli Mücade Döneminde…**s.55.

tarafından bu işgale engel olunacağını" bildirmişlerdir. Bunun teklifin yapılabilmesindeki cesaretin sebebi olarak İtalyanların işgallerdeki yumuşak tutumundan kaynaklanan algı olarak düşünülebilir. Bu teklif şehrin ileri gelenleri ile yapılan bir toplantıda tekrar edilmişse de reddedilmiştir. İtalyanların yumuşak olarak değerlendirilen tutumlarından esinlenilerek bir "İtalyan Muhipleri Cemiyeti" de kurulmuştur[190]. Nail Moralı, Bronzetti torpidosuyla seyahat eden kişinin ağabeyi Halit değil, kendisi olduğunu ve İtalyanların bu girişiminin altındaki nedenin Türk davasına hizmet etmek olmadığını, aslında Yunanlıların yerine geçmek için gayret gösterdiklerini belirtmektedir[191].

Eski Meclis-i Mebusan reisi Ahmet Rıza Bey tarafından, İtalyan mandasının istenmesine yönelik olarak bazı girişimlerde bulunulduğu ve bu kapsamda Yüksek Komiser vekili Lodi Fe bir görüşme yaptığı anlaşılmaktadır. Ahmet Rıza Bey bu görüşmede; daha hafif olarak görüldüğünden İtalyan mandasını tercih ettiklerini, Türk halkının İtalyanlara sempati ile baktığını, İtalya'nın Fransa ve İngiltere'den farklı olduğunu belirtmekteydi[192]. Bu tarihte Sivas Kongresi ve Erzurum Kongrelerinin yapılmış olduğu ve manda ve himayenin tamamen reddedildiği gerçeğinden hareketle, bu görüşmede öne sürülen manda talebinin Anadolu hareketinin temel felsefesine hiç uygun olmadığı net bir şekilde anlaşılmaktadır. Fabio Grassi, İtalyan hükümeti tarafından görevlendirilen Yb. Villari'nin Sivas kongresi esnasında M.Kemal Paşa ile görüştüğünü, bu görüşmede; manda fikrinin M.Kemal tarafından net bir şekilde reddedildiğini ve Türkiye'nin tam bütünlüğünü istediğini, İtalyan işgallerinin ise Türk topraklarının bir yabancı tarafından işgali anlamına geldiğini ifade ettiğini belirtmektedir[193]. Villari yıllar sonra Kuvvayi Milliye hareketinin liderleri hakkında; "…Belirli *bir süre için Anadolu Türkleri ile temasta bulunup da onlara karşı sempati duymamak ve hayran olmamak elde değildi*" diyecektir[194].

Aslında İtalya'nın girişimlerinin altında ülkenin tamamını kapsayan bir manda düşüncesinin bulunduğundan bahsetmek mümkün değildir. Burada İtalya'nın amacı Anadolu'nun paylaşımından daha fazla pay almaktı. İtalya güçlü bir hükümet ve devlet sistemine sahip olmadığından manda konusunda da bir başarı elde edememiş ve Türkiye aydın ve idarecileri tarafından fazla bir taraftar bulamamıştır[195].

---

[190] Kadir Kasalak, **Milli Mücadele'de Manda ve Himaye Meselesi**,Genkur. Basımevi,Ankara,1993,s.97-99.
[191] Nail Moralı, **a.g.e,**s.51.
[192] Fabio L.Grassi, **a.g.e,**s.194.
[193] **A.g.e,**s.206.
[194] **A.g.e,**s.210.
[195] Kadir Kasalak,**a.g.e**, s.99.

5.4.Milli Mücadele Döneminde İtalyan İşgalleri

Savaşı kazanan İtilâf devletleri Osmanlı devletini paylaşmada anlaşamıyorlardı. İngiltere; Fransa ve İtalya'nın Akdeniz'de daha güçlü olmalarını ve Hindistan yolunu tehdit etmelerini istemiyordu. İtalya ise Yunanistan'ın vekil bir güç olarak Anadolu'ya çıkmasını sabote etmeye çalışıyordu[196]. İtalya ve Yunanistan'ın çıkarları Batı Anadolu'dan başka, Rodos ve 12 ada üzerinde de çatışıyordu[197]. Anadolu üzerindeki emellerini Saint Jean de Maurienne anlaşması ile müttefiklerine kabul ettirdiğini değerlendiren İtalyan hükümeti İzmir ve çevresinin de kendisine verilmesi gerektiğini iddia ediyordu[198].

İtalya, Mondros Mütarekesinden hemen sonra, İzmir ve Antalya'ya daha önce buralarda görev yapmış olan ve bölgeyi tanıyan iki diplomatını konsolos olarak göndermişti[199]. İtalyanlar daha sonra İzmir bölgesine subaylarını da göndermeye ve propaganda maksatlı olarak, İzmir'de "Le Levant" adında bir gazete çıkarmaya başlamışlardı. Mondros Mütarekesinden sonra İzmir'de İtalyanlar ile Yunanlar arasında büyük bir mücadele başladı. İtilâf devletleri temsilcisi olarak 6 Kasım 1918'de İzmir'e gelen İngiliz Binbaşı Dickson'ı etkilemek maksadıyla şehirde 12.000 İtalyan bayrağı ve bunun iki katı kadar Yunan bayrağı dağıtılmış ve Yunanların sebep olduğu çeşitli şiddet olayları yaşanmıştı[200]. İtalya ve Yunanistan, 7 Ocak 1919'da birer muhriplerini İzmir'e göndermişler, bu gemilerden çıkan Yunan ve İtalyan siyasi temsilciler şehre yerleşerek kendi lehlerine propagandaya başlamışlardı[201].

İtalya'nın Paris barış konferansı devam ederken 28 Mart 1919'da Antalya'yı işgal etmesi İngiltere, Fransa ve ABD'yi telaşlandırdı. İtalya'nın 24 Nisan'dan itibaren geçici olarak da olsa konferanstan çekilmesi, İngiltere, Fransa ve ABD'nin İzmir konusunda Yunanistan lehine karar vermelerini kolaylaştıran faktörlerden birisi oldu. Konferansta 30 Nisan 1919'da İngiltere, Fransa ve ABD temsilcileri olan Lloyd George, Clemanceau ve Wilson tarafından Yunan askerlerinin İzmir'e çıkmasına karar verildi ve bu karar konferansa yeniden dönen İtalyanlardan gizlendi[202]. Bu

[196] Feroz Ahmad, **Modern Türkiye'nin Oluşumu**, 11. Baskı, Kaynak yay.,İstanbul,2012,s.63.
[197] Çelebi, **a.g.e**, s.48.
[198] Aybars,**a.g.e**, s.182.
[199] Çelebi,**a.g.e**, s.61.
[200] **Köylü,** 4 Teşrin-i sâni, 1918.
[201] TİH, **a.g.e**, s.141-144.
[202] Yusuf Hikmet Bayur, **Atatürk Hayatı ve Eseri,C.I,** TTK yay.,Ankara, 1997, s.328-329.

arada İtalyanlar Anadolu'da bir oldu bitti ile 4 Mayıs'tan itibaren Kuşadası, Bodrum, Marmaris ve Fethiye'ye asker çıkarmışlardı[203].

Bu olaylar İtalyanlarla Türkleri birbirine daha fazla yaklaştırmaya başladı. İzmir'de Rumlara karşı doğal olarak ortaya çıkan Türk-İtalyan işbirliği, Türklerin haklarının Avrupa'ya duyurulması için İtalya'nın aracı olması gibi bir beklentiyi de beraberinde getirmekteydi. İtalyanlar bu durumdan yararlanmaya çalışıyorlar, bir yandan Kemeraltındaki kahvelerde Türklere İtalyan pasaportu dağıtırken, diğer yandan Kramer Palas'ta Türk marşı çaldırıyorlardı[204].

Paris Barış konferansı devam ederken, burada umduğunu bulmayacağını anlayan ve Müttefiklerine güvenmeyen İtalya, bir taraftan da Antalya'daki esnaftan bazı ileri gelenleri limanda demirli bulunan İtalyan savaş gemisine davet ederek burada birçok ikramlarda bulunuyorlar, bu kişilere kendilerine iyi muamele edildiğine dair bir İtalyanca belge imzalatıyorlardı. Bu belgeyi daha sonra ahalinin İtalyan işgalini istemesinin kanıtı ve işgale gerekçe olarak kullanacaklardı[205]. İtalyanlar şehirde bir telsiz telgraf istasyonu kurmuşlar ve İtalyan okulu açmak için rahipler, rahibeler ve öğretmenler getirmişlerdi. 27-28 Mart gecesi Antalya'da Hıristiyan mahallesinde daha sonra yapılan incelemelerde tertip olduğu anlaşılan[206] bir patlama meydana geldi. İtalyanlar 200'e yakın silahlı askerini İtalyan rahibeleri korumak gerekçesiyle karaya çıkarttı. Aynı gün öğleden sonra limanda bulunan kruvazörlerden karaya çıkan 300'den fazla silahlı deniz askeri ile Antalya işgal edilmeye başlandı[207].

Bu arada Osmanlı hükümeti tarafından Şehzade başkanlığında teşkil edilen ve Anadolu'ya gönderilen Nasihat Heyeti Antalya'yı da ziyaret etti. Karşılama töreni düzenleyen Halk şehzadenin Antalya'ya gelmesinin Antalya'nın anavatana bağlı kalacağının bir işareti olarak görüyordu. Oysa heyetin amacının halkı Padişah'ın vereceği kararlara tamamen uymasını sağlamaktan öte bir amacının olmayacağı anlaşılacaktı[208].

---

[203] Çelebi, **a.g.e,**s.49.
[204] **Memleket**, 21 Şubat 1919.
[205] Fabio L.Grassi,**a.g.e,**s.115.
[206] TİH,**a.g.e,** s.149.
[207] **A.g.e,** s.146.
[208] Mevlüt Çelebi, **İzmir'in İşgalinden Önce Şehzade Abdürrahim Başkanlığında Anadolu'ya gönderilen Nasihat Heyeti**, http://www.atam.gov.tr/dergi/sayı-18, Erişim tarihi:17 .01.2016.

İngilizlerin teşvik ve desteği ile Yunanlılar 15 Mayıs 1919'dan itibaren İzmir'i işgale başladılar[209]. İngiltere böylece İtalya gibi kendisine rakip olabilecek bir devlet yerine kendisine bağımlı, zayıf bir devletin Batı Anadolu'yu işgaline izin vererek İtalyanları bu bölgeden uzakta tutuyordu[210]. Aslında Mayıs 1919 itibarıyla İtalyanlar; Antalya, Kuşadası, Marmaris, Bodrum, Fethiye ve Selçuk'u fiilen işgal etmişlerdi ve Konya, Eskişehir, Edirne, Tekirdağ ve Muratlı'da kıtalar bulunduruyorlardı[211]. M. Şevki Yazman, 24/25 Nisan gecesi Konya'yı işgal eden İtalyan askerlerinin Konya halkı üzerinde bir korku yaratmadığını, halkın bu askerleri maskara'ya benzettiğini yazmaktadır[212]. Ancak gerçekte bunlar bir işgal gücü idi ve giderek yerleşiyorlardı. İtalyanların Konya'da halka karışmıyorlar ve Mevlevi Şeyhi Çelebi ile sıcak ilişkiler tesis ediyorlardı. Bu arada 13 Mayıs 1919'da Konya'yı da ziyaret eden Heyet-i Nasiha için Konya'da yapılan karşılama törenine İtalyanlar da Dahiliye Nezaretinin izniyle katıldılar[213].

Mahalli görevlilerin bu işgalleri protesto etmelerine karşılık olarak İtalyan komutan her yerde yaptıkları gibi; "asker çıkarmakla kötü bir niyetleri olmadığını, vukuu muhtemel olayları engellemek için karaya çıktıklarını, bu hareketlerin Osmanlı ile İtalyan hükümetlerinin arasındaki kararlar gereğince yapıldığını" iddia etmekteydi. İtalyanların bu iddialarına karşı başlangıçta sessiz kalan Osmanlı hükümeti, daha sonra 20 Mayıs 1919 tarihli gazetelerde de yayınlanan bir açıklama ile böyle bir müzakere ve anlaşmanın yapılmamış olduğunu bildirdi[214].

15 Mayıs 1919 tarihinde İzmir'in Yunanlılar tarafından işgali sonrasında ise; İtalyan Dışişleri Bakanı Sonnino'nun deyişiyle "İtalya hükümeti bazı girişimlerde bulunmaya yöneltildi"[215]. Saninno'nun belirttiği faaliyetlerin yeni işgaller olduğu kısa zamanda anlaşıldı. İtalyan birlikleri, 16 Mayıs 1919'dan itibaren Afyon ve Akşehir istasyonlarına yerleştiler. 16-17 Mayıs'ta Söke ve Güllük, 2 Haziran 1919'da Milas, 5 Haziran 1919'da Çine, 28 Haziran'da Burdur işgal edildi. İtalyanların güneybatı Anadolu'da son işgal ettikleri şehir merkezi ise 23 Temmuz 1919'da Muğla oldu.

İtalyanlar işgal ettikleri yerlerde dispanser açarak halkı bedava muayene ediyor ve halkı ücretsiz muayene ve tedavi ediyorlar, çocuklara İtalyan oyun kartları ve çikolata dağıtarak onların

[209] **Türkiye Tarihi, C.IV, Çağdaş Türkiye 1908-1980**, Yayın Yönetmeni: Sina Akşin,12.Baskı,Cem Yay,İstanbul,2013,s.71.
[210] Gönlübol,Sar,**a.g.e**,s.7.
[211] **TİH**,…s.152.
[212] M.Şevki Yazman, **İstiklal Harbi Nasıl Oldu**, Kumsaati yay.,İstanbul,1934,s.9-10.
[213] TİH, **a.g.e,** s.149.
[214] TİH, **a.g.e**, s.152.
[215] **Ahenk,** 25 Mayıs 1919.

sempatisini kazanmaya çalışıyorlardı. İtalyanlar, daha önce Trablusgarp işgalinde olduğu gibi, Anadolu'da da banka şubeleri açmaya özen göstermekteydiler. Banco di Roma, Antalya, Söke ve Konya'da, Banca Commerciale ise Söke'de şubeler açmışlardı. Isparta'ya gelen Banca Commerciale memurları halktan isteyenlere kredi açacaklarını ilan ettiler. İtalyanlar Trablusgarp işgalinde izledikleri yöntemlerin aynısını Anadolu'da da uygulamışlar sadece silaha başvurmamışlardı. Bunun sebebi ise şartların ve zamanın farklı olması idi. Trablusgarp'ta düşman olan İtalya, Anadolu işgalinde Yunanistan, İngiltere ve Fransa'dan sonra gelmekteydi ve Anadolu insanı Yunanları asıl tehlikeli düşman olarak görmekteydi[216].

İkinci Ordu Müfettişi vekili Selahattin Bey tarafından hazırlanarak Harbiye Nezaretine Temmuz 1919'da gönderilen raporlarda; İtalyanların Türklerin zayıf noktalarını iyi bilmekte ve bunları istismar etmekte oldukları, Halk üzerinde nüfuzu olan kişilerle ilişki kurarak halkı etkilemeye çalıştıkları, Burdur'da sattırdıkları kuşakların, manda talebi halinde İtalyanlara bağlılık alameti olarak gösterileceği hususları yer almaktadır[217].

Yunanlıların işgali altına düşen ilçe ve köylerden onbinlerce kişi İtalyan işgal bölgesine sığınıyorlardı. Yalnız Çine ilçesine 25.000'den fazla insan sığınmıştı. Bu olay sonrasında Çine ileri gelenlerinden işgallerin kaldırılmasını temin için bir heyet teşkil edilerek Rodos Genel Valisi Batsenoni ile görüştüler. Aralarında geçen konuşmayı Celal Bayar şöyle aktarıyor: Kumandan Yunanlılardan korkup korkmadıklarını sorunca, heyette bulunan Hoca Esat Efendi, "*Yunanlılardan korkmuyoruz, sizden korkuyoruz*" diyerek sebebini şöyle açıklıyor: *"Yunan zulüm yapıyor, zulüm yapmakta devam ediyor. Ondan korkmuyoruz. Sizden korkuyoruz. Çünkü halkımıza battaniye, un, pirinç, şeker, çocuklara bisküvitler ve ilaçlar dağıtıyorsunuz, vatandaşlarımızı avlamaya çalışıyorsunuz. Korkulacak düşman sizsiniz[218]."* Çine heyeti İzmir üzerinden vapurla İstanbul'a varınca doğrudan Bâbıâlî'ye gitti. Burada, Sadrazam Ferit Paşa'nın kendilerini "bâğî[219]" olarak değerlendirerek onları kabul edemeyeceğini bildirmesi, heyeti üzüntüye sevk etti. Padişahla görüşme talepleri karşısında ise sadece Başhekim Arif Paşa ile görüşebilen heyete Arif Paşa tarafından, Padişahın görüşü olarak; *"işgale rıza göstermek ve silahları terk etmek Avrupa'ya emniyet verecek*" açıklaması yapılacaktı[220].

---

[216] Mevlüt Çelebi, **Milli Mücadele Döneminde …**s.162.
[217] Tayyib Gökbilgin, **Milli Mücadele Başlarken**,Türkiye İş Bankası Kültür yay.,İstanbul,2011,s.160-161.
[218] Celal Bayar, **Ben De Yazdım ,Mlli Mücadeleye Giriş, C.VII,**Sabah Kitapları, İstanbul 1997,s.17-18.
[219] **Bâğî:** Asi, serkeş, Raif Necdet Kestelli, (Haz.Recep Toparlı, Belgin Tezcan Aksu, Canan Selvi Kanoğlu, Sefullah Türkmen) **Resimli Türkçe Kamus**, 2.Baskı TDK yay.,Ankara, 2011,s.28.)
[220] Bayar,**a.g.e,**s.19.

İtalyanların Antalya'daki kuvvetlerini arttırarak iç bölgelere sevk etmeye başlaması M.Kemal Paşa'nın dikkatini çekmişti. M.Kemal Paşa, 24 Haziran 1919'da 15.Kolordu K.lığına gönderdiği telgrafında; "İtalyanların Antalya'daki kuvvetlerini artırmakta olduklarını, bunun ülkemizi paylaşmak amacına yönelik olduğunun anlaşıldığını, ülkemiz bütünlüğüne yönelik bu hareketlere karşı Konya'daki 2. Ordu K. Cemal Paşa'nın çabalarının desteklenmesini, bunun için gerekli milli çabaların gösterilmesini ve işgallerin protesto edilmesini bildirdi[221]". Kemal Paşa'nın istediği tepkiyi ilk gösteren yerlerden birisi olan Isparta ve Uluborlu sonraki dönemde de İtalyanlara karşı dirençleri sayesinde İtalyanlar tarafından işgal edilemedi[222].

İtalyan kuvvetleri Temmuz 1919 itibarıyla toplam 18.000[223] civarında asker ile Anadolu'ya tam olarak yerleşmişlerdi. Anadolu'daki kuvvetlerin karargahı Antalya'da bulunmakta, Leros adasında ise tugay karargahı bulunmaktaydı İtalyanlar; Anadolu'da Antalya, Kaş, Meis, Finike, Konya, Muğla, Burdur, Fethiye, Milas, Söke, Selçuk, Marmaris, Çine, Kuşadası'nı fiilen işgal ettikleri gibi, Foça, Afyon, Akşehir, Tekirdağ, Malkara, Edirne, Kırkağaç'da da kuvvet bulundurmaktaydılar[224].

5.5.İtalya'dan Satın Alınan Savaş Malzemeleri

Mondros mütarekesinden sonra İtalyanların izlediği yumuşak politikalar, milli mücadelede ihtiyaç duyulan savaş malzemelerinin bu ülkeden temin edilmesini imkân sağladı. İtalyanların savaş sonrası ellerinde kalan fazla malzemenin milli mücadeleyi yürüten Anadolu hareketine verilmesi konusunda gösterdikleri gayri resmi girişimler Milliyetçilere cesaret vermekteydi. 11 Aralık 1919'da Galip Kemali (Söylemezoğlu)Beyle Roma'da görüşen İtalyan Generali Marini'nin "ordunun terhisi nedeniyle elde kalan malzemelerin uygun bir fiyatla elden çıkarılacağını" ifade etmesi İtalyanların bu konudaki yaklaşımını ortaya çıkarıyordu[225].

Anadolu milliyetçileri ile İtalyanlar arasında silah alış-verişi; hem Anadolu'da mevcut olan İtalyan kuvvetlerinden ve hem de bu maksatla İtalya'ya gönderilmiş olan heyet vasıtasıyla İtalya'dan temin suretiyle gerçekleştirilmekteydi. İtalya'dan bu dönemde 20-25 adet tek kişilik avcı tayyarelerinin alınması için gayret gösterildiği anlaşılmaktadır. Câmi Bey tarafından 19 Ekim 1921'de gönderilen raporda; yapılan çalışmalar sonucunda ilk partide beher bedeli 15.000 İtalyan

[221] **Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri**, AAM yay., Ankara, 2006, s.54.
[222] Bayar, **a.g.e,** s.34
[223] **TİH, C.VII, İdari Faaliyetler**,Gnkur. Yay.,Ankara, 1975,s.6.
[224] Gökbilgin, **a.g.e,**s.162.
[225] Galip Kemali Söylemezoğlu, **30 Senelik Siyasi Hatıralarımın 3. ve Son Cildi**, İstanbul 1953,s.250.

frankı olan 10 adet uçağın Antalya'ya gönderileceği, bedelinin uçaklar alındıktan sonra ödeneceği, hatta bu uçaklardan birinin bedelinin Mısırlı Prenses Kadriye Hanım tarafından sağlanacağı belirtilmektedir. Celalettin Arif Bey tarafından 15 Mayıs 1922'de gönderilen raporda ise; bu uçakların İtalya'dan gönderilmesi için gerekli izinlerin alındığı bildirilmektedir. Türk kaynaklarında Antalya limanına tek kişilik av uçaklarının geldiği anlaşılmaktadır[226]. Benzer çalışmaların Celalettin Arif Beyin Roma'da görevlendirilmesi sonrasında da devam ettiği hatta bir denizaltı alınması için bile girişimlerde bulunulduğu anlaşılmaktadır. Sonuçta Milli Mücadele döneminde gerek doğrudan İtalya'dan ve gerekse Çekoslovakya'daki fabrikalardan ve İtalya üzerinden özellikle Büyük Taarruz öncesinde yaşamsal öneme haiz olan ancak miktarını tam olarak bilemediğimiz miktarda tek kişilik avcı tayyaresinin yanı sıra, çeşitli tip ve çapta silah ve teçhizattan oluşan malzemenin İtalya'dan alınmış olduğu anlaşılmaktadır[227]. Fabio L.Grassi İtalyanların askeri yardımlarının sadece silah ve malzeme temini değil, Kuvvayi Milliyeye katılmak isteyenlerin ulaşımlarını da sağlamak şeklinde yapıldığını ve bu yardımların 1921'in ilk yarısında yoğunlaştığını, İtalya'da Anadolu'ya gelerek Türklerin yanında gönüllü olarak savaşmak üzere derneklerin kurulduğunu ifade etmektedir[228].

5.6.Heyet-i Temsiliye ve TBMM Döneminde Türk-İtalyan İlişkileri

Anadolu'daki İtalyan istihbarat subayı Alb. Vitelli, 1920 Nisan ayında Roma'ya gönderdiği raporunda; Türkiye'de önem verilecek tek kişinin M.Kemal Paşa olduğunu, Anadolu halkının onu desteklediğini, Türklerde uyanan milli bilincin boğulamayacağını, İtalyan hükümetinin M.Kemal ile anlaşmak için kendi müttefiklerini ikna etmesi gerektiğini bildiriyordu[229]. Bu raporun sonucunda İtalyanların Kemalistleri daha iyi anlamaya başladığı, uzlaşma çabalarının daha fazla yoğunlaştığı, bu zamandan sonra karşılıklı ilişkilerin daha fazla geliştiği görülmektedir.

TBMM döneminde İtalya diğer İtilaf devletlerine göre ehven-i şer bulunarak iyi ilişkiler geliştirilmeye gayret gösterildi. İtalyanların kendi işgal bölgelerini Yunan işgal bölgelerine karşı Kuvayi Milliye tarafından üs olarak kullanmalarına ses çıkarmamaları, Türk birliklerine lojistik destek vermeleri ve Yunan işgal bölgesinden kaçan Türkleri kabul etmeleri Anadolu hareketi için avantaj sağladı. Eski İstanbul yüksek komiser Kont Sforza'nın İtalya dışişleri bakanı olmasıyla ilişkilerdeki iyi tutum devam ettirilerek Câmi Bey (Baykut) Eylül 1920'de Roma'ya TBMM

[226] **TİH, C.7, İdari Faaliyetler**, Genkur.yay.,Ankara, 1975, s.479.
[227] Çelebi, **a.g.e,** s.331.
[228] Grassi, **a.g.e,** s.259-266.
[229] Ahmet Özgiray, "Türk- İtalyan Siyasi İlişkileri",**1921-1930, Ege Üniversitesi Tarih İncelemeleri Dergisi, C.V**, İzmir, 1990, s.125.

temsilcisi olarak gönderildi. M.Kemal Paşa, Sforza'ya 8 Eylül 1920'de yazdığı mektubunda, iki ülke arasında iyi ilişkilere verdiği önemi belirtmekteydi[230].

İtilaf kuvvetlerinin talebi ile 21 Şubat-12 Mart 1921 tarihlerinde yapılan Londra Konferansına İtalya dışişleri bakanı Kont Sforza aracılığı ile davet edilen ve Antalya-Roma üzerinden Londra'ya intikal eden TBMM hükümeti dışişleri bakanı Bekir Sami Bey, İstanbul ve Ankara hükümetleri arasında varılan anlaşma ile her iki tarafı da temsil etti. Müttefik devletlerini şaşırtan bu işbirliği, Ankara'nın giderek artan nüfuzuna işaret ediyordu[231]. Bekir Sami konferansta Türkiye'nin kabul edebileceği sınırların Misak-ı Milli ile saptanmış olan sınırlar olduğunu ifade ederken, buna verilen cevaplardan müttefikler arasındaki menfaat çatışmalarını anlamakta gecikmedi[232].

Bekir Sami Bey, konferans çalışmalarından ayrı olarak, Kont Sforza ile gizli bir anlaşma imzaladı. Bu anlaşmaya göre; İzmir ve Trakya'nın Türkiye'ye geri verilmesi ve tam bağımsızlık için Türk isteklerini konferansta etkin bir biçimde her yerde desteklemelerine karşılık olarak, İtalyanlara birtakım iktisadi girişimler için üstünlük verilecekti. Bu anlaşma ile birlikte Fransız ve İngilizlerle imzalanan diğer anlaşmalar da Misak-ı Milli ve tam bağımsızlık ilkesi ile bağdaşmadığından TBMM tarafından onaylanmayacaktı[233]. Bu anlaşmaların TBMM tarafından onaylanmaması, İtalyan tarafında Türkiye'ye karşı olumsuz bir hava doğmasına neden oldu[234].

İtalyanlar Antalya'yı tahliyeye Kont Sforza'nın dışişleri bakanlığı döneminde karar vermişler ve bu kararlarını Londra konferansı esnasında Türk temsilci Bekir Sami Bey'e iletmişlerdi. İtalyanlar II. İnönü savaşından sonra, Mayıs 1921'den itibaren Söke ve Kuşadası'ndan başlayarak inşaatlarını tasfiye etmeye başladılar. 1 Haziran 1921'den itibaren Anadolu'dan geri çekilmeye başlayan İtalyan askerleri yanlarında götürmeyecekleri malzemeleri satmaya başladılar. Ankara hükümeti ise Antalya'ya birlik sevk etmeye başladı[235]. İtalyan askerleri için 2 Temmuz'da verilen çay ziyafetinden sonra, İtalyanlar 5 Temmuz 1921'de Antalya'yı törensiz olarak terk ettiler[236].

---

[230] Bilal Şimşir, **Atatürk ile Yazışmalar, C.I,(1920-1923),** Kültür Bakanlığı yay.,Ankara ,1981,s.84.
[231] Mehmet Gönlübol,Cem Sar,**Atatürk ve Türkiye'nin Dış Politikası,1919-1938**,AAM yay.,Ankara,2013,s.30.
[232] Özgiray, **a.g.e**, s.126.
[233] Nutuk, **a.g.e,** s.431-432.
[234] Fabio L.Grassi, **a.g.e,** s.241.
[235] **TİH, C.II, Batı Cephesi, Kısım:4**, Genkur.yay.,Ankara, 1974,s.11-12.
[236] **Hakimiyet-i Milliye**, 7 Temmuz 1921.

İtalyanlar Anadolu'da yeni ticari imtiyazlar elde edebilmek için Temmuz 1921'de başlayan Yunan saldırısının başarıya ulaşmasını beklemekteydiler. Milli kuvvetler ise bir de İtalya'ya karşı cephe açmak zorunda kalmak istemiyorlardı. Roma'daki TBMM temsilcisi Câmi Bey 30 Ağustos 1921'de gönderdiği telgrafta; İtalyanlardan Ankara'ya yeni bir temsilci ve ekonomik heyet gönderilmesinin istenmesini, aksi takdirde bu durumdan İngilizlerin yarar sağlayacaklarını ifade ediyordu[237].

Bu ortamda Alberto Tuozzi başkanlığında bir İtalyan heyeti 24 Ekim 1921'de Ankara'ya geldi[238]. Bu arada Eylül 1921'de Sakarya savaşında Yunan ordusu yenilmişti. M.Kemal Paşa tarafından da kabul edilen Tuozzi'ye, Türklerle Fransızlar arasında 20 Ekim 1921'de imzalanan ve Fransa ile Türkiye arasındaki savaşı sona erdiren Ankara anlaşmasına benzer bir anlaşma imzalanması ve İtalya'nın Misak-ı Milli'yi tanıması teklifi yapıldı[239]. Tuozzi ise iktisadi ayrıcalıklar elde etmek ve Üçlü anlaşmada yer alan İtalyan nüfuz bölgelerini Ankara'ya kabul ettirmek isteğinde olduğundan anlaşma sağlanamadı. İngilizlerin etkisindeki Tuozzi'nin inatçı tutumu Ankara hükümeti tarafından tepkiyle karşılandı. Sonunda 11 Aralık 1921'de Tuozzi herhangi bir anlaşma olmadan Ankara'dan ayrıldı[240]. Ankara hükümeti Ocak 1922'de Celalettin Arif Bey'i Roma'ya yeni temsilci olarak atadı ve bundan sonra da İtalya ile iyi ilişkileri sürdürmekten yana irade gösterdi[241]. Tuozzi'nin başarısızlığı sonrasında, İtalyan kamuoyunda Türk- Fransız antlaşması tepki ve hayal kırıklığı ile karşılandı. Bunda İngilizlerin yönlendirmelerinin de etkisi olduğu anlaşılmaktadır. Genelde Türk yanlısı olarak biline La Tribuna gazetesinde bile İtalyanların Türklerle olan ilişkilerinde bugüne kadar gevezelikten başka bir şey elde etmediklerini iddia eden Türkiye aleyhine yazılar çıkmaya başlayacaktı[242].

Milli mücadele döneminde İtalya ile Osmanlı Devleti arasında meydana gelen en önemli ticari gelişme Ankara hükümetinin büyük tepkisini çeken İtalya-Osmanlı gizli ticaret anlaşmasıdır. Osmanlı Hariciye Nazırı İzzet Paşa ile İtalyan yüksek komiseri Garroni arasında 24 Nisan 1922'de imzalanan bu anlaşmaya göre; İtalya, Antalya-Konya ile Şile-Zonguldak demiryollarını inşa edecek ve Zonguldak, Antalya ve Erzurum yörelerinde imtiyazlara sahip olacaktı. İtalya çok uğraştığı halde

[237] Çelebi, **a.g.e,**s.185-186.
[238] Grassi, **a.g.e,**s.245.
[239] Aybars, **a.g.e,**s.513.
[240] Bilal Şimşir, **İngiliz Belgelerinde Atatürk,C.IV**, TTK yay.,Ankara, 1984,s.131.
[241] Salahi Sonyel, Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika, Ankara, 1973, s.208-212.
[242] Grassi,**a.g.e,**s.256-257.

alamadığı imtiyazları, yanlış bir zamanlamayla Türk ordusunun büyük taarruza hazırlandığı dönemde İstanbul hükümetinden almıştı[243].

Büyük Taarruz'un başarısı karşısında İtalyan kamuoyunda olumlu tepkiler alındı. Daha sonra iktidara gelecek olan Benito Mussolini "Yükselen Ay-La luna cressente" adlı makalesinde "*Türk zaferiyle Yunan emperyalizmi çökerken, İngilizlerin prestij kaybettiklerini ve bu zaferle Türklerin yeniden Avrupa'ya döndüklerini*" yazmaktaydı. Francesco Coppola ise, "*Türk zaferiyle İngiliz doğu politikalarının gürültüyle çöktüğünü, İtalya'nın Yunanistan karşısında Türkiye'nin yanında pozisyon aldığını, Türk zaferinin aynı zamanda İslam dünyasının zaferi olduğunu"* ifade etmiştir[244].

Ankara hükümeti ile İtilaf devletleri arasında 4-11 Ekim 1922'de yapılan Mudanya görüşmelerinde İtalya'yı General Monbelli temsil etti. Monbelli, Doğu Trakya'nın yapılacak barış görüşmelerinden önce Türkiye'ye teslim edilmesi konusunda Ankara hükümetini destekledi[245].

[243] Çelebi, **a.g.e**,s.195.
[244] Akt. Çelebi, **a.g.e,** s.197.
[245] **Türkiye Dış Politikasında 50 Yıl, Kurtuluş Savaşımız,1919-1923**, Dışişleri Bakanlığı yay.,Ankara, 1983,s.203.

İKİNCİ BÖLÜM

CUMHURİYET DÖNEMİ TÜRK-İTALYAN İLİŞKİLERİ (1922-1938)

I. İtalya'da Faşizm'in İktidara Gelmesi ve Faşist Sistemin Kurulması

19.yüzyıl, bütün gelişmiş batı devletlerinde, uzun mücadele süreci sonunda siyasal hakların gelişmeye başladığı, parlamenter demokrasilerin yerleşme çabalarının yoğunlaştığı, liberal ekonominin esaslarının devlet ve toplum kesimleri tarafından benimsenmeye başladığı bir dönemdir. 1.Dünya savaşı ertesinde bu olumlu havanın tamamen dağıldığı, giderek otoriter ve totaliter rejimlerin geliştiği bir dönem başladı. Bu anlamda ilk önemli değişim 1922 yılında Benito Mussolini'nin iktidara gelmesiyle İtalya'da yaşanmıştır[246].

1915'de 1.Dünya savaşına giren ve savaşın sonunda galip tarafta çıkan İtalya, savaş sonrasında meydana gelen gelişmelerle adeta mağlup bir hale gelmişti. Savaş esnasında sadece Kuzey İtalya cephesinde savaşılmasına rağmen 600.000 asker cephede ölmüş, yaklaşık 500.000 asker ise sakat kalmıştı. İtalyanın savaşa girmesi milliyetçilerin beklediği şekilde ulusal birliği yaratamadığı gibi, sınıf ve cinsel ayrımcılığı daha da fazla körüklenmesine neden olmuştu[247].

İtalya'da savaş esnasında ve sonrası dönemde İtalyan kamuoyu tarafından, özellikle Avusturya-Macaristan İmparatorluğuna karşı kaybedilen Caporetto savaşı sonrasında subayları ve askerleri aşağılayan ve çok sert bir şekilde eleştiren demeçler verilmekteydi. Asıl eleştirilmesi gereken karar verici konumunda olan siyasiler yerine cephede savaşan askerlerin ağır şekilde eleştirilmesi sonucunda bu kesim ile irtibatını büyük ölçüde kaybeden İtalyan sol ve demokratik partileri savaş sonrasında cepheden dönen asker ve subayları Faşist Parti'ye adeta ittiler. İtalya'da 1.Dünya savaşı ve sonrasındaki bu gibi gelişmeler birçok insanın toplumsal hayat dışına çıkmasına yol açacak ve bu insanlar faşist milislerin büyük ölçüde insan kaynağını oluşturacaklardı.

Savaş sırasında üretimi giderek artan ve İtalyan ekonomisinde önemli bir yere sahip olan İtalyan savaş sanayisi, Doğu Avrupa pazarının İngiliz ve Fransızlar tarafından kontrol altına alınmasıyla dış pazarını büyük ölçüde kaybetti. Sömürge paylaşımında da umduğunu bulamayan İtalya'da, siyasal hareketlilik giderek artmaya başladı. Savaş döneminde oldukça kötü koşullarda yaşamak zorunda kalan işçi sınıfı, işten çıkarmalar ve düşük ücretlere karşı Sovyet devriminin

[246] H.Birsen Örs, **"Faşizm, Modernitenin Karanlık Yüzü",19.Yüzyıldan 20.Yüzyıla Modern Siyasal İdeolojiler,** İstanbul Bilgi Üniversitesi yay.,İstanbul,2009, s.479.
[247] Kevin Passmore, (Çev:Sinem Gül), **Faşizm**, Dost yay.,Ankara, 2014,s.71.

yarattığı etkilenme ile grevler yapmaya başlamış, Güney İtalya'da ise topraklar köylüler tarafından işgal edilmeye başlanmıştı[248]. Savaş sonrası giderek yoksullaşan işçi ve köylüler de burjuva partilerini terk ederek faşist partiye yaklaştılar.

İtalya'da 1910'da milliyetçiler, İtalyan Milliyetçi Birliği (INA) teşkilatını kurmuşlardı. Faşizmin gelecekteki filozofu Giovanni Gentile'nin de aralarında yer aldığı ve çoğunluğunu orta sınıftan üyelerin oluşturduğu teşkilatın büyük bir kısmı öğretmendi. Öğretmenler İtalyan "risorgimento[249]-yeniden yükseliş" savaşımının ön cephesinde böylelikle yer almış oldular. İtalyan Milliyetçi Birliği, 19.yüzyılın büyük İtalyan vatanseveri ve Risorgimento'nun öncüsü olan Mazzini'nin görüşlerini büyük ölçüde benimsemekteydi[250].

Benito Mussolini ulusal gündeme ilk kez 1912'de Libya savaşı konusundaki muhalefet eden İtalyan Sosyalist partisinin radikal kanadının lideri olarak gelmişti. Başlangıçta sosyalist değerlere bağlı olan Mussolini, İtalya'nın 1.Dünya savaşına girmesine de karşı çıkmıştı. 1914 yılına kadar başyazarlığını da yaptığı sosyalist görüşlü "Avanti" gazetesinden sosyalist parti ile görüşlerinin uyuşmaması üzerine atılan Mussolini, 1915'de orduya katılarak piyade onbaşı olarak askerlik yaptı. Savaşta yaralandı ve askerden dönüşünden itibaren sağ görüşlü Il Popolo d'Italia gazetesinde editör olarak çalışmaya ve milliyetçilerle aynı safta yer almaya başladı. Devrimci sendikalistlerden etkilenerek, milliyetçiliğin burjuva liberalizmini yıkabilecek ve yeni bir İtalya yaratabilecek bir güç haline gelebileceğini anladı. Bu dönemde Savaş sonrasında terhis edilen ve ekonomik sıkıntı altındaki köylü işsizler ve Kuzey İtalya'da sanayi bölgelerinde örgütlenen işçiler bir arayış içindeydiler. Bu arayışlara bir cevap olarak ortaya çıkan İtalyan Savaş Demetleri (fasci di combattimento) 23 Mart 1919'da Mussolini tarafından şair d'Annunzio'nun önerileri doğrultusunda[251] Milano'da kuruldu. Askeri kep ve sadakati temsil eden kara gömlek kullanan bu örgütün siyasal kimliği başlangıçta net değildi. Kimilerine göre milliyetçi, kimilerine göre ise sosyalist idiler. Fasci'lerin sayısı 1920'de 88 yerde, 20.615 kişi iken; bu sayılar 1921 sonunda, 834 yerde ve 249.036 kişi oldu[252].

---

[248] Örs, **a.g.e,** s.499.
[249] **Risorgimento**: İtalyancada Yeniden yükseliş, 19.yüzyılda doğan ve İtalya'yı birleştirmeyi amaçlayan ideolojik, siyasal ve edebi akım. Bkz. **AnaBritannica Genel Kültür Ansiklopedisi**, 15.Baskı,C.18,Ana yay.,İstanbul,1989,s.414-415.
[250] Kevin Passmore, **a.g.e,** s.62.
[251] Türkkaya Ataöv, **2.Dünya Savaşı**,İleri yay.,İstanbul,2008,s.52.
[252] Maria Macciocchi, **Faşizmin Analizi**,2. Baskı, Payel yay.,İstanbul 1979,s.15.

1919'da Faşistlerin meşhur Fiume yürüyüşünü Mussolini değil, şair Gabriel d'Annunzio düzenledi. Bu yürüyüş İtalyan ordusundaki isyancı askerler tarafından gerçekleştirildi. Mussolini bu yürüyüşün sonucunu görmeden desteğini açıklamadı. Şair d'Annunzio bu yüzden ve işgale bizzat katılmadığı için Mussolini'yi korkaklıkla suçladı[253].1919 seçimlerinde faşistler seçime girdikleri tek yer olan Milano'da 4.795 oy almışlar ve seçilemeyen Mussolini politikayı bırakmak istemişti. Aynı seçimde; Sosyalist Parti 1.840.000 oy ve 156 sandalye, Halkçı Parti ise 1.750.000 oy ve 100 sandalye kazanmışlardı[254].

Bu dönemde İtalyan kamuoyu ve siyasal partileri tarafından oldukça küçümsenen ve iktidara ulaşma olasılığı görülmeyen Faşistlere ilişkin yapılan bu değerlendirme oldukça gerçekçiydi. 1921 yılının başlarına kadar, işçi topluluklarında pek taraftarı olmayan Faşizm, milliyetçi sendikaların güçlenmesiyle onlarla işbirliğine yöneldi. 1921 yılından itibaren ise İtalya'da sendikacılık da faşist bir karakter kazandı[255].

1922 ortalarından itibaren güçlenen Faşizm, neredeyse devletten daha güçlü bir politik organizasyon haline geldi. Mussolini, 16 Ekim 1922'de yapılan ve İtalo Balbo, General Fara ile Ceccherini'nin de katıldığı toplantıda faşistlerin Roma'ya yürüyeceğini ilan etti. 24 Ekim 1922'de Napoli'de Plebiscito meydanında yapılan ve 40.000 kişinin katıldığı açık hava toplantısında Mussolini, "*..iktidara servis kapısından girmek niyetinde değiliz*" derken, toplanan kalabalık "*a Roma! - a Roma*! (Roma'ya)" diye bağırıyordu. Mussolini ise kalabalığa hitaben, "*Hükümeti ya teslim edecekler, ya da Roma'ya gidip alacağız*" diyordu[256].

Sonunda Kral Vittorio Emmanuel, Mussolini'yi hükümet kurmak üzere görevlendirdi. Mussolini 29 Ekim 1922'de, Popolo d'Italia adlı gazetesini Milano'da bırakarak trenle Roma'ya hareket etti. Mussolini gar şefine sonradan slogan olarak kullanılacak şu ifadede bulunmuştur: *"Tam saatinde varacağım. Bundan böyle her iş tam saatinde yapılacak.[257]"*

30 Ekim 1922'de kurduğu hükümeti Kral'a sunan Mussolini şunları söyledi: "*Haşmetli Kral hazretleri! Size yeni zaferlerle yeniden kutsanmış olan Vittorio Veneto[258] İtalya'sını getiriyorum."*

---

[253] İhsan Dinç,**Benito Mussolini**,Kastaş yay.,İstanbul,2002,s.22.
[254] Maria Macciocchi, **a.g.e,**s.16.
[255] Mussolini, (Tercüme ve Redaksiyon: Hasan Tuncay,Serhat Toker ve Mine Tekin), **Faşizm, Faşist Devlet**, Toker yay.,İstanbul,1998, s.75.
[256] Mussolini, **a.g.e,** s.82.
[257] Maria Macciocchi, **a.g.e,**s.39.
[258] **Vittorio Veneto Savaşı**: İtalyanların 1. Dünya savaşında 24 Ekim-3 Kasım 1918'de Avusturya-Macar ordusuna karşı kazandıkları zafer.Bkz.Fahir Armaoğlu, **a.g.e**,s.185-186.

Mussolini kurduğu hükümete hem bazı eski askerleri ve hem de liberalleri almış, başlangıçta liberalleri ve ılımlıları korkutmamak adına bir denge oluşturmak istemişti. Faşist seferberliği sonrası faşistler kara gömlekli üniformalarıyla bütün İtalya'da harekete geçen kara gömlekliler Roma'yı da işgal ettiler ve büyük bir resmi geçit yapıldı. Faşizm artık iktidara gelmişti[259]. İtalya'da Faşizmin kurucusu olan Ulusal Faşist Parti (FPN) ise, 7-11 Kasım 1922'de yapılan kongrede alınan kararla faşist örgütlerin birleşmesi ve partileştirilmesi neticesinde ortaya çıktı[260].

İktidara gelen Mussolini ilk iş olarak seçim kanununu değiştirdi. 1924 yılında yapılan seçimlerde aldığı %30 oyla parlamentoda çoğunluğa sahip oldu. 31 Ocak 1926'da çıkardığı bir kanunla yasama yetkilerini iyice artırdı ve sadece Kral'a karşı sorumlu bir başbakan haline geldi. Mussolini ve faşist parti giderek gücünü, kontrol ve denetimi artırarak, yurtdışına göçü yasakladı ve göç etmiş olanların mallarına el koydu[261]. Muhalif-sosyalist milletvekili ve sosyalistlerin sözcüsü Giacomo Matteotti 10 Haziran 1924'de Mussoli'nin faşistleri tarafından kaçırılarak öldürüldü. Bu olayda Mussolini parlamentoda yaptığı içten görünümlü bir konuşmayla herkesi suçsuzluğuna inandırmayı başardı[262].

Mussolini, Bologna üniversitesinde kendisine fahri doktorluk verilmesi töreninde Machiavelli'nin Prens'i üzerine yaptığı konuşmada; "*Demokrasinin aldatıcı olduğunu, rejimlerin halkın onayına dayanmadığını*" söylüyordu. "*Dottrina Fascista"* adını verdiği pasifizmi ve hoşgörüyü reddeden ilkelere göre başarı zor kullanarak elde edilirdi. Faşist olmayan tüm partiler kapatılmalı, muhalif basın susturulmalıydı. Faşizm çoğunluk yönetimine de inanmıyordu. "*Özgürlük tanrıçası çoktan ölmüş ve cesedi toprak olmuştu[263]".*

Faşist parti genel sekreteri olan Roberto Farinacci aşırı faşistlerin de başını çekmekteydi. Bunlar köktenci çözümlerden yanaydılar. Mussolini başlangıçta daha ılımlı görünümdeyken, giderek fikren Farinacci'ye yaklaştı. Mussolini 3 Ocak 1925'de Parlamento konuşmasında "durumun temizlenmesinden" söz etti. Faşist partinin Haziran 1925'deki IV. Kongresinde ise

[259] Mussolini, **a.g.e,**s.84.
[260] H.Birsen Örs, **a.g.e,**s.499.
[261] **A.g.e,**.s.500.
[262] Ernst Nolte, **Faşist Hareketler**, Türkçesi: Halim İnal, Hürriyet yay.,İstanbul, 1980,s.56.
[263] Ataöv, **a.g.e,**s.53.

"faşizmin granit bloku" ve "totaliter savaş" iradesinden bahsetti[264].1926 yılında Mussolini Trablusgarp'a yaptığı ziyaret esnasında yayılma emellerini açıkça ifade etmekteydi[265].

Başlangıçta iş çevreleri ve liberalleri ürkütmemek için liberal bir politika izleyen Mussolini, giderek "Korporatist" bir yapıya yöneldi. Mussolini zamanla işçi sendikalarını ortadan kaldırarak yerine korporasyonları öne sürdü, grev ve lokavt yasaklandı. Tüm ülke 22 korporasyon bölgesine bölündü. Her sektörde mülk sahipleri, işçiler ve Korporasyon bakanlığı temsilcilerinden oluşan bir yönetim heyeti vardı. Sendikal organizasyonlar işçi ve işvereni ayrı ayrı organize etmesine rağmen; korporasyonlar bu iki üretim elemanını aynı sistemde temsilcileri aracılığı ile birleştirmiş oluyordu[266].

İtalyan nüfusunun artırılması için çok sayıda çocuk yapan kadınlara prim verilirken, bekârlardan özel bir vergi alınıyordu[267]. 1926 yılının son günlerinde Faşistlerin işbaşına geldiği 1922'yi başlangıç kabul eden Faşist takvim uygulanmaya başlandı. Diğer yandan Fascio Littorio-Faşist Arma devletin resmi arması haline getirildi[268]. Mussolini döneminde bürokrasi iyice büyütülerek devlet denetiminin arttığının önemli bir göstergesi olarak ortaya sunuldu. 1920'de devlet memurlarının nüfusa oranı % 11 iken, bu oran 1938'de % 18'e çıktı[269].

Aldığı kitlesel destek ile oldukça güçlenen Mussolini, kendisinin iktidara gelmesinde oldukça önemli bir fonksiyona sahip olan Faşist çeteleri 1929'da birer birer ortadan kaldırdı. Bunların liderlerini ya hapse attı veya ülkeden kaçırttı. Böylece tüm gücü eline geçirerek muhtemel rakiplerini de bertaraf etmiş oldu. Faşizm totaliter bir nitelik kazanarak giderek güçlendi[270].

1925-1930 yılları arasında İtalya'yı ziyaret eden bir çok batılı yabancı ziyaretçi İtalya'daki gelişmeleri olumlu buluyorlardı. Trenlerin zamanında işlemesi, kilise kapılarında dilencilerin artık görülmemesi ve grev yapılmaması gibi gelişmeler aslında birer kandırmacadan başka bir şey değildi ama kuşkusuz olumlu gelişmeler de vardı. Otoyolların çoğalması, otomobil sayısının artması, otomobil endüstrisinin gelişmesi, bataklıkların kurutularak tarıma açılması gibi…Mussolinin sırtından ter damlayan bir şekilde köylülerle beraber çalıştığını gösteren propaganda fotoğrafları, kontrol altında tutulan basının gelişmesi sayesinde en ücra köşelere kadar

[264] Nolte, **a.g.e,**s.57.
[265] Gönlübol,Sar,**a.g.e,**s.90.
[266] Mussolini,**a.g.e,**s.156.
[267] Örs,**a.g.e,**s.502.
[268] Nolte, **a.g.e,**s.58.
[269] Örs,**a.g.e,**s.501.
[270] **A.g.e,**s.504.

yayılabiliyordu[271]. Yüzyıllarca milli birliğini sağlayamamış, ekonomik sıkıntılar içinde yarın kaygısı taşıyan, geleneksel değerlerini yitirmiş, kılavuzsuz kalmış, arkasından gidilecek lider arayan İtalyanlar için eski Roma Devletine dönüşü vadeden Faşizm oldukça cazip gelmekteydi[272].

Gücü eline iyice geçiren Mussolini için "tona fascista-faşist ton" çok önemliydi ve dışişleri bakanlığı diğer devlet kuruluşları arasında en çok faşist olması gereken organizasyondu. Mussolini 1922 öncesi faşist partiye üye olanlardan oluşturduğu dışişleri kadroları ile "tona fascista" politikasını uygulamaya geçirebilme imkânına kavuştu. Faşistlere göre Mussolini anayasal sistemin üzerindeydi ve her zaman haklıydı[273]. Aslında bir tür gülünç bir sloganın herkes tarafından kabul edilmeye başlanması korkudan başka bir şeyin ifadesi değildi. Faşizmin en yüksek organı olan Büyük Konsey üyeleri, Bizans usulü bir tapınma geleneğini yaşatırcasına, Mussolini'yi görünce öğrenciler gibi, ayağa sıçramaya ve hazır ol durumuna geçmeye başladılar[274].

Ağustos 1923'deki Korfu olayında kârlı çıkan, daha sonrası için de bir zarar görmeyen İtalya, Fiume(Rijeka) ve Dalmaçya üzerindeki genişlemeci emellerini hayata geçirmek için cesaretlendirilmiş oldu. Nitekim Ocak 1924'de Fiume(Rijeka) İtalya tarafından ilhak edildi[275].

1928 yılında bilimsel faaliyetleri izlemek üzere kurulan "Araştırmalar Yüksek Kurulu" birkaç yıl içinde öğretim üyelerini faşizm yemini etmeye zorladılar. 1.200 profesörden sadece 12'si buna karşı çıkabildi. Milli eğitim sisteminin içeriği tamamen değiştirilmişti. Küçük yaştan itibaren çocuklar devlet yönetimindeki yavrukurt (figli della lupa-dişi kurdun çocukları) kamplarına gönderiliyordu. Belli bir yaştan sonra ise, kızlar "piccole italiane-İtalya kızları" örgütüne, erkekler ise, "Balilla[276]" örgütüne, daha sonra ise erkekler "avanguardista-Öncüler", kızlar ise, "giovani italiane-genç İtalyan kızları" örgütüne katılıyorlardı[277]. Sonunda erkekler için " fasci giovanili di combattimento-Genç Faşist Savaşçılar"; kızlar için ise "giovani fasciste-genç İtalyan faşist kızlar" örgütü vardı. Oldukça karmaşık olan bu sistemden geçmeyen bir insanın mesleğinde yükselmesi

[271] Nolte,**a.g.e,**s.58.
[272] Örs,**a.g.e,**s.492.
[273] **Mussolini Ha Sempre Raggione**: Mussolini her zaman haklıdır anlamında kullanılan Faşist slogan. Bkz. Ataöv, **a.g.e,**s.53.
[274] Nolte,**a.g.e,**s.59.
[275] Armaoğlu, **a.g.e,**s.220.
[276] **Balilla:** 1746 yılında Cenova'da işgal gücü olan Avusturyalılara ilk taşı atarak Cenova'nın kurtuluşunu başlattığı kabul edilen, ancak varlığı tam olarak kanıtlamayan 12 yaşında bir erkek çocuğunun lakabı.Bkz.Mussolini,**a.g.e**,s.188.
[277] Örs,**a.g.e,**s.502.

mümkün değildi. 27 Ekim 1934 tarihli Il Popolo d'Italia gazetesi bu örgütlerdeki kayıtlı üye sayısı toplam 4.327.231 olarak vermektedir[278].

Mussolini Vatikan'la ilişkilerini de geliştirmeyi ihmal etmedi. İtalyan birliğinin sağlaması esnasında Vatikan, İtalyan birliğine dahil olmamıştı. Mussolini 11 Şubat 1929'da Papa'ya daha önce verdiği sözü tutarak Laterano Paktı ile Vatikan'a politik egemenliklerini tanıdı. Bu pakt ile Papalık İtalyan devletlerine karşı güttüğü 60 yıllık muhalefeti sona erdirdi. Böylece İtalya tam birliğini sağlamış oldu. Bunun karşılığında ise, Kiliseye finansal konularda ayrıcalıklar sağlandı. Evlilik ve boşanma ile ilgili yasalarda Vatikan'ın onayı alınacaktı. Böylece boşanmanın mümkün olmadığı Katolik nikahı İtalya'da resmen kabul edilmiş oldu. İlkokullarda ve ortaokullarda zorunlu din dersleri getirildi. Vatikan din adamları askerlikten muaf hale geldiler. İtalya'nın resmi dini Katolizm oldu. Papalık'a eğitim ve gençlik işlerinde önemli ayrıcalıklar verildi[279]. Oysa 1921'de Papa XI.Pius, Faşizmin büyük bir sapıklık olduğunun açıklamış ve Mussolini buna cevap olarak şöyle söylemişti; "*Faşizm kilisenin kapılarına vuran tüm sapıklıklar arasında en güçlü olandır. Sallanıp duran moruk papazlara bir sözümüz var: Yıkılmaktan kurtulamayacak olan tapınakları çekin önümüzden, çünkü o muzaffer sapıklığımız ergeç tüm dimağları ve kalpleri aydınlatacaktır.*[280]"

Mussolini kendi rejimini tanımlarken, kendisini sosyalizm ve liberalizmden ayıran toplum ve siyaset modelini ortaya koyabilmiştir. Bu ayrım aynı zamanda Faşizmin demokrasiden net bir şekilde uzaklaştığını da işaret etmektedir. Faşizm için demokrasi insan doğasına aykırı bir durum, bir ütopyadır. Mussolini'nin ünlü sloganında olduğu gibi, kitleler "*..inanmak, boyun eğmek ve savaşmak için vardır ve bunlarda eşittir…*[281]"

II. Lozan Barış Konferansı ve Sonrasında Türk-İtalyan İlişkileri

2.1. Lozan Barış Konferansında İtalya'nın Tutumu

Mudanya ateşkes antlaşmasından bir hafta sonra İngiltere, Fransa ve İtalya 27 Ekim 1922 tarihli bir nota ile Ankara ve İstanbul Hükümetlerini "*Doğu'ya kesin bir barış getirme amacı ile"*

[278] "İtalya'da Balillaların Son Teşkilatı", **Ayın Tarihi**, Ekim 1934, s.305.
[279] Passmore, **a.g.e,**s.79.
[280] Ataöv, **a.g.e,**s.53.
[281] Örs,**a.g.e,**s.482.

Lozan'da yapılacak görüşmelere çağırdı. 1 Kasım 1922'de Saltanat'ın kaldırılması sonrasında Lozan'da Türkiye'yi TBMM hükümetinin temsil etmesi kesinleşmişti[282].

Lozan Barış konferansı 20 Kasım 1922 tarihinde başladı. Toplantının davetçi devletleri İngiltere, Fransa, İtalya ve Japonya; katılımcılar ise Türkiye'den başka, Yunanistan, Yugoslavya, Romanya idi. ABD ise komisyonlarda aktif olarak yer almasına rağmen toplantıya sadece gözlemci gönderdi. Sovyetler Birliği boğazlarla ilgili konular için, Bulgaristan ise boğazlar ve Trakya ile ilgili hususlar için konferansa katıldı. Belçika ve Portekiz de belirli konular için davet edilmişti. İsmet Paşa, TBMM tarafından Dışişleri bakanı olarak seçildi ve Lozan görüşmelerine Türk Delegasyonu başkanı olarak katıldı. İsmet Paşa Konferans esnasında izlenecek genel esaslara ait politikayı Sapanca'dan İstanbul'a hareket ettikten sonra gazetecilerin sorusu üzerine iki kelime ile özetlemekteydi: Misâk-ı Milli[283]. İngiltere konferansa büyük önem vermekte olduğundan Lozan'a Dışişleri bakanı Lord Curzon başkanlığında geniş bir delegasyon görevlendirmişti. İtalya açısından Konferans daha az önemli gibi görünmekle birlikte İtalyan delegasyonunun başında henüz iktidarı almış olan Başbakan Mussolini vardı. Delegasyonda ayrıca İstanbul sefiri Marki Garroni ve Atina sefiri Montagna da görevliydi[284].

Milli Mücadeleye karşı aslında en gerçekçi politik davranışı İtalya göstermiş ve bir maceraya atılmadan askerlerini kendi kararı ile Anadolu'dan çekmişti. Milli mücadele sonunda kazanılan zaferi alkışlayan Benito Mussolini'nin başta bulunduğu Faşist İtalya için dış politika konularındaki ilk önemli sınav ise Lozan Konferansı oldu. İtalyan kamu oyunda savaş sonrası beklentileri karşılamak ve bu kapsamda geçmişte elde etmiş oldukları ekonomik ayrıcalıkların sürdürülerek, Rodos ve 12 ada üzerindeki hâkimiyetinin tescil edilmesi bu bakımdan önemliydi. İtalyan kamuoyuna göre, İtalya sürekli fedakârlık yapmış, ancak karşılığını henüz alamamıştı. İtalyanlara göre, Mussolini iktidara gelmiş ve "artık yeter!" demişti. "İçeride karışıklık yeter, dışarıda fedakârlık yeter![285]"

Mussolini, Lozan'a erken gelerek İngiliz ve Fransız heyetleri ile özellikle Serv antlaşmasıyla İtalya'ya verilen Rodos, Meis ve 12 ada konusunda görüşmeler yaparak konferans esnasında takip edilecek stratejiyi görüştü. Lord Curzon ise Lozan'a gelirken, Paris'te Poincare ile görüşerek

[282] **Türkiye Politikasında 50 Yıl, Lozan, 1922-1923**,Dışişleri Bakanlığı yay.,Ankara, 1973,s.3.
[283] Ali Naci Karacan, (Haz.Hulûsi Turgut), **Lozan**, 4. Baskı, Türkiye İş Bankası yay.,İstanbul, 2014, s.48.
[284] İsmail Soysal,**Türkiye'nin Siyasal Antlaşmaları, C.I,(1920-1945),**3. Baskı, TTK yay.,Ankara,s.77.
[285] Karacan,**a.g.e,**s.403.

Entente Cordiale'yi tekrar canlandırmayı başarmıştı[286]. Aslında İtalya Kurtuluş savaşı esnasında Türkiye ile iyi ilişkiler geliştirerek dost olmaya çalışmış, Fransa ise özellikle Sakarya savaşından sonra anlaşma yanlısı bir politika izlemişti. Lozan konferansı esnasında özellikle bu ülkelerin ayrı ayrı politikalar izleyecekleri beklenmekteydi. Ancak Türk delegasyonu üyeleri, görüşmeler esnasında beklenmedik biçimde İtilâf devletlerinin dayanışma halinde hareket ettiklerini gördüler[287].

Lord Curzon'un açılışta bir konuşma yapacağını haber alan İsmet Paşa, konferansta Türkiye'nin davet eden devletlerle eşit konumda olduğunu vurgulamak ve Türkiye'nin davasında haklı olduğunu başlangıçtan itibaren ortaya koyan bir konuşma yaptı. Bu konuşmada; "*Efendiler, çok ıstırap çektik, çok kan akıttık, bütün medeni milletler gibi hürriyet ve istiklal istiyoruz"* diyerek barışa olan ihtiyaç ve özlemi dile getirdi. İsmet Paşa bu konuşması ile "eşit haklara sahip devletler olarak konuşacağız, üstünlük kabul etmiyoruz" demek istiyordu ve bu tutumunu tüm konferans boyunca devam ettirdi. İsmet Paşa'nın konuşması bittiğinde salonda bir alkış kopmasına rağmen baş delegelerde bir hareketlenme görülmedi. İsmet Paşa'nın konuşmasını baş delegeler arasında tek alkışlayan İtalyan delegasyonu başkanı ve başbakan Mussolini idi[288].

22 Kasım 1922'den itibaren toplanmaya başlayan ve her birinin başkanlığını İngiliz , Fransız ve İtalyan temsilcilerinin yaptığı; birincisi ve en önemlisi, arazi ve sınırlar, azınlıklar ve Boğazlar; ikincisi Türkiye'de yabancılara uygulanacak rejim; üçüncüsü ekonomik ve parasal işler olmak üzere üç ana komisyon halinde sürdürüldü[289]. Görüşmeler esnasında Müttefikler ve özellikle İtalyanlar kapitülasyonlardan kabul ettirebildikleri kadar çok taviz koparmaya çalışıyorlar, Türk delegasyonu ise kendilerini bağlayan tüm engellemelerden kurtulmak için mücadele ediyorlardı[290].

Lozan konferansı esnasında Türkiye ile İtalya arasındaki en önemli konulardan bir tanesi Rodos, Meis ve 12 adanın durumu idi. Trablusgarp savaşından beri adalar fiilen İtalyanların işgali altında bulunmakla birlikte, bu adaları İtalya'ya veren Sevr antlaşması yürürlüğe girmemişti. Diğer yandan, İtalya tek taraflı olarak bu adaların Yunanistan'a devredilmesine amir olan Bonin-Venizelos mutabakatını da fesih etmişti. Türk delegasyonu Anadolu'ya yakın olan adalar ve Bozcaada, Semadirek ve İmroz(Gökçeada)'un Türkiye'ye bırakılmasını, diğer adaların

[286] Kinross, **a.g.e,** s.417.
[287] Ahmet Şükrü Esmer, **Siyasal Tarih**,Arkadaş Basımevi,İstanbul,1936,s.387.
[288] Karacan, **a.g.e,** s.78.
[289] Soysal,**a.g.e,**s.79
[290] Kinross, **a.g.e,**s.421.

silahsızlandırılmasını ve siyasi muhtariyet verilmesini talep etmekteydi. İtalyanlar ise Meis hariç bile olsa Rodos ve 12 adanın kendisine verileceği umudunda idi. İngiltere-Fransa-İtalya tarafından toplantı öncesi hazırlanan ve Türk delegasyonuna da verilen antlaşmanın taslak 15.maddesine göre bu adalar Sevr antlaşmasında olduğu gibi İtalya'ya veriliyordu. Lord Curzon tarafından hazırlanarak 31 Ocak 1923'de Türk delegasyonuna gönderilen taslak İsmet Paşa tarafından kabul edilmedi[291]. Türk delegasyonu tarafından 4 Şubat 1923'de verilen cevabi muhtırada diğer bir çok maddeye itiraz edildiği halde 15.madde bütünüyle kabul edilmiş, ancak itiraz edilen maddeler dışında diğer meseleler üzerinde itiraz hakkının mahfuz tutulduğu belirtilmişti. Şerafettin Turan, İtilâf devletleri tarafından bu durumun Türk tarafının bu maddeyi kabul ettiği manasını çıkarttıklarını, bu durumun Konferansın ikinci devresinde Rodos, Meis ve 12 adanın Türkiye'nin elinden çıkmasına neden olduğunu ifade etmektedir[292].

Lord Curzon 4 Şubat 1923'de son bir anlaşma umuduyla treninin kalkış zamanını bile geciktirmesine rağmen, beklediği gelişmeler olmayıp, Lozan'ı terk edince konferans fiilen kesilmiş oldu[293]. Bu arada İtalyan delegesi Montagna tarafından, kapitülasyonlara ilişkin olarak daha sonra "Montagna formülü[294]" olarak adlandırılacak ve bir ara çözüm içeren diplomasi uygulanmış ancak sonuç alınamamıştı.

İsmet Paşa tüm konularda Türkiye'nin üzerine düşeni fazlasıyla yaptığından emin bir şekilde, durumu dünyaya duyurmak için Amerikalı, İngiliz, İsviçreli gazetecileri aynı anda kabul ederek açıklamalarda bulundu. İsmet Paşa, "*bütün fedakârlıkları yaptım, her şeyi kabul ettim, fakat memleketin iktisadi esaretini reddettim"* diyerek durumu özetlemekteydi[295]. 23 Nisan 1923'den itibaren yeniden toplanan Lozan Konferansı 18 Temmuz'a kadar sürdü. İngiliz temsilcisi Curzon yerine Sir Horas Rumbold, Bombard'ın yerine Gazi ile İzmir'de ilk görüşen general olan Gen. Pelle, İtalya delegasyonunda ise Garoni'nin yerine Montagna görevlendirilmişti[296].

Lozan görüşmeleri esnasında, Montagna bir gün Türk Delegasyonundan Rıza Nur ile yaptığı bir görüşmede; İtalya'da nüfus fazlalığı olduğunu, Anadolu'da fazla miktarda boş toprak

---

[291] Sina Akşin, **Kısa Türkiye Tarihi**, 16.Baskı, İş Bankası Kültür yay.,İstanbul,2013,s.177.
[292] Şerafettin Turan, "Rodos ve 12 Adanın Türk Hakimiyetinden Çıkışı",**Belleten,C.XXIX**,S.113(1965),s.111.
[293] Karacan, **a.g.e,** s.242-243.
[294] **Montagna Formülü**: Kapitülasyonların kaldırılması sürecinde birkaç yabancı hakimin 5 yıl süreyle Türkiye'de danışmanlık yapmasını ve bu şekilde bir geçiş sürecini içermektedir. Bkz. **İsmet İnönü'nün Hatıraları, Büyük Zaferden Sonra Mudanya Mütarekesi ve Lozan Antlaşması, C.II,** Yenigün Haber Ajansı yay.,İstanbul,1998,s.46-47.
[295] Karacan,**a.g.e,** s.244.
[296] Ş.Süreyya Aydemir, **İkinci Adam, C.I,** 14.Basım, Remzi Kitabevi, , İstanbul,2011,s.257.

olduğunu, İtalyan fazla nüfusunun koloni oluşturularak Anadolu'ya gönderilmesinin uygun olacağını ifade etmekten çekinmeyince Rıza Nur tarafından, Güney İtalya toprakları ve Trablusgarp'ın neden düşünülmediği sorulunca, "*oralar verimli değildir, kimse oralara gitmek istemiyor, halbuki Anadolu toprakları verimli"* cevabı alacaktı[297].

İkinci dönem Lozan görüşmelerinde Türk tarafı en azından Meis adasının Türkiye'ye verilmesi yönünde son güne kadar devam eden çeşitli çalışmalar yapmasına rağmen bu çabaları adanın İtalya'ya verilmesine engel olamadı. İkinci dönem görüşmelerinin son gününde İsmet Paşa yaptığı konuşma ile Meis adasının Anadolu'ya ait olduğunu, ancak Türk heyetinin "Dünya barışına hizmet için, gayet ağır bir fedakârlığı göze alarak, Meis adası için feragat ettiğini" açıkladı[298]. İtalyan delegesi Montagna, Türkiye'ye teşekkür ederek, bu hareketin, Türkiye ile İtalya arasında kurulacak dostluk ve iyi münasebetler bakımından bir kazanç olduğunu ifade edecekti. Böylece antlaşmanın 15. Maddesi son şeklini almış oldu ve Trablusgarp savaşı esnasında İtalyanlar tarafından işgal edilen Rodos, Meis ve 12 adanın İtalya'da kalması kesinleşti. İtalya bu şekilde bu adaları İtalyan Ege Adaları(Le Isole İtaliane dell' Egeo) adı altında kendi topraklarına kattı ve 1925'de çıkardığı bir kanunla burada yaşayan halkı İtalyan tebası yaptı[299]. Konferans sonunda hazırlanan antlaşma metni üzerinde Türk delegasyonu ile Vekiller heyeti arasındaki anlaşmazlıklar üzerine ipler kopmak üzereyken, M.Kemal Paşa, devreye girerek "…*hem İsmet Paşayı, hem Lozan Antlaşmasını kurtardı*[300]". Ş.Süreyya Aydemir II.Adam adlı eserinde; Rauf Bey ve Vekiller heyetinin bu yetkiyi vermeyerek antlaşmanın sorumluluğundan kaçındıklarını ifade ederek, "…*eğer Gazi desteklemeseydi İsmet Paşa ne Lozan'a gönderilirdi, ne de orada kalarak barışı başarabilirdi*" değerlendirmesinde bulunmaktadır[301].

Lozan antlaşması 24 Temmuz 1923 tarihinde törenle imzalandı ve 23 Ağustos 1923'te TBMM tarafından onaylandı. Aynı gün İstanbul ve boğazlar bölgesindeki Müttefik donanma ve kuvvetlerinin derhal Türkiye'yi terk etmeleri istendi. Böylece yarı bağımlı Osmanlı Devleti yerine çağdaş ve bağımsız bir Türkiye devletinin geldiği tescil edilmişti. Ekim 1923'de İstanbul'daki işgal kuvvetleri törenle şehri terk ettiler[302]. M.Kemal Paşa Nutuk'ta Sevr antlaşması ve Kurtuluş savaşı devam ederken İtilâf devletleri tarafından yapılan barış tekliflerinde öne sürülen teklifleri detaylı bir

[297] Rıza Nur, Joseph Grew, **Lozan Barış Konferansının Perde Arkası**, ÖrgünYayınevi yay.,İstanbul, 2003, s.265-268.
[298] Turan, **Rodos ve 12 Adanın**…,s.112.
[299] Turan, **a.g.e,**s.114.
[300] Aydemir,**a.g.e,** s.264.
[301] **A.g.e,**s.260-261.
[302] **Türkiye Dış Politikasında 50 Yıl, Lozan**,…s.155.

şekilde kıyaslayarak Lozan Antlaşmasını şöyle tanımlamıştır: "*Türk Ulusu aleyhine yüzyıllardan beri hazırlanmış ve Sevr anlaşmasıyla bütünlendiği sanılmış büyük suikastin çöküşünü gösteren bir belgedir.*[303]"

İtalya'nın Lozan Konferansındaki tutumu eski emperyalist politikaları ile benzerlikler göstermekteydi. Türkiye'nin Balkanlarda etkin olmasını istemeyen İtalya, Doğu Trakya'nın Türkiye'de kalmasıyla bu amacına tam olarak erişemedi. Savaştan zaferle çıkan Türkiye'nin Rodos ve 12 ada konusunda talepleri olabileceğini düşünen İtalya, bu adalar ve Meis adasının İtalya'ya ait olduğunun resmileştirilmesi ile kazanç sağlamış oldu. İtalya buradan silahsızlandırılmış olan Çanakkale ve İstanbul boğazları istikametinde Türkiye'ye karşı bir tehdit yaratma şansı da elde etti. Diğer yandan, Ege'nin kuzeyindeki adalara sahip olan Yunanistan'ın da Rodos ve 12 ada konusunda caydırılması Mussolini için önemli bir kazançtı. Mussolini için Lozan konferansı sadece varlık göstermek değil, sonraki genişleme eylemleri için kararlılığını ilan etmenin de bir aracı oldu. İtalya Lozan konferansına katılarak hem bazı avantajlar elde etti ve hem de diğer büyük Avrupalı devletlerle eşit konumda olduğunu ve 1.Dünya Savaşı sonrası gibi "yeniden aldatılamayacağını" vurgulamış oldu[304]. İtalya, Lozan Barış Antlaşmasının imza edilmesinden sonra ilk onaylayan batılı devlet oldu. Diğer yandan, yeni bir devlet kurma ve gelecek için parlak fikirlerle dolu bir ideolojinin yönetiminde yeni hedeflere yönelmekte olan İtalya için Antalya ise bir kızıl elma olarak varlığını sürdürmekteydi[305].

2.2.Lozan Sonrası Ticari İlişkilerin Gelişmesi

Kurtuluş savaşında 1921'den itibaren gelişmeye başlayan Türk-İtalyan siyasal ilişkileri, Lozan görüşmeleri esnasında kurulan sıcak ilişkilerin de etkisiyle gelişme istidadı göstermekle birlikte, bu dönemde İtalya'nın izlediği değişken ve Korfu ve Fiume olaylarında somutlaşan saldırgan dış politikası sebebiyle oluşan güvensiz ortam nedeniyle yeterince gelişemedi[306]. Diğer yandan, kurulan siyasi ilişkiler iki ülke arasındaki ticari ilişkilere çok daha olumlu bir şekilde yansımıştır. Türkiye'nin İtalya ile ihracat ve ithalatının toplam ihracat ve ithalatına oranına ilişkin cari değerlerinin yansımasına ait rakamlar[307] bir örnek olarak Tablo-3'de gösterilmiştir[308]. Tablodan

[303] Nutuk,**a.g.e,**s.561.
[304] Barlas , "Friends or Foe?, Diplomatic Relations Turkey and Italy", **Middle Eastern Studies, 36(2004),** s.233.
[305] Çelebi, **a.g.e,**s.425-426.
[306] Armaoğlu, **a.g.e,**s.405.
[307] Yahya Sezai Tezel, **Cumhuriyet Dönemi İktisadi Tarihi, 1923-1950**, Tarih Vkfı Yurt yay.,İstanbul, 1994, s.168.
[308] Bkz.**Tablolar,** Tablo-3.

görüleceği üzere Türkiye'nin 1924-1929 yılları ticaret hacminde İtalya oldukça önemli bir yer tutmaktadır.

Lozan Antlaşmasından sonra, Türkiye'nin öncelikle çevresindeki ülkelerle barış içinde yaşamak için politikalar geliştirmeye çalışırken, önüne engel olarak Milli mücadele yıllarının dost İtalya'sının çıkması oldukça ilginç bir çelişki olarak değerlendirilmektedir. İtalya'nın Lozan Antlaşmasından kısa bir süre sonra politikasındaki değişiklikler sebebiyle; Fiume'nin İtalya'ya verilmesi yönünde politika izlemesi ve konferans sonrası Korfu meselesi sebebiyle bu adaya asker çıkarması sonradan İngiltere'nin baskısı sonucunda askerlerini geri çekmek zorunda kalsa bile Türkiye'de endişeyle karşılanmaktaydı. Fiume konusunda Yugoslavya ise sonunda geri adım atarak bu şehrin İtalya'ya verilmesini kabul etmek mecburiyetinde kalacaktı[309].

Milli Mücadele döneminde oldukça iyi durumda olan, Rodos, Meis ve 12 adanın İtalyan egemenliğinde olması nedeniyle komşu durumunda olan Türkiye ile İtalya'nın ilişkileri, 1924 yılından itibaren İtalya'nın yayılmacı politikaları sebebiyle tekrar bozulmaya başladı. Türkiye yeni başkentini seçerken, başka faktörlerin yanında, Ege adlarında konuşlu İtalyan hava gücünün harekât yeteneğini de bir faktör olarak dikkate almak zorunda kaldı[310]. Atatürk İtalya'nın saldırgan tavırları karşısında Akdeniz'de tatbikatlar yaptırdı ve başta Hava Kuvvetlerinin güçlendirilmesi olmak üzere bir takım tedbirler aldırdı. Türkiye, kararlığını açık bir şekilde göstermek için Türkiye'den kalkıp Roma'yı bombalayabilecek menzile sahip uçaklar dahi almak istedi ancak bu duruma İtalya sert tepki göstermekten geri kalmadı[311].

2.3.Musul Meselesi ve Sonrasında Türk-İtalyan İlişkileri :

Milli Mücadele'de Türkiye'yi anlamayan devletler, Milli Mücadele sonrasında da anlamamaya devam etmişler Türkiye'nin bir yarı sömürge olmadığını uzun bir süre kabullenememişlerdi. Batılı devletlerin bu tutumları karşısında yalnız kalan ve bir büyük devletin desteğine ihtiyaç duyan Türkiye, Lozan Antlaşması sonrasında Milli Mücadele sırasında izlediği dış politikaya tekrar dönmek durumunda kalmıştır[312].

1922-1927 arası dönemde Faşist İtalya'nın Türkiye'ye bakışı egemen bir devletten çok, kolonileştirilecek bir coğrafyadır. Her ne kadar İtalya, 1919'da işgal ettiği Anadolu topraklarından

[309] Barlas,**a.g.e,** s.234.
[310] Aptülahat Akşin, **Atatürk'ün Dış Politika İlkeleri ve Diplomasisi**,TTK yay.,Ankara, 1991, s.218.
[311] Hulisi Kaymaklı, **Türk Havacılık Tarihinde Türkler 2**, Hv.Basım.yay.,Ankara, 1997.
[312] Gönlübol,Sar,**a.g.e,** s.82.

1921'de çekilmişse de dış politikada radikal değişiklikler yapacağı söylemleriyle Başbakan olan Mussolini'nin işbaşına gelmesinden sonra Faşist İtalya; Şeyh Sait ayaklanması, Musul meselesindeki gelişmeler ve İngilizlerle kurdukları işbirliği neticesinde yeni Türkiye Cumhuriyetinin sürdürülemeyeceğini ve çökeceğini düşünmektedir. Musul meselesinin çözülememesi ve İngiltere ile Türkiye arasında gerginliğe sebep olduğu 1923-1926 döneminde İtalya; Türkiye'nin uluslar arası ortamda yalnızlaşmasını, Anadolu üzerindeki emellerini gerçekleştirmek için bir fırsat olarak görmekteydi. Bu bakımdan, işgal altında tuttuğu Rodos ve 12 ada'yı üs olarak kullanarak, 1921'de kibarca çekildiği toprakları tekrar işgal etmeyi planlamaya başlamıştı. Bu konuda Musul sebebiyle Türkiye ile aralarında gerginlik olan İngiltere'nin de desteğini alabileceğini değerlendirmekte olan ve Musul meselesinin en sıcak safhalarında İngiltere ile birlikte Türkiye'ye karşı hareket ettiği görülen Mussolini'ye göre; Musul meselesinin devam etmesi, Türkiye'nin parçalanması ile sonuçlanacak ve Roma'ya Anadolu'yu işgal fırsatı verebilecekti[313].

13 Haziran 1924'de yapılan seçimlerle oldukça güçlü bir şekilde iktidarını sağlamlaştıran Mussolini, izlemeye başladığı aktif ve saldırgan dış politikada "Büyük İtalya", "Mare Nostrum-Bizim Deniz (Akdeniz)" gibi kavramların ortaya atılması ve İtalyan kamuoyu tarafından desteklenmesi nedeniyle Türkiye'yi yeniden tedirgin etmeye başlamıştı[314].

Türkiye ile İtalya arasındaki ilk kriz Mayıs 1924'de Rodos adasında 2-3 alaylık bir kuvvetle İtalya'nın yığınak yaptığının ortaya çıkmasıyla meydana gelmiştir. Musul meselesine ilişkin olarak İstanbul'da yapılmakta olan Türk-İngiliz görüşmeleri esnasında, İtalya'nın Rodos ve Sicilya'da asker yığınağına başladığının öğrenilmesi Türkiye tarafından endişeyle karşılanmıştır. Aslında, Mussolini 1 Mayıs 1924'de, yani bu krizden sadece bir ay önce, Bakanlar kurulunda yaptığı konuşmada; "Türkiye ile İtalya arasında iyi ilişkiler mevcut olduğunu" ifade etmekteydi[315]. Aslında bu askeri hareketlilik İtalya için Anadolu'ya asker çıkarmak için yapılan hazırlıklar sebebiyle idi. Gerçekten de Mussolini İtalyan Harbiye Nazırı Di Giorgi'yi Anadolu'yu işgal planlarını incelemekle görevlendirmişti. İtalyan kamuoyunda ve dünyada yaratacağı olumsuz tepkiler ve Türklerin göstereceği direniş dikkate alınarak bu plan uygulanamadı[316].

[313] Barlas,**a.g.e,** s.233.
[314] Rıfat Uçarol, **Siyasi Tarih**,4. Baskı,Harp Akademileri yay.,İstanbul, 1987, s.489.
[315] Mevlüt Çelebi, **Başvekil İsmet Paşa'nın İtalya Seyahati ve Yankıları**, Ege Üni.Ed.Fak.yay.,İzmir, 2000,s.3.
[316] Özgiray, **a.g.e,**s.129.

İtalya'nın gerçekten de Rodos ve 12 Adada bulundurduğu kara, deniz ve hava güçleri ile böyle bir harekâtı yapabilecek kapasitesi vardı ve bu durum Türk askeri otoriteleri tarafından Anadolu'ya karşı ciddi bir tehdit olarak değerlendirilmekteydi. Bu ihtimal Türkiye'nin Musul politikasını etkileyebilecek bir faktördü. Musul meselesinin en gergin dönemlerinde Türkiye'nin Musul'a karşı bir askeri harekette bulunması durumunda İtalya'nın da Anadolu sahillerine asker çıkaracağı söylentileri[317] Türk devlet adamlarında İtalya'ya duyulan güvensizliği artırıyor ve dış politikada verilecek kararların etkilenmesine neden olabiliyordu. İtalya'nın bu tutumu, Türkiye'nin Musul konusunda uzlaşmaya iten sebeplerden birisi olarak değerlendirmek mümkündür[318].

Musul meselesinde İngiltere'nin yanı sıra, İtalya ve Fransa ile olan ilişkilerinde de gerginlikler ve düşmanca tutumlarla karşılaşan Türkiye, İngiltere'nin nüfuzu altındaki Milletler Cemiyeti'nin Musul hakkındaki olumsuz kararından bir gün sonra, o zaman kendisiyle dostane ilişkiler geliştirmek arzusunda tek büyük devlet olan Sovyetler Birliği ile, 17 Aralık 1925 tarihinde Paris'te bir Tarafsızlık ve Saldırmazlık Antlaşması imzaladı[319]. İtalya ve İngiltere'nin Musul meselesi esnasında Türkiye üzerinde yaptıkları baskılar Türkiye'yi Sovyetler Birliğine daha fazla yaklaştırmıştı[320].

Musul meselesinde istediğini elde eden İngiltere, İtalya'ya Türkiye'ye karşı herhangi bir işgal hareketinde bulunmasına izin vermeyeceğini Roma'da ima ederek Türkiye ile İtalya arasında vuku bulabilecek bir savaşı, daha doğrusu İtalya'nın bölgeye nüfuz etmesini engellemeye çalıştı[321]. İngiltere diğer yandan, Türkiye'ye Milletler Cemiyeti'ne dahil olması için baskı yapmaya başlamıştı. İngiltere diğer yandan Türkiye'yi Moskova'dan da uzaklaştırmaya çalışıyordu. İngiltere'ye göre, Türkiye Milletler Cemiyetine üye olarak, İtalya ve Yunanistan'ın Türkiye üzerindeki emellerine karşı kendisini daha iyi koruyabilecekti[322].

İtalya'daki Faşist rejim de Türkiye Cumhuriyetinin parçalanacağını ve kendisine Anadolu'daki emelleri için yeni fırsatlar ortaya çıkacağı düşüncesinden henüz vaz geçmemişti. Mussolini'nin 1926'da yaptığı Libya gezisi esnasında vermiş olduğu demeçler ile imparatorluk özlemi ve emperyalist politikalar peşinde olduğunu iyice belli etmesi tedirginliğin iyice artmasına

[317] Uçarol, **a.g.e,** s.489.
[318] Çelebi, **a.g.e**, s.4.
[319] Kâmuran Gürün, **Türk Sovyet İlişkileri, 1920-1953,** 2. Baskı(tıpkı basım), TTK yay., Ankara, 2010, s.111 ve 116.
[320] Uçarol,**a.g.e,**s.485.
[321] Wilhelm Feldmann, **Vossische Zeitung**, 24 Mayıs 1932, Akt.M.Çelebi, **Başvekil İsmet Paşa'nın** ...,s.53.
[322] Gönlübol,Sar,**a.g.e,** s.86.

neden oldu[323]. Çünkü bu özlemler Tunus ve Türkiye'ye yönelikti. Mussolini Mayıs 1926'da *"Bu genç İtalya'ya dünyada biraz yer yapmak gerekir. Müttefiklerimiz bizim meşru isteklerimizin bilincine varmalıdır."* diyordu. Popolo di İtalia gazetesinde yazan ağabey Arnold Mussolini'ye göre ise Akdeniz'in doğusu ve İzmir İtalya'nın olmalıydı[324].

Tevfik Rüştü(Aras) Kasım 1926'da Odesa'da Sovyet Dışişleri bakanı Çiçerin ile bir görüşme yaptı. Görüşmenin gündem maddeleri ticaret anlaşması, Milletler Cemiyetine giriş meselesi ve en önemlisi, İtalyan tehdidi idi. Bu görüşmede Sovyetler Birliği Dışişleri bakanı tarafından Aras'a verilen bir mektupta, Sovyetlerin Balkanlarda Türkiye'nin çıkarlarına aykırı herhangi bir girişimde bulunmayacağı belirtilmekteydi[325].

2.4. Türk- İtalyan, Tarafsızlık, Uzlaşma ve Adli Çözüm Antlaşması

Türkiye'nin İngiltere ile Musul sorununun sona erdirilmesiyle, 1927'den itibaren Batılı devletlerle ilişkilerini geliştirmek için daha aktif bir dış politika izlemeye başladığı görülmektedir. Türkiye'nin, İtalya ile olan ilişkileri de bu ortamdan etkilenmiştir. 1926-27 yılları Türkiye-İtalya ilişkilerinde bir dönüm noktası meydana getirmiştir. Bu politikanın ortaya çıkmasında İtalya'nın Balkanlara daha fazla eğilmeye başlamasının da rolü vardı. Mussolini Haziran 1926'da İstanbul'da Fransızca olarak çıkan L'Akcham gazetesine verdiği demeçte İtalya ile Türkiye ile İtalya arasındaki ilişkileri "mükemmel" olarak tanımlamış, Gazi Mustafa Kemal için "azim ve irade sahibi ve faaliyetler adamı ve istiklâl kahramanı" olarak çok olumlu sözler sarf etmişti[326]. Gelişen Türk-İtalyan ilişkilerinin bir göstergesi olarak; Türkiye; Şili ile 30 0cak 1926, Arjantin ile 29 Haziran 1926, Meksika ile 25 Mayıs 1927, Brezilya ile 8 Eylül 1927, Uruguay ile 4 Ocak 1929 tarihlerinde yaptığı siyasal anlaşmaları Roma'da imzaladı[327].

Ancak aynı dönemde İtalyanların milli şairi olarak kabul edilen, Gabriella d'Annunzio'nun Anadolu'yu İtalyanlara hedef olarak gösteren nutku Türk kamuoyunda tepkiyle karşılanacaktı: *"Karadeniz'den Akdeniz'e kadar uzanan ve Allah'ın güzelleştirdiği bu memleket daha sonra Müslümanlar tarafından tahrip edildi…Yüz milyon insanın rahatça yaşayabileceği bu memleket, bugün Haç'a kurban olan Hristiyanların kanı ile boyanmıştır…İtalya asrımızın asil Haç şövalyesi*

[323] **Cumhuriyet,** 10 Nisan 1926.
[324] Özgiray, **a.g.e,**s.129.
[325] Gönlübol,Sar,**a.g.e,** s.86.
[326] **Cumhuriyet**, 30 Haziran 1926.
[327] Soysal, **a.g.e,**s.257.

olarak bir defa daha Hilâl'e karşı taarruz edecek ve bu sefer Haç muzaffer olacaktır…Doğu Akdeniz, eski Osmanlı İmparatorluğu, Arnavutluk ve Afrika sahili Roma İmparatorluğuna aittir. Zor kullanıldığı takdirde, onlar olmuş meyve gibi kucağına düşecektir…Geliniz! İsteyiniz! Alınız! O sizin olacaktır.[328] Diğer yandan, Mussolini İtalya'sında devamlı olarak nüfusu oldukça artan İtalya'nın fazla nüfusunu göndereceği yerin Güneybatı Anadolu olacağına dair haberler açık bir şekilde yayınlanıyordu[329].

Bu dönemde Rusya-İtalya ilişkilerinde meydana gelen gelişmeler ve Rusya'nın İtalya'ya Türkiye üzerinden birtakım tavizler vereceği rivayetleri de ortada dolaşıyordu. Moskova'daki İtalyan sefirinin Türk sefirine, İtalya'nın Türkiye'ye saldırısı durumunda Rusya'nın tarafsız kalacağının kendisine bildirildiğini ifade etmesi yeni bir krize yol açtı. Çiçerin buna ilişkin olarak, İtalyan sefirinin Türk-Rus ilişkilerini bozmak için böyle bir yalan söylediğini belirtmiş, ancak İtalya ile ilişkileri oldukça gergin olan Türkiye'nin bu konudaki endişeleri giderilememişti[330].

İtalya'nın 1927'de Arnavutluğu nüfuzu altına alması Yugoslavya'da korku yaratmış ve bu devlet Fransa ile bir ittifak imzalamıştı. Fransa ise Orta Avrupa ve Balkan ülkelerinin bazıları ile anlaşmalar imzalayarak Küçük Antant'ı kurmuştu[331]. Küçük Antant'ın Fransa'ya dayanması karşısında İtalya, buna karşılık olarak Balkanlarda Türkiye ve Yunanistan'ın da dahil olduğu bir ittifak sistemiyle Yugoslavya ve Fransa'ya karşı bölgede bir denge sistemi kurmak ve Doğu Akdeniz'de kendi liderliğinde kuracağı bir ittifakla bölgeyi egemenliği altına almak istiyordu. Böylece Doğu Akdeniz'i Fransa ve İngiltere'ye de kapatmış olacaktı[332]. Türkiye ile Yunanistan arasındaki Lozan sonrası sorunlar tam olarak çözüme kavuşturulamadığından İtalya'nın istediği üçlü bir anlaşma yapılamadı. Buna karşılık İtalya ile Türkiye arasında 30 Mayıs 1928'de Roma'da, Türkiye'yi bir süreliğine de olsa rahatlatan Tarafsızlık ve Uzlaşma Antlaşması imzalandı[333].

Bu antlaşmaya giden yoldaki gelişmeleri özetlersek: 6 Ocak 1927'de Roma Büyükelçisi Suat Bey Mussolini ile bir görüşme yapmış ve bu görüşmede Türk-İtalyan ilişkilerinin dostluk çerçevesinde geliştirilmesi kararı alınmıştı. Daha sonra Türk Dışişleri bakanı T.Rüştü Bey 2 Nisan 1928'de İtalyan Dışişleri Müsteşarı Dino Grandi'yi ziyaret etti. 3 Nisan 1928'de Milano'da Türk Dışişleri bakanı Tevfik Rüştü ile Başbakan Mussolini arasında yapılan ve tarihe "Milano

[328] Çelebi, **a.g.e,** s.7.
[329] Gürün, **a.g.e,**s.118.
[330] **A.g.e,**s.119-120.
[331] Uçarol,**a.g.e,** s.489
[332] Gönlübol,Sar, "**1919-1938 Yılları Arasında Türk Dış Politikası**", … s.82.
[333] Uçarol,**a.g.e,**s.490.

Mülakatı" olarak geçen görüşmeden sonra, imzalanacak antlaşmanın maddeleri müzakere edilmeye ve antlaşmanın bağıtlanması için gerekli hazırlıklar yapılmaya başlanmıştı. Ankara ve Roma'da yapılan çalışmalar neticesinde, Türkiye-İtalya Tarafsızlık, Uzlaşma ve Adli Çözüm antlaşması 30 Mayıs 1928'de Roma'da Benito Mussolini ve Türkiye Büyükelçisi Suat Bey (Davas) tarafından 5 yıl geçerli olmak üzere imzalandı[334]. TBMM tarafından 29 Nisan 1928 tarihinde onaylanan ve 29 Mayıs 1929'dan itibaren geçerli olan bu Antlaşmaya göre özet olarak; iki devlet birbirlerine karşı yönelmiş hiçbir siyasi ve ekonomik anlaşmaya katılmayacak, iki taraftan birisi bir veya birden fazla devletin saldırısına uğrarsa, diğer taraf tarafsız kalacak, taraflar aralarında çıkacak sorunları barışçıl yollarla çözeceklerdi[335]. Türkiye'nin Batılılarla imzaladığı ilk siyasal antlaşma olan bu belgeye karşın Türk politikasında İtalyan tehlikesi sürekli bir etken olarak varlığını korumaya devam edecekti.

Mussolini 5 Haziran 1928'de İtalyan senatosunda yaptığı konuşmada, Türkiye'nin dikkate alınması gereken bir güç olduğunu söylüyordu[336]. Aynı Mussolini, antlaşmanın imzasından sonra onaylanması için görüşüldüğü İtalyan parlamentosu oturumunda ise; "bizim emperyalizmimiz kimseyi rahatsız etmez, bizimki barışçı bir yayılma ihtiyacıdır" diyordu. İtalyan kamu oyunda o sıralarda toprak taleplerinin bir hak olduğu algısı ve düşüncesi hakim olduğundan, antlaşmanın imzalanmasına rağmen ortaya çıkan bu durum, Türkiye'nin hassasiyetlerini karşılamaya yeterli değildi[337]. Bu antlaşmaya rağmen İkinci Dünya Savaşının ortalarına kadar, Türkiye'de "İtalyan Tehlikesi" bir olgu olarak yaşamaya devam edecekti[338]. 5 Aralık 1928'de antlaşmanın İtalyan parlamentosunda kabul edilmesi Türk basını tarafından sevinçle karşılandı[339]. Yunus Nadi'ye göre bu antlaşma ile Türkiye, "kuvvetli bir dost" kazanmış oluyordu[340]. Antlaşmadan sonra İtalyan Dışişleri müsteşarı Dino Grandi 19 Aralık 1928'de Ankara'ya gelerek M.Kemal Paşa ile görüştü. Bu ziyaret iki savaş arası dönemde İtalya tarafından Türkiye'ye yapılan en üst düzeyde ziyaret olacaktı[341].

İtalya ve Türkiye, 1928 antlaşması çerçevesinde 30 Mayıs 1929'da bir Hakemlik anlaşması imzaladılar. Bu anlaşma ile Meis(Castelloriza) Adası ile Anadolu kıyıları arasında bir ayrım çizgisi

[334] Antlaşmanın metni için bkz. **Düstur,** Tertip III, C.10, s.47(32).
[335] Soysal, **a.g.e,**s.341.
[336] Grassi,**a.g.e,**s.315.
[337] Özgiray,**a.g.e,**s.131.
[338] Soysal,**a.g.e,**s.342.
[339] **Cumhuriyet,** 7 Aralık 1928.
[340] **Cumhuriyet**, 8 Aralık, 1928.
[341] Çelebi, **a.g.e,** s.10.

belirlenerek aradaki adacıkların hangi devlete ait olacağının belirlenmesi için La Haye Adalet Divanına gitmeyi kararlaştırdılar. Daha sonra bu girişimden bir sonuç alınmadan, Ankara'da 4 Ocak 1932'de ayrı bir anlaşma ile karasuları çizgisi ayrıntılı olarak belirlendi ve uyuşmazlık giderilmiş oldu. Bu anlaşmayla ayrıca Bodrum körfezindeki Karaada'nın Türkiye'de kalması karara bağlandı[342].

İtalya Türkiye ile imzaladığına benzer bir antlaşmayı 23 Eylül 1928'de Yunanistan ile de imzaladı. İtalya bundan sonra, Türkiye ile Yunanistan arasındaki sorunların ortadan kaldırılarak anlaşma imzalanması için etkili olmaya gayret gösterdi ve bir ölçüde de olsa başarılı oldu. İtalya ve özellikle Mussolini'nin olumlu katkılarının da etkisiyle 10 Haziran 1930'da bir Türk-Yunan antlaşması imzalandı[343]. Bu antlaşmadan sonra yumuşayan Türk- Yunan ilişkileri sonucunda Ekim 1930'da Türkiye ile Yunanistan arasında imzalanan üç adet antlaşmanın imzası sırasında T.Rüştü Bey bir telgrafla Mussolini'ye teşekkür edecek ve aynı duygularını bu antlaşmaların onayı safhasında TBMM'de dile getirecekti[344]. Böylece Türk-Yunan ilişkileri 1954'e dek sürecek "mutlu bir balayı" dönemine girmiş oldu[345]. Türkiye ve Yunanistan dostluğu ön plana almanın her iki ülkenin de menfaatlerine en uygun politika olduğunu başlarındaki önemli liderlerin inisiyatif almalarıyla yaşama geçirmişlerdi. Sonuçta bu durumdan her iki ülke gibi Roma'nın da fayda sağladığını ifade etmek mümkündür. Türk-Yunan uzlaşması Balkan paktının imzalanacağı bir süreci de başlatmıştır. Türk Yunan yakınlaşması Balkan Birliğinin oluşmasında önemli katkılar yapmış, pek az sonuç vermesine rağmen Balkan Konferansları Türkiye'nin uluslararası statüsünün ''normalleşmesine'' önemli katkıda bulunmuştur[346].

2.5.İtalyan Mimar-Sanatçı Pietro Canonica'nın Türkiye'deki Faaliyetleri

Dört yıl süren Kurtuluş savaşı sonunda, yılların getirdiği ihmallerle zaten harap durumda olan Anadolu kentleri adeta enkaza dönüşmüştü. Bu kentlerin fiziksel olarak canlandırılması maksadıyla başlatılan bayındırlık hizmetlerinin arasında, Osmanlı döneminden farklı olarak park ve meydanlar inşa edilmeye başlandı. Kamuya açık olan bu alanların modern kentin ve yeni rejimin simgesi olacak anlamlı anıt yapılar ve heykellerle süslenmesine gayret gösterildi. Bu faaliyetlerde yer alan en önemli sanatçılardan birisi de İtalyan heykelci Pietro Canonica (1869-1962) idi.

[342] Soysal, **a.g.e,**s.349.
[343] Armaoğlu, **a.g.e,** s.405.
[344] Gürün,**a.g.e,**s.128.
[345] Armaoğlu,**a.g.e,** s.404.
[346] Dilek Barlas,Serhat Güvenç,(Çev:Barış Cezar),**Türkiye'nin Akdeniz Siyaseti, 1923-1938**,Koç Üniversitesi yay.,İstanbul 2014,s.154.

Canonica, 1927 yılından başlayarak Türkiye'de dört ayrı anıt heykel uygulaması yapmıştır. Heykelin yanı sıra müzik, edebiyat ve resim alanında da ürünler vermiş çok yönlü bir kişi olan Canonica, bir çok uluslar arası ödül sahibidir ve 1950'de İtalyan Parlamentosu'nda yaşam boyu senatörlüğe layık görülmüştür. Türkiye'deki anıt heykel uygulamaları kronolojik sırayla şunlardır: Ankara, Etnoğrafya Müzesi önü, Atlı Atatürk anıtı(1927), Ankara, Zafer Alanı, Atatürk anıtı(1927), İstanbul Taksim meydanı Cumhuriyet anıtı(1928), İzmir, Cumhuriyet meydanı, atlı Atatürk anıtı(1932)[347].

2.6.Başvekil İsmet Paşa'nın İtalya'yı Ziyareti

Türk-İtalyan ilişkileri iki savaş arasındaki dönemde, dostluktan düşmanlığa savrularak devam etti. Bu dönem İtalya'nın politikaları "tutarsızlığın tutarlılığı" olarak tanımlanmaktadır. Dostluk ve düşmanlık ögelerinin iç içe olduğu bu dönemin Türk-İtalyan ilişkileri Fransız diplomatlar tarafından amiadversion(amity-adversary: dost-düşman) terimi ile tarif ediliyordu[348].

İki dünya savaşı arasındaki yıllarda Türk- İtalyan ilişkilerinin en iyi dönemi 1928-1932 yılları arasında Dino Grandi'nin önce müsteşar ve daha sonra bakan olarak görev yaptığı ve güce sahip olduğu dönem olarak nitelendirilmektedir[349]. 1928 Türk-İtalyan Antlaşmasından sonra normal akışında devam eden ilişkiler sonucunda 1932 yılında Başbakan İsmet Paşa ve Dışişleri bakanı Tevfik Rüştü Roma'yı ziyaret etmiştir. Bu ziyaret Meis ve Anadolu sahillerindeki birkaç küçük ada üzerindeki anlaşmazlığın 4 Ocak 1932'de Ankara'da imzalanan bir antlaşma ile giderilmesi üzerine planlanmıştır. Bu ziyaret esnasında 25 Mayıs 1932'de yapılan bir protokolle, 1928 antlaşmasının süresi bitmeden uzatılmış olması iyi ilişkilerin devam edeceği konusunda ümitlerin ortaya çıkmasına neden olmuştur[350]. Mussolini 1932'de Roma'yı ziyaret eden T.R.Aras'a İtalya'nın bölgede herhangi bir İttifak sistemine sıcak bakmadığını ve bunun yerine Türkiye ile ilişkilerini sıcak tutmak istediğini ifade ederek güvence veriyordu[351].

Türkiye'nin uluslararası ilişkileri geliştikçe ve 1932'de Milletler Cemiyeti'ne üye olduktan sonra, dış politikasında daha güvenli olarak yürütmeye başladı. Türkiye bu dönemde "orta büyüklükte bir devlet[352]" olarak yürüttüğü politikalarla uluslararası ortamda yer alma gayreti

[347] Kıvanç Osma, **Cumhuriyet Dönemi Anıt Heykelleri (1923-1946),** AAM yay.,Ankara, 2003, 202-204.
[348] Grassi,**a.g.e,** s.314.
[349] **A.g.e,**s.313.
[350] Gönlübol,Sar**, Atatürk ve Türkiye'nin Dış Politikası**, …s.127.
[351] Barlas,Güvenç,**a.g.e,**s.185.
[352] Orta Büyüklükte Devlet Kavramı için bkz. **a.g.e,**s.29-63.

içindeydi. 1937'de özellikle Nyon konferansından sonra ise Türk Dış politikası orta büyüklükteki devletlere özgü stratejiden uzaklaşıp geleneksel dengeleme ve güçlünün yanında yer alma stratejileri doğrultusunda yürütülecekti[353].

1930'ların başında giderek ısınmakta olan Türk-İtalyan ilişkilerinin sonucunda İsmet Paşa İtalya'ya davet edildi. İsmet Paşa bu daveti iade-i ziyaret şartıyla kabul etti[354]. Bu ziyaretin yapılacağını haber alan Sovyetler Birliği, İsmet Paşa'yı İtalya ziyaretinden önce ısrarla Moskova'ya davet edince, İsmet Paşa 24 Nisan 1932'de İstanbul'dan bir Türk gemisi ile Odesa'ya ve oradan 28 Nisan'da Moskova'ya intikal etti. Esas olarak Balkan devletleri ile ilişkiler ve Milletler Cemiyetine giriş konularının görüşüldüğü bu ziyaret esnasında oldukça fazla ilgi gören İsmet Paşa, 10 Mayıs 1932'de Türkiye'ye döndü. Bu ziyaret esnasında Sovyetlerden 8 milyon altın tutarında 20 yıl vadeli faizsiz bir kredi temin edildi. Bu kredi Türkiye'de Sovyetler tarafından gerçekleştirilen ilk sanayi tesislerinde kullanılacaktır[355].

Mayıs 1932'de gerçekleşen İtalya ziyareti esnasında Mussolini tarafından İsmet Paşa ve Türk delegasyonuna büyük önem ve saygı gösterildi. Karşılıklı olarak çok olumlu bir havada geçen seyahat Türk ve İtalyan basını tarafından olumlu olarak değerlendirildi ve oldukça iyimser bir hava esti. Ziyaretin başlangıcında, 22 Mayıs 1932 tarihli yazısında Yunus Nadi, iki ülke arasındaki dostluğu oldukça kuvvetli ifadelerle dile getirmiştir. Yunus Nadi bu yazısında dönemin Türk kamuoyu görüşlerini yansıtması bakımından ilginç bir örnek oluşturmak üzere, İsmet Paşa'nın Moskova ziyaretine de atıf yaparak şöyle yazıyordu: *"Daha dün Rusya'dan diğer büyük bir milletin yüksek ve kıymetli dostluk intibalarıyla doymuş olarak dönmüş bulunuyoruz. Bugün Akdeniz'de sulhun kuvvetli muhafızlarından diğer büyük bir milletle çok yüksek mahiyetli ve o derece kıymetli dostluğumuzu kutlamaya gidiyoruz. Dünya tarihinin daha evvel onda birini bile kaydetmediği bu hadiselerin pek az bir zamana sıkışan topyekünü göz önüne alınınca hakikat yepyeni ve muazzam bir tarihin başlangıcında olduğumuz takdir ve teslim olunur.[356]"*

Siirt Milletvekili ve yazar Mahmut(Soydan) Bey ise, yazısında ziyaretlerin önemine değinerek; *"Rusya ile dostluk yapmak, Bolşevik olmayı icap ettirmediği gibi, İtalyan dostluğu da Faşist olmayı zaruri kılmaz…Yeni Türkiye'nin kendine mahsus, milletin ruhundan ve ihtiyacından doğmuş milli ve müstakil bir rejim vardır. Bunun adına "Kemalizm" diyoruz…Muhterem İsmet*

[353] **A.g.e,**s.246.
[354] Çelebi, **a.g.e,** s.18.
[355] Gürün, **a.g.e,**s.128-129.
[356] Yunus Nadi, "Kemalist Türkiye'den Faşist İtalya'ya Selam", **Cumhuriyet**, 22 Mayıs 1932.

Paşa'nın Rusya'dan olduğu gibi İtalya'dan da aynı derecede kuvvetli bir dostluk ve sevgi hatıralarıyla döneceğini umuyoruz[357]*."*

Mussolini'nin o güne kadar gösterdiği davranışlardan ayrı olarak Faşist İtalya'nın tarihinde ilk defa[358] bir yabancı başbakanı tren garına giderek karşılaması, dönemin Türk gazetecileri tarafından farklı şekillerde yorumlanmaktaydı[359]. Falih Rıfkı Atay, Çankaya adlı eserinde, seyahatin başında Mussolinin İsmet Paşa'yı karşılamasının planlanmadığını, İsmet Paşa bu olmazsa geri döneceğini söyleyince Mussolini'nin karşılamaya geldiğinden bahsetmektedir[360]. Mevlüt Çelebi ise eserinde, İtalyan devletinin protokol konularında oldukça hassas olduğundan bahisle, karşılamanın zaten başından beri planlanmış olduğunu ifade etmektedir[361]. Yunus Nadi ise dönüşte yazdığı yazısında Mussolini'nin istasyona gelmesine İtalyanların da şaşırdığından bahsetmektedir[362].

Bu ziyaret esnasında 25 Mayıs 1932'de Roma'da Venedik Sarayında Tevfik Rüştü ve Grandi'nin de katıldığı toplantı sonrasında; 1928 Türk-İtalyan Antlaşmasının süresinin tamamlanması beklenmeden 5 yıl daha uzatılmasına ve bu sürenin bitiminde imzalanmadan yeniden beş yıl daha uzatılmasına karar verildi[363]. Ayrıca, 300 milyon liret (32 milyon Türk lirası) tutarında bir İtalyan kredisinin kullanılmasına ilişkin bir karar alındı, ancak bu kredi ilerleyen zamanda tam bir anlaşma sağlanamadığından Türkiye tarafından kullanılamayacaktı. Mevhibe Hanım hatıralarında; Mussolini'nin 26 Mayıs 1932'de İsmet Paşa şerefine verdiği ve yemeğe katıldığını, Mussolini'nin oldukça iyi ev sahipliği yaptığını, Mevhibe Hanımla da oldukça nazik bir şekilde ilgilendiğini, yemeğin sonunda Mevhibe Hanımın yemek kartına o zamanki adetler üzerine - daha sonra meşhur olacak - imzasını attığını ifade etmektedir[364].

İtalyan gazetelerinden il Giornale d'Italia, mükemmel durumda bulunan mevcut ilişkilerin daha fazla geliştirilmesi ve bunun ticari alana yayılmasını mantık gereği olarak karşılarken[365],

[357] Siirt Mebusu Mahmut, "İtalya'ya giderken", **Milliyet**, 22 Mayıs 1932.
[358] Mehmet Asım, "İtalya Seyahati İntibalarından:5",**Vakit** ,3 Haziran 1932.
[359] **Cumhuriyet**, 26 Mayıs 1932.
[360] Akt.Güneri Civaoğlu, "Roma'da Alarm", **Milliyet,** 30 Eylül 1998.
[361] Çelebi, **a.g.e,,**s.72.
[362] Yunus Nadi, "İsmet Paşa ve M.Mussolini", **Cumhuriyet,** 3 Haziran 1932.
[363] **Milliyet**, 26 Mayıs 1932.
[364] Gülsün Bilgehan, **Mevhibe**, 2. Baskı, Bilgi Yay.,Ankara, 1995, s.218.
[365] **Cumhuriyet**, 27 Mayıs 1932.

İngiliz gazeteleri de ziyareti yakından takip etmiş ve yaptıkları yorumlarda ziyaretin anlamının siyasaldan daha çok ekonomik sonuçları bakımından önemli olduğu yorumları yapmışlardı[366].

Ziyaret esnasında İtalyan hava kuvvetleri tarafından yapılan bir hava gösterisine 600 uçağın katılması ve bunların hedef olarak özel inşa edilmiş bir kasabayı (Citta di Litorya) bombalayarak yok etmeleri, en az 30 uçağın katılımıyla yapılan hava akrobasi gösterileri, İtalyan hava gücünün teşhir edilmesi bakımından ilginç gösteriler olarak değerlendirilmekteydi[367].

28 Mayıs'da İsmet Paşa, Mussolini ile Venedik Sarayında oldukça samimi bir havada geçen bir görüşme daha yaptı. Mussolini aynı gün, Türk gazetecileri kabul ederek verdiği demeçte; Türk İnkılâbının tarihin kaydettiği en büyük inkılâplardan birisi olduğunu ifade ederek, iki ülke arasındaki dostluğun gelişmesinde sebat ettiklerini ve bunun bir "Faşist sözü" olduğunu söyledi[368]. 28 Mayıs'ta heyette bulunan CHP Genel sekreteri Recep Bey (Peker) tarafından, İtalyan bakan Italiani refakatinde Faşist Parti Genel Merkezi ziyaret edildi. Ziyaret esnasında Faşist Parti genel sekreteri Starace tarafından Faşist parti teşkilatı hakkında, İtalyan bakan tarafından ise Faşist rejimin faaliyetleri hakkında bilgi veriliyordu[369].

4 Haziran 1932'de Ankara'ya dönen Türk heyeti, Ankara garında Gazi, bakanlar, elçiler ve askeri ve mülki erkân tarafından coşkulu bir şekilde karşılandılar. Türkiye'nin uluslar arası alanda peş peşe yaptığı başarılı hamleler basın tarafından da takdirle karşılanmaktaydı. Ahmet Şükrü Bey (Esmer) köşe yazısında, "…*Geçen sene Yunan dostluğunu, geçen ay Rus dostluğunu, bugün de İtalyan dostluğunu getiren İsmet Paşa'ya "hoş geldiniz" derken bu hizmetlerini anımsamak kadirşinaslık gereğidir.*[370]*"* ifadesiyle yakın dış politika başarılarını özetliyordu.

Türk-İtalyan antlaşması ve İsmet Paşa'nın İtalya seyahati sonrası iki ülke arasındaki ilişkiler bir düzene girmiş olmakla birlikte, bu hava İtalya'nın bu geziden kısa bir sonra yeniden saldırgan politikalarına dönmesi sebebiyle çok uzun sürmeyecekti. İtalya'nın Doğu Akdeniz politikası sebebiyle düzelen ilişkiler kalıcı bir dostluğa dönüşemedi. Bu ziyaretten sadece 2 yıl sonra Mussolini'nin Faşist Kongresinde yaptığı konuşmada İtalya'nın menfaatlerinin Doğu'da olduğunu

[366] Çelebi, **a.g.e,** s.88.
[367] **Cumhuriyet,** 29 Mayıs 1932.
[368] **Cumhuriyet,** 30 Mayıs 1932.
[369] **Anadolu**, 30 Mayıs 1932.
[370] Ahmet Şükrü, "İsmet Paşa'nın Avdeti", **Milliyet**, 2 Haziran, 1932.

söylemesi Türkiye'de yeniden İtalya'ya güvensizlik duyulmasına sebep olacak ve ilişkiler giderek yeniden zayıflamaya başlayacaktı[371].

2.7.Türkiye'nin Donanma Kurması ve İtalya'dan Aldığı Deniz Silahları

Cumhuriyet yönetimi donanmayı bütün Osmanlı tarihinde görülmedik ölçüde zayıf, güçsüz ve kültürsüz bulmuştu. Kurtuluş savaşında önemli bir deniz savaşı yaşanmamış olmakla birlikte Donanma neredeyse hurda halinde gemilerden meydana gelmekteydi. Yavuz gemisi bile yaralı bir şekilde beklemekteydi. Donanma esaslı bir bakım ve onarım programına ve yeni gemilerin alınmasına ihtiyaç duymaktaydı[372]. Bu maksatla Cumhuriyet'in kuruluş yıllarından itibaren donanmanın geliştirilmesine önem verildi. Trablusgarp savaşı esnasında ve Çanakkale deniz ve kara savaşlarında donanmanın kara harekâtını nasıl destekleyebildiği görülmüş ve bu silahların değeri daha iyi anlaşılmıştı[373].

İtalyanların iki savaş arası dönemdeki deniz silahları ihracatı; dünyadaki tüm denizaltı satışlarının %24'üne, tüm savaş gemisi satışlarının ise %17,8'ine karşılık gelmekteydi. 1939'da ise İtalya bu kategorilerde İngiltere'nin ardından ikinci duruma gelecekti[374].

Türkiye'nin 1920'lerde diğer ana silah üreticisi batılı devletlerle ilişkileri iyi durumda olmadığından, İtalya ve Almanya deniz silahları bakımından ön plana çıkmıştı[375]. Musul sorununda Eylül 1924'de İngiltere ile çatışmanın eşiğine gelen Türkiye'nin silah siparişleri de bu sebeple etkilendi. İtalyanların İngiltere'nin yanında yer almaları ve Musul sorunu devam ederken Antalya'ya İtalyan askerlerinin çıkarılacağı açıklamaları sonucunda, denizaltı alım ihalelerinde İtalyan ve İngiliz firmaları elendi[376]. Sonunda Cumhuriyetin ilk denizaltı siparişi Hollanda'ya verildi[377].

Türkiye Cumhuriyeti'nin askeri denizcilikteki en büyük gücü olan Harp Filosu 1931'de kuruldu. Bunu 9 Ekim 1935'de Donanmanın kurulması izledi[378]. İtalyan-Türk dostluğunun doğurduğu önemli bir ekonomik sonuç olarak Banca Commerciale'de Türkiye'ye 1 milyon Sterlin

---

[371] Gönlübol,Sar, "**1919-1938 Yılları Arasında Türk Dış Politikası**,….s.111.,
[372] Afif Büyüktuğrul, "Türkiye Cumhuriyeti Donanmasının Ellinci Yılı", **Belleten**, C.XXXVII,Ekim 1973, Sayı.148, s.510.
[373] Barlas,Güvenç,**a.g.e,**s.97.
[374] **A.g.e,**s.150.
[375] **A.g.e,**s.90.
[376] **A.g.e,**s.99.
[377]Mustafa Hergüner**, İkinci Dünya Savaşında Türk Denizciliği**, Kastaş yay.,İstanbul, 2011,s.196.
[378] **A.g.e,** s.194.

tutarındaki kredi açıldı[379]. Türkiye bu kredi ile İtalya'dan 1930'da mali tutarı 60 milyon lira veya 645.000 sterlin olan 2 adet muhrip sipariş etmişti. Türkiye 2 adet muhrip siparişini daha, yaşanan teknik sorunlara rağmen, zaman baskısı nedeniyle, 12 ay gibi kısa sürede tamamlanmak üzere İtalya'ya verdi[380].

Bu dönemde Atina'daki İngilizler tarafından gönderilen bir istihbarat raporunda; İtalyanların yabancı devletler için savaş gemisi inşa etme heveslerinin altında maddi kazanç beklentisinin ötesinde bir amaç olduğu belirtilmektedir. Buna göre İtalya'nın, Akdeniz'de ortaya çıkabilecek bir Fransız-İtalyan savaşında, Türkiye ve Yunanistan'a sattığı toplam 8 adet muhribe istediği zaman el koyarak bunlardan oluşturacağı bir filoyu Fransa'ya karşı kullanma düşüncesi olduğu belirtilmektedir[381].

Türk deniz kuvvetleri için İtalyan tersanelerinde imal edilen hemen her gemide, gerek denizaltı avcı botları, gerek muhripler ve denizaltılarda tasarım, imalat ve teknik hatalar vardı. Bu durum, gemilerin teslimi ve kabulünde çeşitli sorunlara yol açıyordu. Dolayısıyla bunların Türk Donanması tarafından kabulünde çeşitli güçlükler yaşanmakta ve teslimatları ya gecikmekte[382] ya da daha düşük bir bedelle kabulleri gündeme gelmekteydi. Kocatepe, Adatepe, Zafer ve Tınaztepe muhripleri ile Sakarya ve Dumlupınar denizaltılarının teslimatlarında hem gecikmeler ve hem de teknik sorunlar ortaya çıkmıştı. Bunlardan, Zafer ve Tınaztepe muhriplerinin teslimatı ancak, İsmet Paşa'nın Roma ziyaretinden sonra Haziran 1932'de mümkün olabilmişti[383]. Yavuz zırhlısının 1931'da çağın gereklerine uygun hale getirilerek donanmaya katılması sonrasında, 1932 ortalarında İtalyan tersanelerine sipariş edilen toplam 4 muhrip ve 2 denizaltı gemisi ve 3 avcı botu donanmaya katılmış ve göreve başlamışlardı[384].

İtalyanların imal ettiği son geminin teslim olunması ve Zafer/tribune tipi muhriplerin operasyonel hale getirilmesi için Türkiye'de bulunan son İtalyan mühendisinin Ocak 1934'de ülkesine dönmesiyle, İtalya'nın Türk donanmasıyla bağlantısı tamamen bitmiş oldu[385]. Artık bundan sonra İtalya'ya herhangi bir gemi siparişi verilmeyecekti. Teslimatlarında gecikmeler ve

[379] Grassi,**a.g.e,**s.315.
[380] Barlas, Güvenç,**a.g.e,**s.150-152.
[381] **A.g.e,**s.149.
[382] "Zafer ve Tınaztepe", **Cumhuriyet**, 6 Haziran 1932.
[383] Barlas, Güvenç,**a.g.e,**s.174-175.
[384] Büyüktuğrul,**a.g.e,** s.511.
[385] Barlas,Güvenç,**a.g.e,**s.176.

teknik sorunlar olmakla birlikte İtalya'dan alınan bu gemilerle Türk donanması ciddi bir güç haline geldi[386].

III. İtalya'nın Saldırgan Politikalarının Ortaya Çıkması ve Tepkiler

3.1.Mussolini'nin Roma Dörtlü Güç Paktı

Mussolini, Sovyetler Birliği'ni de Avrupa dışında tutabilmek maksadıyla, 1932 sonunda "Dörtlü Pakt" fikrini ortaya attı. Mussolini bu diplomatik teşebbüsü ile revizyonist Almanya-İtalya ile anti revizyonist İngiltere-Fransa arasında dörtlü bir pakt imzalanmasını hedeflemekteydi. Revizyonist ve anti revizyonist devletlerin anlaşmaları olasılığı Türkiye'de endişeye sebep oldu. T.R.Aras, Roma'da İtalya'nın başı çektiği ve İngiltere, Fransa, Almanya ve İtalya arasında parafe edilen "Dörtlü Pakt"'ın gerçek anlamının 1. Dünya savaşı öncesinde dünyayı yöneten ve faaliyet sahaları bütün dünyayı kapsayan dört büyük devletin kendi aralarındaki rekabet sebebiyle ortadan kalkan Avrupa Konseyi projesinin yeniden ortaya çıkarılması olarak değerlendirerek,"…*Böyle bir teşebbüsü MC Anlaşması ile telif etmeye imkân yoktu*" değerlendirmesi yapmaktadır. Bu işin Milletler Cemiyeti yerine dört büyük devlet tarafından idare edilmesi diğer devletler için büyük bir tehlike arz ediyordu. M.Kemal Atatürk, keyfiyet kendisine arz edildiğinde, dörtlü paktı iyi karşılamayacağını ve "*bu dörtlü tertibin bozulmasına çalışılması gerektiğini*" ifade edecekti[387]. Kamuran Gürün, sadece parafe edilen ve imzalanarak yürürlüğe girmeyen bu anlaşmanın Türkiye ve Sovyetler Birliği üzerindeki etkisinin daha önemli olduğunu ifade etmektedir[388].

Mussolini'nin ortaya attığı "Dörtlü Güç Paktı" felsefesinin ardında, İtalya'nın uluslararası ortamda büyük güçlerden birisi olduğu, ülkeler arasında bir hiyerarşi olması gerektiği, büyük güçlerin diğer ülkeleri yönetmesi gerektiği yaklaşımı da bulunmaktadır. Böyle bir anlaşma, büyük devletlerin gerektiğinde çıkarları için kendi aralarında rekabeti bir tarafa bırakarak işbirliği yapabileceğini gösteren bir işaret idi ve bu durum Türkiye'nin mevcut değerlendirmelerini doğruluyordu. Mussolini'nin "Dörtlü Güç Paktı" paketi önerisinin asıl amaçlarından birisi de Milletler Cemiyeti'nin gücünü baltalamaktı. Bu Paktın teklif edilmesinin yarattığı atmosfer Balkan Birliği Paktının kuruluş sürecini hızlandıran etmenlerden birisi olmuştur[389].

---

[386] **A.g.e,**s.188.
[387] Tevfik Rüştü Aras, **Atatürkçü Dış Politika**, 2. Baskı, Kaynak yay.,İstanbul,2010, s.119-120.
[388] Gürün, **a.g.e,**s.130.
[389] Barlas,Güvenç,**a.g.e,**s.184.

Mussolini "Dörtlü Güç Paktı" teklifinden sonra dahi Türkiye ile olumlu ilişkiler geliştirebilmek için bazı adımlar attı. Türkiye'ye karşı dostluk politikasının değişmeyeceği yönünde garantiler verdi. Ancak İtalya, Ankara ile Roma arasında başka bir arabulucu veya aracının varlığına sıcak bakmayacaktı. Türkiye ise, Balkan Devletleri arasındaki ilişkilerde yabancı bir gücün direkt müdahalesinin kendi çıkarlarına uygun olmadığı düşüncesindeydi[390].

3.2.Mussolini'nin Faşist Kongresindeki Önemli bir Nutku

Türk başbakanının Roma ziyareti, uzatılan dostluk antlaşması ve karşılıklı iyi niyet açıklamalarından sadece iki sene sonra, Mussolini 19 Mart 1934'de Faşist Kongresinde yaptığı bir konuşmada; "İtalya'nın iki tarihi emeli olduğunu ve bunların Asya ve Afrika olduğunu", İtalya'nın Kuzey'de pek az olmak üzere ve Avrupa'da herhangi bir işinin olmadığını, Atlas Okyanusu ötesiyle ise ilgilenmediğini ve "bu hedefleri bugünkü ve yarınki İtalyan nesline emanet ettiğini" açıklamıştı. Mussolini devamla, bu ifade ile bu bölgeleri işgal etme niyetinde olmadığını ancak, "*…yer altı zenginlikleri çok fazla olan bu kıtaları dünya medeniyeti dairesine daha fazla sokma niyetinde olduğunu*" açıkça söylemiştir[391].

Bu konuşmaya karşı Türk devlet adamları ve kamuoyunda büyük bir tepki meydana geldi. İsmet Paşa Ankara Halkevinde yaptığı konuşmada şöyle söylemekteydi: *"inkılâbımızın temel taşı ecnebi taarruzuna karşı sonsuz mücadele kararıdır. Tecavüz eden düşman, ne kadar kuvvetli olursa olsun milli müdafaa imanımız zaferi bize verecektir.*[392] Başka bir yazıda, Mussolini'nin Roma İmparatorluğu dönemine özlem duyduğu ve Asya ve Afrika'yı sömürgeleştirmek amacında olduğu, bu bölgelerde bağımsız devletler olduğunu ve bu bölgelerin İtalya için tehlikeli olduğunu unuttuğu belirtilerek; Mussoli'nin bu tutumu Roma tarihinden, Roma'yı ele geçiren ve kılıcını terazinin ağırlık gözüne basarak Romalıların daha fazla altın fidye ödemesini isteyen Galli lider Brennus'un "vae victis[393]" sözüne atıf yapılarak açıklanmaktadır[394].

Ortaya çıkan tepkiler sonrasında, İtalyan Dışişleri müsteşarı Suvich, Türkiye'nin Roma Büyükelçisine, Mussolini'nin bu konuşmasında Asya'yı kastettiğini, halbuki Türkiye'nin bir Avrupa ülkesi olduğunu belirtmek zorunda kaldı[395]. Diğer yandan, Mussolini, 30 Mart 1934

[390] **A.g.e,**s.185.
[391] **Akşam**,20 Mart 1934.
[392] **Akşam**, 21 Mart 1934.
[393] **Vae victis:** (Latince) Yazık mağluba!. Bkz.www.latin-dictionary.org/Vae_victis!(25.11.2015)
[394] **Akşam,**21 Mart 1934.
[395] **Akşam,** 5 Nisan 1934.

tarihinde Türkiye'nin Roma Elçisi ile yaptığı görüşmede; Mussolini büyükelçiye; *"Sizi samimiyetle ve keyfiyetle temin ederim ki nutkumda Türkiye'yi hiç kastetmedim ve bunu bir an bile düşünmedim. Bütün nutuk dikkatle okunduğunda maksadının ne olduğu anlaşılabilir"* ifadesini kullandı[396]. Bu açıklamaya rağmen, Mussoli'nin bu nutku Türkiye'nin dış politikasında takınacağı politikaları doğrudan etkileyecek ve Türkiye, bundan sonra İtalya'nın siyasal hareketlerini daha fazla şüphe ile karşılamaya başlayacaktı.

Başvekil İnönü 05 Temmuz 1934 tarihinde yapmış olduğu konuşmada; *"İtalya ile münasebetlerimizde esas mesele emniyet meselesidir. Bu emniyetin siyasi ve ahdi olarak tam olması için bütün anasır mevcuttur. Sulh ve emniyet hususundaki hassasiyetimiz bizim bir hususiyetimizdir ki, bunun icabatını takip ederken açık bir politika ifade etmeyi ve iki memleket arasında ciddi bir dostluk ve emniyet siyasetinin devam etmesine hizmet etmeği hakkile takdir ediyoruz."* diyordu.[397] Görüldüğü gibi Türkiye, İtalya ile dostluğun gelişmesinde bir engel olduğu kanaatinde olamamakla birlikte, İtalya'nın izlediği zikzaklı politika endişe kaynağı olmaya devam etmektedir.

3.3. İtalyan Tehditine Karşı Balkan Paktının Kurulması

İtalya'nın Balkanlarda yayılmaya yönelik politikasını endişeyle takip eden Türkiye, Balkan ülkeleri arasında birlik kurmak için harekete geçti. 1930 Ekim ayında imzalanan Türk-Yunan antlaşması Balkan Birliği yolunda önemli bir aşama idi[398]. Uzun bir geçmişe sahip olmakla birlikte Balkan Birliği ilk defa somut olarak Türkiye'nin önemli diplomatik atakları sayesinde gerçekleşme ihtimali ortaya çıkmıştı[399]. Mustafa Kemal Atatürk bir Balkan birliği kurulmasına büyük önem veriyor, bunun merkezinin ise İstanbul olması gerektiğini söylüyordu[400]. Onun Ankara'da bir Balkanlar arası toplantıda şu sözleri ettiği bilinmektedir: "*Efendiler, unutmayalım ki, Balkan milletlerinin ataları birbirlerinin hısımları idiler. Bu milletler yüzyıllar boyunca birlikte yaşadılar. Biz Balkan birliğini tarihi tekâmülün tabiî bir neticesi gibi kabul etmeliyiz.[401]"* T.R.Aras tarafından ortaya atılan "Balkanlar, Balkanlılar içindir" yaklaşımı oldukça etkili olmakla birlikte, çalışmalar

[396] Mussolini'nin nutku ile ilgili olarak bkz. Tevfik R.Aras'ın 04 Nisan 1934 tarihinde TBMM'de yaptığı konuşma, **Ayın Tarihi,** Mayıs 1934, Sayı.5, s.82.
[397] **İsmet İnönü'nün TBMM'deki Konuşmaları, 1920-1973, C.I (1920-1938),**TBMM Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu yay., Ankara 1992, s.382.
[398] Armaoğlu, **a.g.e,**s.416.
[399] Barlas,Güvenç, **a.g.e,** s.180.
[400] **A.g.e,**s.183.
[401] **Anadolu Ajansı Bülteni**, 6 Kasım 1933.

oldukça zorlu bir şekilde yürütüldü. Türk diplomatları, büyük güçlerin önderlik yapmak için pek hevesli olmadıkları Balkanlar bölgesinde inisiyatif alarak girişim başlattılar[402].

Almanlar ve İtalyanların Balkanlarda artık ortaya çıkmaya başlayan emellerinin hızlandırıcı etkisinin de katkısıyla Balkan konferansı ilk olarak 5 Ekim 1930'da Atina'da toplandı. Toplantıya Arnavutluk, Bulgaristan, Yunanistan, Romanya, Türkiye ve Yugoslavya temsilcileri katılmışlardı. Daha sonra zincirleme olarak yapılan ve Bükreş, Selanik ve İstanbul'da toplanan konferans görüşmelerinde; ülkelerin aralarındaki çatışmalara rağmen, bir Balkan Antantı fikri üzerinde bir fikir birliği oluşmaya başladı[403].

Sonuçta; Bulgaristan ve Arnavutluk hariç olmak üzere, Balkan Antantı Türkiye, Yugoslavya, Yunanistan ve Romanya arasında 09 Şubat 1934 tarihinde Atina'da imzalandı. Yugoslavya'ya bir İtalyan-Bulgar saldırısı olması halinde, Yunanistan'ın bir büyük devletle karşı karşıya gelmemesi için Türkiye, hem kendi hem de Yunanistan'ın üzerine düşen askeri desteği sağlamayı kabul etti[404]. Bu güvence ile Yunanistan paktı 02 Nisan 1934'de onayladı. Diğer yandan, Yunanistan tarafından paktın parlamentoda onaylanması esnasında İtalya ile bir savaşa girmemek için çekince koyuldu. Bu çekinceler aslında Paktın etkinliğini ve gelecekteki gelişmesini oldukça sınırlayacaktı. Öyle ki, Yunanistan, Ekim 1940'da İtalya'nın saldırısına uğradığında, antanta koydurduğu bu çekince nedeniyle, Türkiye herhangi bir yükümlülük altına girmeyecekti. Antanta Bulgaristan revizyonist bir devlet olduğundan ve Yunanistan ile Romanya üzerinde toprak talepleri olduğundan, Arnavutluk ise İtalya'ya tabi bir devlet olduğundan katılmadılar. Türkiye 6 Mart 1934'de Balkan Paktını onaylayan ilk ülke oldu[405]. T.R.Aras Balkan Antantın amacını şöyle açıklıyordu: *"Balkan Misakı, her şeyden önce Balkanlardaki anti revizyonizmin bir ifadesidir*.[406]" Balkan Paktındaki asıl amaç Balkan ülkelerinin sınırlarını garantiye almak ve Bulgaristan'ı İtalya'nın desteği ile gerçekleştirmeyi beklediği revizyonist taleplerinden caydırmaktı. İngiltere ve Fransa Balkan antantını desteklerken, İtalyan devlet adamları Pakt hakkında yorumda bulunmaktan çekinmişlerdir. İtalyan basını ise bu Pakta oldukça soğuk kalmıştır[407].

İtalya Balkan antantının ortaya çıkmasından memnun olmamış ve bu antantı delmek için birtakım girişimlerde bulunmaya başladı. İtalya'nın izlediği yollardan birisi de iyi ilişkilerde

[402] Barlas,Güvenç, **a.g.e,** s.56.
[403] Gönlübol,Sar, **a.g.e,** s.113.
[404] Barlas,Güvenç, **a.g.e,** s.194.
[405] Antlaşma detayları ve uygulanması için bkz.Soysal,**a.g.e,**s.457-461.
[406] Gönlübol,Sar,**a.g.e,** s.117.
[407] **A.g.e,**s.116.

bulunduğu Yunanistan üzerinden Şubat 1935'de bir girişimde bulunarak, Türkiye, Yunanistan ve İtalya arasında üçlü bir ittifak teklifi oldu. Yunanistan bu teklife olumlu yaklaşmakla birlikte, Türkiye tarafından bu teklif kabul edilmemiştir. İtalya'nın asıl istediği ise, Türkiye-Yunanistan-İtalya arasında üçlü bir işbirliği sağlamak ve buna yapılabilirse Bulgaristan'ı da dahil etmekti. Türk devlet adamları bu girişimlerin Balkan birliğini parçalamaya yönelik girişimler olarak değerlendirmekteydiler. Başbakan İsmet İnönü, İtalya'nın bu teklifine karşılık olarak, Dışişleri bakanlığına *"Yugoslavya ve Romanya da beraber olmadıkça İtalyan teklifine ne prensip itibarıyla, ne de esas noktasından muvafakat cevabı vermek doğru değildir."* talimatını verdi[408].

1934 Balkan Paktı Atatürk'ün aslında tam olarak istediği şekilde ve özellikle İtalya'ya karşı bir savunma paktı olamadı. Bu pakt Bulgaristan'ın bir büyük devlete dayanarak Balkanlarda bir maceraya girişmesini engelleyerek, fonksiyonlarından birisini yerine getirecekti. Balkan paktı ülkeleri Almanların Ren boylarına askerlerini sokması, İtalya'nın Habeşistan'ı işgali, Montrö boğazlar sözleşmesi gibi konularda müşterek olarak hareket ederek, hem bölge barışına katkıda bulundular ve hem de dünya barışına hizmet ettiler. Aslında tarihsel anlamda ortaya çok değerli bir deney koyan Balkan Paktı, 18 Nisan 1941'de Alman ordularının işgali sonucunda Yugoslavya'nın teslim olmasıyla ortadan kalkmış oldu. 23 Nisan 1941'de Yunan ordusunun da Almanlara teslim olmasıyla, Balkan antantının işgal altında kalmayan tek ülkesi olarak Türkiye kalacaktı.

3.4.İtalya'nın Habeşistan'ı İşgali ve Türk-İtalyan İlişkilerine Etkileri

İki savaş arasındaki dönemde İtalya'nın karşılaştığı en önemli sorunların başında nüfus problemi geliyordu. 1932'de yapılan hesaplara göre, 40 milyonluk İtalya'nın nüfusu yılda yaklaşık olarak 700.000 kişi artmaktaydı. Buna karşılık olarak İtalya'nın toprakları; Fransa, İspanya ve Almanya gibi benzer nüfusa sahip devletlerin topraklarının ancak yarısı kadardı. 1.Dünya Savasından önce her yıl yarım milyon kadar İtalyan başta ABD olmak üzere başka memleketlere göç etmekte iken, ABD bu göçleri oldukça sınırlamış hatta durdurmuştu. İtalya'nın diğer önemli sorunları ise kuvvetli bir endüstriye sahip olmasına rağmen hammadde kaynaklarının yetersizliği ve bütçe açıkları idi. Bu sebepler İtalya'yı el değmemiş zengin yer altı kaynaklarına sahip olan Habeşistan'a doğru yönelmesine neden oldu[409]. Habeşistan ise 1930'da da imparator olan Haile Selassie liderliğinde İngiltere ve Fransa'ya dayanarak, batılılaşmaya başlamıştı ve gidererek

[408] Gürün, **a.g.e,**s.506.
[409] Armaoğlu, **a.g.e,** s.311.

güçleniyordu. İtalya, kendisinin Avrupa'da herhangi bir sorunla meşgul olmasından faydalanarak, Habeşistan'ın İtalyan Eritresi ve Somali'yi ele geçirmesinden korkuyordu.

Fransa, 1933'de Hitler'in işbaşına gelmesiyle güçlenen Almanya karşısında kendisini daha fazla güvenceye almak için İtalya ile anlaşma zemini aradı. 4-7 Ocak 1935'de Roma'yı ziyaret ederek İtalya Kralı ve Papa'yı da ziyaret eden Laval, Mussolini yaptıkları görüşmede karşılıklı olarak nasıl aşırı soldan aşırı sağa geçtiklerini anlatmaktaydılar. Kamuran Gürün, eğer o sırada onlara, "birisinin Milano'da makineli tüfekle tarandıktan sonra ayaklarından asılacağını, diğerinin ise Paris'te kurşuna dizileceği" anlatsa herhalde kahkahalarla gülerlerdi, diyerek açıklama yapmaktadır[410]. 7 Ocak 1935'de imzalanan Mussolini-Laval Antlaşması adı verilen anlaşmayla; İtalya, Tunus üzerindeki iddialarından vazgeçiyor, Fransa ise İtalya'yı Kuzey Afrika ve Habeşistan üzerindeki politikaları konusunda serbest bırakıyordu[411].

Almanya, 16 Mart 1935'de Versay Antlaşmasını tanımadığını ilân etti. İngiltere ise denizlerde silahlanma yarışının yeniden başlamasından endişe ederek, Fransa'nın aksine Almanya ile 18 Haziran 1935'de bir anlaşma imzaladı. İngiltere bundan sonra Almanya'ya karşı Başbakan Chamberlain ile özdeşleşen yatıştırma politikası (appeasement policy[412]) izlemeye başladı[413].

Mussolini, 11 Nisan 1935'de; İngiltere, Fransa ve İtalya arasında yapılan ve Almanya'nın silahlanması konusunun görüşüldüğü Stresa Konferansında; İngiltere ve Fransa'nın Avrupa ile çok fazla meşgul olduklarını ve kendisine müdahalede bulunmayacaklarını anlayarak, Habeşistan'a karşı harekete geçme zamanının geldiğine karar verdi ve yığınak yapmaya başladı[414]. İtalya-Habeşistan gerginliğinin Milletler Cemiyetinde görüşmeleri devam ederken, Habeşistan tarafından İtalyan hava ve kara birliklerinin Habeşistan'a taarruz ettikleri ve harbin başladığı haber verildi[415]. İtalyan Somalisi ile Habeşistan arasında bir sınır olayını bahane eden İtalyan birlikleri savaş ilanına bile gerek görülmeksizin 2 Ekim 1935'den itibaren Habeşistan'ı işgale başlamışlardı. İtalya aynı anda sivil faşist seferberliği ilan ediyordu[416]. Yaklaşık 200.000 kişilik bir kuvveti Habeşistan için seferber eden İtalya, MC üyesi olan ve Afrika kıtasındaki nadir bağımsız devletlerden birisi olan

[410] Kamuran Gürün, **Savaşan Dünya ve Türkiye, C.II**, İnkılâp Kitabevi,İstanbul,1997,s.375.
[411] Uçarol, **a.g.e,**s.458.
[412] Açıklama için bkz. **Türk Dış Politikası**, (Editör Baskın Oran),**C.I,1919-1980**,8. Baskı,İletişim yay.,İstanbul, 2003,s.408.
[413] Uçarol, **a.g.e,**s.459.
[414] Armaoğlu, **a.g.e,** s.314.
[415] Aras,**a.g.e,**s.157.
[416] Asım Us, (Haz.İsmail Dervişoğlu),**Hatıra Notları**, Kitabevi yay., İstanbul,2012,s.96.

Habeşistan'a karşı yaptığı bu tecavüzle üyesi bulunduğu Milletler Cemiyeti Misakının 12. maddesini ihlal etmiş oluyordu.

İtalya'nın kendi topraklarından oldukça uzak bir bölgede bir harekâta girişerek, Habeşistan'a saldırması, Rodos ve 12 adada yapılmakta olan askeri hazırlıkların yönünü belli etmesine rağmen, Türk devlet adamlarında da endişe yaratmıştı. İtalya'nın benzer bir maceraya Anadolu'da da girişebileceği değerlendirmeleri yapılmaktaydı. Atatürk de Mussolini'ye güven duymayanlar arasındaydı. Recep Peker tarafından, İtalya'ya yaptığı bir ziyaret sonrasında geri döndüğü Ankara'da Atatürk ile yaptığı bir görüşmede, Atatürk'e Mussolini'nin kurduğu düzenden övgüyle bahsetmeye kalkınca, Atatürk bu anlatımı dinlemek istememiş ve Mussolini'den bahisle, "*İtalyan halkının bir gün bu soytarıyı Roma sokaklarında bacaklarından sürükleyeceğini*" söylemişti[417].

Sir Percy Loraine, 16 Mayıs 1936'da Atatürk ile yapmış olduğu görüşmede; İtalya'nın muzaffer fakat ahlakî olmayan ilerleyişinin Atatürk tarafından oldukça sakin bir şekilde karşılandığını, "*Fransa'nın başlangıçta İngiltere'nin yanında yer almış olması halinde İtalya'nın Habeşistan'ı işgal edemeyeceğini, zafer sarhoşluğu içindeki İtalya ve Mussolini'nin Etiyopya ile yetinmeyeceğini çok kısa bir zaman sonra başka maceralara atılacağını, İtalya'nın engellenmesi gerektiğini, aksi takdirde bundan sonraki eylemlerinin de engellenemeyeceğini*" ifade ettiğini belirtmektedir[418].

Milletler Cemiyeti Genel Kurulunda 10 Ekim 1935'de alınan karar gereği İtalya'ya karşı sınırlı ambargo koyan zorlama tedbirleri (zecri tedbirler) alındı ancak bu tedbirler etkili olamadı. Süveyş kanalı kapatılmamış ve İtalya'ya satılmayacak ambargo maddelerinin arasına akaryakıt, kömür ve demir gibi stratejik maddeler koyulmamıştı[419]. T.R.Aras durumu şöyle özetlemektedir: "*Milletler Cemiyeti, faşist İtalya'nın karşısında açık bir mağlubiyete uğradı.*[420]*"* Milletler Cemiyetinin zecri tedbirler ile ilgili kararına Türkiye'nin katılıp katılmayacağı konusunda TBMM'de yapılan görüşmelerde Dışişleri Bakanı T.R.Aras tarafından; *"Biz bu mesele ile ancak*

[417] Haluk Ülman, "Türk Dış Politikasına Yön Veren Etkenler(1923-1968)", **Ankara Üniversitesi SBFD No.23(3),** Eylül 1968,s.262.
[418] Hikmet Özdemir, **Atatürk'ün Ardından Sir Percy Loraine'nin Tanıklığı**, Remzi Kitabevi yay.,İstanbul, 2010,s.114-115.
[419] Armaoğlu, **a.g.e,**s.315.
[420] Aras,**a.g.e,**s.164.

MC kararlarının bizi mecbur ettiği ölçüde iştigal ediyoruz" açıklaması yapılıyordu. Sonuçta, TBMM tarafından, Türkiye'nin bu tedbirlere katılmasını öngören bir kanun ittifakla kabul edildi[421].

Mussolini, 2 Ekim 1935'de verdiği demeçte şöyle söylüyordu: "*Askeri nitelikteki sanksiyonlara askeri nitelikteki emirlerle cevap vereceğiz. Savaşa da savaşla cevap vereceğiz.*[422]" İtalyan Hükümeti, Milletler Cemiyeti kararlarına uyan diğer devletlerle beraber Türkiye'ye de 11 Kasım 1935'de bir protesto notası gönderdi[423]. Türkiye bu notaya cevap olarak şu cevabı vermiştir: *"Türkiye Cumhuriyeti hükümeti bizzat İtalya-Habeşistan ihtilâfıyle doğrudan doğruya alâkadar değildir. Ancak, Milletler Cemiyeti azası sıfatıyla…ve şimdiki halde müştereken alınmış olan tedbirlerle iştirak etmekte bulunmuştur*[424]."

İngiltere, İtalya'ya karşı doğrudan bir askeri eylemde bulunmamakla birlikte zecri tedbirlerden doğacak bir tehlikeye karşı Akdeniz ülkelerine karşılıklı yardım paktı yapmak teklifinde bulununca; Türkiye, Yunanistan, Fransa, Yugoslavya bu teklifi kabul ettiler[425]. "Akdeniz Paktı" adı verilen bu anlaşma ile Türkiye, İtalyan tehlikesine karşı İngiltere'ye bağlanmış oluyordu. Bu durum Türk-İngiliz ilişkilerinde bir dönüm noktası olacaktı[426]. Habeşistan'ın İtalya tarafından ilhakından sonra kaldırılan bu pakta üye olmak, Türkiye'yi anti-revizyonist bloka ve özellikle İngiltere'ye biraz daha yaklaştırdı[427].

İtalya'nın Habeşistan'a saldırısı Türk kamuoyunda İtalya'ya karşı kuşku havasının daha da yoğunlaşmasına sebep oldu. Türkiye sınırlı da olsa Habeşistan'a yardım etmeye çalışmış, Kızılay tarafından güç durumdaki bölgelere yardım ulaştırılmış, hatta Habeş ordusunun eğitimi için bir generalini buraya göndermişti[428]. Türk basınının tamamı bu savaş esnasında Habeşistan'ı ve Habeş Kralı Haile Selasiye'yi destekledi. Bu politikada İtalya'nın öne sürdüğü tez olan ve tarihin yüzlerce yıl gerisinde kalmış olan, "bu yerlerin Roma İmparatorluğu döneminden miras kalmış olması" gerekçesi Türk basını ve kamuoyu tarafından hiçbir şekilde haklı bulunmadı[429]. Necmeddin Sadak, Akşam Gazetesinde, "İtalya'nın suali yerinde midir?" başlığı ile çıkan yazısında hem İtalya'nın ve hem de Türkiye'nin MC üyesi oldukları hatırlatılarak, Türkiye'nin MC 16.maddesine göre zecri

[421] Gönlübol,Sar, **1919-1938 Yılları Arasında…,**s.112.
[422] Armaoğlu,**a.g.e,**s.420.
[423] Gönlübol,Sar, **a.g.e,**s.129.
[424] Notanın Metni için bkz. **Ayın Tarihi**, Aralık 1935, Sayı.24,s.79.
[425] **Ayın Tarihi**, Ocak 1936, Sayı.26, s.62-63.
[426] Armaoğlu, **a.g.e,**s.421.
[427] Gönlübol,Sar, **a.g.e,**s.130.
[428] Ataöv, **a.g.e,**s.56.
[429] Altan Öymen, **Bir Dönem Bir Çocuk,** 14. Baskı, Doğan Kitap yay.,İstanbul, 2012, s.109.

tedbirlere katılmasının İtalya ile Türkiye arasındaki dostluk antlaşması ile çatışmadığını ileri sürmektedir[430]. Nazım Hikmet, "Taranto Buba'ya Mektuplar" adlı ünlü eserinde, İtalya'daki bir Habeş delikanlısının Habeşistan'daki eşine yazdığı mektupta Mussolini'nin İtalya'yı ne hale getirdiğini ifade etmek için şöyle söyler: "*Roma'da Roma'yı aradım, Burda artık büyük ustalar mermeri ipekli bir kumaş gibi kesmiyor.*[431]" 27 Aralık 1935 tarihli Elevtheron Vima gazetesinde, Türk kamuoyunda İtalya'nın Habeşistan'a karşı giriştiği işgal sebebiyle infial olduğu ve basında MC'nin İtalya'ya karşı harp etmesi lazım geldiğinin yazıldığı yer almaktadır[432].

İtalyanlar, Habeşistan savaşında zırhlı birlik ve hava kuvvetlerini de yoğun bir şekilde kullanarak kötü donanımlı, eğitimsiz ve seferberliğini zamanında tamamlayamamış Habeş birliklerine ve Habeş halkına karşı uluslar arası düzeyde yasaklanmış olan zehirli gaz, dumdum kurşunları ve uçaklardan atılan mikroplar dahil olmak üzere, her türlü yeni teknolojiyi kullandılar[433]. İtalyan ordusu mevcut, silah ve teçhizat olarak oldukça üstün olmasına rağmen, İtalyanlara "mızrak ve yağmur duası" ile karşılık verebilen Habeşleri çeşitli taktiksel hatalar, arazi koşullarının zırhlı araçların harekatına uygun olmaması gibi nedenlerle güçlükle yenilgiye uğrattılar[434]. İtalyan askerleri, 8-9 ay süren bir mücadelenin sonunda, 6 Mayıs 1936'da Habeşistan başkenti Addis Ababa'ya girdiler. Mareşal Badoglio yaptığı açıklamada şöyle söylüyordu: "*İtalyan bayrağının zaferi altında Habeşistan milletleri, sulha, adalete ve refaha kavuşacaklardır"*[435]. İtalyan ordusunun başkente girmesinden önce Habeş imparatoru ülkesini terk ederek İngiltere'ye sığındı. 9 Mayıs 1936'da Habeşistan İtalya krallığı tarafından ilhak edildi ve İtalya kralı aynı zamanda Habeşistan imparatoru ilan edildi[436]. Habeşistan'da gerilla savaşı Habeşistan 1941'de kurtarılıncaya kadar devam edecektir[437].

Temmuz 1935'de verdiği nutukta, Şubat 1936'da Addis Ababa'da İtalyan bayrağının sallanacağını söyleyen Mussolini, 4 aylık bir yanılma ile hedefine ulaşmış, İtalyan halkının çok ihtiyacı olan bir zafer kazanılmıştı. Mussolini, Daily Mail gazetesi muhabiri Ward Price'a verdiği mülakatta; "*İtalya'nın bu zaferden dolayı tatmin olduğunu, Mısır'da gözünün olmadığını ve*

[430] Necmeddin Sadak, "İtalya'nın Suali Yerinde midir?",**Akşam**, 18 Ocak, 1936.
[431] Öymen, **a.g.e,**s.110.
[432] **Ayın Tarihi**, Ocak 1936, Sayı.26, s.51.
[433] Ataöv, **a.g.e,**s.56.
[434] Sadri Ertem, "Bir Harbin Bilançosu",**Kurun**, 10 Mayıs 1936.
[435] **Ayın Tarihi**, Mayıs 1936, Sayı.30,s.220.
[436] Armaoğlu,**a.g.e,**s.317.
[437] Ataöv, **a.g.e,**s.56.

İtalya'nın artık barış istemekte olduğunu ve İtalyan dış politikasının iyi niyetli gayeler takip etmeye devam edeceğini" söylemekteydi[438].

Mussolini Habeşistan savaşına katılan 10.lejyonun "siyah gömlekliler"ine hitaben yaptığı konuşmada; tüm dünyaya bir "sulh" konuşmasıyla hitap ederek; "…*Zeytin dalını uzatıyorum, fakat dikkat ediniz, bu dalı cesur delikanlılardan müteşekkil bütün bir neslin sarıldığı sekiz milyon süngü ormanından getirdim*" demiştir[439].

Dönemin İngiltere'nin Türkiye büyükelçisi Sir Percy Loraine'nin hatıralarında; İtalyanlar tarafından işgal edilmeye başlayan Addis Ababa'daki Türkiye ve ABD sefaretlerinin sarhoş çapulcular tarafından saldırıya uğradıklarında en büyük yardımın İngiliz sefaretindeki Sih muhafızlar tarafından yapılmış olduğunu, İngiliz kabinesinin İtalya'ya uygulanacak yaptırımlar konusunda ikiye bölündüğünü, Roma'daki Faşist kabinenin Habeşistan'ı kolaylıkla ilhak edebileceklerini düşündükleri ifade edilmektedir[440].

3.5. Gelişen Siyasal Olayların Türk-İtalyan Ticari İlişkilerine Etkileri

Türkiye'nin İtalya'ya karşı alınan zecri tedbirlere katılması ticari bakımdan aslında her iki tarafın da zararına olmuştur. Gerçekten, 1934 yılına kadar Türkiye'nin dış ticaretinde İtalya önemli bir yer işgal ederken, aynı yıl ilişkilerin gerginleşmeye başlaması ve müteakip yıl Türkiye'nin zecri tedbirlerine katılması sonucunda, iki devlet arasındaki ticaret hacminde önemli bir azalma meydana gelmiştir. 1934-1940 yıllarına ait olmak üzere Türkiye'nin ithalat ve ihracatının cari değerlerinde başlıca ülkelerin payları[441] Tablo-4'de sunulmuştur[442].

Tablonun incelenmesinden Türkiye'nin katlandığı ticari fedakârlıklar net bir şekilde görülebilmektedir. Örneğin İtalya'nın Türkiye'ye karşı 1934'de % 11 ve %9 olan ithalat ve ihracattaki payları, Türkiye'nin zecri tedbirlere katılması sonrasında, 1935'de %10 ve %6'ya, 1936'da ise %4 ve %2'ye düşmüştür. Türkiye MC üyesi olarak bu fedakârlığa katlanmak zorunda

[438] Ayın Tarihi, **a.g.e**, s.222.
[439] **A.g.e,**196.
[440] Özdemir, **a.g.e,**s.109.
[441] Tezel, **a.g.e,** s.168.
[442] Bkz.**Tablolar**,Tablo-4.

kalmış ancak, uluslararası barışın korunması için kurulmuş bir teşkilat olan MC'ne bağlılığını da göstermiş oluyordu[443].

Zecri tedbirler MC'de 6 Temmuz 1936'da kaldırıldı. İtalyanların Mısır ve Filistin'de İngiltere aleyhine gösteriler yaptırması İngiliz kamuoyunda rahatsızlık yaratmakla birlikte, tedbirlerin kaldırılmasındaki asıl sebep, İngiliz kamuoyunun savaş istememesi, İngiltere'nin Avrupa meseleleri ile meşgulken Afrika ve Akdeniz'de gerginlikten yana olmaması idi[444]. Benito Mussolini 15 Temmuz 1936'da MC tarafından zecri tedbirlerin kaldırılması üzerine, Venedik sarayının balkonuna çıkarak verdiği şu nutuk sonrasında şiddetle alkışlanmıştır: "*Bugün zecri tedbirleri tatbik etmiş olan milletlerin mütarekenin beyaz bayrağını kalelerine çektikleri tarihtir,15 Temmuz'dur…bu zaferin şerefi tamamıyla erkek, kadın ve çocuk İtalyan milletine aittir. Bunlardan hiçbiri titrememiş, hiçbiri boyun eğmemiştir.*[445]"

1934 yılından itibaren giderek belirginleşen İtalyan tehdit ve tehlikesi Türkiye'yi İngiltere'ye ve dolayısıyla anti-revizyonist gruba yaklaştırmıştır. İtalya'nın Habeşistan'ı işgal ve ilhakı ise, Akdeniz'deki dengeleri İngiltere aleyhine bozunca, İngiltere'yi Doğu Akdeniz'in en güçlü devleti olan Türkiye ile işbirliğine yöneltmiştir[446].

IV.İtalya'nın Almanya ile Yakınlaşması ve Roma-Berlin Mihveri

Başlangıçta Nazilere karşı negatif bir bakış açısı olan Mussolini, zamanla Adolf Hitler'i takdir etmeye başladı. Hitler'in 14-16 Mart 1934'de İtalya'yı ziyareti ve Mussolini ile görüşmeleri bu konuda önemli bir başlangıç oluşturmuştu[447]. Hitler de İtalya ile ilişkilerini geliştirmek istiyordu. Hatta Habeşistan savaşı esnasında MC zecri tedbirlerine aldırmayarak, İtalya'ya çok önemli bir stratejik madde olan kömür ve diğer stratejik maddeleri satmaktan çekinmemişti[448]. Mussolini, Nazizmin yükselişinin İngiliz ve Fransızlarının eski üstünlüklerini azaltacağını ve bunun yeni bir Avrupa düzenine yol açacağını düşündüğünden, İtalya'nın genellikle İngiliz ve Fransızlar ile çatışan menfaatlerine ulaşabilmesi için, Almanların yanında yer almasına karar verdi ve 1936'dan itibaren Almanya ile karşılıklı ziyaretlerle yakınlaşma çabaları içine girdi. İtalyan basınında, Almanya'nın Habeşistan üzerindeki İtalyan hakimiyetini ve dolayısıyla İtalyan İmparatorluğunu

[443] Gönlübol,Sar, **a.g.e,** s.129.
[444] A.Akşin, **a.g.e,** s.227.
[445] **Ayın Tarihi**, Temmuz 1936, Sayı.32, s.175.
[446] Gönlübol,Sar, **a.g.e,** s.136.
[447] **Akşam,** 15 Mart, 1934.
[448] Armaoğlu, **a.g.e,** s.322.

tanıması, 25 Ocak 1936 tarihli Giornale di Italia gazetesi tarafından daha önce başlamış bulunan Alman-İtalyan işbirliğinin çok anlamlı bir tezahürü olarak görülmekteydi[449]. İtalyan dışişleri bakanı Kont Ciano, Ekim 1936'da Almanya'yı resmen ziyaret etti ve çok büyük gösterilerle karşılandı. İtalya'nın bu dönemde oldukça iyi durumda olan Macaristan'la olan ilişkileri de dikkate alındığında; 1.Dünya savaşından önceki gibi Almanya, Avusturya-Macaristan ve İtalya üçlü ittifakı değişmiş şartlarda tekrar kuruluyor gibiydi[450].

Mussolini, Dünya devletlerine Hitlerle müttefik olabileceği ihtimalini göstererek, İngiliz ve Fransızların bu ittifakı engellemek için İtalya'nın isteklerini kabul edeceğini ve Hitlerle müzakere yapabilecek "tek kişi" olacağı için bunun bir devlet adamı olarak kendisine birçok avantaj sağlayacağı ve uluslar arası ortamda saygınlığını arttıracağını düşünüyordu. Ancak gelişmeler beklendiği gibi olmayınca, İtalyan kamuoyunda demokrasi ile yönetilen uluslara olan kırgınlık ve öfkenin artmasına sebep oldu. Bundan sonra Mussolini, sürekli olarak kendisini engelleyen İngiliz ve Fransız diplomasisine bir tepki olarak ve Avrupa'da değişen rüzgarı göz önüne alarak, ülkesini Almanlarla bir işbirliği paktına, bilinen adıyla "Mihvere" sürükledi. Bu ortaklık Mussolini'ye göre, Almanların doğuya genişlerken, Akdeniz bölgesini İtalyanlara bırakacağı yeni bir Avrupa düzeninin kurulmasına dayanıyordu.

İtalya-Habeş savaşının en önemli sonuçlarından birisi de Nazi Almanyası ile Faşist İtalya'nın birbirine yakınlaşması oldu. İtalyan-Habeş savaşı sırasında birbirleri ile ilişkilerini geliştiren ve politik olarak iyice yaklaşan Almanya ve İtalya, 2.Dünya Savaşının sonuna kadar devam edecek sıkı bir işbirliğinin doğmasına neden olacak Roma-Berlin Mihverini kurdular. Mussolini, 1 Kasım 1936'da Milano'da yaptığı konuşmasında; "*Berlin-Roma çizgisi bir taksim çizgisi(diaframa) olmayıp işbirliği ve barış isteyen bütün Avrupa devletlerinin etrafında toplanabileceği bir mihver(asse)dir." diyordu*[451].

Batı'da ortaya çıkan bu gelişmeler, 1937 sonuna doğru artık Paris Barış Konferansı ile kurulmuş olan kollektif barış sisteminin çökmekte olduğunu göstermekteydi. Bundan sonra Paris-Londra yakınlaşması giderek yoğunlaşmaya başladı. Giderek kutuplaşan dünyada küçük devletler kendi güvenliklerini sağlamak için, çeşitli anlaşmalar yapma yoluna yöneldiler. Böylece eski

[449] **Ayın Tarihi**, Ocak 1936, Sayı.35, s.196.
[450] Uçarol, **a.g.e,**s.459.
[451] Armaoğlu, **a.g.e,**s.322.

anlaşmalar bozulmaya, yeni anlaşmalar yapılmaya başlandı. Artık dünya yeni bir uluslararası ilişkiler dönemine giriyordu[452].

V. Montrö Boğazlar Sözleşmesi ve İtalya'nın Tutumu

1930'lu yıllarda Avrupa ve Uzakdoğu'daki gelişmeler ve yaklaşmakta olduğu açıkça belli olan bir genel harp durumu, boğazların savunulmasında güçlüklerle karşılaşmasına neden olacağından Türkiye'yi endişelendirmekteydi. Revizyonist ülkeler gibi bir oldu-bitti uygulamak istemeyen ve attığı her adımda uluslararası uygunluğu düstur edinen Türkiye, bu konuda "Rebus sic stantibus" (şartlar değişince kaideler de değişir) uluslararası hukuk prensibine dayanarak 1933 yılından itibaren değişik platformlarda boğazların savunulması konusunu gündeme getirmeye başladı. 1934 yılına gelindiğinde, Mussolini'nin Asya ve Afrika'daki emellerini açıkça ortaya koymasından sonra Türkiye, bu isteğini Balkan Antantı ve Milletler Cemiyeti'ndeki toplantılarda daha kuvvetli olarak tekrarlamaya başladı. 1935 yılında zirveye ulaşan İtalya'nın Ege'deki silahlanma haberleri karşısında İsmet İnönü 22 Eylül 1935'de o sırada Cenevre'de bulunan T.R.Aras'a gönderdiği telgrafında "*Adalarda ardı arkası kesilmeyen faaliyetleri sükûnetle seyretmek güçtür"* diyordu[453].

Mart 1936'da Hitler'in askerlerini Ren bölgesine sokmasıyla Londra'da toplanan MC Konseyi esnasında görüştüğü Litvinof ve Eden'a teklifini tekrarlayan T.R.Aras, bu ülkelerden destek görmesi üzerine Türk hükümetine artık zamanın uygun olduğunu bildirdi. T.Rüştü Aras konuyu Atatürk'e açtığında Atatürk,*"Benim görüşüme göre de Avrupa durumu böyle bir teşebbüs için elverişlidir*...Bu *işte behemehal muvaffak olacağız"* demişti[454]. Böylece Atatürk'ün direktifi doğrultusunda nota teatisi başlatılarak Montrö Konferansı sağlanmıştır[455].

Türk Hükümeti, uygulanması Fransa, İngiltere, Japonya ve İtalya'nın müşterek garantisinde olan Lozan Boğazlar sözleşmesinin tadili için 10 Nisan 1936'da büyük devletlere birer nota gönderdi[456]. Bu notada özet olarak; Lozan Boğazlar antlaşmasında dört büyük devletin müşterek garantisi ile ilgili olan 18nci maddenin işlemez bir hale geldiği, topraklarına olacak bir tecavüz

[452] Uçarol,**a.g.e,**s.461.
[453] Gürün, **a.g.e,** s.467.
[454] Aras, **a.g.e,**s.103.
[455] **Cumhuriyet**, 21 Haziran 1967.
[456] Notanın metni için bkz.**Ayın Tarihi**, Nisan 1936, Sayı.29, s.47

karşısında bu durumun Türkiye'yi fiilen korumayacağı belirtilmekte ve sözleşmenin tadili istenmektedir[457].

Bu talebe İngiltere, Fransa, Bulgaristan, Romanya ve Sovyetler Birliği olumlu karşılık verirken; İtalya, Habeşistan olayında MC'nin zorlama kararlarına katılmış olması nedeniyle Türkiye'nin bu teklifine muhalefet ediyordu. Bu nedenle İtalya, Konferansa katılma hakkına sahip olmasına rağmen, 28 Nisan 1936 tarihinde vermiş olduğu cevapta, "…*meselenin niteliği hakkındaki düşüncelerini ve görüşlerini bildirmek hakkını saklı tutar*" diyerek olumlu cevap vermedi. Konferansın toplanmasına karşı olmamakla birlikte, "Habeşistan savaşı nedeniyle kabul edilen yaptırımlara son verilmeden Avrupa'nın hiçbir işine katılmak istemedikleri ve Montrö konferansına katılmayacakları" Haziran ayında Grandi'nin yerine İtalya Dışişleri Bakanı olan Ciano tarafından Türkiye'nin Roma büyükelçisine açıklandı[458].

Bu dönemde İtalya, 2.5 milyon tonilato ile aslında boğazları en fazla kullanan devletti. İtalya'yı 1 milyon tonilato ile İngiltere takip etmekteydi. İtalya, aslında 1936'da Montrö boğazlar sözleşmesi için yapılan konferansa katılmamakla birlikte, Türkiye ile iyi ilişkilerini 1928 anlaşması hükümleri kapsamında geliştirmek istiyor ve Türkiye'nin İngilizlere yaklaşmasında endişe duyuyordu. Nisan sonuna kadar konferansa katılım hakkına sahip tüm devletler, İtalya hariç, olumlu yanıt verdiler[459]. İtalyanların kendileri katılmadığı takdirde konferansın sonuçlanamayacağı düşüncesinde oldukları ve böylelikle konferansı sabote etmek istedikleri anlaşılmaktadır.

İtalyan basınında Türkiye'nin 12 adalardaki İtalyan varlığından ve Leros adasını tahkim etmesinden dolayı duyduğu endişe sebebiyle Montrö konferansını talep etmiş olduğu ifade edilmekte, Türk basınında ise birçok karşı yazı yer almaktaydı. Bunlardan bir tanesi olan Yunus Nadi'nin, 13 Temmuz 1936 tarihli Cumhuriyet gazetesindeki yazısında; "*boğazların tahkimini gerekli kılan sebeplerin herhangi bir ülkenin ve tabii bu arada İtalya'nın durumundan çok, uluslararası ortamda meydana gelen gelişmeler ve güvenlik kaygıları olduğu*" ifade edilmekteydi[460].

22 Haziran 1936'da İsviçre'nin Montrö şehrinde başlayan görüşmelerde Türkiye'nin boğazların silahlandırılması isteği daha başlangıçta kabul edilen bir husus oldu. Konferans

[457] Gönlübol,Sar, **Atatürk ve Türkiye'nin Dış Politikası**…,s.141.
[458] Gürün, **a.g.e,**s.472.
[459] Armaoğlu, **a.g.e,**s.424.
[460] Yunus Nadi, "Boğazların Tahkimi Meselesinde Oniki Adanın Rolü Yoktur", **Cumhuriyet,** 13 Temmuz, 1936.

esnasında İngiliz ve Rus tezleri zaman zaman çatıştı. İtalya'nın son dakikada da olsa konferansa katılması ihtimali karşısında Türk devlet adamları endişe duymaktaydılar. Bu tarihlerde Habeşistan savaşı sona ermiş ve 9 Mayıs1936'da İtalya kralı aynı zamanda Habeşistan imparatoru olarak ilan edilmiş olmakla birlikte cezri tedbirler kaldırılmamıştı ancak bu tedbirler 4 Temmuz 1936'da kaldırılacaktı.

İsmet İnönü 12 Temmuz 1936'da yani Montrö görüşmeleri devam ederken T.R.Aras'a gönderdiği telgrafta durumu şöyle değerlendirmekteydi: "*Türkiye'nin en mühim ve belki bugün için en önemli meselesi, Akdeniz güvenliği ve İtalya'nın aşırı istekleri meselesidir. Müstakbel (ve) belki yakın bir harpte İtalya'nın hangi grupta yer alacağı (belli değildir) yeni bir savaşta nihayete kadar tarafsız kalması da ciddi bir ihtimal dahilindedir…İtalya'ya karşı yıpranmış bir vaziyette bulunmamızı kendi elimizle hazırlayamayız. İtalya tarafsız kaldığı takdirde tarafsız kalmalıyız. İtalya harbe girdiği halde, yine tarafsız kalıp kuvvetimizi muhafaza etmek en faydalı yoldur.*" Bu telgraf, K.Gürün tarafından, savaş öncesi döneme ait Türkiye'nin politikasını açıklamak bakımından en önemli belgelerinden birisi olarak değerlendirilmektedir[461].

Görüşmeler sonucunda Montrö Boğazlar sözleşmesi 20 Temmuz 1936 tarihinde Türkiye, Bulgaristan, Fransa, İngiltere, Japonya, Romanya, Sovyetler Birliği, Yugoslavya ve Yunanistan tarafından imzalandı[462]. İtalya boğazlar konferansına katılmadığı için sözleşmeyi başlangıçta imzalamamış, ancak sözleşmenin 27. Maddesine göre imzasına açık bırakılmıştır. Rusya'nın Akdeniz'e çıkabilme hakkı nedeniyle Montrö sözleşmesinden memnun olmayan İtalya, Avrupa'da kendisine karşı meydana gelmiş olan olumsuz hava sebebiyle bu konuya uzakta kalmayı tercih etmiş ve daha sonra, 2 Mayıs 1938'de bu sözleşmeye katılmıştır[463].

Montrö sözleşmesi ile Türkiye boğazlar üzerinde egemenliğini yeniden kurmuş oluyordu. Türkiye, kendisini yakın bir savaş tehlikesi karşısında görüyorsa, yabancı savaş gemilerinin geçişini kendi istediği gibi düzenleyebilecekti. Türkiye, böylece 1930'ların Avrupa'sındaki durumu değerlendirerek; Almanya ve İtalya'nın davranışlarını göz önüne alarak, uluslar arası ortamın gerçeklerinden faydalanarak ve değişen güçler dengesini kullanarak büyük devletleri yakından ilgilendiren önemli bir sorununu, barışçı yollarla ve lehine olarak çözümlemiş oldu[464]. İtalya'nın

[461] Gürün, **a.g.e,**s.509.
[462] Soysal**, a.g.e,** s.503.
[463] **Ayın Tarihi**, Mayıs 1938, Sayı.54, s.133.
[464] Uçarol, **a.g.e,**s.501.

Akdeniz'deki kuvvet dengesini kendi lehlerine bozmak konusunda açıkladığı niyetleri yani özetle İtalyan tehlikesi İngiltere'nin Türkiye'yi desteklemesinin en önemli nedenlerinden birisi oldu[465].

Başvekil İnönü 31 Temmuz 1936'da yaptığı konuşmada; bu anlaşma ile Türkiye'nin öneminin arttığını vurgulayarak şöyle iade ediyordu: *"Atatürk rejiminin Türk Milletine bu kadar az bir zaman zarfında her sahada temin ettiği kuvvet ve itibar, beynelminel bir sahada tasdik edilmiş oluyor… Boğazlar mukavelesinin 1936'da Türkiye Cumhuriyeti için bulunan şekli Boğazları Türk milletinin hakimiyetine kayıtsız ve şartsız teslim edilmesidir.*[466]*"*

VI. Milano Mülâkatı (2-3 Şubat 1937) ve Türk-İtalyan İlişkilerine Etkisi

Ocak 1937'de Hatay meselesinde İngiltere'nin arabuluculuğu ile MC'de önemli bir başarı elde edilmiş ve İskenderun Sancağı özel bir statüye kavuşmuş idi. Hatay meselesinde genel olarak İtalyan kamuoyu tarafından Türkiye'ye destek verilmişti[467]. 2 Ocak 1937'de İngiltere ile Akdeniz bölgesindeki toprakların mevcut statülerini koruyan bir anlaşma imzalayan İtalya'nın Türkiye ile ilişkileri tekrar iyileşme işaretleri göstermeye başladı. Bu kapsamda T.Rüştü Aras, İtalyan dışişleri bakanı Kont Ciano ile görüşmelerde bulunmak üzere 2 Şubat 1937'de Milano'ya gitti. Oldukça sıcak bir karşılama yapılan Milano istasyonunda her yer Türk ve İtalyan bayrakları ile süslenmiş, yerlere halılar serilmiş ve istasyon büyük bir dikkat ile süslenmişti. Kont Ciano ile askeri ve mülki erkan tarafından istasyonda karşılanan T.R.Aras, oteline gelir gelmez, Il Corriera della Sera ve Popola di Italia gazetelerinin muhabirlerini kabul ederek; sıcak karşılamadan memnuniyeti ile Kont Ciano ve Mussolini'ye iyi duygularını ifade etmekteydi[468].

3 Şubat tarihinde iki mülâkat şeklinde icra edilen ve sonucunda herhangi bir anlaşma imzalanmayan görüşmelerde; İtalya tarafından tahkim edilen ve üzerinde askeri havaalanı yapılan Leros adasının durumu, İtalyanlar tarafından İtalyan İmparatorluğunun tanınması olarak atfedilen Habeşistan'ın ilhakının tanınması meselesi, Montrö boğazlar sözleşmesine İtalya'nın katılması gibi önemli konular karşılıklı olarak görüşüldü. Milano görüşmeleri sonrası 3 Şubat 1937'de yayımlanan resmi bildiride; iki bakanın geniş bir fikir teatisinde bulundukları, iki devleti ilgilendiren genel konulardan başka özellikle Doğu Akdeniz'de iki devletin durumları, Montrö boğazlar sözleşmesi gibi önemli konuların görüşüldüğü bildirilerek; "*İtalya ile Türkiye arasında*

[465] Armaoğlu, **a.g.e,**s.425.
[466]**İsmet İnönü'nün TBMM'deki Konuşmaları…,**s.397.
[467] Yunus Nadi,"Milano Mülakatı Vesilesi ile Türk İtalyan Münasebetleri", **Cumhuriyet**,4 Şubat, 1937.
[468] **Ayın Tarihi**, Şubat 1937,Sayı.39, s.71.

münaziünfih (iki devleti birbirinden ayıran) hiçbir mesele olmadığı ve iki memleket münasebetlerinde ancak mütekabil itimat hisleri mevcut bulunabileceği sarih surette ispat edilmiştir." ifadesi kullanılıyordu[469].

T.R.Aras, müteakiben ziyaret ettiği Belgrad'da 5 Şubat 1937'de yaptığı açıklamada; "*Milano'da Kont Ciano ile Türkiye Hariciye Vekili ve Balkan Antantının bu devresi başkanı sıfatı ile en dostane bir ruh dairesinde görüştüm. Milano mülâkatının neticelerinden pek memnunum…Kont Ciano ile yaptığım bütün görüşmeler, Türkiye'nin ve Balkan Antantının ideolojisi ruhu dairesinde yapılmıştır. Bütün Balkan devletleri Habeşistan'ın ilhakını fiilen tanımıştır…İtalya'nın Montrö anlaşmasına iltihakı muvafık zamana intizar meselesidir.*" açıklamasında bulundu[470].

Popolo di Italia ve Corriera della Sera gibi İtalyan gazeteleri 4 Şubat 1937'de neşredilen sayılarında bu görüşmelere ilişkin olarak, "İtalya'nın Ege denizindeki üslerinden Türkiye'nin zararına olarak istifade etmekte olduğu yolundaki endişelere tamamen nihayet verdiğini, İtalya'nın Sovyet emperyalizmine hizmet etmemesi şartıyla Montrö sözleşmesine iştirak edebileceğini" ileri sürmekteydiler[471]. Stampa gazetesi ise, "*Akdeniz'deki adalarımız Anadolu sahillerine müteveccih ileri karakollar değildir. Bunlar İngiltere'nin olduğu gibi İtalya'nın da imparatorluk ile ulaştırmasının serbestini temin ederler*[472]" diyerek, itimat, sadakat ve iyi niyete dayalı bir Türk-İtalyan ilişkisinin önemine vurgu yapmaktadır.

Türk kamuoyunda Milano mülâkatı ile ilgili oldukça olumu tepkiler meydana gelmiştir. Yunus Nadi köşesinde gelinen durumu şöyle anlatıyordu: "*.. Milano'da İtalyan-Türk dostluğunun yeniden teyidi hesabına bütün Akdeniz'de umumi ve şamil bir anlaşmanın en sağlam temelleri atılmaktadır…Bütün dünyada sulh aleyhine alınabilecek çok fena alametlere rağmen, 1937 senesi sulhun istikrarına hizmet edecek parlak belgelerle de insanlığa güzel ve parlak umutlu ufuklar açan böyle manzaralar arz ediyor.*[473]" Ahmet Emin Yalman ise, İtalya'nın Habeşistan'a yönelerek, Türkiye ile arasındaki emniyetsizlik ve istikrarsızlık durumuna son verdiğinden bahsederek, "*..İtalyan taarruz emelleri, bir mücadele meydanı seçmiş ve orada İtalyan iktisadî faaliyetleri için geniş sahalar hazırlamıştır. Biz de iktisadî inkişafımıza ait işleri yoluna koymuş bulunuyoruz.*"

---

[469] **A.g.e,**s.75.
[470] **A.g.e,**s.62.
[471] **A.g.e,**s.72.
[472] **A.g.e** .,s.91.
[473] Yunus Nadi,"Milano Mülakatı Vesilesi ile Türk İtalyan Münasebetleri", **Cumhuriyet**, 4 Şubat, 1937.

ifadesini kullanmakta ve Türk-İtalyan ilişkilerinin olması gereken doğal haline döndüğünü belirtmektedir[474].

Ahmet Şükrü Esmer; 1.Dünya savaşından önceki silahlanma süreci incelendiğinde, devletlerin önce kendi askeri güçlerinin yetersizliğinden bahsederek gizli bir şekilde silahlanmaya başladığını, daha sonra ise meydan okuma devrine ulaşıldığın görüldüğünden bahsederek, meydan okuma başladığında devletler arasındaki silahlanma rekabetinin kontrolsüz bir safhaya ulaştığını ve silahlanmanın giderek hızlanarak çatışmaya sürüklenildiğini ifade etmekte ve şöyle ilave etmektedir: *"...büyük devletler arasında bir misline ancak büyük harpten evvelki yedi sene içinde tesadüf edilen bir silah yarışı başlamış bulunuyor. Harpten evvelki silah yarışı göstermiştir ki böyle uzun süren bir yarış ile bir devletin karşısındakilere tefevvuk etmesi mümkün değildir.*[475]"

Görüldüğü gibi 1937 yılının ilk bölümünde Türkiye ile İtalya arasındaki ilişkilerin yeniden normal bir hale geldiği görülmektedir. Temmuz 1937'de telsizin mucidi İtalyan bilim adamı Marconi'nin ölümü sebebiyle M.Kemal Atatürk ve İsmet İnönü Marconi ailesi ve Başabakan Mussolini'ye taziye telgrafları gönderdiler[476].

VII.Nyon Konferansı ve Sonrasında Türkiye ve İtalya'nın Tutumları

İspanya iç savaşının tüm hızıyla sürdüğü dönemde Almanya ve İtalya, Falanjist General Franco güçlerine gönüllüler, asker ve malzeme yardımında bulunuyorlardı. Mussolini Habeşistan'da elde ettiği başarıdan da cesaret alarak artık Akdeniz'i bir İtalyan denizi haline getirmeyi planlayan "*mare nostrum*" politikasını uygulama ve geliştirme fırsatını elde ettiğine inanıyordu[477].

Ağustos 1937'de Bozcaada açıklarında uluslararası sularda iki İspanyol gemisi kimliği belirlenemeyen denizaltılar tarafından torpillenerek batırıldı. Akdeniz'de sadece Ağustos 1937'de 12 adet gemi, kimliği belirsiz su üstü gemileri, denizaltı veya uçaklar tarafından taarruza uğramış bazıları da batırılmıştı[478]. İngilizlerin Havok destroyerinin de Akdeniz'de kimliği belirsiz bir denizaltı tarafından torpillenmeye çalışılması İngiltere'de büyük bir tepki yarattı[479]. Bu saldırıların özellikle Sovyet gemilerinin İspanya'da Cumhuriyetçilere silah sevkiyatını engellemek üzere 12

[474] Ahmet Emin Yalman, "Tabiî Hale Dönüş**", Tan**, 5 Şubat 1937
[475] Ahmet Şükrü Esmer," Silah Yarışında Yeni Safha", **Ulus**, 11 Şubat, 1937.
[476] **Ulus,** 21 Temmuz, 1937.
[477] Barlas, **a.g.e,**s.233.
[478] **Ulus,** 25 Ağustos 1937.
[479] **Ulus,** 3 Eylül 1937.

adada üslenen İtalyan denizaltıları tarafından yapılmakta olduğu anlaşılmaktaydı[480]. 2. Dünya savaşından sonra yayımlanan belgeler bu denizaltıların İtalyanlara ait olduğunu ortaya çıkaracaktı ancak bu durum o dönemde kanıtlanamıyordu. Kont Ciano savaştan sonra yayımlanan hatıratında bu denizaltıların İtalya'ya ait olduğunu açık bir şekilde belirtmektedir[481].

Akdeniz'deki söz konusu korsan faaliyetlere ilişkin, bir çözüm bulabilmek, fakat aslında İtalya'ya karşı sert tedbirler alabilmek maksadıyla, İngiltere ve Fransa; aralarında Türkiye'nin de bulunduğu, Akdeniz ve Karadeniz devletlerini İsviçre'nin Nyon şehrinde 10 Eylül 1937'de toplanacak konferansa çağırdılar. Batılı ülkeler tarafından Türkiye'nin aktif işbirliğine davet edildiği bu konferans Türk dış politikası için önemli bir dönüm noktasını işaret etmekteydi[482]. Konferansa başlangıçta olumlu yaklaşan İtalya, Rusya'dan İspanya'ya malzeme taşıyan 2 ticari gemiye yapılan denizaltı saldırısı sebebiyle Sovyetler Birliği tarafından Roma'ya verilen bir nota ile suçlanması sonucunda Almanya ile birlikte konferansa katılmadı[483]. Türkiye ise kendisine tehdit oluşturan İtalya tarafından yapılan denizaltı saldırılarının önlenmesi ve Akdeniz güvenliğinin sağlanması maksadıyla, Balkan Antantı üyeleri ile birlikte iştirak etti[484].

Konferans, Fransa ve İngiltere'nin Akdeniz'de korsanlığın önlenmesinde kararlı bir tutum sergilemesi sonucunda başarıya ulaştı ve sonuçta bu korsanlıklar önlendi. Bu antlaşmaya göre, Akdeniz'de ticaret gemilerine saldıran denizaltılar, İngiltere ve Fransa tarafından oluşturulan ve gerektiğinde imzacı devletler tarafından desteklenerek oluşturulacak filolar tarafından batırılabilecekti. Bu durum İnönü'yü anlaşmanın Türkiye'ye yüklediği sorumluluklar sebebiyle, Akdeniz'de İtalya ile sıcak bir çatışmaya sürüklenebileceği gerekçesiyle endişeye sevk etti[485]. Atatürk ise Türkiye'den böyle bir yardım istenmesini milli menfaatlerimize uygun olduğunu değerlendirmekteydi[486]. İnönü, anlaşmanın bu şekilde imzalanmasına karşı çıkarak Atatürk ile görüş ayrılığına düştü ancak sonunda antlaşma T.R.Aras tarafından imzalandı[487].

Böylece geçici olarak da olsa düzelme eğilimine girmiş olan Türk-İtalyan ilişkileri, İspanya iç savaşı esnasında Akdeniz'deki denizaltı korsanlığını ele alan ve İtalya, Almanya ve Arnavutluk'un katılmadığı Nyon Konferansına katılan Türkiye'nin, konferansta İngiltere'yi

[480] Aras, **a.g.e,**s.166.
[481] Gürün,**Savaşan Dünya ve Türkiye,C.II**,… s.484.
[482] Gürün, **Türk-Sovyet İlişkileri**, …s.171.
[483] Gürün, **Savaşan Dünya ve Türkiye,C.II, …**s.485.
[484] Soysal, **a.g.e,**s.528.
[485] **İsmet İnönü'nün Hatıraları, Cumhuriyetin İlk Yılları,** C.II, Yenigün yay.,İstanbul,1998,s.61.
[486] Us, **a.g.e,**s.185.
[487] Cemil Koçak, **Türkiye'de Milli Şef Dönemi, C.I**, 6. Baskı, İletişim yay.,İstanbul 2012, s.53.

destekleyerek İtalya karşısındaki tutumunu almasıyla yeniden bozulma eğilimine girmiş oldu[488]. Nyon ve Cenevre'de imzalanan anlaşmalar, Habeşistan olayı, Montrö boğazlar konferansından itibaren İngiltere ile işbirliğine giren Türkiye'yi İngiltere ve Fransa'ya biraz daha yaklaştırmış, İtalya ve Almanya'dan biraz daha uzaklaştırmıştır. Bu süreç 1939 Üçlü İttifak anlaşmasına giden yolda önemli bir aşama oluşturmuştur[489].

[488] Armaoğlu, **a.g.e,**s.422.
[489] Soysal, **a.g.e,**s.528.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

İKİNCİ DÜNYA SAVAŞI DÖNEMİNDE İTALYA

I.İtalya'nın İkinci Dünya Savaşı Öncesi Dönemdeki Siyasal ve Ekonomik Faaliyetleri

1.1. İtalya'nın Siyasal Hedefleri ile Ekonomik Durumundaki Dengesizlikler

Ulusal lideri ne kadar aktif ve hırslı olursa olsun, bir büyük gücün ekonomik açıdan nasıl zayıf olabileceği konusunda, 1930'lu yıllardaki İtalya örneğinde olduğu kadar açıklıkla görülen başka bir örnek bulmak oldukça zordur. 1922'de iktidara gelen Mussolini'nin faşist rejimi ülkeyi diplomasi dünyasının gerilerinden ön sıralarına getirmişti. İtalya; 1930'lu yıllarda Libya'ya uyguladığı politikalar, Habeşistan'ı işgali ve İspanya iç savaşına gönderdiği kuvvetler ile Akdeniz'deki iddiasını ortaya koymuştu. İtalya, 1934'de Almanya'nın Avusturya'ya karşı olabilecek bir müdahalesini engellemek üzere Brenner'e asker yığmış, 1935'de ise İngiltere ve Fransa ile birlikte Almanya'ya karşı Stresa cephesinde yer almıştı[490]. Bu tarihte Avusturya meselesindeki gelişmeler üzerine Mussolini, İtalyan tümenlerini Brenner üzerine yürütürken, Naziliğin geçen senekinden çok farklı bir tarifini yapmış ve Bari'deki nutkunda; "*Otuz asırlık tarih bize Alpler'in ötesindeki bir takım doktrinleri merhametle karşılamak yetkisini vermektedir. Ayak takımı tarafından desteklenen bu doktrinler bilgisizlik dolayısıyle kendi varlığının belgelerini öğrenememiştir. Halbuki bu devirde Roma Sezar'ları, Virjil'leri ve Ogüst'leri yetiştirmişti"* demekteydi[491]. İtalya diğer yandan; İngiltere, Fransa ve Almanya'yla birlikte 1938 Münih sözleşmesini imzalayan ülkelerin başında geliyordu.

İtalya savaş öncesi dönemde, 1930'larda, faşizmin güç ve fetihe olan inancı sebebiyle, milli gelirinin yüzde 10'dan fazlasını silahlanmaya harcamaktaydı. 1937 yılında milli geliri 6 milyar dolar olan ve milli gelirleri sırasıyla 22, 10 ve 17 milyar dolar olan İngiltere, Fransa ve Almanya'nın oldukça gerisinde olan İtalya, bu gelirinin yüzde 14,5 gibi yüksek bir oranını milli savunmaya harcıyordu. Bu rakam Fransa'da yüzde 9.5, İngiltere'de yüzde 5.7, Almanya'da yüzde 23.5 iken; ABD'de ise milli gelir 68 milyar dolar iken savunmaya harcanan ise sadece yüzde 1.5 idi[492]. İtalya'da 1930'ların ikinci yarısında ekonomide üretim rakamları düşmeye devam ettiği gibi

[490] Paul Kennedy, **Büyük Güçlerin Yükseliş ve Çöküşleri,** 6. Baskı,Türkiye İş Bankası Kültür yay.,Ankara, 1996, s.342.
[491] Ettore Anchieri, (Çev.S.Derbil), "Roma-Berlin Mihverinin İç Yüzü",**Ankara Üniversitesi Hukuk Fak.Dergisi,**1959,C.16, Sayı.1-4,s.60.
[492] Karşılaştırma için bkz. Paul Kennedy, **a.g.e,**s.390, Tablo.31.

karaborsanın meydana gelmesi de engellenemedi. İtalyan parasının değeri giderek düştü. Resmi hayat pahalılığı indeksi giderek arttı ve 1938-45 arasında 3.5 kat yükseldi. Kömür ithalatı ancak 2.5 milyon ton eksik olarak yapılabildi[493].

"Gösteri" İtalyan kültüründe oldukça köklü olan bir öge olarak değerlendirilebilir. Görsellik, diğer Akdeniz kültürlerinde olduğu gibi İtalya'da da her şeyin başıdır. Mussolini de bu kültürden çıkan bir lider olması itibarıyla ona özgü bir çok özelliği de içinde barındırıyordu. *"İki elini beline koyarak çizmeli bacaklarını iki yana açıp çenesini uzatması veya iki kolunu göğsünde kavuşturup başını o sert hareketlerle iki yana çevirmesi…bugün bize öylesine gülünç görünen, ama bunların yaşandığı günlerde kitleleri hiptonize eden,……yarı kuklamsı, tuhaf bir adam.[494]"* Mussolini bu görüntüsüyle aslında olduğu değil de olmak istediği ve bir türlü olmadığı bir şeyin bir taklidi olmaktan öteye geçemiyordu fakat kitleleri arkasından sürükleme yetenekleri sayesinde toplumdan gereken desteği alabiliyordu.

Kuzey İtalya ile Güney arasındaki ekonomik gelişmişlik farkı giderek açılmaktaydı. Bir gösterge olarak alınırsa, bebek ölümleri güneyde kuzeyin iki katı idi. İtalya'nın bebek ölüm ortalaması 102.7 iken, bu oran Almanya'da 66.3, ABD'de ise 53.2 idi[495]. İki savaş arasındaki dönemde aşırı göç vermesinden dolayı İtalya'nın nüfusu ancak yüzde 1 artmıştı. GSMH artış oranı da ancak yüzde 2 idi. İki savaş arasında milli gelir artışı yüzde 1'ler mertebesinde kalmıştı. "*Bu yıkım getirmiyordu fakat ekonomik mucize de sayılmazdı[496].*" Köy tarımı ve küçük ölçekli üretimi korumak için yapmış olduğu harcamalar, sanayisini geliştirmek için yapması gereken yatırımları da engellemişti.

1938'de İtalya, Dünya imalat sanayi üretiminin sadece yüzde 2.8'ine sahipti. Devletin uçak ve kamyon gibi mallar için verdiği siparişlerle desteklenen yerli şirketler iyi kâr edebiliyorlardı, ancak sanayiye daha önce hız katan yabancı yatırımların İtalya'ya girişi oldukça kısıtlanmıştı. İtalya 1938'de dünya çeliğinin yüzde 2.1'ini, pik demirin yüzde 1'ini, demir cevherinin yüzde 0.7'sini, kömürünün yüzde 0.1'ini üretebiliyordu. İtalya; ithal gübreye, kömüre, petrole, hurda demire, kauçuğa, bakıra ve başka hayati hammaddeler bakımından "utanç duyulacak seviyede" dışarıya bağımlıydı ve bunların yüzde 80'i Cebelitarık veya Süveyş kanalı yoluyla ve İngiliz gemileri ile taşınmaktaydı. Diğer yandan akaryakıt için tamamen dışa bağımlı olması da önemli bir zafiyetti.

[493] R.A.C.Parker, **2.Dünya Savaşı,** 2. Baskı, (Çev:Müfit Günay), Dost yay.,Ankara,2009, s.161.
[494] Murat Belge, **Militarist Modernleşme**, 2. Baskı, İletişim yay.,İstanbul, 2012,s.367.
[495] Parker, **a.g.e,** s.145.
[496] Kennedy, **a.g.e,**s.344.

Mussolini'nin Fransa'yla, hatta bazen Fransa ve İngiltere'nin ikisiyle birden savaşmak için ne kadar hevesli olduğu dikkate alındığında; bu ithalatın kesilmesi ihtimaline karşı hazırlanmış olması gereken bir ihtimalat planı da yoktu. 1930'lu yılların ikinci yarısında İtalya, aslında günlük gereksinimlerini bile karşılayacak döviz stoklarından mahrumdu. Bu sürekli nakit sıkıntısı, 1935 dolaylarında daha modern uçak, tank, gemilerin üretimi için ihtiyaç duydukları Alman imalat makineleri için neden ödeme yapamadıklarının da nedeniydi. Mussolini ve faşist devletin tüm dikkati ve gayretine rağmen İtalyan silahlı kuvvetlerinin gerçek performansının neden düşük olduğunun ve neden daha kötüye gittiğinin cevabı ise silahlı kuvvetleri besleyecek ekonomik sistemin yeterince gelişmemiş olmasıydı[497]. İtalya'nın içine düştüğü durumu 2 Haziran 1939'da Mussolini'ye açıklayarak, bu sorunun tek çözümünün emperyalist politikalardan vazgeçmek olduğunu ifade eden Maliye bakanı hakkında Mussolini yazılmayacak kadar çirkin ve ağır kelimeler kullanarak, bu sözlerin "*hükümete muhalif budalaların sözleridir*" şeklinde cevap vermişti[498].

İtalya Dışişleri bakanı Kont Ciano, anılarında bu ekonomik zayıflığın kendilerini Almanya karşısında ikinci sınıf muamelesi görmelerine neden olduğundan, bu sebeple meseleler hakkında fikirlerinin sorulmamasından şikayet etmektedir[499].

1.2.Hitler'in Korku Politikası, Anschluss ve İtalya üzerindeki Etkileri

Hitler arzularını "diktat" şeklinde diğer devletlere kabul ettirebilen bir diktatör olarak tarihte yerini almıştır. Hitler, çok iyi bir zamanlamayla; mücadeleden, savaştan ve hatta kendi öz savunması için gerekli olan temel harcamaları ve çabaları göstermekten kaçınan devletleri, gerçekmiş gibi gösterip inandırdığı bir askeri güce dayanarak, dehşete düşürmüş ve bu devletlerin kendisine bu gücün kullanılmaması için tekliflerde bulunmalarını ve tavizler vermelerini sağlamıştır[500].

Hitler "Kavgam-Mein Kampf" adlı kitabında şöyle yazmıştır: "*Propagandanın temeli yalandır. Yalan ne kadar büyük, ne kadar mübalağalı olursa o kadar etkili olur. Küçük yalanın tesiri yoktur. Çünkü küçük yalanı herkes söyler. Halk, uyduramayacağı, uydurulamayacak*

[497] Kennedy, **a.g.e,**s.345.
[498] Kont Ciano, (Çev.Zübeyir Aker), **Kont Ciano'nun Hatıraları,** Vatan Neşriyatı yay., İstanbul, 1946, s.32.
[499] İlhan Tekeli,Selim İlkin, **İkinci Dünya Savaşı Türkiye'si**, **C.I**, İletişim yay.,İstanbul, 2013,s.123.
[500] Gürün, **a.g.e,**s.535.

zannettiği büyük yalanlara inanır." Alman propaganda bakanlığı ve başında bulunan Goebbels bu doktrini bütün faaliyetlerinde rehber olarak kullanmıştır[501].

Hitler'in 5 Kasım 1937'de makamında yaptığı toplantıda söylediği ve Hossbach tarafından zabıt altına alınan hususlar, savaştan sonra Nüremberg mahkemelerinde "*Hossbach Protokolü*" adı altında en büyük suç delili olarak kullanıldı. Bu toplantıda Hitler, Çekoslovakya ve Avusturya'nın ortadan kaldırılmasını ilk hedef olarak belirledi. Hitler, Almanya'nın bu hedeflere yönelmesine karşın İngiltere, Fransa veya İtalya'dan ciddi bir askeri tepki gelmeyeceğini kabul etmekteydi[502].

Hitler, Avusturya'nın ilhakı meselesinde İngiltere ile Fransa'dan daha çok İtalya'dan çekiniyordu. İtalya ile Almanya arasında her ne kadar 1 Kasım 1936'dan beri Berlin-Roma mihveri işlemekte idiyse de, Hitler yine de Mussolini'nin yapabileceklerinden endişe duyuyordu. Avusturya, 1922'den beri dış politikasında İtalya'ya dayanmış ve 1934'de Nazi'ler Viyana'da bir hükümet darbesine teşebbüs ettikleri zaman, Almanya'nın bir müdahale ihtimaline karşı İtalya, Brenner sınırlarına büyük bir askeri kuvvet yığmıştı. İtalya diğer yandan 1935'de Stresa cephesinde Almanya'ya karşı Fransa ve İngiltere ile pozisyon almıştı. İtalya'nın 6 Kasım 1937'de Almanya ve Japonya'nın yanında Anti-Komintern Pakt'a katılması, Mussolini'nin, Roma'da Ribbentrop'a, İtalya'nın bir Akdeniz devleti olması sebebiyle, artık Avusturya ile meşgul olamayacağını, "*eğer Avusturyalılar bir Anschluss'u arzu ederlerse İtalya'nın buna ses çıkarmayacağını"* söylemesi Almanya'nın cesaretini arttırdı[503]. Avusturya'yı işgal için kendisini desteklemesi maksadıyla bir mektup gönderdiği Mussolini, 11 Mart 1938'de verdiği cevapta Hitler'e başarılar diliyordu. Hitler'in bu konuda Mussolini'ye oldukça müteşekkir olduğunu söylediği bilinmektedir[504]. 12 Mart'tan itibaren Avusturya'yı işgal etmeye başlayan Almanya'da 13 Mart 1938'de çıkarılan bir kanunla Avusturya, II.Reich'ın "*Ostmark"* adında bir eyaleti haline geliyordu. Anschluss gerçekleşmiş ve Avusturya haritadan silinmişti. Avrupa'da 1919'dan beri ilk defa kuvvet yoluyla fakat kan akıtılmadan siyasi harita değiştirilmişti[505]. Mussolini, 16 Mart 1938'de Faşist Meclisinde yaptığı konuşmada; meydana gelen son olayların Avusturya halkının Anschluss'u istediğini gösterdiğini, bu durumda da İtalya'nın bir şey yapamayacağını söylüyordu[506].

---

[501] Zekeriya Sertel, "DNB Meselesi",**Tan**, 25 Kasım 1939.
[502] Gürün, **a.g.e,**s.538-541.
[503] Armaoğlu, **a.g.e,**s.344.
[504] Gürün, **a.g.e,** s.549.
[505] Uçarol, **a.g.e,**s.461.
[506] Armaoğlu, **a.g.e,**s.348.

Mussolini aslında Hitler'in yaptığı gibi tüm yetkiyi elinde toplayan bir lider olamamıştı. Paul Kennedy eserinde; Mussolini'nin tüm yetkilere sahip olması durumunda dahi sonucun pek farklı olmayacağını belirterek, şöyle açıklamaktadır: "*Duçe kendi kendini aldatmaya, sıkıştığı zaman yüksekten atıp tutmaya ve yaygara koparmaya, yaradılışından gelen bir yalancılığa, etkili bir şekilde hareket etme ve düşünme beceriksizliğine ve idari yetersizliğe yatkın bir kimseydi…İnsanlar arası çatışmalar tarihinde, fazladan bir düşmanın savaşa katılmasının düşman tarafından çok kendi tarafına zarar vereceği pek ender ileri sürülmüştür ama Mussolini'nin İtalya'sı, hiç olmazsa bu bakımdan tekti*.[507]"

1.3.Münih Konferansı, Çekoslovakya'nın Parçalanması ve İşgali

İngiltere Başbakanı Chamberlain, Eylül 1939'da Hitler ile yaptığı görüşmede; Hitler'in Çekoslovakya meselesini çözümlemek için bir dünya savaşını bile göze aldığını algılayınca Südetlerin Almanya'ya verilmesi için Fransa ile birlikte Çekoslovakya'yı ikna etmeye karar verdi[508]. Chamberlain görüşme sonrasında Hitler'den bahsederken; "*Hitler mi? Adam sen de; o, adi bir küçük köpek…Öyle bir tesirim altında ezildi, kaldı ki…*" diyordu[509]. İngiltere'nin telkini ve Mussolini'nin ön ayak olması ile Münih'te İngiltere, Fransa, Almanya ve İtalya temsilcilerinin katılımı ile Çekoslovakya sorununu görüşmek üzere bir toplantı yapılmasına karar verildi[510].

29 Eylül 1938'de Hitler, Mussolini, Daladier ve Chamberlain'ın katılımıyla Münih Konferansı Nazi partisinin binası "Braunen Haus(Kahverengi Ev)"'da toplandı. Hitler'in isteği doğrultusunda Çekoslovakya temsilcileri toplantıya alınmadılar. Toplantı esnasında müzakereler Mussolini tarafından ortaya koyulan bir taslak metin üzerinden yapıldı. Antlaşma metni aslında bir gece önce Almanlar tarafından hazırlanarak Hitler'in onayı ile Mussolini'ye dikte edilmişti[511]. Bu anlaşma metnine göre; Hitler'in savaş endüstrisinde kullanmak üzere istediği hammadde kaynaklarına sahip olan Südetler dört aşamada Almanya'ya teslim edilecekti. Barış anlaşmalarının eseri olan Çekoslovakya bu şekilde parçalanmıştı[512]. İngiltere ve Fransa, Çekoslovakya'yı "satarak" "saldırganı satın aldıklarını" zannediyorlardı[513].

---

[507] Kennedy, **a.g.e,**s.350.
[508] Uçarol,**a.g.e,**s.462.
[509] Yakup Kadri Karaosmanoğlu, **Zoraki Diplomat**, 8. Baskı,İstanbul,2014**,**s.135.
[510] **Hitler Kitabı,** (Editör: Henrik Eberle-Mathias Uhl), (Çev.Mustafa Tüzel), NTV yay.,İstanbul, 2009,s.36.
[511] Gürün, **Savaşan Dünya ve Türkiye, C.II**, s.581.
[512] Armaoğlu, **a.g.e,**s.352.
[513] Ataöv, **a.g.e,**s.84.

İtalyan kamuoyunda Mussolini'nin başarısı üzerine methiyeler düzülmekteydi ve kazanılan bir barış zaferinden bahsedilmekteydi[514]. 30 Eylül sabahı Chamberlain, Hitler ile tekrar görüşerek onunla ikili bir deklarasyon imzaladı[515]. Londra'ya dönüşünde havaalanında kendisini karşılamaya gelenlere bu belgeyi sallayan Chamberlain, "*barışın bir ömür boyu kurtarıldığını*" söylüyordu. Churchill ise 5 Ekim 1938'de anlaşmanın Avam kamarasında müzakeresi esnasında, "*mutlak hezimete uğradık*" ifadesini kullanmaktaydı[516]. Bu davranış "yatıştırma politikasının[517]" kaçınılmaz bir sonucuydu. Chamberlain'ın izlediği bu politikayı 1939'da Prag'da bulunan Yakup Kadri Karaosmanoğlu şöyle tarif ediyor: "*İngiliz devlet adamının Avrupa sulhunu kurtarma yolunda oynadığı bu role gülmek mi ağlamak mı lazım geldiğini bir türlü anlayamamıştık".* Karaosmanoğlu, Chamberlain'ın bu girişiminin yalnızca yüksek iş çevreleri ve onun sözcüsü Times gazetesinden başka destekleyen olmadığını belirtmektedir[518].

Aslında Chamberlain'ın takip ettiği politika bir yatıştırma politikasından ziyade bir "korku" politikasıydı ve Münih görüşmeleri bu politikanın bir sembolü olarak tarih kitaplarında yerini aldı. İngiltere'nin bu korku politikasıyla Fransa'yı da etkilediği ve frenlediği bilinmektedir[519]. Oral Sander tarafından yatıştırma politikasının sebepleri olarak; 1. Dünya savaşının anılarının henüz taze olması sebebiyle kamu oyunun savaş istememesi, Hitler'e karşı koyulmasının ve direnilmesinin milyonlarca cana mal olacağının düşünülmesi, İngiltere'de Muhafazakâr partinin temelini oluşturan toprak sahipleri ve işadamlarındaki komünizm korkusundan kaynaklanan Alman hayranlığı olarak açıklanmaktadır[520].

1.4.Münih Konferansı Sonrası İtalyan Politikası

İtalya ile imzalanan ancak yürürlüğe girmemiş olan anlaşmanın Avam kamarasında onaylanmasını sağlayan Chamberlain,10 Ocak 1939'da Roma'nın yolunu tutmuştu. Bu ziyaretle ilgili olarak Chamberlain not defterine "*elde etmek istediklerinin tamamını gerçekleştirdiğini"* yazmıştır. Kont Ciano ise aynı görüşme için; "*Gerek Duce, gerek ben, faydasına pek inanmadığımız*

[514] **Il Popolo d'Italia**,30 Eylül 1938.
[515] **Hitler Kitabı,** …s.36.
[516] Gürün, **a.g.e,**s.583.
[517] **Yatıştırma Politikası**(Appeasement Policy): 2. Dünya savaşı başlangıcında İngiltere Başbakanı Chamberlain ile özdeşleşen, Hitler'in asıl hedefinin Sovyetler Birliği olduğunu ve Çekoslovakya'yı elde ettikten sonra başka talepte bulunmayacağını farz ve kabul eden politika. Bkz. **Türk Dış Politikası,(Ed.Baskın Oran), C.I,**…s.408.
[518] Karaosmanoğlu,**a.g.e,**s.131-133.
[519] Gürün, **a.g.e,**s.586-595.
[520] Oral Sander, **Siyasal Tarih,1918-1994**,21. Baskı,İmge Kitabevi, Ankara, 2012,s.61.

için bu ziyaret alçak perdeden yürütüldü…İngilizler savaşmak istemiyorlar…[521]*" "Ribbentrop'a telefon ederek, İngiliz konuşmalarının bir sudan ibaret olduğunu söyledim.*" ifadelerini kullanmaktaydı[522].

İtalya'nın Berlin büyükelçisi Attolico 10 Mart 1939'da gönderdiği mesajla Almanların harp etmek istemediklerini bildirirken, Almanya 15 Mart 1939'da Çekoslovakya'nın Bohemya bölgesini işgal etmeye başlıyor ve 15 Mart 1939 öğle saatlerinde Alman ordusu Prag'a giriyordu. Çekoslovakya haritadan silinmişti[523]. Kont Ciano hatıratında kendine soruyor: "*Hitlerin bizi ilgilendiren meseleler hakkında verdiği sözlere ve yaptığı vaatlere daha ne kadar zaman inanmaya devam edeceğiz?*[524]*"*

Aslında Batı'yı ilgilendiren konu, Hitler'in rotasını Doğu'ya doğru çeviriyor olmasıydı. Almanlarla Sovyetlerin kaçınılmaz savaşından her ikisi de yıpranmış olarak çıkacaklar ve belki de en büyük korku olan komünizm çökecekti. Türkkaya Ataöv, Almanların 15 Mart 1939'da Prag'a girmeleri ile Batı'nın uygulamaya çalıştığı büyük stratejinin ilk adımının da atılmış olduğunu ifade etmektedir[525].

Kont Ciano, anılarında; İtalyan kamuoyunun, Almanya'nın Çekoslovakya'yı işgali karşısında oldukça tepkili ve barış için ümitsiz olduklarını belirterek, ABD ve Belçika elçileriyle 17 Mart'ta yaptığı görüşmelerde Çekoslovakya'nın işgali meselesinde Almanlarla İtalya'nın önceden anlaşmış olduklarını gizlemeye çalıştığını ve bunu yapmakta oldukça zorlandığını ifade ediyor[526].

Almanya'nın Çekoslovakya'yı işgali sonrasında Batı devletlerinin bir demokrasi bloku kurmaya çalıştıklarının haber alınması üzerine Mussolini'nin artık kesin olarak Almanya ile ittifak yapmaya karar verdiğini belirten Ciano, 21 Mart 1939'da yapılan Faşist meclisi toplantısında Italo Balbo ve De Bono ile Mussolini arasında Almanlarla ittifak yapılması hususunda şiddetli tartışmalar meydana geldiğini ve hiddetten titreyen Balbo'nun Mussolini'ye "*Sen Almanların ayaklarını yalıyorsun!*" dediğini aktarmaktadır[527].

---

[521] Gürün, **a.g.e,** s.600.
[522] Ciano**, a.g.e** ,s.15.
[523] **Ayın Tarihi**, Mart 1939, Sayı.64, s.114-117.
[524] Ciano**, a.g.e** ,s.20.
[525] Ataöv, **a.g.e,**s.86.
[526] Ciano**, a.g.e ,**s.21.
[527] **A.g.e,**s.23.

Virginio Gaida, Il Giornale d'Italia gazetesindeki makalesinde, Çekoslovakya meselesinin bir hal yoluna girdiğini, Bohemya ve Moravya'nın Almanya'ya ilhakının Çekoslovakya Cumhurbaşkanı ve dışişleri bakanının müracaatları ile meydana gelmiş bir hadise olduğunu iddia etmekteydi[528]. Yunus Nadi, Çekoslovakya'nın uğramış olduğu akıbetin uluslar arası ahlak ve teamüllere aykırı olduğunu, insanlığın artık yeni bir umumi harp tehlikesi ile karşı karşıya bulunduğunu, kimsenin harbe girmek istemeyeceğini fakat harbe girecekmiş gibi hazırlıklı olmak gerektiğini ifade etmektedir[529].

1.5.İtalya'nın Arnavutluk'u İşgali

Almanya'nın 15 Mart 1939'da Çekoslovakya'yı işgali ile birlikte, İtalyan Dışişleri Bakanı Kont Ciano Arnavutluğun İtalya'ya katılması için Mussolini nezdinde ısrarla girişimlerde bulunmaktaydı. Kont Ciano hatıralarında; Mussolini'nin bu durumda iki seçenekten bahsettiğini, bunların ya Almanlara karşı savaşmak ya da Alman cereyanına uymak olduğunu, Mussolini'nin, "*Adriyatik denizi üzerinde Alman uçaklarının uçmasına İtalya'da kim tahammül edebilir?"* diye sorduğunu, Hitler'in Akdeniz bölgesini İtalya'ya bırakmaması durumunda Mihver'in muhakkak bozulacağını ifade etmektedir[530]. Mussolini diğer yandan, "*Hiç kimse gamalı haç'ın Adriyatiğe yerleşmesini hoşgörüyle karşılayamaz"* diyerek; Berlin-Roma Mihverinin önemli şartlarından birinin de, Akdeniz'in İtalyan nüfuzu altına bırakılması olduğunu Almanya'ya hatırlatmış[531] ve Arnavutluğu müşterek olarak işgal etmek için Yugoslavya ile de görüşmelere başlamıştı[532].

Almanya, kendisinin Akdeniz'de gözü olmadığı hususunda İtalya'ya teminat vermesine rağmen, Hitler'in peşpeşe kazandığı başarılar İtalya'nın sanki Almanya'nın bir uydusu durumunda kalmasına yol açınca; Mussolini, "*politik fahişe durumunda kalamayız*" diyerek, İtalya'nın gücünü göstermek için işgale başlanmasına karar verdi ve bu niyetini Almanya'ya da bildirdi. Almanya 5 Nisan'da verdiği cevapla Mussolini'nin bu teşebbüsünü, İtalya'nın batılı devletler ve Balkan devletleri ve özellikle Yugoslavya ile ilişkilerini bozarak, kendisine daha fazla yaklaştıracağını hesap ederek güçlü bir şekilde destekledi[533]. Mussolini Almanya'nın bu cevabı ile rahat bir nefes aldı[534].

---

[528] Virginio Gaida, **Il Giornale d'Italia**, 19 Mart 1939.
[529] Yunus Nadi, **Cumhuriyet**, 20 Mart 1939.
[530] Ciano**,a.g.e,**.s.21.
[531] Armaoğlu, **a.g.e,**s.362.
[532] Gürün, **a.g.e,** s.603.
[533] Armaoğlu,**a.g.e,**s.362.
[534] Ciano**,a.g.e,**s.25.

İtalyan resmi ajansının verdiği haberlerde; İtalyan ordusunun Nisan 1939'da Bari ve Brindisi limanlarında büyük bir gayretle hazırlıklarını sürdürmekte olduğu, Arnavutluk'ta ikamet eden İtalyanların İtalya'ya dönmekte oldukları ve Kont Ciano'nun Arnavutluk meselesi için Yugoslavya sefirinin kabul ederek görüşme yaptığı hususları yer almaktadır[535]. İtalyan tayyareleri 6 Nisan 1939'da Arnavutluk üzerinde uçarak, yere attıkları bildiriler ile İtalya'nın Arnavutluğa çıkarma yapacağını belirterek, "…*ezileceği muhakkak olan boş bir mukavemette bulunulmamasını… hükümetlerini dinlememeleri…"* ihtarında bulunmaktaydılar[536].

İtalyan donanması ve askerleri, 7 Nisan 1939'dan itibaren, kendi nüfuzu altında olduğundan, ciddi bir dirençle karşılaşmadan Arnavutluk'u işgal etmeye başladılar. Kont Ciano hatıralarında; 8 Nisan'da kendi kullandığı uçağı ile İtalyan ordusunun harekatını havadan izleyerek Tiran hava meydanına indiğini, herkesin dağlarda karşılaşılacak mukavemetten korktuğunu ancak Kral Zogo'nun Yunanistan'a iltica ettiğini, kendisi yanında getirdiği yüklü miktarda Arnavut parasını dağıtarak kamuoyunu yatıştırdığını, elçilik binasının balkonundan Arnavutlara hitap ederek Arnavutluk'un bağımsızlığına dokunmayacaklarını duyurduğunu, Mussolini'nin ise Vatikan'ın karşı çıkmasına rağmen Roma'da bir Cami inşa ettirmeye karar verdiğini belirtmektedir[537]. Kont Ciano'ya göre; İtalya'nın Arnavutluk'u işgal etmesinde İtalya-İngiltere Akdeniz anlaşmasına aykırı bir durum olmadığı gibi, Berlin-Roma Mihveri de geçerliğini devam ettirmektedir[538].

İtalyan parlamentosu 15 Nisan 1939'da toplanarak, Arnavutluk tacının İtalya kralı tarafından kabulü hakkındaki yasayı kabul etti. Kont Ciano, parlamento'da yaptığı konuşmada; "*Arnavutluk'taki bütün ekonomik müesseselerin İtalyan çalışmasının mahsulü olduğunu,…İtalya'nın bu hareketi ile Avrupa'nın bu çok nazik kısmında sulhu tesis eylemiş olduğunu…"* söyledi[539]. 16 Nisan 1939'da Arnavutluk tacının İtalya Kralı III.Vittor Emmanuel'e verilmesiyle İtalya kralı Habeşistan'dan sonra, Arnavutluk kralı ünvanına da sahip oluyordu. Bu işgal Balkan antantına ağır bir darbe indirmiş oldu. Mihver devletleriyle sarılmış bir duruma giren Yugoslavya, batılı devletlerin garantisini reddederek Mihver devletleriyle iyi ilişkiler kurmaya

[535] **Ayın Tarihi**, Nisan 1939, Sayı.65,s.74.
[536] **A.g.e,**s.76.
[537] Ciano**, a.g.e,**s.26.
[538] Ayın Tarihi, **a.g.e,** s.95.
[539] **A.g.e,** s.94.

başladı[540]. Bu arada Mussolini, Atina'daki İtalyan büyükelçiye verdiği talimatla; İtalya'nın, Yunanistan'ın toprak bütünlüğünü kesinlikle dikkate alacağına dair bir açıklama yapmasını istedi[541].

1.6.Arnavutluk İşgali Sonrasındaki Gelişmeler ve Tepkiler

ABD başkanı Roosevelt, Hitler ve Mussolini'ye 15 Nisan 1939 tarihinde gönderdiği bir mesajla; içinde Türkiye'nin de bulunduğu 30 kadar devlete[542] saldırıda bulunmayacağına dair garanti verip vermeyeceklerini soruyor ve bu ülkelerle bir saldırmazlık paktı imzalanmasını ve bununla ilgili müzakerelere ABD'nin de katılmasını teklif ediyordu. Mussolini bu mesajı "*hastalık tesiri ile yazılmış bir saçma*" diye tanımladı ve tecavüzkâr bir cevap verdi[543]. Hitler ise bu mektubu propaganda malzemesi olarak kullanmaktan çekinmeyecektir[544].

Türkiye için Balkanlar ve Akdeniz'de en önemli tehdit sayılmakta olan İtalya'nın Arnavutluk'u işgal etmesi ve bu işgalin Almanya'nın Çekoslovakya'yı ortadan kaldırmasından hemen sonra olması, Türkiye'de büyük bir kaygı uyandırdı. İtalya ve Almanya bu hareketleri ile ortak ve programlı bir şekilde Balkanlara yani Türkiye'nin güvenlik bölgesine birlikte girmiş oluyorlardı. Mihver devletlerinin bu işgallerle yetinmeyecekleri ve yayılmacı politikalarına devam edecekleri belli oluyordu. Türkiye, İtalya'nın Arnavutluk işgalinin Balkanlar ve Ege'ye karşı yapılacak işgal hareketlerinin başlangıcını oluşturduğunu değerlendirmekteydi. Rodos ve 12 adada çok sayıda İtalyan birliğinin mevcudiyeti ve birlik takviyelerinin sürdüğüne dair haberler bu görüşün daha güçlenmesine neden olmaktaydı.

Türk basınında İtalya'nın Arnavutluk işgaline karşı olan yazılar çoğunluktadır. A.Şükrü Esmer, İtalya'nın Arnavutluğu işgali ile "*gittikçe kaçınılmaz bir hal alan umumi harbe bir adım daha yaklaşmış oluyoruz"* yorumu yapmaktaydı[545]. Yunus Nadi, Arnavutluk devletinin daha 1927'de İtalya'nın himayesine sokulduğunu, "M*illetlerin sersemlikleri içinde Avrupa siyaset gemisinin orsa boca (bata çıka[546]) yürümeye devam ettiğini"* ifade etmektedir[547]. H.Cahit Yalçın ise, İngiliz başbakanının İngiltere'nin Arnavutluk'ta hiçbir menfaatinin olmadığına dair

[540] Armaoğlu, **a.g.e,**s.363.
[541] Cemil Koçak, **Türk-Alman İlişkileri**, 2. Baskı, TTK yay.,Ankara 2013, s.142.
[542] **Ulus,** 16 Nisan 1939.
[543] Ciano**,a.g.e,**s.27.
[544] Gürün, **a.g.e,** s.609.
[545] Ahmet Şükrü Esmer, "Zavallı Arnavutluk", **Ulus**, 8 Nisan 1939.
[546] **Orsa boca**: Bata çıka, Bkz. **TDK Türkçe Sözlük**,10. Baskı,TDK yay.,Ankara, 2005,s.1511.
[547] Yunus Nadi, "Arnavutluk ile İtalya Arasında Savaş", **Cumhuriyet**, 8 Nisan 1939.

açıklamasına akıl erdiremediğini belirterek, "*…İngiltere'nin menfaati demek, göz diktiği yerler demek midir?"* diye sormaktadır[548]. Asım Us hatıralarında; İtalya'nın Arnavutluk'u işgal ederek Balkan birliğine karşı suikast vaziyeti aldığını ve düşmanlığını açığa vurduğunu, Almanya'nın da bu işgali tasvip ederek bu düşmanlığa iştirak ettiğini, Hitler'in Arnavutluk'u İtalya'nın hayat sahası olarak gördüğünü ifade ettiğini belirtmektedir[549].

İtalya'nın Arnavutluğu işgali Türk-Alman ilişkilerini de olumsuz etkilemeye başlamıştır[550]. Nitekim Başbakan Refik Saydam; Alman Büyükelçilik görevlisi Kroll'a İtalya'nın Arnavutluğu işgalinin Türkiye'nin gözünde Almanya'nın İtalya'nın yanında ve Türkiye'ye karşı bir tutum aldığını gösterdiğini ifade etmiştir. Saydam'a göre; eğer İtalya bu eyleminden önce Berlin'i haberdar etmemişse, bu daha da endişe edilecek bir durumdu. Almanya'nın Avusturya'yı ilhakı esnasında İtalya'nın Almanya'ya verdiği desteğe karşılık, Almanya da Arnavutluk konusunda İtalya'ya destek oluyordu[551].

Almanya tam bu arada Von Papen'i özel bir görevle büyükelçi olarak Türkiye'ye gönderiyordu. Fransızca yayımlanan Tan gazetesi, Von Papen'in Türkiye'ye tayininden bahsederken, "*Almanya,Türkiye'yi İngiltere ve Fransa'dan ayırmak istiyor, fakat zannederiz ki geç kalmıştır"* diye mütalâa yapmaktadır[552].

1.7.İtalyan-Alman Antlaşması (Çelik Pakt-Patto d'Acciaio)

İngiltere ve Fransa'nın, Almanya'nın Çekoslovakya'yı işgal etmesi sonrasında İtalya'nın Arnavutluk'a asker çıkarması ve ilhak etmesi sonrasında Mihver'in yayılmasına karşı bu sefer izlemeye başladıkları kararlı politikalar, Balkan devletlerine verdikleri garantiler ile 12 Mayıs 1939'da açıklanan Türk-İngiliz yardımlaşma deklârasyonu en fazla Mussolini'yi etkilemiş ve Almanya'ya daha da fazla yaklaşmasına sebep olmuştur. Bu dönemde Innsbruck'ta yapılan İtalyan-Alman genelkurmay başkanları toplantısından iki taraf ta çok ağır anlamlar çıkardılar. "*Keitel'in bildirisinden Mussolini, Almanya'nın daha birkaç yıl savaş açmayacağını anlamak için manalar çıkarırken; Almanlar da İtalya'nın her ne şekilde olursa olsun açılacak bir savaşa derhal katılacakları şeklinde hayale kapılıyorlardı."* Mareşal Goering 16-17 Nisan 1939'da Roma'ya yaptığı ziyaret esnasında Mussolini'ye, Almanya'nın silahlanma durumunun ancak 1942-1943

[548] Hüseyin Cahit Yalçın, "Arnavutluk Faciası", **Yeni Sabah**, 8 Nisan 1939.
[549] Us, **a.g.e,**s.320-321.
[550] Koçak, **a.g.e,**s.138.
[551] **A.g.e,** s.139.
[552] Akt. Us, **a.g.e,**s.320.

yıllarında genel bir savaş için uygun hale geleceğini söylemişti. Mussolini kendi isteklerine uygun olan bu söylemden oldukça memnun olmuştu[553].

İtalyan ve Alman dışişleri bakanlarının 6-7 Mayıs'ta Milano'da yaptıkları görüşmeler sonucunda meydana getirdikleri antlaşma metni, İtalyan-Alman paktı 10 yıl süreyle geçerli olmak üzere, Berlin'de 22 Mayıs 1939'da Kont Ciano ve Ribbentrop tarafından imzalandı[554]. Galeazzo Ciano hatıratında, Berlin'de çok samimi bir törenle karşılandığını, Ribbentrop'un Almanların barış istediğini ifade ederek en az üç sene sürecek bir sulh dönemi için teminat verdiğini, Hitler'in ise Akdeniz siyasetinin İtalya'ya ait olduğunu teyit ettiğini ve İtalya'nın Balkanları nüfuzu altına almak üzere Arnavutluk işgali ile başlattıkları planlarının uygulanmasına onay verdiğini anlatmaktadır[555]. Mussolini tarafından daha sonra Çelik Pakt (Patto d'Acciaio) olarak da adlandırılan bu ittifak antlaşması; "*İdeolojilerindeki büyük yakınlığın bir araya getirdiği iki devletin, kendilerine gerekli "hayat sahası"nı elde edebilmek için, kuvvetlerini birleştirerek birlikte hareket etmeleri"* amacıyla imzalandığı bildirilmekteydi[556]. Alman dışişleri bakanı Ribbentrop antlaşmanın imzalanmasından sonra şu açıklamayı yapıyordu: "*İstikbalde Alman ve İtalyan milletleri, her ne olursa olsun, birlikte bulunacaklardır…150 milyon Alman ve İtalyan, dünyadaki dostları ile beraber, mağlup edilmez bir blok teşkil etmektedir.*[557]"

Bu anlaşma ile iki otoriter ülke kaderlerini bir yerde birbirine bağlamış oluyordu. Böylece Almanya'nın yer alacağı bir savaşa İtalya'nın da girmek zorunluluğunda kalması durumunu Mussolini kabul etmiş oluyordu, ancak bu anlaşmanın imzalanmasından sadece bir hafta sonra, Mussolini ilginç bir şekilde, İtalya'nın 1942'den önce savaşa girmek için hazır olamayacağını söylüyordu[558].

Asım Us, 23 Mayıs 1939 tarihli makalesinde; Almanya ile İtalya arasındaki ittifak antlaşmasının önemli olan kısmının 3. Madde olduğunu, bu maddeye göre iki taraftan birinin harbe sürüklenmesi durumunda diğerinin bütün deniz, hava ve kara kuvvetleriyle yardıma gitmesini kapsadığını, bu durumda bu antlaşmanın sadece savunma amaçlı değil, taarruz amaçlı bir ittifak olduğuna hükmetmek lazım geldiğini ifade etmektedir[559].

---

[553] Farpella, **a.g.e,**s.16-17.
[554] **Ayın Tarihi**, Mayıs 1939,Sayı.66,s.308.
[555] Ciano**,a.g.e,**s.30-31.
[556] Gürün, **a.g.e,**s.609.
[557] **Ayın Tarihi**, **a.g.e,**s.309.
[558] Armaoğlu, **a.g.e,**s.365.
[559] Asım Us, **Vakit**, 23 Mayıs 1939.

Çelik Paktın imzalanmasından kısa bir süre sonra Hitler, Nüremberg mahkemelerinde ortaya çıkan bir belgeye göre, 23 Mayıs 1939'da askeri şeflerini Başbakanlıkta bir toplantıya çağırarak, özetle; "…a*rtık savaşın kaçınılmaz olduğunu*", Almanya'nın doğuda hayat sahasına ihtiyaç duyduğunu ve ilk fırsatta Polonya'ya saldırılacağını, bunun bir "*ölüm-kalım savaşı*" olacağını, "*Danzig'in ise sebep değil bahane olduğunu*" açıklayacaktı[560].

II.Savaşın Başlamasından İtalya'nın Savaşa Girmesine kadar Olan Olaylar

2.1. İtalya'nın Savaşın Başlangıcındaki Politikası

Versay Barışının Son Haftasında (23 Ağustos-1 Eylül 1939) ABD başkanı Franklin Roosevelt; savaşı önlemek için diplomatik bir atak başlatıyor, Mussolini, Kont Ciano'ya talimat vererek, İngiliz Sefiri Percy Loraine'e Danzig'in Almanya'ya peşinen verilmesi şartıyla, Versay'ın tadilini sağlayacak bir barış konferansı toplanması formülünü teklif ediyor, Papa ise radyoda barış çağrısı yapıyordu[561].

23 Ağustos 1939'da imzalanan Alman-Sovyet Paktı ile doğu sınırını güvenceye alan Almanya, Polonya'dan Danzig Serbest şehrinin kendisine verilmesini, koridor bölgesi için plebisit yapılmasını ve Polonya'nın seferberliğini kaldırmasını istedi. 25 Ağustos 1939'da İngiltere ile imzaladığı antlaşmadan cesaret alan Polonya direniyordu. Hitler Polonya'ya saldırı için 1 Eylül 1939 tarihini çoktan tespit etmişti. Bu arada Kont Ciano savaşa katılmayacaklarını gizli tutulması kaydıyla İngiliz sefirine bildirdi[562].

1 Eylül 1939'da saat 04.45'den itibaren Alman orduları savaş ilan edilmeksizin Polonya sınırlarını geçerek saldırıyı başlatmış oldu. "Yıldırım savaşı-Blitzkrieg" yöntemlerini uygulayan Alman mekanize birliklerinin tankları ve uçaklarına karşı cesurca savaşan ve tanka karşı süvari ile karşı koymaya çalışan Polonya askerleri birkaç hafta içinde Polonya'nın çökmesine engel olamadılar[563]. 3 Eylül 1939'da İngiltere ve Fransa Almanya'ya savaş ilan ettiler[564]. Başbakan Chamberlain İngiltere parlamentosunda yaptığı meşhur konuşmasını şöyle tamamladı." …*Hitlerizm imha edildiği ve bağımsız Avrupa'nın yeniden kurulacağı günleri görünceye kadar yaşayacağıma*

[560] Gürün, **a.g.e,**s.610.
[561] **A.g.e,**s.632.
[562] **A.g.e,**s.636.
[563] Osman Öndeş, **2.Dünya Dünya Savaşı**,Altın Kitaplar yay., İstanbul, 1974,s.76-81.
[564] Armaoğlu**,a.g.e,**s.376.

inanıyorum[565]*"* Britanya'nın dominyonları olan Avustralya, Yeni Zelanda, Kanada ve Güney Afrika Birliğinin de savaşa ilanlarının da İngiltere'yi izlemesi ile İkinci Dünya savaşı başlamış oldu. 27 Eylül'de Varşova'nın düşmesiyle Polonya teslim oldu. Tarih tekerrür etmişti. Almanya ile Rusya Polonya'nın aleyhine anlaşınca Polonya bağımsız kalamıyordu[566]. Ribbentrop 28 Eylül 1939'da Moskova'ya giderek Polonya'yı paylaşan "Alman-Sovyet Sınır ve Dostluk Paktı"nı imzaladı[567].

Yıllarca süren rekabet ve yatıştırma politikasının sonucunda ilan edilen savaş, aslında İngiltere ve Fransa politikalarının yani Münih sürecinin bir bakıma iflâsına işaret ediyordu. Sadece savaş ilanı ile yetinen ve yangını kendilerinden uzakta tutmak düşüncesinde olan İngiltere ve Fransa, Polonya'nın sadece iki hafta içinde tamamen ezildiğini gördüler. Bundan sonra herhangi bir askeri faaliyetin olmadığı batı cephesinde Amerikaların "The Phoney War-Tuhaf Savaş[568]" dedikleri bir dönem başladı[569].

Hitler 1 Eylül 1939'da Mussolini'ye gönderdiği telgrafla, Almanya'nın doğru haklarına yaptığı katkılardan dolayı teşekkür ediyor, Almanya'nın mevcut şartlar altında sadece kendi kuvvetleriyle görevini yerine getirebileceğini ve İtalyan ordusunun yardımına ihtiyaç duymadığını bildiriyordu[570]. İtalyan halkı savaşa girilmediği için sevinçliydi fakat, bir de doğuda meşgul olan Almanya'dan yeterli takviyeyi alamayacak bir İtalya'nın, Fransa ve İngiltere'nin saldırısına uğrama tehlikesini atlattığını bilselerdi bu sevinçleri hiç şüphesiz katlanacaktı[571].

İtalyan komuta kademesi ve dışişleri bakanlığı ordunun yetersizliklerini biliyorlar ve Mussolini'ye savaş dışı kalması için telkinlerde bulunuyorlardı. İtalya'da ve Mussolini'de Almanlardan yana bir korku olduğunu söylemek mümkündür. Mussolini, Almanların zaferden zafere koşmaları sonucunda sıranın İtalya'ya geleceğinin de farkındaydı[572]. Mussolini asıl olarak İtalya'nın katılmayacağı uzun bir savaştan tarafların yıpranmış olarak çıkmalarını ve bu durumda barış masasında İtalya'nın hakem rolü oynayarak avantajlı olacağını değerlendiriyordu. İtalya'yı zorlayacak devletin Almanya olduğu dikkate alındığında sadece askeri gücün yeterli olmayacağını

---

[565] Öndeş, **a.g.e,**s.76.
[566] Sander, **a.g.e,**s.125.
[567] Hüner Tuncer, **İsmet İnönü'nün Dış Politikası**, Kaynak yay.İstanbul, 2012, s.45.
[568] **Tuhaf Savaş**: Askeri harekâtın ve gelişmenin olmadığı ve Nisan 1940'a kadar sürecek olan dönem. Bu döneme Almanlar "Sitzkrieg", Fransızlar ise "*drôle de guerra*" adını verdiler. Bkz.Nadir Nadi, **Perde Aralığından**, Cumhuriyet yay., İstanbul, 1964, s.50.
[569] Gürün, **Savaşan Dünya ve Türkiye, C.III**, 1939-1945, Tekin Yayınevi,İstanbul,2000,s.48-49.
[570] **Ayın Tarihi**, Eylül 1939, S.70,s.202.
[571] Farpella, **a.g.e,**s.40.
[572] İlhan Tekeli,Selim İlkin, **İkinci Dünya Savaşı Türkiye'si, C.I**, İletişim yay.,İstanbul, 2013,s.123-125.

da hesaba katması gerekiyordu[573].Daha önce Alman Genelkurmay başkanı General Keitel ile görüşmek üzere İnnsbruck'a gitmekte olan İtalyan Genelkurmay başkanı General Pariani'ye *"ben savaşı asla açmayacağım"* demişti[574].

İtalyan hükümeti 1 Eylül 1939'da aşağıdaki bildiriyi yayımladı: "*İtalya, herhangi bir askeri harekâta teşebbüs etmeyecektir*". Aslında bu bildiri açık bir tarafsızlık bildirgesi değildi. "*Muharip olmamak-non beligerence*" formülü 7 Aralık 1939'da Büyük Faşist Şurası tarafından bulunmuş bir tanımlama idi. Mussolini 1939 yazında yaptığı değerlendirmelerde; Hitler'in sonuna kadar savaşmaya devam edeceğini tahmin ediyor, İngiltere ve Fransa'nın Polonya savaşına herhangi bir müdahalede bulunamayacağını, savaşın uzun süreceğini ve Almanya'nın zaferi ile sona ereceğini ifade ediyordu. Onun daha önce Habeşistan'ın işgali, İspanya iç savaşı, Arnavutluk işgali gibi olaylarda tahminlerinin tuttuğunun görülmesi, kamuoyunda pompalanan "*Mussolini her zaman haklıdır-Mussolini ha sempre ragione"* sloganı ile ilerleyen dönemde aldığı kararlara kimsenin karşı çıkmamasını temin ediyordu.

30 Eylül 1939 tarihi itibarıyla İtalyan basınında hakkını müdafaa ettiği düşünülen Almanya desteklenmekte, İngilizlerin uyguladıkları zecri tedbirler sebebiyle tepki gösterilmektedir. İtalyan kamuoyunda genel olarak ikinci bir Versay'dan doğacak yeni bir vaziyetin Avrupa'da meydana gelmemesi için Avrupa'nın kurtuluşuna yardım etme temayülü vardı[575].

Sovyetler Birliğinin Polonya işine karıştırılmasından hiç memnun olmayan Mussolini, 25 Eylül 1939'da Popolo d'Italia gazetesinde yayımlanan makalede Polonya'nın Rusya tarafından da işgal edilmeye başlamasına karşılık, batılı devletlerin sadece Almanya'ya savaş ilan etiklerini ifade ederek, Rusya'ya karşı da politika yapmaları gereğini öne sürmekte ve şöyle ifade etmekteydi: "*...gün gelecek Hitler, Rusları Avrupa'nın ortasına getirdiğine pişman olacaktır...Ruslar Slavlık propagandası ile Balkanlara kolayca yerleşeceklerdir*.[576]"

Almanlar gerek Sovyetlerle saldırmazlık paktı imzalarken ve gerekse Polonya ve diğer Baltık devletlerini paylaşırken İtalya ile istişarede bulunmamıştı. Almanya yaptığı anlaşmaların uygulanmasında İtalya'nın desteğini de almak istediğinden Kont Ciano 1 Ekim 1939'da Berlin'e davet edilmişti. Ciano hatıratında; Hitler'in Ciano'ya İtalya'nın savaşa katılmamasından duyduğu

[573] Farpella, **a.g.e,**s.43-44.
[574] Farpella, **a.g.e,**s.77.
[575] **Ayın Tarihi**, Eylül 1939,Sayı.70,s.84.
[576] **Popolo d'Italia**, 22 Eylül 1939.

üzüntüyü dile getirmekte olduğunu belirterek, Hitler için *"ya bir deli veya hakikatten bir dahi… Harpten ne zaman bahsedilse gözleri dönüyor*" diye ifade etmektedir[577]. Ciano'nun Berlin dönüşünde rapor verdiği Mussolini ise Hitler'in nihai zaferi kazanamayacağı kanaatine sahip olduğunu söylemekteydi[578].

İtalyan kamuoyunda Polonya savaşının tamamlanmasından sonra sulh beklentileri vardı. İtalyanlar savaşın batıya yayılmaması taraftarı olduğundan ve Arnavutluk'ta elde ettiği kazanımları batıya kabul ettirebilmek için en azından bir süreliğine bile olsa barış istemektedir[579]. Mareşal Badoglio Mussolini'ye İtalya'nın yeni imparatorluğunu hazmetmesi için zamana ihtiyacı olduğunu söylüyordu[580].

Tuna havzasında eskiden beri menfaatleri olduğunu düşünen İtalya bu dönemde, Orta Avrupa'daki Alman yayılmasının Macaristan sınırında sona ermesi gerektiğini değerlendiriyordu. Bu maksatla bir takım politik ataklara girişerek tarafsız bir Balkan bloku fikri ortaya attı. İtalya biraz gecikmeli de olsa Avrupa'da bozulan dengenin kendi lehine olmayacağını anlamış görünüyordu[581]. Kont Ciano 9 Ekim 1939 tarihinde, Mussolininin, Ciano'ya; bugüne kadar hep harpten bahsettiğini, şimdi ise "*Avrupa harp ederken sulhtan bahsediyorum*" derken, bunu İtalyan halkının ve dünyanın İtalya'nın savaşa hazır olmadığı şeklinde anlayacağından endişe ettiğini kaydetmektedir[582]. 7 Aralık 1939'da toplanan Büyük Faşist meclisinde "*İtalya'nın muharip olmadığına dair karar*" bir kez daha teyit edilerek, İtalya'nın Tuna havzasında meydana gelecek olaylar karşısında ilgisiz kalmayacağı açıklandı[583].

Kont Ciano 16 Aralık 1939'da yaptığı önemli konuşmasında; Mayıs 1939'da Çelik Pakt imzalanırken en az üç sene harbe girmemek üzere her iki tarafın mutabakata vardığını, Almanya'nın İtalya'dan habersiz olarak Sovyetler Birliği ile anlaşarak ve Polonya meselesini ortaya atarak savaşın başlamasına sebebiyet verdiğini ifade etti[584].

Görüldüğü gibi İtalya oldukça çelişkili bir dış politika izlemekte; bir yandan Almanya'nın Çekoslovakya'yı işgali sonrasında çıkan fırsatı değerlendirerek Arnavutluk işgalini

[577] Farpella, **a.g.e,**s.49.
[578] Ciano**,a.g.e,**s.55.
[579] Asım Us, "Kont Ciano Berlin'de", **Vakit**, 2 Ekim 1939.
[580] Dinç, **a.g.e**, s.76.
[581] Yunus Nadi, "Balkan Bloku", **Cumhuriyet**, 27 Ekim 1939.
[582] Ciano**,a.g.e,**.s.56.
[583] **Ayın Tarihi**, Aralık 1939, Sayı.73,s.442.
[584] **A.g.e,** s.444-454.

gerçekleştirmekte, diğer yandan Balkanlar ve Akdeniz'de barışın güçlenmesi için birtakım politik manevralara girişmekteydi. İtalya, muharip olmadan ve savaşa katılmadan bekle-gör politikası izleyerek, ordusunun hazırlanması için zaman kazanmaya çalışmaktadır. İtalya'nın bu planlarının hiç biri tam olarak gerçekçi stratejiler üzerine oturmadığından başarılı olamayacaktır.

2.2. İtalya'nın Savaş Karşısındaki Tutumuna Türkiye'de Tepkiler

İtalya'nın tutumu savaşın ilk günlerinde Türkiye için birinci derecede önemi olan konuydu. Basın'daki yazılar genel olarak bunu yansıtmaktadır. F.Rıfkı Atay, Mussolini'nin bu kararının altında bu aşamada savaşın yaygınlaşmasını istememesinin bulunduğunu ifade etmektedir[585]. H.C.Yalçın ise Alman milletinin felakete sürüklendiğini ifade ederek şöyle tamamlıyor: "*Alman milleti, bir esir gibi muhakemesiz ve şuursuz bir oyuncak ve alet halinde bir mezbahaya doğru zavallı bir kurban gibi, isteksiz, imansız yürüyor.*[586]"

Sadri Ertem, makalesinde İtalya'da et lokantalarında bir porsiyondan fazla et verilmemesinin emredildiğini, devam edecek bir harpte sömürgeleriyle irtibatı kesilecek İtalya'nın hem aç kalacağını ve hem de uzun sahilleri sebebiyle savunulması çok zor olan memleketinin harap olacağını ifade ederek soruyor: "*Bu koşullarda sulh kongresine çıkan İtalya, 1918'in galip İtalya'sından daha mı mesut olacak?*[587]" *Vakit gazetesinde* Asım Us, İtalya'nın aslında fırsat kolladığını, Almanya'nın Polonya'nın işgalini tamamladıktan sonra Balkanlar'a sarkacağını ve o zaman İtalya'nın tarafsızlık maskesini çıkarıp gerçek yüzünü göstereceğini ifade ediyordu[588].

Basında genel bir tedirginlik ve olayların hızla gelişmesi karşısında giderek artan bir kötümserlik sezilebilmektedir. Necmeddin Sadak, Mussolini'nin Almanya'nın Polonya'ya girmesine mani olmaya çalıştığını bunu başaramayınca harbe girmeyeceğini ilan ettiğini belirterek, İtalya'nın savaşa girmesinin harbin genişlemesine yol açacağını ve İtalya'nın bundan bir menfaat elde edemeyeceğini ifade etmekte ve şöyle devam etmektedir: "*İtalya tarafsız mı kalacak yoksa en uygun gördüğü zamanda mı harbe girecek? Bu esnada zihinleri en çok meşgul eden budur. Öyle bir devirdeyiz ki, ne verilmiş sözlerin ne imzalanmış vesikaların kıymeti var. Devletlerin kararına hakim tek amil o andaki menfaat hesabıdır.*[589]"

---

[585] Falih Rıfkı Atay, "Harp", **Ulus**, 2 Eylül 1939.
[586] Hüseyin Cahit Yalçın, "Tecavüz", **Yeni Sabah**, 2 Eylül 1939.
[587] Sadri Ertem,"Harp Halinde İtalya'nın Vaziyeti" , **Vakit** ,2 Eylül 1939.
[588] Asım Us, **Vakit**, 2 Eylül 1939.
[589] Necmeddin Sadak, "İtalya'nın Vaziyeti",**Akşam**, 10 Eylül 1939.

A.Şükrü Esmer; İtalya'nın Balkanlarda ve özellikle Yunanistan ile ilişkilerini geliştirme gayretlerini olumlu bir gelişme olarak değerlendirmektedir[590]. Necmeddin Sadak, İtalya'nın Balkanlarda bir blok oluşturma politikasının ardında yatan gayesinin Balkanlara şimdilik başka bir gücün girmesini engellemek olduğunu, Balkan blokunun tam olması için Bulgaristan'ın da dahil olması gerektiğini, ancak Balkan blokunun daha doğmadan ölmüş olduğunu belirtmektedir[591]. Asım Us ise makalesinde Ciano'nun Türkiye'ye ilişkin olarak 1932 Türk-İtalyan dostluk antlaşmasının halen geçerli olduğunu ifade ederek, İtalyan basınında bir süre önce yer alan Arnavutluk işgalinin Boğazlar ve Karadeniz'e doğru bir atlamaya başlangıç olabileceği yolundaki haberleri tekzip etmiş olmasını dikkate değer bir gelişme olarak karşılamaktadır[592].

III.İtalya'nın 1940'daki Durumu

3.1. Mussolini'nin Paralel Savaş Anlayışı

Finlandiya'ya saldırının Alman-Sovyet anlaşmasıyla gerçekleştirildiğinden kuşkulanan Mussolini, 4 Ocak 1940'da Hitler karşısında serbestlik tutumunun en yüksek seviyesine ulaştığı uzun bir mektup gönderdi[593]. Mussolini mektubunda; Hitler'e Fransa ve İngiltere'nin Almanya'yı yenemeyeceğini, ancak Almanya'nın da Müttefikleri dize getiremeyeceğini, Almanya'nın Fransa ve İngiltere ile bir anlaşma yapmasının gerekli olduğunu ve bu anlaşma için kendisinin aracı olabileceğini, İtalya'da antibolşevizmin çok kuvvetli olduğunu belirtmekte ve şöyle vurgulamaktaydı: "*Sizin hayat sahası probleminizin çözümü, başka hiçbir yerde değil, Rusya'dadır*.[594]" "*İttifaka sadakat şaşkınlığı ve Almanya'nın intikam almasından duyulan korku"* Mussolini'nin kararlarını etkiliyor ve Almanya'nın yanında savaşa girmeyi uygulanabilecek hareket tarzları arasında "*fenaların en iyisi*" olarak değerlendiriyordu. Mussolini, İtalyan kamuoyunun Alman aleyhtarı olması nedeniyle Almanya için değil, Almanya ile "*paralel bir savaş*" yapılacağını öne sürüyordu. Yani Almanya kuzeyde savaşırken, İtalya da güneyde Akdeniz havzasında İngiltere'ye karşı savaşacaktı. Farpella'ya göre, "…*bu fikrin etkileri İtalya için yıkıcı olacaktı.*[595]"

Savaşın başında maddi imkânsızlıklar sebebiyle ekonomisi oldukça zorlanan İtalya, Almanya'nın yanında savaşa girememişti. 1940 yılına gelindiğinde aslında bu durum pek fazla

[590] Ahmet Şükrü Esmer, "İtalya-Yunanistan",**Ulus,** 5 Kasım 1939.
[591] Necmeddin Sadak, "Balkan Bloku Henüz Bir Hayaldir",**Akşam**, 24 Kasım 1939.
[592] Asım Us, "İtalya'nın Balkanlarda Mevkii",**Vakit**,18 Aralık 1939.
[593] Farpella, **a.g.e,**s.45.
[594] Gürün, **a.g.e,**s.60.
[595] Farpella,**a.g.e,**s.45-48.

değişmemişti. Yıllık 25 milyon ton gıda maddesine ihtiyaç duyan ve bunun deniz yoluyla yurt dışından getirmek zorunda olan İtalya için Akdeniz'in emniyeti çok önemliydi. İngiltere'nin Akdeniz donanması bu konuda İtalya için en önemli engel olarak görünmektedir. Akaryakıt bakımından da tamamen dışa bağımlı olan İtalya'nın savaş için gerekli olan ciddi bir akaryakıt stoğu yoktu. Mareşal Badoglio, "ordu için yeterli gömleğimiz bile yok!" demekte, Balbo, Libya'dan gönderdiği yazıda ellerindeki topların Garibaldi döneminden kalma çöp kamyonlarına monte edildiğinden şikayet etmektedir[596].

İngiltere ve Fransa, İtalya'nın Almanya'nın yanında savaşa girmesini engellemek için her türlü imkânları kullanmışlar ve İtalya'ya ihtiyacı olan maddeleri, bir kısmını Almanya'ya verebileceğini bilmelerine rağmen, ihracata devam etmişler ve Almanya'ya karşı uygulanmakta olan deniz ambargosunu İtalya'ya uygulamamışlardı. Ancak bu durum değişmeye başladı. Kont Ciano 18 Şubat 1940 tarihindeki notlarının arasına İngiltere sefiri Sir Percy Loraine tarafından 1 Mart 1940'dan itibaren Almanya'dan deniz yoluyla kömür nakline izin verilmeyeceğini bildirdiğini kaydetmiş[597]. Gerçekten de bundan sonra, bu dönemde Almanya'dan İtalya'ya kömür getiren 15 adet geminin İngilizler tarafından durdurularak el koyulması üzerine İtalyanlar protestoda bulundular. 9 Mart 1940'da İtalya ile İngiltere arasında tevkif edilen gemiler konusunda, tekrar Almanya'ya giderek kömür alınmaması şartıyla serbest bırakılmasını sağlayan bir anlaşma yapıldı. İngilizler ayrıca Alman kömürü yerine İtalyanlara sanayi malı karşılığında İngiliz kömürü satabileceklerini de bildirmişlerdi. Burada İngilizlerin amacı İtalyanları tatmin ederek Almanya'nın yanında savaşa girmesini engellemek, en azından gayri muharip kalmalarını temin etmekti[598]. Kont Ciano hatıralarında, "*hafif kömür buhranı*" olarak nitelendirilen bu duruma çok sinirlenen Mussolini'nin, "*Avrupa'nın alay mevzuu olmak istemem, şerefsizlikten ıstırap çekiyorum. Harbe hazır olur olmaz, İngilizleri bu hareketlerinden dolayı pişman edeceğim.*" dediğini ancak, harp hazırlıklarının ne kadar yavaş ilerlediği konusunda yeterince bilgilendirilmediğinin de farkında olmadığını ifade etmektedir[599].

Alman kömürünü İngilizlerin engel olması neticesinde alamayan ve İngiliz kömürü almak karşılığında sanayi malı satmak istemeyen İtalya'da sanayi kömürsüzlükten tamamen durma noktasına gelme tehlikesi ile karşı karşıya gelmişti. Bu arada Ribbentrop, Hitler'in Mussolini'ye

[596] Gürün, **a.g.e,**s.61.
[597] Ciano**,a.g.e,**s.67.
[598] Cevat Açıkalın, **Cevat Açıkalın'ın Anıları,2. Dünya Savaşının İlk Yılları,(1939-1941**),Belleten C. LVI, Aralık 1992, Sayı:217'den ayrıbasım, TTK Basımevi,Ankara,1992,s.1041.
[599] Ciano**,a.g.e,**.s.69.

cevap mektubunu 11 Mart 1940'da aceleyle Roma'ya gelerek Mussolini'ye takdim etti. Alman demiryollarının kapasitesi hakkında abartılı rakamlar vererek kömürün demir yolu ile Almanya'dan İtalya'ya gönderileceğini anlatan Ribbentrop, Mussolini'nin kırgınlığını sildi[600]. Mussolini bu görüşmede, Ribbentrop'a harbe girmek konusunda kararlı olduğunu belirtmekte ve bunun sebebi olarak İtalya'nın Akdeniz'de hapsedilmiş bir vaziyette olduğunu ifade etmekteydi[601].

Roosevelt tarafından Avrupa'ya gönderilen ABD dışişleri müsteşarı Sumner Wells hatıratında; Mart 1940'da Roma'yı ziyareti esnasında yaptığı tespitlerine göre; İtalyan genelkurmayının savaş istemediğini, Kilise'nin de açıkça harbe karşı olduğunu, Faşist partide giderek güçlenen Ciano, Grandi, Balbo gibi kişilerin de aslında savaşa karşı olduklarını ifade etmektedir. Sumner Wells nasıl olup da 40 milyonluk bir toplumun istemeden savaşa girmesini anlayamadığını söyleyince, verilen cevap şudur: "*Her şey Duce'nin kontrolu altındadır".* Sumner Wells'e göre; "*Modern tarihte bir diktatörün büyük bir milleti tamamen haksız ve tamamen istenmemiş bir harbe sürüklediğine bir misal aranırsa, Mussolini'nin İtalyan milletini ananevi dostlarına karşı, asırlarca korktuğu ve kin duyduğu bir millet hesabına harbe sürüklemesi gösterilebilir.*[602]"

3.2. Mussolini-Hitler Brenner Buluşması (18 Mart 1940)

18 Mart 1940'da Hitler ile Mussolini arasında İtalyan-Alman sınırında Brenner'de özel bir trenin içinde yapılan görüşmede aşağı yukarı sadece Hitler'in konuştuğunu ve Mussolini'nin kendisine bırakılan çok az zamanı kullanmaya çalıştığını ve daha çok dinlediğini anlıyoruz[603]. Kont Ciano hatıratında, Hitler- Mussolini buluşmasının çok samimi geçtiğini, ancak daha çok bir monolog şeklinde cereyan ettiğini, az konuşmak zorunda kalan Mussolini'nin Almanya ile birlikte hareket etmek arzusunda olduğunu belirttiğini ifade etmektedir[604]. Bu görüşme esnasında Hitler, Fransa ve İngiltere'yi Eylül ayı sonuna kadar mağlup edeceğini, Alman ve İtalyan çıkarlarının birbirinden çözülmez şekilde bağlı olduklarını söylüyor, ancak diğer yandan 9 Nisan'da başlayacak olan Danimarka ve Norveç harekâtlarına ilişkin Mussolini'ye bilgi vermiyordu. Brenner görüşmesi, Mihver devletleri arasındaki sevk-idarenin ve inisiyatifin Hitler'e geçmiş olmasının ortaya çıkması ve Mussolini'ni daha az önemli bir ortak rolünü oynamak zorunda kaldığını göstermekteydi[605].

---

[600] Farpella,**a.g.e,**s.53.
[601] Ciano**,a.g.e,**.s.69.
[602] Sumner Wells, "Karar Zamanı",**Akşam**, 28, Şubat,1945
[603] Farpella,**a.g.e,**s.55.
[604] Ciano**,a.g.e,**.s.70.
[605] Gürün, **a.g.e,**s.61.

Mussolini, bu buluşmada Hitler'e İtalya'nın Almanya'nın yanında savaşa gireceğini taahhüt etmiş, ancak tarihini kendisinin belirleyeceğini beyan etmiş olduğu bilinmektedir[606]. Oysa Mussolini daha 17 Ocak 1940'da, Ciano'ya kendisinin Hitler'e göre üstün olduğundan bahsederek, bunu Hitler'in de kabul ettiğini söylüyordu[607].

İtalya Çelik pakt ile Almanya'ya bağlı idi ve onun yanında yer alacaktı. Müttefiklerden yana yer alması artık mümkün değildi. Bunun ise iki nedeni vardı; Alman korkusu ve psikolojik sebepler. Birinci Dünya savaşındaki saf değiştirmelerinin travmasını hala taşımakta olan İtalya için bundan sonra Faşizm'den de dönerek saf değiştirmesi halinde hiçbir prestiji kalmazdı. İtalya'nın durumu böyle olmakla birlikte savaşa girip girmeyeceği konusunda Türkiye'nin Roma sefiri Hüseyin Ragıp Bayur şöyle söylüyor: *"İtalya savaşa girecektir ama, 12'ye 2 kala.*[608]*"*

Hitler, Brenner görüşmesinden Mussolini'nin verdiği teminat sebebiyle neşe içinde dönmüştür. Hitler için bu safhada en değerli olan bilgi, İtalya'nın Almanya yanında savaşa girmesinden ziyade, İtalya'nın karşı cepheye katılmamasıdır. Hitler İtalya'nın Almanya batıya taarruz ettiği sırada savaşa dahil olmasını istiyor, pek yakında yapacağı Norveç taarruzu öncesi İtalya'nın savaşa girmesini kendi planlarını bozacağından haklı olarak istemiyordu[609].

Emilio Farpella, Mussolinin 1940 Mart ayı sonlarındaki görüş ve niyetlerini gösteren ve İtalyan kara kuvvetleri arşivinde mevcut, tarihi değere sahip bir belgenin varlığından bahsetmektedir. Bu belgeye göre Mussolini; Almanların batı cephesine taarruz etmeyeceğini, çünkü Almanya'nın hedeflerine ulaşmış olduğunu, İngiltere ve Fransa'nın kuvvet üstünlüğüne ulaşmaları halinde derhal Almanya'ya taarruz edeceğini, bu durumda İtalya'nın yalnız başına kalarak dayanmak zorunda kalacağını, İtalya'nın uzun sürecek bir savaşı sürdürebilme kapasitesi olmadığından, kesin bir sonuç sağlamasını garanti edecek bir hazırlık yapabilmek için sadece "*savaşa girmeyi şeref ve gururuyla mütenasip olarak, mümkün olduğu kadar geciktirmek*" söz konusu olabileceğini ifade etmektedir[610]. Bu dönemde Mareşal Badoglio ise 4 Nisan 1940 tarihinde Mussolini'ye İtalyan silahlı kuvvetlerinin hazırlık durumunun sadece yüzde 40 olduğunu bildiriyordu[611].

---

[606] Farpella, **a.g.e,**s.56.
[607] Ciano**,a.g.e,.,**,..s.65.
[608] Ahmet Faik Barutçu, **Siyasi Anılar**, Milliyet yay.,İstanbul, 1977,s.52.
[609] Farpella, **a.g.e,**s.58.
[610] **A.g.e,**s.59.
[611] **A.g.e,**s.105.

3.3.Savaşın Avrupa'da Yayılması ve İtalya

9 Nisan sabahı şafak vakti Büyükelçi von Mackensen, elinde Hitler'in bir mektubuyla Mussolini'ye geldi. Almanya'nın Kuzey harekatının başladığını bildiren mektupta Hitler şöyle diyordu: "*Duce, Tanrı'nın ikimizi de aynı görev için seçtiği düşüncesinin derin bir heyecanı içindeyim."* Savaşın kuzeye doğru yönelmesinden memnun olan Duce, bu hareketten sonra Almanların batıya yönelmeyeceğini düşünüyordu. Mussolini, Alman Büyükelçisine şöyle söyledi: "*Hitler'in bu hareketi çok doğrudur, harp ancak bu şekilde hareket edilmek suretiyle kazanılır; basına ve halka Almanların bu hareketini alkışlamaları emrini vereceğim.*[612]*"*

9 Nisan 1940 sabahı harekete geçen Alman kara ve deniz kuvvetleri, hava desteği ile Danimarka ve Norveç'i işgale başladılar. Böylece "*tuhaf savaş*" dönemi sona ermiş oldu. Almanların saldırısına karşı Danimarka hiç karşı koymazken, Norveçliler sınırlı da olsa silaha sarıldılar. Haziran başında Norveç'in tamamı Almanya'nın egemenliğine geçmişti[613]. Norveç Almanlar tarafından deniz yönünden işgal edilirken, içte de Alman taraftarı bir faşist olan Başbakan Vidcum Quisling'in çabalarıyla Norveç tamamen Almanların denetimi altına girdi. İngilizce sözlüklere "quisling" sözü bundan sonra "vatan haini" anlamında girecektir[614].

Yunus Nadi, 18 Nisan tarihli makalesinde İtalya'nın savaşa dahil olma ihtimallerini analiz ederek, petrol, kömür ve çeşitli hammaddeler gibi bir harbi yürütmek için gerekli temel maddelerin İtalya'da ya hiç olmadığı ya da çok az bulunduğuna dikkat çekerek, İtalya'nın ancak Almanya'nın galibiyetinin kesinleşmesi durumunda savaşa dahil olacağını ifade etmektedir[615]. Hüseyin Cahit Yalçın, "Akdeniz'de İtalyan Emelleri" başlıklı yazısında; İtalya'nın Akdeniz'de emniyet, sulh, işbirliği ve mesaj istiyorsa bunun yolunun açık, dürüst bir politika takip etmek ve hiçbir devlete karşı tecavüzkâr bir politika izlememek olduğunu ifade ediyordu[616]. Asım Us, "İtalya Ateşle Oynuyor" başlıklı yazısında; Danimarka ve Norveç'i işgal eden askerlerin sanki İtalyan askeri imiş gibi İtalyan gazeteleri ve İtalyan basını tarafından heyecanla desteklendiğini, İtalya'nın silah altına yeni askerler aldığını, İstanbul'daki İtalyan tebaasının geri getirilmesi için özel gemiler gönderdiğini ifade ederek bu emarelerin İtalya'nın harbe girmek üzere hazırlık içinde olduğunu gösterdiğini ve İtalya'nın kendisi açısından ahdi bir zorunluluk olmamasına rağmen "harbe girerim"

[612] Ciano**,a.g.e,**s.73.
[613] Armaoğlu, **a.g.e,**s.449.
[614] Sander, **a.g.e,**s.129.
[615] Yunus Nadi, "İtalya'nın Harbe Girmesi İhtimalleri Karşısında",**Cumhuriyet**, 18 Nisan 1940.
[616] H.C.Yalçın, "Akdeniz'de İtalyan Emelleri",**Yeni Sabah**,20 Nisan 1940.

tehditleri savurmasının "*İtalya'nın ateşle oynamakta*" olduğu anlamına geldiğini ifade etmektedir[617].

Mussolini tarafından kurulmuş olan Popolo d'Italia gazetesinde, 20 Nisan 1940 tarihinde "*Mukadderat Saati*" başlıklı makalede; Müttefikler tarafından uygulanmakta olan "*gaddarane*" abluka tedbirlerinin İtalya için bir hakaret olduğu, Okyanuslara açılmayan bir milletin büyük bir millet olamayacağı ifade edilmekte; İtalya'nın Akdeniz'de mahpus kalmamak için en büyük fedakarlıklara katlanmaya muktedir olduğuna dair Mussolini tarafından sarf edilen sözlere atıf yapılmakta ve tarihin alkışlarla değil kılıçla yazılabileceğini, İtalyan milletinin "*kılıcın altından daha kıymetli olduğunu bildiğini*", hiç kimsenin güçlü bir kalple tehlikeyi göze almadan tarihteki mevkiini muhafaza edemeyeceğini belirtmektedir[618]. Giornale d'Italia gazetesi, İtalya'nın stratejik zayıflığı ve mali yapısının yetersizliği sebebiyle harbe giremeyeceğine dair New York Times'da yayımlanan bir makaleyi konu edinerek, şöyle diyordu; "*Harp yalnız para ile kazanılmaz. Bilhassa insanlar, silahlar ve maneviyatla kazanılır.*[619]*"* Giornale d'Italia gazetesinde yayımlanan başka bir makalede ise Akdeniz'de hiçbir milletin İtalya kadar yaşamsal menfaatleri olamayacağı, Akdeniz'in en büyük milletinin İtalya olduğu, İtalya'nın sahip bulunduğu donanma ve denizaltılar ile bu tahakkümü ortadan kaldırmaya malik olduğunu belirtmektedir[620].

25 Nisan 1940'da Almanya'nın talebi üzerine geri çağrılan İtalyan Büyükelçi Attolico'nun yerine tayin edilen Dino Alfieri'ye talimat veren Mussolini, yeni elçiye; "*İtalya'nın ittifaka sadık kaldığını, ancak zaferden emin olmadıkça İtalya'nın harbe iştirak edemeyeceğini"* söylemektedir[621]. Mussolini bir taraftan savaştan uzak kalmaya çalıştığı imajı vermeye çalışırken, diğer yandan toplumu savaşa hazırlamaya gayret göstermektedir. İtalyan Bakanlar kurulunda alınan kararlarla İtalyan halkının savaşa hazırlanması için alınacak tedbirler zikredilmekte; artistik kıymete haiz olanlar ile Papalığa ve yabancı elçiliklere ait olanlar hariç olmak üzere bütün demir parmaklıkların sökülüp toplattırılmasına, kadınlar ve 13 yaşından büyük çocuklar da dahil olmak üzere askerlikten muaf tüm vatandaşların seferber edilmesi kararı alınmaktadır. Giornale d'Italia bu şekilde bir milyon ton iyi demir temin edileceğini tahmin etmekte ve İtalya'nın savaşta olmamasına

[617] Asım Us, "İtalya Ateşle Oynuyor", **Vakit**, 20 Nisan 1940.
[618] **Popolo d'Italia**, 20 Nisan 1940.
[619] **Cumhuriyet**, 3 Nisan 1940.
[620] **Giornale d'Italia**, 20 Nisan 1940.
[621] Ciano**,a.g.e,**s.74.

rağmen bir tarafın baskısına karşı koymak zorunda kalabileceğini ve "*demir zamanının*" geldiğini belirtmektedir[622].

Kont Ciano hatıratında; 10 Mayıs sabahı Alman büyükelçisinin kendisini saat 04.00'da telefon ederek uyandırdığını ve saat 05.00'da Duce'ye verilmek üzere bir mektubu olduğunu bildirdiğini, beraberce Duce'ye giderek mektubun verildiğini, böylece Hitler'in Belçika, Hollanda ve Lüksemburg'a karşı harekatın başladığını Mussolini'nin öğrenmiş olduğunu belirtmekte, Mussolini'nin ise mektubu alınca, "*Hitler'in kararını tamamen desteklediğini*" söylediğini ifade etmektedir[623]. 10 Mayıs 1940'dan itibaren Belçika, Hollanda ve Lüksemburg'a karşı harekatını başlatmış ve Hitler'in deyimiyle *" Almanya'nın bin senelik istikbalinin çelikten sınırlarını çizmeye başlamış*[624]" olan Alman kuvvetleri; teşkilat, silah ve teçhizat ile eğitim ve tecrübe bakımından Müttefiklerden oldukça üstündü[625].

Bu tarihten itibaren Alman ordularının Belçika, Hollanda ve Fransa'da süratle ilerleyerek başarıdan başarıya koşmalarından fazlasıyla etkilenen Mussolini artık kesin olarak savaşa Almanya'nın yanında dahil olmaya karar vermiş olduğu ve harbe katılmak için uygun zamanı kollamaya başladığı anlaşılmaktadır. Mussolini sık sık İtalyan halkının da artık savaşa girmek istediğini söylüyor ve "doğru ata" oynadığını düşünüyordu. Oysa ki İtalyan halkı dediği "*Duçe-Duçe*" diye bağıran bir grup faşistten başka bir şey değildi ve İtalyan halkı Almanların Avrupa'daki ilerleyişlerine karşı oldukça ilgisizdi. Mussolini şöyle düşünüyordu: "*İtalya Almanya'nın yanında savaşa girmeli, çünkü savaşı maalesef Almanlar kazanacak*"[626].

Bu dönemde aslında İtalyan ordusunda da Mussolini'nin ideolojisini destekleyenler pek yoktu. İtalyan ordusunun subayları kuzeyli toprak sahibi ve sanayici ailelerden gelme ve genelde Kral'a bağlı kimselerdi. 1. Dünya savaşındaki Caporetto yenilgisi ve Venetto zaferi Kuzey İtalya'da milliyetçi ve Alman karşıtı bir fikir yapısının meydana gelmesine neden olmuştu. Mareşal Badoglio Alman karşıtlığında başı çekiyordu[627].

Almanların çekindikleri İngiliz-Fransız ortak taarruzunun gerçekleşmemesi ve İngilizlerin Dunkerk'ten tahliyesi ile yalnız kalan Fransa'nın durumu nedeniyle savaşın bundan sonraki kaderi

[622] **Ayın Tarihi**, Nisan 1940, Sayı:77, s. 309-310.
[623] Ciano**,a.g.e,**s.76.
[624] Nuri Gücüyener, **İkinci Dünya Savaşının Avrupa Cepheleri**, Genelkurmay yay.,Ankara, 1950,s.55.
[625] Gürün, **a.g.e,**s.63- 66.
[626] Dinç, **a.g.e,**s.77-80.
[627] **A.g.e,**s.75-76.

Batılılar için bir bozgun halini alacaktır[628]. Savaşın bundan sonraki seyri . 15 Mayıs'ta Fransa başbakanı Reynaud, Churchill'e *Dün akşam savaşı kaybettik. Paris yolu açık kaldı. Elinizdeki bütün uçak ve birlikleri yollayın…*"diye umutsuz bir telgraf gönderiyordu [629]. Fransız ordusu tarafından askeri taktik ve silahlardaki gelişmeler ve özellikle tank ve zırhlı birliklerin kullanımındaki gelişmeler göz ardı edilerek sadece pasif ve statik mevzi savaşları öngörülen ve 300 milyar altın frank harcanarak inşa edilen Maginot hattı bu dönemde sadece Fransızlar için değil, tüm Avrupa için en emniyetli yer, hatta Fransızlar açısından dini bir güven kaynağı olarak görülmektedir. İtalyan Genelkurmay başkanı Badoglio, Maginot hattının 6 ayda aşılamayacağını ve en az bir milyon cana mal olacağını söylüyordu[630].

13 Mayıs'ta Hitler'in yeni bir mektubunu getiren von Mackensen'e Mussolini şöyle söylüyordu: "*Artık savaşa katılmamız ay sorunu değil, hafta ve belki de gün sorunudur."* Bundan sonra Mussolini, Ciano'ya Milano'da vereceği nutukta İtalya'nın savaşa girmesinin çok yakın olacağını kesin olarak söylemesini emretmiştir[*631*]. *2*8 Mayıs'ta Belçika kralı teslim olurken ve Dunkerk savaşı devam ederken, Kont Ciano Milano'da verdiği nutukta, "*İtalya bu harpte tarafsız kalamaz*" diyordu. İtalyan devlet bakanı Farinaci ise, "*İtalya'nın yeri, düşmanlarımıza karşı dövüşen Almanya'nın yanındadır*." ifadesini kullanıyordu[632].

25 Mayıs 1940 tarihinde Berlin büyükelçisi Alfieri bir mektupla Goering'in kendisine İtalya'nın ne zaman savaşa gireceğini sorduğunu, Almanların artık Paris'e doğru harekâta başlayacağını söylediğini bildirmesi Mussolini de büyük bir etki meydana getirdi. Hitler'in İtalyan büyükelçisi Alfieri'ye İtalyanların neden atıl durumda beklediklerini sorduğunda, Alfieri "*cephede havaların kötü gittiği*" cevabı veriyordu[633]. Mussolini'nin İtalya'nın onun yanında savaşa girmediği takdirde Almanlar tarafından işgale uğrayacağına dair korkuları iyice büyümüştü. Alfieri'nin mektubundan sonra İtalya'nın Haziran ayının ikinci yarısında savaşa gireceğine dair cevap mesajı hazırlamayı tasarladı[634].

26 Mayıs'ta Venedik sarayında Mareşal Badoglio ve Mareşal Balbo ile görüşen Mussolini, 5 Haziran tarihinden itibaren İngiltere'ye savaş ilan edeceğine dair deklarasyonu bir gün önce kurye

[628] Sander, **a.g.e,**s.131.
[629] Gürün, **a.g.e,**s.69.
[630] Ciano**,a.g.e,**s.79.
[631] Farpella,**a.g.e,**s.63.
[632] Gücüyener,**a.g.e,**s.63.
[633] Hitler Kitabı,**a.g.e,**s.69.
[634] Farpella,**a.g.e,**s.64.

ile Hitler'e gönderdiğini söyledi. Mareşal Badoglio'nun, hızlı askere alma nedeniyle giyecek stoklarının bile tükendiği ve askerlere verilecek değil üniforma, gömlekleri bile olmadığını ve savaşa girmenin bir intihar olacağını söylemesine karşılık olarak Mussolini; Eylül ayı içinde her şeyin bitmiş olacağını belirterek, "*…barış masasına muharip olarak oturabilmem için, birkaç bin İtalyanın ölmesi lâzım*" diye cevap veriyordu[635].

Mussolini 29 Mayıs 1940'da Genelkurmay başkanı ve kuvvet komutanlarını (Mareşal Badoglio, Mareşal Graziani, Amiral Cavagnari ve Hava Generali Pricolo) Venedik sarayında toplayarak; İtalya'nın savaş fiilen bitmeden savaşa dahil olarak barış masasında avantajlı duruma geçmesi gerektiğini, bu durumu Kral'a da açıkladığını, Kral'ın Mussolini'nin "*bir geometri kadar kusursuz olan mantığını*" anladığını, daha önce 1941 baharı olarak belirlediği savaşa giriş zamanını son gelişmelerden sonra öne çektiğini, İtalya'nın 5 Haziran'dan itibaren savaşa girebileceğini açıkladı[636]. Kont Ciano hatıralarında; 29 Mayıs 1940'da Venedik sarayında teşkil edilen harp kumanda heyeti ile Mussolini'nin harp zamanında İtalya'nın en büyük komutanı olmak rüyası artık gerçekleşmiş olması sebebiyle en büyük mutluluklarından birisini yaşamakta olduğunu kaydetmektedir[637].

31 Mayıs 1940'da ABD başkanı Roosevelt Mussolini'ye İtalya'yı harbe girmemesi için tekrar ve kesin bir şekilde uyardı. Mussolini Roosevelt'e cevabında; "*İtalya'nın Karayip denizinde ne kadar işleri olabilirse, Amerika'nın da Akdeniz'de ancak o kadar işi olabileceğini*" bildirecektir[638].

Kont Ciano hatıralarında; Mussolini'nin 2 Haziran 1940'da Hitler'e, İtalya'nın 11 Haziran tarihinde harbe fiilen dahil olacağını bildirdiğini, bu kararın Hitler tarafından da uygun bulunduğunun Berlin büyükelçisi Alfieri tarafından 3 Haziran'da İtalya'ya bildirildiğini, savaşa girilmesine onay veren Kral'ın ise, Duçe'ye bir mektup yazarak kumandayı kendisinin üstlendiğini ve Mussolini'ye harbin siyasi ve askeri idaresini verdiğini bildirdiğini ve bu duruma Duçe'nin çok kızdığını ifade etmektedir[639].

---

[635] Dinç,**a.g.e,**s.77.
[636] Farpella,**a.g.e,**s.74.
[637] Ciano**,a.g.e,**s.80.
[638] **A.g.e,**s.81.
[639] **A.g.e,**s.82.

İtalya'da yayınlanan Telegrafo gazetesi müdürü Ansaldo, radyodan İtalyan askerlerine hitaben yaptığı konuşmada şöyle söylüyordu: "*İtalya harp hazırlığını tamamlamıştır. Bugün veya yarın harbe girebilecek durumdadır. Bütün millet Duce'nin vereceği emri beklemektedir*[640]*"* Paris'den gelen haberlerde ise İtalya'nın her an harbe girebileceğinden bahsedilmekte bunun sadece zaman ve şeklinin nasıl olacağının belirsiz olduğu zikredilmektedir[641].

Savaşa girme ihtimali giderek artmaya başladığında üst düzey askeri makamlar tarafından özellikle 28 Mayıs-6 Haziran 1940 tarihleri arasında Mussolini'ye çeşitli raporlar sunulduğu ve silahlı kuvvetlerin gerçek gücü açıklanmaya çalışıldığı görülmektedir. Mussolini geç de olsa gerçek durumu anlamış gözükmekle birlikte; Almanların artık savaşı kazandıklarını, İngiltere'nin bu duruma daha fazla direnemeyeceğini düşünüyor, İtalya'nın uzun süreli bir savaşa girmeyeceğini farz ve kabul eden değerlendirmeler yaparak, İtalyan silahlı kuvvetlerinin tam olarak hazır olmamasını önemli görmüyor ve böylece kararlar veriyordu. Nitekim kendisine raporu getiren General Rossi'ye şöyle söylüyordu: "*Kara kuvvetlerinin hazırlanmasını bekleyecek olursak, savaşa yıllar sonra da giremeyiz. Fakat benim savaşa derhal girmem lazımdır. Ne yapılabilirse onu yapacağız."* Böylece İtalyan silahlı kuvvetleri 2. Dünya savaşına askeri yönden hazırlıksız olarak girdi ve silah araç ve gereç eksiklikleri içinde 3 yılı aşan bir süre savaşmak zorunda kaldı[642]. İtalyan ordusunun ne doğru dürüst tankları, uçaksavar silahları, hızlı avcı uçakları, bombaları, uçak gemileri, radarı, dövizi ve ne de yeterli lojistiği olmadan, 1940 yılında Mussolini ülkesini fiyasko bir kararla ve zaten kazanılmış olduğu varsayımıyla, bir başka büyük güç savaşının içine atmıştır[643].

Haziran 1940'ın başlarında Fransız silahlı kuvvetlerinin birdenbire çökeceği kesinlikle beklenmiyordu[644]. İtalya'da 8 Haziran'da, Fransızların göstermekte oldukları dirençten övgüyle söz ediliyordu. Mareşal Badoglio 9 Haziran'da Fransa'daki mücadelenin uzun ve yıpratıcı olacağını beklediğini söylüyordu. 7 Haziran'da İtalyan Genelkurmay başkanlığı 28 numaralı emrini yayınlayarak; kara ve hava kuvvetlerinin kesin bir savunma pozisyonunda kalmalarını, deniz kuvvetlerinin ise ilk ateşi açan taraf olmamalarını bildirmişti. Tarihte ilk kez bir savaş ateş etmeme emri ile açılacaktı[645].

---

[640] **Tan**, 3 Haziran 1940.
[641] **Ulus**, 5 Haziran, 1940.
[642] Farpella,**a.g.e,**s.106.
[643] Kennedy, **a.g.e,**s.349.
[644] Öndeş, **a.g.e,**s.192.
[645] Farpella, **a.g.e,**s.154.

İtalya'da savaş hazırlıkları konuşulurken, Alman kuvvetleri güneye doğru hareketlerine devam ederek, 14 Haziran'da Paris'e girdiler. Fransa muharebeleri sadece 46 gün sürmüştü. Güney Fransa'da, merkezi Vichy olan ve Philippe Petain önderliğinde kurulan faşist yanlısı işbirlikçi yeni Fransız hükümeti, İngiltere ve ABD'den beklediği yardımları alamayacağını anlayarak 16-17 Haziran gecesi İspanya'nın arabuluculuğu ile ateşkes istemek zorunda kaldı. De Gaulle bu durumu "*Fransa, tarihinin en yüksek noktasından çukurun en dibine düşmüştü*" diye tarif etmektedir[646].

3.4.İtalya'nın İngiltere ve Fransa'ya Karşı Savaş İlan Ederek Savaşa Girmesi

Fransa'nın savaş dışı kalmasının kesinleşmesi ve İngiltere'nin kendi adasına çekilerek savunmada kalmak zorunda kalmasıyla birlikte artık Roma İmparatorluğu hayallerini gerçekleştirmek için uygun zamanın geldiğini değerlendiren Mussolini, 10 Haziran 1940 tarihinde saat 18.00'da İtalya'nın resmen savaşa girdiğini Venedik sarayının balkonundan yaptığı görkemli bir nutukla dünyaya duyurdu. Bu nutukta; İtalya'nın Avrupa'da barışın sürmesi için elinden geleni yaptığını, ancak bunların boşa gittiğini, vicdanının rahat olduğunu, bu hareketin Fransa'dan başka bir ülkeyi hedeflemediğini söylüyor ve aralarında Türkiye'nin de bulunduğu bütün komşu devletlere güvence veriyordu: *''İtalya kendisine kara ile ve deniz ile hemhudut diğer milletleri anlaşmazlığa sürüklemek niyetinde değildir. İsviçre, Yugoslavya, Türkiye, Mısır ve Yunanistan bu sözlerimi kaydetsinler…Berlin'de unutulmaz bir toplantı esnasında dedim ki, faşist ahlaki kanunu mucibince, insanın bir dostu olunca onunla sonuna kadar yürünür. Almanya ile Alman milleti ile ve onun muzaffer orduları ile bunu yaptık ve yapacağız.*[647]*''* Ertesi gün çıkan Popolo d'Italia'nın manşeti "İtalyan halkı silah başına" olacaktı[648]. İtalya, yaptığı hazırlıklar sonrasında Alplerden 32 tümenle Fransa'ya karşı saldırıya geçti. İtalya böylece 2. Dünya savaşına fiilen iştirak etmiş oldu[649].

Ciano Hatıratında o günü şöyle açıklıyor*: "Harp ilan edildi. Önce Fransız elçisi Poncet'i kabul ettim…Heyecanını saklamaya çalışıyordu. Harp ilanını dinledikten sonra "bu düşen adama kama saplamaktır" dedi…Benim tayyareci üniformama işaret ederek, "kendini koru, ölme" dedi ve elimi sıkarak ayrıldı…İngiliz elçisi Sir Percy Loraine ise daha sakindi. Harp ilanına ait metni gözünü kırpmadan sonuna kadar dinledi…Harp ilanı kararımız kimseyi şaşırtmadı ve fakat bu*

[646] De Gaulle, **The Call the Honour: 1940-1942**, The Viking Press, NY 1955, s.61, akt.Türkkaya Ataöv, **a.g.e,** s.107.
[647] **Ulus**, 11 Haziran 1940.
[648] **Popolo d'Italia**, 11 Haziran 1940.
[649] Gürün, **a.g.e,**s.69.

haberden dolayı kimse memnun olmadı.[650]*"* O gece Virginia üniversitesinde konuşan ve ABD'nin Müttefik devletlerle dayanışma içinde olacağını açıklayan Roosevelt, İtalya'yı savaştan vazgeçirmek için yaptığı çalışmaları anlatarak, şöyle demiştir: "*…hançeri tutan el, onu komşusunun sırtına sapladı*[651]*.*"

Cevat Açıkalın hatıralarında, İtalya'nın savaşa girmesini şöyle değerlendiriyor: İtalya, Fransa ve ABD'nin kendisine sunduğu teklifleri değerlendirmeye alarak kimsenin kendisini zorlamadığı bu savaşa girmese idi, Afrika'daki müstemlekelerini emniyet içinde muhafaza edebilir, Avrupa'da tüm devletler savaş içinde iken kendi ekonomi ve endüstrisini geliştirerek ticaretini artırabilir ve savaş sonrası konferanslarına ABD'nin vaat ettiği gibi katılarak ve statüsünü daha üst seviyelere taşıyarak kendisi için en iyi hareket tarzını uygulamış olurdu. 50 milyonluk nüfusa sahip medeni bir devletin, çatlak ve dengesiz bir kişinin kibir ve büyüklük krizleri içinde, ateşe, ölüme ve yıkıma sürükleyebilmiş olması ne yazık ki tarihte tekrarlanan ve insanoğlunun anlaşılmaz bir kaderi olarak görülmektedir[652].

Falih Rıfkı Atay; ABD, İngiltere ve Fransa'nın İtalya'yı Almanya yanında savaşa girmemesini temin için, İtalya'nın menfaatlerini müzakere ile temin etmek üzere, önerilerde bulunduklarını, ancak İtalya'nın Almanya tarafını tercih etmesinin sebebi olarak daha fazla çıkar elde edebileceği beklentisi olduğunu belirtmektedir[653]. Ahmet Şükrü Esmer, İtalya'nın savaşa girmek için 9 ay daha bekleyerek harp ilan etmesine kadar geçen zaman içinde gerekli harp stoklarını yapmış olması gerektiği yönünde akıl yürütmekte, Mussolini'nin komşu ülkelere güvence vermeye yönelik açıklama yapmasını samimi bulmadığını ifade etmektedir[654].

Savaş ilan edilmesine rağmen, Fransız ve İtalyan halkları savaşmak istemiyorlardı. Öyle ki, İngilizlerin Milano ve Torino'yu bombardıman etmek için Marsilya'da bir hava alanına uçaklarını getirdiğini öğrenen yerel Fransız halkı, traktör ve kamyonlarla hava alanının pistini işgal etmek suretiyle engelleme yaparak uçakların havalanmasına mani olmuşlardı. Bunu yapmalarındaki amaç ise; İtalya'nın yapacağı muhtemel bir misillemeyi engellemekti. Cevat Açıkalın hatıralarında; bu dönemde İtalya'nın Fransa'ya karşı etkin bir şekilde savaş yapmayacağını düşündüğünü ancak,

[650] Ciano**,a.g.e,**s.83.
[651] Gücüyener, **a.g.e,** s.65.
[652] Açıkalın, **a.g.e,**s.1052.
[653] Falih Rıfkı Atay, **Ulus**, 12 Haziran 1940.
[654] Ahmet Şükrü Esmer, **Ulus**, 13 Haziran 1940.

elindeki taze kuvvetlerle ve donanmasıyla Akdeniz ve Balkanlarda ve hatta Kuzey Afrika'da birtakım askeri hareketleri girişeceğini muhakkak olarak görmekte olduğunu ifade etmektedir[655].

Hitler Çekoslovakya'nın işgalini "Hayat Sahası-Lebensraum" ve "Yeni Düzen-Neuordnung Europas" gerekçeleri ile açıklamıştı[656]. Bu kavramlar, Türkiye ve Balkan ülkelerinde endişenin artmasına neden olurken, batılı devletlerin politikalarını sertleştirmesine sebep olacaktı. Fransa'nın düşmesinden sonra "*Yeni Düzen-Neuordrung Europas*-Avrupa'nın Yeni Düzeni" adı altında ortaya atılan kavram, Ural dağlarından İngiltere'ye, Norveç'den Güneydoğu Avrupa'ya kadar uzanan bir coğrafyayı kapsamaktaydı. Bu coğrafyadaki kaynaklar ve ekonomi yeniden düzenlenecek, ülkelerin sınırları yeniden çizilecek, milyonlarca insan ya göç ettirilecek veya Yahudi ve Slavlara yapıldığı gibi ortadan kaldırılacaktı. Yeni nizam bütün Avrupa'nın Almanya ve İtalya'nın müşterek hakimiyetine girmelerini ve onların emredecekleri tarzda yaşamayı kabul etmeleri manasına gelmekteydi[657].

Abidin Daver'e göre Almanya bu düzeni ilkönce müttefiki olan İtalya'da uygulayacaktı. "*Almanya bu harpten muzaffer çıkarsa, İtalya'yı kendine tabi bir devlet haline koymaktan…zevk duyacaktır…Almanlar İtalya'nın bütün idaresini ele geçirmek istediklerinden zerre kadar şüphe etmezler. Almanya yeni nizamı ilk önce müttefikine tatbik etmeye çalışacaktır.*[658]" Zekeriya Sertel, Yeni Düzen'in esaretlik anlamına geldiğini ifade etmektedir. "*Hitler bütün Dünya'ya yeni bir düzen vermeye memur olduğuna kanidir. Hitler milletlerden mürekkep bir piramid kurmak hülyasındadır. Bu piramidin alt tabakalarını derece derece diğer milletler teşkil edecek ve tepesinde Alman Milleti bulunacaktır.*[659]"

IV.İtalyan Silahlı Kuvvetlerinin İkinci Dünya Savaşı Dönemindeki Durumu ve Katıldığı Savaşlar

4.1.İtalyan Savunma Sanayii ve Silahlı Kuvvetlerinin Durumu

Mussolini bir Avrupa savaşının artık kaçınılmaz olduğunu görüyor ve bu durumun İtalya'nın dışında kalamayacağı bir genel savaşa sebep olabileceğini de anlıyordu. Almanya'nın bir savaşı başlatmak için gerekli olacak kuvvete ancak 1942-1943 yıllarında erişeceğini farz ve kabul eden

[655] Açıkalın,**a.g.e,**s.1053.
[656] Armaoğlu **a.g.e,**s.357.
[657] Kılıç, **a.g.e,**s.241.
[658] Abidin Daver, **Cumhuriyet**, 10, Aralık, 1940.
[659] Zekeriya Sertel, **Tan**, 24,Kasım,1940.

Mussolini, İtalyan silahlı kuvvetlerini güçlendirmek için elinde yeterli zaman bulunduğunu değerlendiriyordu[660]. 1932 ile 1938 yılları arasındaki dönemde İtalyan silahlı kuvvetlerine harcanan kaynak, İngiltere'nin silahlı kuvvetlerine harcadığının yüzde 37'si, Fransa'nın harcadığının ise yüzde 27'si kadardı. İtalya'nın silahlı kuvvetlerine yaptığı yıllık harcama 1939'da 11.2 milyar liret mertebesine ulaşmıştı[661].

İtalya'nın Habeşistan'ı işgali ve ardından İspanya iç savaşına aktif bir şekilde katılımı, 1935-1937 yıllarında silahlı kuvvetler ve onu destekleyen sistemin cari harcamalarının fazlasıyla artmasına yol açtı. Böylece İtalya'nın kaynakları öncelikle devam eden savaşları sürdürmek için kullanıldı ve savaş sanayi için çok kritik yatırımlar yapılamadı. 1940-1943 yıllarına ait olmak üzere savaşan güçlerin silah üretim rakamları[662] Tablo-5'de gösterilmiştir[663]. Tablo-5'den görüldüğü gibi İtalya'nın silah üretim rakamları savaşan büyük güçler arasında en az olan ülkedir. Diğer yandan İtalya döviz girdisi sağlamak için Romanya'ya tanksavar silahları, başka ülkelere patlayıcı maddeler ve Fransa'ya uçak motoru satışları da yapmaktaydı. 1940 yılında deniz kuvvetlerinin ısrarla karşı koymasına rağmen, döviz girdisi elde edebilmek için İsveç'e iki muhrip ve iki torpidobot satılmıştı[664].

İtalya'da Akdeniz'de Fransız ve İngiliz deniz kuvvetleriyle rekabet edebilmek ve Mussolinin iddiasıyla Akdeniz'in "Mare Nostrum" olduğunu kanıtlamak üzere öncelik deniz kuvvetlerine verilerek hızlı savaş gemileri yapıldı. Mayıs 1940'da İtalyan deniz kuvvetlerinin Cesare ve Cavour adında 2 adet zırhlısı vardı. Vittorio Veneto, Litterio, Doria ve Duilio zırhlıları ise teçhiz ve tadilat safhasındaydılar. İngiliz ve Fransızların ise Akdeniz'de 10 zırhlısı vardı. İtalyan genelkurmayındaki yaygın inanışa göre, İtalyan yarımadası bir uçak gemisiydi ve donanmanın hava desteği İtalyan yarımadasında karada konuşlu hava kuvvetleri tarafından karşılanacaktı. Gerçekte bu kabulün yanlış olduğu savaşın ilerleyen yıllarında, uçak gemisi inşa edilmeyerek donanmanın ana karadan uzak bölgelerde hava desteğinden mahrum kalması ile ortaya çıkacaktı. İtalya'nın denizaltı sayısı savaştan hemen önce 113 idi. Bu sayı Sovyetler Birliği hariç tutulursa Dünya'daki en büyük rakamdı. Fakat bunlar teknolojileri oldukça eski ve demode teknelerdi ayrıca silah sistemleri yetersizdi. İtalyan donanması için İngiltere ile olabilecek bir deniz savaşı dikkate

[660] Farpella, **a.g.e,**s.78.
[661] **A.g.e,**s.94.
[662] Kennedy, **a.g.e,**s.417.
[663] Bkz.,**Tablolar**,Tablo-5.
[664] Farpella, **a.g.e,**s.93.

alınmıyordu sadece genel bir deniz gücü hedeflenmekteydi[665]. İngiltere'nin Akdeniz dışında da önemli bir deniz gücü vardı ve bu deniz araçlarını gerektiğinde Akdeniz'e getirebilecek kapasitesi vardı[666]. İngiltere'nin özellikle Ocak 1941 sonunda tamamlanmak üzere yapım halinde olan çok sayıda savaş gemisi de vardı[667]. Haziran 1940'da Fransa'nın teslim olması sonrasında Fransız donanmasını devre dışı kalmasıyla, Akdeniz'de en azından bir süreliğine de olsa denge İtalya lehine değişti. Ancak İngiltere donanması Akdeniz'de elinde bulundurduğu iki uçak gemisi ile İtalyan donanmasına karşı oldukça büyük avantaj sağlayacak İngilizler Akdeniz'de hakimiyet kuracaktı[668].

İtalyan havacılığı teknik olarak oldukça gelişmişti, üst üste hız ve yükseklik rekorları kırmaktaydı. Habeşistan ve İspanya'da İtalyan havacılığı kendisini gösterme fırsatlarını iyi değerlendirdi. İtalyan havacıları başlarında Mareşal Balbo olduğu halde Savoia-Machetti uçakları ile İtalya'dan çıkarak, Fransa ve İngiltere üzerinden Atlantik okyanusunu aşarak ikmal yapmadan Amerika'ya uçmuşlardı. Duce'nin oğlu Bruno Mussolini Batı Afrika'dan Brezilya'ya uçmuştu. İtalyan havacılığı, bir çok yabancı uzman tarafından Dünya'da en gelişmiş hava gücü olarak kabul edilmeye başlandı[669]. Aslında mevcut İtalyan savaş uçakları Alman, İngiliz ve Fransız uçakları ile kıyaslandığında özellikle vurucu güç ve askeri teknoloji açısından geride kalıyordu. İtalyan hava kuvvetleri Habeş savaşında karşısında bir hava gücü olmadığı için başarılı gibi gözükse de, 1930'ların sonunda çift yüzeyli Fiat CR42 modeli İtalyan uçağı, daha yeni Alman ve ABD tek yüzeyli uçaklarının yanında oldukça zayıf kalıyordu. İtalyan bombardıman uçaklarının ise motorları zayıf ve bombaları son derece etkisizdi[670]. İtalyan uçaklarında hala çözülemeyen telsiz sorunu vardı. İtalyan hava kuvvetlerinin Haziran 1940'da gerçekte yeni nesilden 666 bombardıman ve 435 avcı uçağı olmak üzere toplam 1101 adet modern savaş uçağı vardı. Aynı tarihlerde Akdeniz'de kullanılabilecek durumda Fransa'nın 2060 modern uçağı, İngiltere'nin ise 620 modern uçağı vardı[671].

Paul Kennedy, savaşta bir sanayinin durumunu en iyi yansıtan verilerin uçak üretim miktarları olduğundan hareketle büyük güçlerin uçak üretimlerini kıyaslayan tablo'da İtalya'nın 1940 yılında 1.800 uçak üretmesine karşılık, İngiltere'in 15.049, Almanya'nın 10.247, Sovyetler

[665] **A.g.e,**s.79-81 ve 97.
[666] **Ulus**, 2 Mayıs 1940.
[667] Winston Churchill, **2. Dünya Savaşı Anıları, Tek Başımıza Mücadele, 1940,**Örgün yayınevi,İstanbul, 2005, s.156.
[668] Bkz.**Tablolar**,Tablo-6.
[669] Charles Grey, "İtalya'nın Bugünkü Hava Kuvvetlerine Bir Bakış",**Tan**, 3 Haziran 1940.
[670] Kennedy, **a.g.e,**s.346.
[671] Farpella, **a.g.e,**s.97-98.

Birliğinin 10.565 adet uçak ürettiğini belirtmekte ve İtalyan sanayiinin diğer büyük güçlere kıyasla zayıf durumunu ortaya koymaktadır[672]. Mussolini'nin savaşın 1943'den önce çıkmayacağı varsayımı nedeniyle, savaş patladığında uçak istihsal programı ihtiyaçları karşılayacak durumda değildi. Bunun en önemli nedeni ise ulaşılacak askeri hedefleri tespit edecek bir askeri planın olmayışı idi[673].

Genelde Alplerde Fransa'ya karşı yapılacak bir kara savaşı öngörmekte olan İtalyan kara kuvvetlerinde zırhlı birliklerin savaşta alacağı rol konusunda yeterli bilgi ve öngörü yoktu. 1938 yılında kurulmuş olan 2 zırhlı tümenle birlikte toplam üç zırhlı tümeni olan İtalyan kara kuvvetlerinin ana muharebe silahı olarak kullandığı, iki makineli tüfeği olan ve topla teçhiz edilmemiş olan ve "pudra kutusu" diye alaya alınan 3.5 tonluk Fiat L3'ler diğer büyük ülkelerin tankları karşısında yetersizdi. Aynı dönemde 20 tonluk Fransız ve Alman tankları daha güçlü toplara sahipti. Daha sonra yapımına 1943'de geçilebilen ve 37mm topla teçhiz edilen 15 tonluk M-39 orta tankları da yeterli olmadı. İtalya'nın motorlu araçları da başlıca muharebe sahası olacak Libya'nın çöl koşullarında savaşmaya uygun değildi. İtalya'nın propaganda olarak dünyaya yaydıkları kara kuvvetlerinin gücü olarak 145 adet tümenlerinin olduğu da gerçekten oldukça uzaktı. Toplam 73 adet tümenden 19 tanesi tam mevcutlu ve yeterliydi. Kötü teçhizata sahip ve motorize olmayan bu birliklerin asker mevcutları da yanıltıcıydı. Yeniden teşkilatlanma ile tümenlerdeki alay sayıları üçten ikiye azaltılarak daha az mevcutlu olan daha çok tümen sayısına ulaşıldı fakat bu gerçek bir güç artışı değildi[674]. Piyade silahları ve topçu bataryaları diğer ülkelere göre oldukça gerideydi. Bir İtalyan piyade tümenindeki tüfek sayısı Fransız tümenlerinin dörtte biri, Alman tümenlerinin ise dokuzda biri idi[675]. Mussolini ayrıca "squadristi-kara gömlekliler" adı verilen, Habeşistan ve İspanya iç savaşlarına da katılan paramiliter güçleri de hesaba katarak "*sekiz milyon süngü*"ye ulaşabileceğini değerlendirmekteydi. Bütün bunlar 2.Roma imparatorluğunun kurulması için kendisi açısından olumlu işaretlerdi[676].

İtalya'nın iki savaş arası dönemde yaptığı silah harcamalarının da yanlış olduğu giderek ortaya çıkmaya başlamıştı. Bu dönemde faşist yönetim, 1930'larda silahlı kuvvetlerin silahlandırılmasında aceleciliğinin ve bunun arkasından gelen eskimişliğin kurbanı olmuştur. Bu

[672] Kennedy, **a.g.e,**s.415.
[673] Farpella, **a.g.e,**s.83.
[674] Kennedy, **a.g.e,**s.348.
[675] Farpella, **a.g.e,**s.91-97.
[676] Kennedy, **a.g.e,**s.343-344.

durumun açıklaması da şudur: 1935'lerden itibaren bilim ve teknoloji askeri sistemlere yoğun bir şekilde uygulanmaya başlamıştı. Bu uygulamayla tüm kuvvetlerdeki silah sistemlerinde çok önemli teknolojik değişimler meydana gelmekteydi. Örneğin avcı uçakları, manevra yeteneği olan fakat hafif silahlarla donatılmış bez kaplı ve yaklaşık 200 mil/saat hız yapabilen uçaklar olmaktan çıkmış, çok sayıda ağır makineli tüfek ve topla yüklü, pilot mahalli ve yakıt tankları zırhlı olan, tek yüzeyli, duraliminyum uçaklara dönüşüyordu. Daha güçlü motorlara sahip bu uçaklar saatte 400 mil hız yapabiliyorlardı. İtalyan hava kuvvetleri sayısal olarak fazla ve şöhretli olsa da, değişen teknolojiye uyum sağlamak için gerekli ekonomik kaynaklara sahip değildi. Bu sebeple bu değişime ayak uyduramıyordu. Yeni silahlar hem daha karmaşık ve hem daha pahalı idi ve eğitilmiş insan kaynağına çok daha fazla ihtiyaç duymaktaydı. En önemli konu ise aşırıya varan yeni silahlanma çabalarına karşı devletlerin bütçelerinin gerek kendi kaynaklarından ve gerekse sömürgelerinden ne şekilde karşılanabileceği sorusunun cevabında gizli idi[677].

1939 yılından itibaren uluslar arası durumun ağırlaşmasıyla İtalyan silahlı kuvvetlerinin yeteri kadar güçlendirilmemiş olduğunun farkına varan Mussolini, bu açığı kapatmak için tedbirler araştırmaya başladı. Fakat yıllarca ihmal edilmiş savunma sanayi ve silahlı kuvvetlerin güçlendirilmesi gibi bir konunun kısa bir zamanda çözümlenmesinin mümkün olmadığı kısa sürede anlaşıldı[678]. Kont Ciano hatıratında; 29 Nisan 1939 tarihi itibarıyla İtalyan ordusunun gerçek durumu hakkında açık bir bilgisinin olmadığını, orduya ilişkin işittiği rivayetlerin oldukça kötü olduğundan bahsetmekte, bu durumdan haberdar edilen Duce'nin ise oldukça üzgün olduğundan söz etmektedir[679].

İtalyan Kara kuvvetlerinde, Alman askeri ataşelerini de hayrete düşürecek kadar, genel bir yetersizlik ve inisiyatif kullanamama durumu vardı. Yetersiz eğitimli ve aşırı ihtiyatlı kıdemli subaylar tarafından yönetilen İtalyan ordusunun, büyük bir gücün ordusu karşısında başarılı olma şansı yoktu. Donanma, cep denizaltıları dışında benzer bir durumdaydı. Hava kuvvetlerinin subay ve mürettebatının eğitim seviyesi daha yüksek olmakla birlikte, kullandıkları uçaklar demode ve bombaları etkisizdi. Tüm kuvvetlerin eşgüdümünü sağlayacak bir genelkurmay başkanlığı ise yoktu[680].

---

[677] **A.g.e,** s.345-347.
[678] Farpella, **a.g.e,**s.101.
[679] Ciano,**a.g.e,** s.28.
[680] Kennedy, **a.g.e,**s.349.

Mussolini ve bu karargâhın çok az subaydan meydana gelmesini savunan Badoglio'nun kafalarındaki Genelkurmay başkanlığı modern harbin en önemli konusu olan müşterek kuvvetlerin eşgüdüm halinde yürüteceği harekâtın komuta ve kontrolünü sağlayacak yeteneklerden tamamen yoksundu. Kral ise formalite olarak Silahlı Kuvvetler Başkomutanlığından vazgeçmeyerek, Duce ve Genelkurmay başkanına devam eden harekâtı yapan kuvvetlerin Başkomutanlığını veriyordu. Daha sonra çıkarılan bir kararname ile tüm sorumluluk Duce'ye verildi ancak bu da çözüm getirmedi. Kuvvet komutanları genelkurmay başkanının haberi olmadan Mussolini ile temasta bulunabiliyorlardı. Sonuç olarak Farpella'nın deyimiyle; "…*bundan daha fena bir Başkomutanlık teşkilatı tasavvur etmek mümkün değildi…*[681]" Diğer yandan, muhtemel harp sahalarına ilişkin yapılmış detaylı bir planlama da söz konusu değildi[682].

4.2.İtalya'nın Fransız Alplerindeki Muharebeleri

İtalya, 10 Haziran'da İngiltere ve Fransa'ya savaş ilan ettiğinde Kuzey İtalya'da Fransız Alpleri karşısındaki kuvvetleri savunma durumunda bulunmaktaydı. O günlerde Alplerdeki İtalyan dağ birlikleri karşılaştıkları Fransız birliklerine ateş açmayarak sadece uzaklaşmalarını işaret ediyorlardı. 11 Haziran'da Güney Fransa'daki üslerde konuşlu bulunan İngiliz hava kuvvetlerine mensup uçaklar, Torino ve Piemonte'deki bazı hedefleri bombardıman ettiler. Bu saldırılardan sonra İtalyan hava kuvvetleri de Fransa'da bazı hedeflere karşı hava saldırılarında bulundu. 14 Haziran'da Fransız donanmasına mensup savaş gemileri, Genova ve Savona sanayi bölgelerini bombaladı[683]. İtalyanlar 14 Haziran'dan itibaren Alplerden Fransa topraklarında harekât başlatmalarına rağmen bir gelişme gösteremediler. Bu arada savaşı kaybeden Fransızlar, 16/17 Haziran gecesi İspanya aracılığı ile İtalya ve Almanya'ya mütareke teklifinde bulunmuşlardı[684].

Kont Ciano, 18 Haziran'da Hitler ile mütareke koşullarını görüşmek üzere Münih'e giden Mussolini'nin tüm Fransa'yı işgal etmek arzusunda olduğunu ve Fransız donanmasını İtalya'ya teslim edilmesini istediğini ifade etmektedir[685]. 18 Haziran'da Münih'teki görüşme esnasında Mussolini'nin Hitler'e sıraladığı isteklerinin arasında Korsika, Tunus ve Cibuti'nin İtalya'ya bırakılması da vardı. Emilio Farpella, bu planların Hitler tarafından kabul edilmiş olduğunu, sadece Fransız donanması ve hava kuvvetlerinin İtalya'ya teslim edilmesi fikrine Hitler'in karşı çıktığını

[681] Farpella, **a.g.e,**s.114.
[682] **A.g.e,**s.150.
[683] Farpella, **a.g.e,**s.155.
[684] Öndeş, **a.g.e,**s.193-194.
[685] Ciano**,a.g.e,**.s.83.

ifade etmektedir[686]. Bu görüşmede Hitler'in, İtalya'nın isteklerinin mütarekede ileri sürülmemesini ve ayrı mütareke yapılmasını Mussolini'ye kabul ettirmiş olduğu sonraki gelişmelerden anlaşılmaktadır[687].

Mussolini, Münih görüşmesinden döner dönmez İtalyan birliklerine, genelkurmay başkanı Badoglio'nun karşı çıkmasına rağmen, Alp cephesinde taarruzlara başlayarak Fransız topraklarında gidebildikleri kadar derine gitme talimatı verdi. Bu tercihinin altında Hitler'e bir misli mukabele yapmak isteği de vardı[688]. İtalyan birlikleri çetin arazi ve atmosferik koşullarında zorlaştırdığı koşullarda oldukça fazla kayıplar da vermelerine rağmen, Mussolini'nin istediği baş döndürücü başarıyı elde edemediler[689]. Bu dönemde Alman panzer birlikleri Fransa içinde oldukça hızlı bir şekilde harekât yaparak 21 Haziran'da Lyon'a kadar gelmişler ve Fransız Alplerine yaklaşmışlardı[690]. İtalyanlar, Almanların Fransız Alplerine geriden baskı yaparak Fransız kuvvetlerinin geri çekilmesini çabuklaştıracağı beklentisi içindeydiler ancak bu gerçekleşmeyecekti[691]. Sonuç olarak İtalyanlar 32 tümenle saldırdıkları Alp mevzilerinde, müstahkem mevkilerde konuşlanmış 6 tümen gücündeki Fransız kuvvetlerine karşı beklenen başarıyı elde edemeyerek ve çok az arazi kazanarak durduruldular. Bu dönemde İtalyan birliklerinin uğradığı başarısızlıklar Mussolini üzerinde oldukça olumsuz etkiler meydana getirmekte, bu başarısızlıkları İtalyan milletine atfederek şöyle ifade etmekteydi: "*Michelangelo'nun heykel yapmak için mermere ihtiyacı vardı. Elinde yalnız çamur olsaydı tabii o da saksıdan başka bir şey yapamazdı"*[692].

İtalya ile Fransa arasında 24 Haziran 1940'da imzalanan mütareke ile 46 gün süren Fransa muharebeleri sona ermiş oldu. Fransa milli matem içindeydi[693]. Mütarekeye göre; Fransa-İtalya sınırı ile Tunus, Cezayir ve Fransız Somalisi'nde bazı bölgeler askerden arındırılacaktı. İtalya Cibuti limanını ve Cibuti-Addisababa demiryolunu kullanacaktı[694]. İtalya bakımından ise Avrupa'daki savaşın başlamasıyla bitmesi bir olmuştu ve İtalya galip tarafta yer almasına rağmen kamuoyunun beklentileri doğrultusunda bir kazanç elde edememişti[695]. Mussolini; Alplerde İtalyan

[686] Farpella, **a.g.e,**s.161.
[687] Gürün, **a.g.e,**s.74.
[688] Farpella,**a.g.e,**s.162.
[689] **A.g.e,**s.166.
[690] **Ulus**, 21 Haziran 1940.
[691] Farpella, **a.g.e,**s.159.
[692] Ciano**,a.g.e,**s.85.
[693] **Ulus**, 25 Haziran 1940.
[694] **Ulus**, 27 Haziran 1940.
[695] **Cumhuriyet**, 25 Haziran 1940.

ordusunun başarılı olmaması, Almanların ayrı mütareke yapmaları ve Hitler'in Fransa ile ilgili başka planlarının olması gibi sebeplerle Fransa ile başlangıçta belirlediği şartlarda müzakereyi yürütme cesaretini gösterememiş ve çok daha azıyla yetinmek zorunda kalmıştı[696].

Kont Ciano hatıralarında İtalyan halkının Fransız topraklarının işgal edileceğini beklemekte iken yapılan mütareke ile bundan vazgeçilmesi karşısında büyük bir hayal kırıklığı meydana geleceğini belirtmektedir[697].

4.3.İtalya'nın Doğu Afrika Savaşları

Etiyopya genel valisi komutasında yarısı yerli birliklerden meydana gelen yaklaşık 200.000 kişilik bir kuvveti olan İtalyanlar, 3 Ağustos 1940'da İngiliz Somalisi'ni işgal etmek üzere harekete geçtiler. İtalyan birlikleri karşısında İngiliz kuvvetleri geri çekilerek Kenya'ya intikal ettiler. Bu savaş İtalyanların İngilizler karşısında tarihte kazandıkları tek zafer oldu[698].

18 Şubat 1941'de Kenya'dan harekete geçen İngiliz kuvvetleri, İtalyan Somalisinden sonra Etiyopya başkenti Addis Ababa'yı 6 Nisan 1941'de ele geçirdiler. Haile Selasiye 5 Mayıs 1941'de başkente dönerek yeniden tahtına oturdu[699]. Sudan'daki İngiliz birlikleri ise Eritre üzerinden harekete geçerek 8 Nisan 1941'de önemli liman şehri Massava'yı aldılar[700]. Eritre'den güneye çekilmiş olan İtalyan birlikleri de 19 Mayıs 1941'de teslim olmak zorunda kaldı. Netice olarak, Doğu Afrika muharebelerinde toplam 230.000 esir veren İtalyanlar savaşı ve buradaki sömürge topraklarını kaybettiler[701]. Böylece Mussolini'nin kısa ömürlü Afrika imparatorluğu macerası Mayıs 1941'de tamamen sona ermiş oluyordu.

4.4.İtalya'nın Kuzey Afrika Savaşları

Kuzey Afrika savaşları 2. Dünya savaşının kaderini belirleyen en önemli muharebeler zincirinden birisini belki de en önemlisini teşkil etmektedir. Mümtaz Faik Fenik, Akdeniz'i okyanusları en kısa yoldan bir birine bağlayan bir yol olarak değerlendirmekte; Cebelitarık, Süveyş ve Türk boğazları olmak üzere üç ağzı olan bir mideye benzetmektedir. İtalya daima Akdeniz'de imtiyazlı bir mevkiye sahip olmaktan ziyade onun tamamına sahip olmayı düşündüğünden, "*Mare*

---

[696] Farpella, **a.g.e,**s.171.
[697] Ciano**,a.g.e,**s.86.
[698] Gürün, **Savaşan Dünya ve Türkiye, C.III**,…s.188.
[699] **Yeni Sabah**, 6 Mayıs 1941.
[700] **Yeni Sabah**,10 Nisan 1941.
[701] Gücüyener, **a.g.e,**s.96.

Nostrum-Bizim Deniz" diye adlandırdıkları Akdeniz'in sahillerini genişleme alanları olarak görmekteydi[702]. İtalya, büyük hedeflerine rağmen, 7 Nisan 1939'da Arnavutluk'u da işgal etmesine karşılık ne Akdeniz'de ne de Adriyatik denizinde mutlak hakimiyet kuramamıştı[703].

Fransa'nın çok hızlı bir şekilde yıkılarak savaş dışı kalmasıyla tahminleri tutmayan İtalyan genelkurmayı ve Mussolini, bu sefer, oldukça iyimser bir tahminle, savaşın çok geçmeden sonuçlanacağını, barış yapılırken ellerinin boş kalmaması için İtalya'nın başarılara ihtiyacı olduğunu ve Almanlar İngiltere'yi işgale başladıklarında Kuzey Afrika'da Mısır'a karşı, Süveyş kanalını hedef alan bir taarruz harekâtının yapılmasının gerekli olduğunu değerlendiriyorlardı[704]. Böylece İtalya açısından savaş kıta savaşı niteliğinden çıkıp, Akdeniz havzasında yapılacak bir savaş halini almıştı[705]. İtalyanlar, Eritre'deki ordularını da kuzey batı yönünde hareket ettirmek suretiyle Nil vadisinden Mısır'a çıkararak İngilizleri Mısır'da çift yönden sıkıştırmayı planlamışlardı[706]. Diğer yandan Almanlar da İtalyanları Akdeniz havzasında harekât yapmalarını teşvik etmekteydiler. Alman başkomutanı Keitel, Mussolini'ye "*Kahire'yi ele geçirmenin Londra'yı işgal etmekten daha önemli olduğunu"* söylüyordu[707].

Libya valisi Mareşal Balbo; Mısır'a doğru taarruz yapması istenen yaya piyade ağırlıklı İtalyan birliklerinin sayıca üstün olmasına rağmen, karşılarında mekanize ve zırhlı araçlara sahip İngiliz birliklerinin bulunduğunu belirterek, 20 Haziran 1940'da durumu meşhur cümlesi ile özetliyordu**:** *"…Bu suretle mücadele, demire karşı et mücadelesi halini almıştır.[708]"*

Balbo'nun ölümü üzerine yerine tayin edilen Mareşal Graziani, kuvvetlerinin hazır olmadığını ve hazırlanmak için zamana ihtiyacı olduğunu düşünmekteydi[709]. Ciano hatıratında 5 Ağustos tarihinde yazdığı notta, Mussolini'nin bu durumdan hiç memnun olmadığını, hele Hitler İngiltere'ye bir saldırı başlatırsa Mussolini'nin kıskançlığı yüzünden hastalanacağını belirtmektedir[710]. Sonunda Mussolini'nin, Graziani'ye, taarruza başlamazsa görevden alınacağını ve yerine "*mareşallık asasına kavuşmaya can atan bir general*" getirileceğini söylemesi üzerine,

---

[702] **Ulus**, 2 Mayıs 1940.
[703] Mümtaz Faik Fenik, **1939 Harbi, Türkiye-İngiltere İttifakı ve Büyük Britanya İmparatorluğu**, İstanbul, 1941, s.56-57.
[704] Farpella, **a.g.e,**s.193.
[705] **A.g.e,**s.187.
[706] Fenik, **a.g.e,**s.63-64.
[707] Ciano**,a.g.e,**s.92.
[708] Farpella, **a.g.e,**s.192.
[709] Raymond Cartier,(Yay.Safa Kılıçoğlu, Çev.Kaynak Kitaplar),**2.Dünya Savaşı, C.I**,Meydan Gazetecilik ve Neşriyat Ltd.Şti.,İstanbul,1975,s.179.
[710] Ciano**,a.g.e,**s.90-92.

Graziani aldığı emre itaat ederek ileri harekâta başlamak zorunda kaldı[711]. İtalyanlar çoğunluğu yaya olan 6 tümenlik bir kuvvetle 12 Eylül'den itibaren çok temkinli bir şekilde Mısır sınırını geçerek İskenderiye'ye doğru ilerlemeye başladılar ancak 75 km. sonra Sidi Barani'de durdular[712]. Mussolini İtalyan ordusunun Kuzey Afrika'da ilerlemesinden memnun bir şekilde, Eylül sonunda bu hareketi "300 yıl gecikmiş bir zafer" olarak değerlendirmekteydi[713].

4 Ekim 1940'da Brenner'de Hitler ile buluşan Mussolini, kısa bir zaman sonra Kuzey Afrika'daki savaşın ikinci safhasını başlatacaklarını ifade ederek, bu harekâtın İtalyanları Nil deltasına götüreceğini, daha sonra başlatılacak üçüncü safha savaş ile İskenderiye'nin ele geçirileceğini son derece iyimser bir havada Hitler'e anlatıyordu. Mussolini'ye göre Almanya ve İtalya "*paralel savaş*" yapmalı; kuzeyde Almanya, Akdeniz'de ise İtalya İngiltere'ye karşı savaşmalıydı. Bu prensipte çakılı kalmak gerçekten de "*meş'um*" bir hata olacaktı[714].

11 Kasım 1940'da, İtalyan hava kuvvetleri İngiltere'yi bombardıman ederken, Akdeniz'de İngiliz Illustrious uçak gemisinden kalkan uçakların Taranto deniz üssünü bombalaması neticesinde İtalyan donanmasının belkemiği Cavour zırhlısı batmış, Littorio ve Duilio zırhlıları ağır hasar almıştı. Böylece İtalyan donanması çok ağır bir darbe yemiş oldu. "*Taranto gecesi*" Akdeniz hakimiyetinin İngilizlerde olduğunu gösteren kesin bir işaret idi[715]. Kont Ciano 12 Kasım 1940 tarihindeki notlarında, Taranto baskını sonucunda ortaya çıkan durumun ciddiyetinin Duçe tarafından tam olarak algılanamadığını belirtmektedir[716]. Winston Churchill anılarında, İtalyan hava kuvvetlerini kendi topraklarını korumak yerine İngiltere'ye saldırmalarının pahalıya mal olduğunu ifade etmektedir[717].

Kuzey Afrika cephesinde haftalar geçip de İtalyanların ileri bir hareket yapmadığını gören İngiliz motorize ve zırhlı birlikleri, İtalyan hatları arasındaki büyük boşluklardan geçerek İtalyan birliklerine arka cephelerinden taarruz ederek paniğe neden oldular ve kolay bir şekilde başarıya ulaştılar. İtalyanlar tam anlamıyla gafil avlanmışlardı[718]. Bu taarruz hayret verici bir etkiyle gelişecek ve bütün İtalyan ordusunu tahrip edilmesiyle sonuçlandığı gibi Kuzey Afrika'daki İtalyan hükümdarlığını da tehlikeye sokacaktı. Graziani'nin 10.İtalyan ordusu tamamen savaş dışı kalmış

[711] Churchill, **a.g.e,**s.227.
[712] Öndeş, **a.g.e,**s.197.
[713] Farpella, **a.g.e,**s.229.
[714] **A.g.e,**s.231-235.
[715] **Akşam**, 14 Kasım 1940.
[716] Ciano**,a.g.e,**s.101.
[717] Churchill, **a.g.e,**s.338.
[718] Liddel Hart,(Çev.Kerim Bağrıaçık),**2.Dünya Savaşı Tarihi,C.I,** 4.Baskı,YKY yay.,İstanbul,2002,s.121.

ve yaklaşık 150.000 esir vermişlerdi[719].11 Aralık'ta Mareşal Graziani tarafından gönderilen raporda, 4 İtalyan tümeninin yok edilmiş olduğu bildirilmekteydi[720]. Mussolini ise Graziani'nin acı sitemleri karşısında şöyle söylüyordu: "*İşte, bir adam ki kendisine kızmama olanak yoktur, çünkü onu adamdan saymıyorum.*[721]" 25 Aralık'ta Avrupa Almanya(Weichnacht), İtalya (Natale), Fransa (Noel), İngiltere(Christmas) kutlarken, Mussolini son derece üzgündür. Ciano'ya; o yıl oldukça soğuk ve yağışlı geçen kışın daha da sert olmasını "*onu hezimete uğratan bu aşağılık İtalyan ırkının, bu korkak milletin donarak ölmesini dilediğini*" söylüyordu[722].

İngiliz birlikleri, Şubat 1941 itibarıyla 36 günde 900 km. yol almışlardı. İtalyan esirleri başlarında generalleri ile birlikte Mısır'a getirerek halka gösteri yapan İngilizler, İtalya'nın Mısır'daki prestijini yok etmişlerdi[723]. Beda Fomm muharebesinde İngilizlerin 3.000 kişilik birliğine 20.000 İtalyan askerinin teslim olması Kuzey Afrika muharebelerinde yaşanan trajik bir olaydı[724]. Murat Belge, *"İtalya'nın Afrika sahralarında kepaze olan tank birlikleri de biraz fazlaca Duçe'lerine benziyorlardı. Onlar da operet değilse de resmi geçit tankıydı."* diyerek İtalya'nın tank birliklerinin durumunu biraz da müstehzi bir şekilde tanımlamaktadır[725].

İtalyanların hızlı bir şekilde yenilgiye uğraması üzerine Hitler, Kuzey Afrika'ya General Rommel komutasında zırhlı ve mekanize birlikler göndermeye karar verdi[726]. Rommel 24 Mart 1941'de elindeki mevcut Alman-İtalyan birliklerini, yaptırttığı maket tanklarla da destekleyerek cepheye sürdü. İtalyan askerleri de Rommel'le birlikte büyük bir hevesle savaşmaktaydılar. Afrikakorps ve İtalyan Seyyar kolordusu, kaybedilen toprakları 11 günde geri aldı ve 600 km. batıya ilerleyerek Sollum'a ulaştı ancak burada takviye kuvvetleri ve lojistik ikmal için beklemek zorunda kaldı[727].

18 Kasım 1941'de büyük bir taarruz başlatan İngilizler hızla ilerleyerek kaybedilen toprakları tekrar geri almayı başardılar. Emilio Farpella, İtalyanların Kuzey Afrika kıdemli

[719] İbrahim Artuç, **İkinci Dünya Savaşı,C.I**,Kastaş Yayınevi, İstanbul,1999,s.164.
[720] Ciano**,a.g.e,**s.104.
[721] Churchill, **a.g.e,**s.448.
[722] Cartier, **a.g.e,**s.191.
[723] Fenik, **a.g.e,**s.73.
[724] Hart, **a.g.e,**s.125.
[725] Murat Belge, **Militarist Modernleşme**,2. Baskı, İletişim yay.,İstanbul,2012,s.368.
[726] Cartier, **a.g.e,** s.199.
[727] Parker, **a.g.e,**s.111.

komutanının, Rommel ve İtalyan kuvvetleri üzerinde harekât serbestisine sahip olmamasının yenilgiye sebep olduğunu ifade etmektedir[728].

İkmal sisteminin düzelmesiyle takviyeler alan Afrikakorps ve İtalyan Seyyar kolordusu, Ocak 1942'de çıktığı Trablusgarp'tan toplam 917 km. doğuya doğru ilerleyerek 1 Temmuz 1942'de Mısır sınırları içindeki İngilizlerin son savunma hattı olan ve Kahire'nin 100 km. batısında kurulmuş olan El-Alameyn'e vardı. Mihver güçlerinin bütün stokları tükenmiş ve ikmal sistemi tamamen çökmüştü. Raymond Cartier, düşmandan ele geçirilen malzemelerle ikmalini sağlayan, İngiliz sigarası içen, Amerikan konservesi yiyen, ABD malı kamyon ve cip hatta silahlar ve tank kullanmak zorunda kalan Alman-İtalyan ordusunun giderek anglo-saksonlaşmakta olduğunu belirtmektedir[729]. Bu başarılarından dolayı henüz 50 yaşındayken Rommel'i mareşal rütbesine yükselten Hitler, mareşallık asasının yolda olduğunu bildirince Rommel'in şöyle söylediği bilinmektedir: "*Asa yerine bir tümen gönderseydi, daha makbule geçerdi.*[730]"

Mısır'ın düşmesine kesin gözüyle bakan ve Kahire'ye muzaffer bir Sezar olarak girmeyi düşleyen Mussolini, Kahire'ye girerken bineceği kır atını da özel uçağına yükleterek, 29 Haziran'da Tobruk'a hareket etti. İngilizlerin direncini kıramayan Mihver ordusu El-Alameyn'den ileri geçemeyince, İtalya'ya dönmek zorunda kaldı[731]. Kont Ciano, İtalyan halkının, Mısır hakkındaki tatlı rüyanın sona erdiğine kanaat getirdiğini, ancak Mussolini'nin hala Süveyş kanalını ele geçirmek konusunda iyimser olduğunu, hatta bunun için Libya'dan geri dönen Mussolini'nin şahsi eşyalarını bile geri getirmediğini ifade etmektedir[732].

ABD'nin silah yardımlarıyla oldukça güçlenen Montgomery komutasındaki İngiliz 8. Ordusu, 23 Ekim 1942 gecesi El-Alameyn'de taarruza başladı. Sherman ve Grant tankları dengeyi kalite açısından da Müttefiklere çevirmişti. El-Alameyn muharebeleri Mihver için Kuzey Afrika'da sonun başlangıcını oluşturacak ve bundan sonra zafer ibresi Müttefiklerden yana dönecektir[733]. 5 Kasım 1942 tarihli resmi İtalyan tebliğinde İtalyan-Alman birliklerinin ağır kayıplar vererek batıya doğru çekildiklerini belirtmektedir[734]. Mihver ordusunun bu hareketi sonuçta Tunus'ta nihayete erecek olan toplam 2414 km.'lik bir çekiliş olacaktı. Kazanılan El-Alameyn zaferi, İngiltere'de

[728] Farpella, **a.g.e,** s.366.
[729] Cartier, **a.g.e**, s.392.
[730] Artuç, **a.g.e,**s.296.
[731] Cartier, **a.g.e,** s.392.
[732] Ciano**,a.g.e,** s.155-156.
[733] Artuç, **a.g.e,**s.298
[734] **Ayın Tarihi**, Kasım 1942, Sayı.108, s.109.

1940'dan beri kullanılmayan ve ancak istilanın başladığını haber verecek olan kilise çanlarının var güçleriyle çalınması suretiyle kutlamaya başlanacaktır[735]. Kasım 1942 tarihinin tüm Mihver güçleri için, geriye doğru gidişin başlangıç tarihi olarak değerlendirilmesi mümkündür ancak bu durumun "*Sonun başlangıcı değil, başlangıcın sonu*" olarak değerlendirilmesi daha gerçekçi olacaktır[736].

Şevket Bilgin, Cezayir ve Fas'dan yapılan çıkarmayla Tunus'a doğru ilerlemekte olan ve Cezayir'deki Vichy kuvvetlerinin de desteğini alan Müttefik güçlerinin Kuzey Afrika'daki Mihver güçlerininin gerisini de tehdit etmekte olmaları nedeniyle meydana gelecek kıskaç tehditinden kurtulmasının pek mümkün olamayacağını ve sonuçta Mihver güçlerinin Afrika'ya veda etmek zorunda kalacaklarını ifade etmektedir[737].

7 Nisan'da Salzburg'da bir araya gelen Mussolini ve Hitler Tunus'u ne pahasına olursa olsun elde tutmak kararı verirlerken, Mussolini, Hitler'e şöyle söylemektedir: "*İngilizlerle Amerikalıların Afrika çıkarması bizim için çok mutlu bir gelişme sayılır, bize hiç hayal etmediğimiz zafer ufukları açmış oldular.[738]"* Tunus'taki Mihver kuvvetleri 13 Mayıs 1943'de başlarında General Messe ve General Von Arnim de dahil olmak üzere Müttefiklere teslim oldular. Teslim olanların sayısı, aralarında 10 İtalyan ve 16 Alman generali dahil olmak üzere toplam 252.000 kişi idi. Böylece Afrika savaşları tamamen bitmiş oldu[739].

4.5.İtalya'nın Yunanistan'a Saldırısı

5 Temmuz 1940'da Hitler ile görüşmek üzere Viyana'ya hareket eden Ciano'ya Mussolini tarafından verilen talimatta; Yunanistan'a ait İyon denizindeki adaların işgali, Yugoslavya'nın parçalanması ve İngiltere harekatına İtalyan kuvvetlerinin de katılması projelerine ilişkin Hitler'in razı edilmesi bulunmakta olmasına rağmen, 7 Temmuz'da Ciano-Hitler görüşmesinde bu tekliflerin hepsi Hitler tarafından reddedilecek ve İtalya'nın Akdeniz'de harekat yapmasının önemi belirtilecekti[740]. 17 Ağustos 1940'da Ribbentrop, Berlin'deki İtalyan sefiri Alfieri'ye ; Yunanistan'a yapılacak bir harekatın Almanya tarafından iyi karşılanmayacağının bilinmesini ve bütün kuvvetlerin İngilizlere karşı kullanılması gerektiğini bildirdi[741]. Mussolini 22 Ağustos'ta

[735] Raymond Cartier,,(Yay.Safa Kılıçoğlu, Çev.Kaynak Kitaplar),**2.Dünya Savaşı, C.II**,Meydan Gazetecilik ve Neşriyat Ltd.Şti.,İstanbul,1975,**a.g.e,**s.32.
[736] Necmeddin Sadak, **Akşam**, 18 Kasım 1942.
[737] Şevket Bilgin, **Yeni Asır**, 17 Kasım 1942.
[738] Cartier, **a.g.e,**s.85.
[739] Gürün, **a.g.e,**s.204.
[740] Ciano**,a.g.e,**s.89.
[741] Farpella,**a.g.e,**s.240.

Yunanistan taarruzunu ertelemek zorunda kaldı. Ciano hatıralarında "…*Tabiî Almanların bu görüşünü kabul ettik..."* diye yazmış ancak bir taraftan da hazırlıkların devam ettiğini belirtmektedir[742].

Romanya petrollerine şiddetle ihtiyaç duyan Almanlar, İtalya'ya haber vermeden 7 Ekim 1940'da Romanya'ya askeri birlikler sevk ettiler ve işgale başladılar[743]. Ciano hatıralarında; 12 Ekim 1940 tarihinde yazdığı notlarda, Almanya'nın Romanya'yı işgali karşısında Mussolini'nin Hitler'e oldukça sinirlenerek şöyle söylediğini belirtmiş: "*Hitler beni daima habersizce girişilmiş işler karşısında bulunduruyor. Bu sefer ben de kendisine aynı oyunu yapacağım. Yunanistan'ı işgal ettiğimi gazetelerden öğrenecek. Böylece denge sağlanmış olur"*[744].

Yunanistan'a yapılacak harekâta ilişkin olarak 15 Ekim 1941'de Venedik sarayında yapılan karar toplantısında; Badoglio ve Roatta'dan başka Ciano, Arnavutluk'taki İtalyan kuvvetleri komutanı Gen.Visconti Prasca ve Arnavutluk Kral naibi Jacomini çağrılmıştı ancak toplantıda hava ve deniz kuvvetleri komutanları yoktu. Bu toplantıda Mussolini, Yunanistan'a karşı yapılacak harekâta başlama kararını verdiğini açıkladı[745]. Toplantı esnasında Prasca, harekatın kolay gerçekleşeceğinden ve "*birkaç günde baş döndürücü bir zafer*" sağlayacak bir etkiden bahsetmekteydi.[746]. İtalyan kurmaylarının ayakları yere basmıyor, hayal dünyasında planlamalar yapıyorlar ve binlerce insanı ölüme gönderiyorlardı[747]. Ciano ise hatıralarında; kendisinin de bu harekât için vaktin çok elverişli olduğunu düşündüğünü, buna sebep olarak da Yunanistan'ın çok yalnız olduğunu, Yugoslavya ve Türkiye'nin herhangi bir müdahalede bulunmayacağından emin olduğunu ifade etmektedir[748].

28 Ekim'de Floransa'da Hitler ile bir araya gelen Mussolini, "*Führer*", diyordu, "…*ilerliyoruz. Birliklerim sabahın altısından itibaren Yunanistan'a girmeye başladı*"[749]. Hitler Mussolini'yi Yunanistan'a karşı başlattığı hareketten vazgeçirmek için Floransa'ya gelmiş, fakat 12 saat geç kalmıştı[750].

---

[742] Ciano**,a.g.e,**s.91.
[743] Artuç, **a.g.e,**s.142.
[744] Ciano**,a.g.e,**s.98.
[745] Öndeş, **a.g.e,**s.217.
[746] Farpella, **a.g.e,**s.257.
[747] Dinç, **a.g.e,**s.85.
[748] Ciano**,a.g.e,**s.98-99.
[749] Raymond Cartier, **2.Dünya Savaşı Tarihi,C.I,**….s.187.
[750] Farpella,**a.g.e,**s.265.

İtalya, 28 Ekim 1940 sabahı saat 03.00'da Yunan Hükümetine verdiği bir ültimatomla, Korfu ve Girit adaları ile Epir ve Pire limanının hemen kendisine teslimini istedi. Bu istek için verilen süre 3 saat, ültimatom için ileri sürülen sebep ise Yunanistan'ın İngiltere'ye üs vermesiydi. Nazilerin Danimarka, Norveç, Belçika ve Hollanda'ya karşı tecavüz için kullanmış oldukları yöntem kopya edilmişti[751]. Yunanistan başbakanı Metaxas İtalya'nın bu isteklerini tereddütsüz olarak "ohri" yani "hayır" diyerek reddetti. Bundan sonra 28 Ekim-Ohri günü Yunanistan'da bir bayram olarak kutlanacaktı[752]. İtalya'nın taleplerinin reddedilmesi üzerine, saat 06.00'dan itibaren, Arnavutlukta hazır bekleyen biri zırhlı, 9 tümenlik (100.000 kişilik) İtalyan kuvveti Yunan sınırlarından içeri girmeye başladı[753].

Necmeddin Sadak, yazısında İtalya'nın savaş ilan ettiğinden beri kendisiyle karşılaşmak isteyen İngiltere yerine kendisine göre zayıf bir hedef olarak gördüğü Yunanistan'a saldırısının, "*kurulmak istenen yeni düzenin henüz işitilmemiş şan ve şeref vasıtalarından ve ahlâk prensiplerinden olması gerektiğini"* ifade etmektedir[754].

Ciano hatıralarında, 1 Kasım 1940'da harekâtın geliştiğini ve kendisinin de kullandığı uçakla Selanik'i bombaladığını ve dönüşte Yunan uçaklarının saldırısından güçlükle kurtulduğunu yazmıştır[755]. Türk basınında, Yunan şehirlerinin de havadan bombardıman edildiği ve Selanik'in iki kez hava saldırısına uğradığı, bir çok sivil insanın ölümüne neden olan bu bombardımanlara Mussolini'nin iki oğlu ve Kont Ciano'nun da katıldığı haberleri yer almaktaydı[756].

İtalyan kuvvetlerine karşı koyan Yunan kuvvetleri 14 Kasım'da karşı taarruza geçerek İtalyan kuvvetlerini yenilgiye uğrattılar. Kasım 1940 ortalarında savaş artık tamamen Arnavutluk topraklarında yapılmaktaydı[757]. İtalyan askerleri çok değerli savaş malzemeleriyle birlikte Yugoslavya'ya kaçmaya başlamışlardı[758]. Mussolini'yi Yunanistan savaşının başlatılması konusunda eleştirmesi ile başlayan süreç sonunda Badoglio, 26 Kasım 1940'da istifa etti ve 6 Aralık'ta General Cavallero İtalyan genelkurmay başkanı oldu[759]. Il Giornale İtalia'ya göre, İtalya

[751] Öndeş,**a.g.e,**s.218.
[752] Gürün, **a.g.e,** s.147.
[753] Armaoğlu,**a.g.e,**s.454.
[754] Necmeddin Sadak, "Yeni Bir Cinayet Karşısında" , **Akşam**, 29 Ekim 1940.
[755] Ciano**,a.g.e,**s.100.
[756] **Akşam**,2 Kasım 1940, **Akşam,** 5 Kasım 1940.
[757] **Cumhuriyet**, 18 Kasım 1940.
[758] **Akşam**,19 Kasım 1940.
[759] Farpella,**a.g.e,**s.284.

savaşın en buhranlı günlerini yaşamaktaydı[760]. Kont Ciano hatıralarında; 4 Aralık'ta Harbiye nazır yardımcısının Ciano'ya telefon ederek, Yunanlıların İtalyan cephesini çökerttiklerini bildirmesi üzerine görüştüğü Mussolini'nin şöyle dediğini ifade etmektedir: "*Yapılacak hiçbir şey kalmadı nasıl harbe son verilmesini isteriz?..Yunanlılar ilk şart olarak kendilerine tekrar tecavüz edilmeyeceğine dair Hitler'in şahsen söz vermesini isteyecekler. Kendimi öldürmeyi Ribbentrop'a telefon etmeye tercih ederim.[761]* "

Gerek Libya'da ve gerekse Yunanistan ve Arnavutluk'ta İtalyan kuvvetlerinin yenilgiye uğraması ve aralarında generallerin de bulunduğu çok sayıda esir verilmesi İtalyan kamuoyunda tepkilere neden olunca, Faşist propaganda makinesi de devreye girmeye başlayarak İtalyan orta sınıf insanlarını bozguncu ve hain yaftalamasıyla hedef göstermeye başladı. Il Lavoro Fascista gazetesi, bozguncu ve hain İtalyan orta sınıfının merhametsizce ve tereddütsüz olarak imha edilmesi gerektiğini yazmaktaydı[762]

Ocak 1941'de Kont Ciano ile birlikte Salzburg'a Hitler ile görüşmeye giden Mussolini'nin çok sinirli, oldukça üzgün, morali oldukça bozuktur ve şöyle söylenmektedir: "*Eğer birisi kehanette bulunup Ekim ayının 15'inde âkibetin bugünkü şekle varacağını söyleyecek olsa idi onu muhakkak kurşuna dizdirirdim[763]* ".

Bundan sonra durgun hale gelen Arnavutluk cephesinde İtalyanlar 1941 Nisan ayına kadar 21 tümenlik bir takviye almalarına rağmen yaptıkları taarruzlarda ilerleme ve başarı sağlayamadılar. Mussolini'nin bizzat Tiran'a kadar gelerek destek vermesine rağmen, 9 Mart 1941'de başlayan son taarruzdan da bir sonuç alınamadı ve bir ilerleme sağlanamadı[764].

6 Nisan 1941'den itibaren Alman birlikleri Yunanistan'a taarruza başladılar ve 10 Nisan'da Selanik Almanlar tarafından işgal edildi[765]. Alman zırhlı tümenleri tarafından 27 Nisan'da ele geçirilen Atina Akropol'ünde gamalı haç sancağı dalgalanmaya başladı[766]. 20 Mayıs 1941'de Girit

[760] **Akşam,** 16 Kasım 1940.
[761] Ciano**,a.g.e,**s.103.
[762] **Akşam,** 15 Aralık 1940.
[763] Ciano**,a.g.e,**s.106.
[764] Farpella, **a.g.e,**s.318.
[765] **Yeni Sabah**, 10 Nisan 1941.
[766] **Yeni Sabah**, 28 Nisan 1941.

adasına hava indirme harekâtı başlatarak 1 Haziran'da tamamen ele geçirilmesi ile Yunanistan'ın işgali tamamlanmış oldu[767].

Yunanistan'da Alman taarruzu başladığında İtalyan kuvvetleri de Arnavutluk cephesinden harekete geçerek ilerlemeye başladılar ve 24 Nisan'da Yunan mukavemetini kırarak Atina istikametine yöneldiler. İki cephede birden savaşmak zorunda kalan Yunan ordusu daha fazla mukavemet edemedi ve Atina yolu açıldı. Selanik, Atina ve stratejik değeri olan yerler Almanlar tarafından işgal altında tutulurken, geriye kalan bölgeleri İtalyanlar işgal ettiler ve bu işgal İtalya Eylül 1943'de savaştan çekilene kadar devam etti. İtalya'nın Eylül 1943'de savaş dışı kalmasıyla tüm Yunanistan adalar dahil olmak üzere Almanlar tarafından işgal edilecekti.

Ahmet Emin Yalman, makalesinde Almanya'nın Balkanlara müdahalesini büyük bir hata olarak değerlendirerek, İtalya'nın düştüğü hatayı yineleyen Hitler'in Almanya'yı ebedi düşmanlıkların hedefi haline getirdiğini ve gelecekte bunun kötü sonuçlarına katlanmak zorunda kalacağını ifade etmektedir[768].

4.6.Rus Cephesi ve Stalingrad'da İtalyan 8. Ordusu

Almanya'nın 22 Haziran 1941'de Rusya'ya harp ilan ederek Fin ve Romen orduları ile birlikte Rus topraklarını işgale başlamasıyla birlikte aynı gün İtalya da Rusya'ya savaş ilan etti[769]. Ciano hatıralarında, Almanların Barbarossa harekâtını[770] başlatmasından hemen sonra, Almanların hızlı bir zafer kazanacaklarından emin olarak, İtalya'nın da Rusya'ya harp ilan ettiğini ve 23 Haziran 1941'de Romanya üzerinden Rus cephesine İtalyan askerleri gönderme kararını kesin olarak aldıklarını ifade etmektedir[771]. H.Cahit Yalçın ise bu dönemde, Almanların tek endişelerinin İtalya'nın da Rusya'ya harp ilan ederek savaşa girmesi olduğunu belirtmektedir[772].

Alman komutanların İtalyan askerlerine aşağılayıcı bakışı ve Almanlara borçlu olmak duygusu, Almanları "memnun etme" isteği ve İtalya'nın Almanya'dan gelecek akaryakıta muhtaç olması Mussolini'nin Rus cephesine asker gönderme kararında önemli etken oldu. Kont Ciano,

---

[767] Gücüyener, **a.g.e,**s.94.
[768] Ahmet Emin Yalman, **Vatan**,8 Nisan 1941.
[769] **Yeni Sabah**, 23 Haziran 1941.
[770]**Barbarossa Harekâtı**: 2. Dünya Savaşında Sovyetler Birliğine yönelik Alman işgal planına verilen isim. **Ana Britannica, Genel Kültür Ansiklopedisi**, **C.3**, 15. Baskı,Ana yay.,İstanbul, 1986,s.325.
[771] Ciano**,a.g.e,**s.114.
[772] Hüseyin Cahit Yalçın,"Alman-Rus Harbi", **Yeni Sabah**, 23 Haziran 1941.

İtalya'da akaryakıt sıkıntısının had safhada olduğunu ve İtalyan donanmasının büyük harp gemilerinin akaryakıt yokluğundan limandan çıkamadıklarını yazmaktadır[773].

Mussolini'nin ısrarları sonucunda takviye edilerek ordu seviyesine çıkarılan İtalyan birlikleri (ARMIR-Armata İtaliana in Russia) yaya piyade ağırlıklı olarak 1942 Kasım'ında Stalingrad cephesine yerleşmişti. Emilio Farpella, İtalyanların işgal bölgelerinde yerli halka -Almanların tersine- iyi muamele ettiklerini ve bu durumun Ruslarda sempati ve memnuniyet yarattığını ifade etmektedir[774].

İtalyan birlikleri, bu cephede bulunan Alman ve Romenlere göre silah, teçhizat ve malzeme yönünden daha zayıf durumdaydılar[775]. Max Gallo, kitabında Rus cephesinde savaşa katılanların ağzından kış koşullarını şöyle anlatmaktadır: "*Silahları tutan askerlerin ellerinin derisi çeliğe yapışıp kalıyordu, çıkartılmış bir eldiven gibi. Çok geçmeden bacaklarımız da taş kesildi. Derin, korkutucu bir sessizlik vardı çevrede. Dışarıya ancak birkaç dakika çıkabiliyorduk*[776]"

16 Aralık 1942'de başlayan Rusların Kış taarruzu sonucunda, İtalyan birlikleri bozguna uğrayarak kuşatmadan kurtulmak için hızla geri çekilmeye başladılar. Alman generali Fretter-Pico, bozguna uğramış İtalyan kafilelerini şöyle tanımlıyor: "*ellerinde silah diye yalnızca gitarları, şiddetli soğuğa aldırmadan, şarkı söyleye söyleye batıya doğru ilerleyen İtalyan askerleri…*" [777].

Rusya'daki muharebeler sonucunda İtalyanlar toplam 88.000 ölü ve kayıp, 35.000 yaralı verdiler. 65.000 İtalyan askeri esir düştü, sadece 45.000 asker ise geri çekilmeye muvaffak oldu. Faşist yönetim tarafından Rus cephesinde yaşanan bozgunu ve savaşın olumsuzluklarını yaşayan ve yansıtan askerlerin halkla temas etmesine izin verilmeyecek ve trenlerden indirilerek doğrudan toplanma bölgelerinde karantina altına alınacaklardı[778].

Rus cephesinde yaşanan bozgun ve sonuçlarının İtalya'da duyulmasından sonra, İtalyan Faşist yönetime karşı büyük bir tepki meydana geldi. Savaştan dönenler, ordunun silahlarının yetersizliği, yeterli eğitim ve donanıma sahip olmayan birliklerin Rusya'ya gönderilmesinden Faşist yönetim ve generalleri sorumlu tutuyorlardı. Rusya'da kalan esir İtalyan askerleri konusu, Sovyet otoritelerinin sağlıklı bilgi vermemesi nedeniyle savaş sonrası dönemde çözülememiş bir

[773] Ciano,**a.g.e,**s.158.
[774] Farpella, **a.g.e,**s.376.
[775] Raymond Cartier, **2.Dünya Savaşı Tarihi,C.II**,...s.61.
[776] Max Gallo, **İktidar Çarkı**, (Çev:Semih Tuğrul).E yay., İstanbul,1973,s.520.
[777] Cartier, **a.g.e,s.**61.
[778] Gallo, **a.g.e,**s.530.

konu olarak varlığını sürdürdü. Yönetmen Vittorio de Sica tarafından 1970 yılında çekilen ve Stalingrad savaşından sonra İtalya'ya dönemeyerek Rusya'da kalan kocasını arayan bir kadının dramını anlatan bir film olan l Girasoli-Günebakanlar bu konuyu en iyi yansıtan sanat eserlerinden birisi olarak değerlendirilebilir.

Ciano hatıratında şöyle kaydetmiş: "*Stalingrad hezimeti…Bütün cephede ricat baş gösterdi. Trablus düşmek üzere. Rommel yine çevirdiği manevra ile kendi kuvvetlerini kurtardı ve İtalyanları ölüme mahkum bir vaziyette geride bıraktı. Mussolini…Tehlikeli hayalât içinde uyumakta berdevam.*[779]" Kont Ciano, Mihver'i küçük bir battaniye ile örtünmeye çalışan iri bir adama benzetmektedir. "*Ayaklarını örtse başı üşüyor, başını örtmeye kalksa ayakları donacak…*[780]"

V.İtalya'da Faşist Hükümetin Sona Ermesi

5.1.Mussolini İktidarının Son Günleri ve İtalya'nın Savaştan Çıkışı

İtalya'da savaş devam ederken İtalyan gazeteleri artık daha sert muhalefet etmeye başlamışlardı. Milano'da gizli olarak basılan "Italia Liberia" gibi gazeteler faşizmin yıkılmasını ve barış yapılmasını istiyorlardı. Milano'da gece duvarlara kömürle yazılmış "*yıkılsın faşizm*" yazıları artık daha sık görülmekteydi. Komünist partisinin gizli gazetesi olan "*Unita*" ise Milano ve Torino'da İtalyanları greve kışkırtıyordu. Toplumsal sıkıntıların had safhaya ulaşmaya başladığı İtalya'da halk sıkıntı içindeydi ve bombardımanla yıkılmış şehirlerde yıkıntılar arasında hatta mağaralarda yaşamlarını sürdürmeye çalışan insanlar vardı. Mart 1943'den itibaren yasa dışı grevler arka arkaya patlak vermeye başladı. Arka arkaya uğranılan yenilgiler, 1938-1943 arasında hayat pahalılığı indeksinin 3.5 kat yükselmesine neden olan yüksek enflasyon, karaborsada giderek yükselen fiyatlar, yiyecek sıkıntısı ve sürekli Müttefik bombardımanı günlük hayatı oldukça etkilemekteydi. Faşist parti yöneticileri ise madalyalarla dolu üniformaları içinde lüks lokantalarda yanlarında eşleri veya metresleriyle arz-ı endam ediyorlardı. Halkın memnuniyetsizliği İtalyanlara has bir şekilde fıkralarla nükteli olarak ifade edilmekteydi. Ulusal Faşist Parti-Partito Nazionale Fasciste-PNF; "*per noi fessi*" (biz budalalar için) olarak değiştirilmişti[781].

Cephelerde eksik ve demode teçhizat ve silahlarla savaşmak zorunda kalan İtalyan askerleri çok büyük fedakârlıklara katlanmakta, çok kayıp ve esir vermelerine rağmen başarılı olamamaktaydı. Ocak 1943'de Stalingrad savaşında ve Kuzey Afrika'da İtalyan orduları

[779] Ciano**,a.g.e,**s.179.
[780] **A.g.e,**s.177.
[781] Dinç, **a.g.e,**s.105-106.

Almanlarla birlikte mağlup olmuş ve geri çekilmekte idiler[782]. 28 Ocak 1943'de Kont Ciano ile Rus cephesinden gelerek görüşen Yarbay Battaglini, cephedeki durumun çok ümitsiz olduğunu, İtalya'yı, orduyu ve rejimi kurtaracak tek çarenin ayrı bir sulh yapılması olduğunu ifade ettiğini belirten Ciano şöyle not almış: "*Bu ayrı sulh fikri kök salmaya başlıyor…Mussolini'nin kızkardeşi bile bundan bana bahsetmişti…*[783]"

İtalya'nın devam eden savaşlarda uğradığı başarısızlıklar sebebiyle Faşist hükümetin kadrolarında yaptığı değişikliklerle halkın tepkilerini ve hoşnutsuzluğunu gidermeye çalışan Mussolini, 30 Ocak 1943'de Genelkurmay başkanlığına Ugo Cavallero'nun yerine Vittorio Ambrosio'yu getirmişti. Yeni genelkurmay başkanının ilk işi İtalya dışında Ukrayna ve Balkanlarda bulunan 33 İtalyan tümeninin yurtlarına geri getirilmesi için girişimde bulunmak oldu ancak bunun gerçekleştirilmesi Almanlar tarafından engellendi. Mussolini, daha sonra 5 Şubat 1943'de Kabine'deki 11 bakandan 9'u ile birlikte Kont Ciano'yu da görevden alarak Vatikan'a elçi olarak atadı. Böylece Almanlara göre İngiliz casusu olan Ciano ile birlikte, Almanlara karşıtlığı ile bilinen Adalet bakanı Dino Grandi ve Milli Eğitim bakanı Guiseppe Botai gibi kabine üyeleri de görevden uzaklaştırılmıştı, ancak bu kişilerin Yüksek Faşist konseyindeki üyelikleri halen devam etmekteydi[784]. Kont Ciano'nun Vatikan'a elçi tayin edilmesi sonrasında Mussolini Dışişleri bakanlığını da üzerine almıştı. Kont Ciano'nun hatıralarında; 8 Şubat 1943'de Duce'yi veda ziyareti esnasında aralarında geçen konuşmaları şöyle özetlemektedir: Mussolini:"…*Eğer harbe hazırlanmak için bize 3 sene daha vermiş olsalardı, harbi başka şartlar altında yapacak ve belki de harp olmayacak, bütün bunlara lüzum kalmayacaktı."* Mussolini daha sonra Ciano'ya evrakların düzenli tutulup tutulmadığını sorması üzerine, Ciano: "*Evet, hepsi muntazamdır ve müşkül bir vaziyet karşısında kaldığımız zaman –ki kalacağımızdan eminim- Almanların bize karşı yaptıkları ihaneti, harbin başından Almanların Rusya'ya taarruzundan Rus hududu geçildikten sonraya kadar, vesikalara istinaden ispat edebilirim.*" Duce konuşmanın sonunda Ciano'dan kendisini sık sık ziyaret etmesini istemekte ve ikilinin dostça veda ettikleri anlaşılmaktadır[785].

Rus cephesindeki utanç verici gelişmeler ve Tunus'ta ters giden işler yüzünden bunalım çok geçmeden tekrar ortaya çıktı. Oldukça yıpranan Faşizm ve krallık bünyeleri içinde artık bu uğursuz çarktan ne pahasına olursa olsun kurtulmak için büyük ve köklü tertipler kurulmaya

[782] **Cumhuriyet**, 22 Ocak 1943.
[783] Ciano**, a.g.e,**s.180.
[784] Gürün, **a.g.e,**s.319.
[785] Ciano**,a.g.e,**s.182.

başlamaktaydı[786]. Mussolini için artık tek çıkar yol Mihver'den ayrılarak savaşı durdurmaktı ancak bunu yapabilmesi için Hitler ile anlaşması gerekiyordu. Bunu denemeye cüret dahi edemeyen Mussolini, Sicilya çıkarması sonrasında Hitler'in İtalya topraklarını savunmaya pek istekli olmadığının anlaşılması sonucunda durumunun oldukça sarsılması ile Mussolini karşıtlarının tepkilerine daha açık bir hale geldi[787].

1900 yılından beri tahtta bulunan İtalya kralı III. Vittorio Emmanuele, Mussolininin iktidara gelme sürecinde ona karşı çıkmamış ve tüm uygulamalarına karşı sessiz kalarak destek vermişti. Kral, savaşa fazla taraftar olmamakla birlikte, İngiltere ve Fransa'ya karşı mücadelenin devam ettirilmesi fikrinde olmasına rağmen, savaşın ilerleyen safhalarındaki başarısızlıklar sonucunda artık Mussolini'nin iktidarda kalmasını da istemiyordu.

Mussolini, 5 Temmuz 1943'de Faşist Parti yöneticileri toplantısında yaptığı bir konuşmada; bu harbi ya mihverle birlikte kazanacaklarını ya da İtalya'nın utandırıcı bir barış yaparak dördüncü-beşinci sınıf bir devlet haline geleceğini söylüyor ve ekliyordu: "*Eğer düşman İtalya'ya ayak basacak olursa, suyun bitip toprağın başladığı kumsal çizgisini aşamadan, son ferdine kadar yok edilecektir. Bir toprak parçasında kalan olursa, o da ayakta değil sırtüstü uzanmış olacak ve ebediyen orada yatacaktır.*[788]*"*

Hüseyin Cahit Yalçın, Duce'nin beyanatına ilişkin yaptığı yorumda, Mussolinin savaşa devam konusunda yaptığı değerlendirmede sadece İtalya'nın menfaatlerini düşünmediğini, kazanmasının mümkün olmadığı bir harbe devam ederek kendi şahsi iktidarını bir müddet daha sürdürebileceğini, ancak İtalya'yı kurtaramayacağını, aksine daha büyük acılara mahkum etmekte olduğunu ifade etmektedir[789].

Casablanca konferansında alınan karar doğrultusunda Tunus'un Müttefikler tarafından ele geçirilmesini müteakip, savaşın artık İtalya topraklarına taşınacağı belli olmuştu. İlk olarak Haziran 1943'de Tunus ile Sicilya arasında bulunan Pantelleria ve Lampedusa adaları ele geçirildi. İtalyanlar tarafından yıllarca tahkim edilen ve üzerinde oldukça fazla propaganda yapılan ve stratejik önemi olan bu adalar, korkulanın aksine fazla dirençle karşılaşılmadan ele geçirilmişti. A.Şükrü Esmer, Lampedusa adasındaki İtalyan askerlerinin adaya zorunlu iniş yapan bir İngiliz

[786] Cartier, **a.g.e,**s.79.
[787] Parker, **a.g.e,**s.162.
[788] **Cumhuriyet**, 6 Temmuz 1943.
[789] H.Cahit Yalçın, "*Duce'nin Beyanatı*",**Haber**,9 Temmuz 1943.

uçağının pilotuna teslim olduğunu, Londra kaynaklı bir haber olarak ifade etmektedir[790]. Berlin'de yayımlanan Der Neue Tag gazetesi; İtalya'ya karşı girişilecek harekat için başlangıçta Sicilya kanalındaki adaların hedef alınacağını, Sardunya ve Sicilya adalarına karşı 5-6 Temmuz gecesi hava taarruzlarının yoğunlaştığını belirtmektedir[791].

3 Temmuz'dan itibaren yoğun bir şekilde bombalanmaya başlayan Sicilya adasına karşı savaş boyunca o zamana kadar denizden yapılmış en büyük saldırı başlatıldı[792]. Müttefikler, çıkarma tamamlandığında 478.000 askeri Sicilya'ya çıkarmaya muvaffak olmuştu. Yaklaşık olarak 100.000 esir veren Mihver güçlerinden, 40.000 Alman ve 60.000 İtalyan askeri 15-16 Ağustos 1943'de Messina boğazından İtalya yarımadasına geri çekildi[793].

Sicilya savaşı devam ederken, ABD başkanı Roosevelt ve İngiltere başbakanı Churchill tarafından ortak olarak yayımlanan bir deklarasyon ile İtalyan halkına başlarındaki rejimden kurtularak "şerefli bir barış" yapılması, eğer bu olmazsa harbin bütün olumsuz sonuçlarına boyun eğmek zorunda kalacakları yönünde doğrudan bir çağrıda bulunuldu. Beyannamenin sonunda şu ifade edilmektedir: "*İtalyanların Duce veya Führer uğrunda ölmeleri mi, yoksa İtalya ve medeniyet uğruna yaşamaları mı lâzım geldiği hususunda karar vermenizin zamanı gelmiştir.*[794]"

Necmeddin Sadak, Kazablanka zirvesinde alınan "kayıtsız şartsız teslim" kararının "sonuna kadar savaş" isteyenlerin eline önemli koz verdiğini, aslında Mussolini'nin konuşmalarından bile İtalya'da barış isteyen kuvvetli bir akımın olduğu anlamının çıkarılabileceğini belirtmektedir[795].

Habeşistan, Eritre, Somali ve Libya'yı kaybeden, Yunanistan'da yenilerek Arnavutluk'ta zor durumda olan İtalya'da, Sicilya'nın da Müttefikler tarafından istilası sonrasında zaten sarsılmış olan rejim iyice çözülmeye başladı. O zamana kadar henüz Mihver güçlerinden hiç birisi İtalya kadar zarara uğramamış ve toprak kaybetmemişti. Tarihinin en zor günlerini yaşamakta olan İtalya'da bu dönemde İtalyan siyaseti de üç parçaya ayrılmış bir durum arz etmekteydi. Birinci grupta Kral, Mareşal Badoglio ve çevresi bulunmakta ve Mussolini iktidarını sonlandırmak için tertipler düzenlemeye çalışmaktadırlar. İkinci grupta iktidarın bir parçasını oluşturmakla birlikte İtalya'nın savaştan çekilmesi gerektiğini savunan ve içlerinde Grandi, Ciano gibi isimlerin

[790] Ahmet Şükrü Esmer, "Panteleria ve Sonrası",**Ulus**, 14 Haziran 1943.
[791] **Cumhuriyet,** 7 Temmuz 1943.
[792] **Cumhuriyet**, 11 Temmuz 1943.
[793] Gürün, **a.g.e**,s.318.
[794] **Ulus**, 18 Temmuz 1943.
[795] Necmeddin Sadak, "Müttefiklerin İtalyan Milletine Son Teklifleri", **Akşam**, 17 Temmuz 1943.

bulunduğu grup vardı. Üçüncü grupta ise Farinacci'nin liderlik ettiği, parti sekreteri Scorza'nın da dahil olduğu ne pahasına olursa olsun sonuna kadar Almanya'nın yanında kalınması gerektiğini savunanlar vardı[796]. Bu arada İtalya'da bir taraftan da Faşizm karşıtı bir cumhuriyet kurmak için yapılan çalışmalar da mevcuttu[797].

Bu gruplar içinde en güçlü siyasi kapasiteye sahip olan Dino Grandi, bizzat Mussolini'ye; savaşa devam etmenin İtalya'ya hiçbir faydası olmadığını, İtalya açısından harbin zaten kaybedilmiş olduğunu, Almanya'dan ayrı olarak Müttefiklerle barış yapılması gerektiğini anlatmasına rağmen beklediği karşılığı göremedi. Grandi bunun üzerine Kral'ı ikna ederek Mussolini'yi hükümetten uzaklaştırmak için çalışmalar yapmaya başladı. Genelkurmay başkanı da Kral'la yaptığı görüşmelerde Mussolini'nin tutuklanması gerektiğini ifade ediyor ve bu fikri Kont Ciano tarafından da destekleniyordu[798].

Dino Grandi'nin organize ettiği Genelkurmay ve Parti temsilcilerinden oluşan bir grup, 16 Temmuz'da Venedik sarayına, Mussolini'nin yanına çıkarak Yüksek Faşist Konseyi toplamasını istediler. Mussolini başlangıçta bu düşünceye taraftar gözükmemekle birlikte toplantının 24 Temmuz 1943'de yapılmasına razı olmak zorunda kaldı[799]. Yüksek Faşist Konsey toplantısı öncesinde Dino Grandi, Mussolini'nin istifaya zorlanması için çoğunluk sağlamak üzere çabalar içine girmiş ve bunun sonucunda Kral, Genelkurmay ve Faşist parti ileri gelenlerinden bir kısmı ile arasında bir mutabakat sağlanmıştı[800].

Sicilya çıkarmasında Müttefiklerin başarılı olarak ilerlemeye başlamaları ve savaşın artık İtalyan topraklarına sirayet etmesi karşısında Hitler, İtalyanların savaşı bırakabileceklerinden ve Balkanları bir Müttefik işgaline açabileceğinden endişe etmeye başladı[801]. Hitler, bu gelişmeler üzerine şahsi güvenlik tedbirlerini bir tarafa bırakarak Mussolini'ye Alplerin güneyinde bir yerde buluşma teklifinde bulundu. 18 Temmuz 1943'de Hitler ile Mussolini Kuzey İtalya'da Feltre'de buluştular. Toplantının atmosferi daha önceki toplantılarda olduğundan oldukça farklıydı[802]. Mussolini-Hitler görüşmeleri devam ederken Roma, 500'den fazla ABD bombardıman uçağının

[796] Cartier, **a.g.e**,s.109.
[797] Us, **a.g.e,**.s.509.
[798] Gürün, **a.g.e**, s.318-319.
[799] Cartier, **a.g.e,**s.109.
[800] Gürün, **a.g.e,**s.319.
[801] Parker, **a.g.e,**s.127.
[802] Gürün, **a.g.e,**s.320.

katıldığı bir hava akını ile 19 Temmuz'da bombardıman edildi[803]. Oldukça büyük hasar meydana gelen ve ilk belirlemelere göre 717 kişinin öldüğü ve 1599 kişinin yaralandığı bombardıman üzerine Vatikan ABD'yi protesto etti[804]. Toplantı esnasında ilk defa Roma'nın bombalandığını haber alan Mussolini çok etkilendi ve bu durum toplantı boyunca devam etti[805]. Bu toplantıda Mussolini, Hitler'e, "*Führer, bir gün ben artık olmazsam, İtalya'daki Faşizm iskambil kağıdından yapılmış bir ev gibi çöker"* diyerek umutsuzluğunu ortaya koyuyordu[806]. Asım Us, Roma'dan Madrit'e gelen bir diplomatın verdiği bilgilere dayanarak; son görüşmelerinde Mussolini'nin Hitlerden, Faşist rejimin yıkılmak üzere olması sebebiyle askeri yardım istediğini ancak bu talebe Hitler'in; Faşist rejimin İtalya için dahili bir sorun olduğunu, söyleyerek olumlu cevap vermediğini, Almanya'dan umudunu kesen Mussolini'nin Kral'la görüşmek üzere Roma'ya döndüğünü belirtmektedir[807].

Roma'da ilk kez bombardımana maruz kalan şehri dolaşmaya çıkan İtalya Kralı, gördüğü büyük tepki hatta maruz kaldığı hakaretler sonrasında savaşı sona erdirmenin zamanının geldiğini, bunun için de zaten sevmediği Mussolini'den kurtulmak gerektiğini kaçınılmaz olarak kabul etmek durumunda kalacaktı[808].

Necmeddin Sadak, Hitler'in İtalya'ya kadar gelmesinin sebebini sorgulayarak; Alman yardımı olmadan İtalya'nın fazla dayanamayacağını, görüşmeden sonra yayımlanan tebliğde yıpratma harbi uygulanacağının ifade edilmesinin Mussolini'nin karaya çıkacak Müttefik güçlerinin yok edileceği hususundaki beyanatına karşılık bir geri gidiş olduğunu ifade etmektedir[809]. Zekeriya Sertel ise Mussolini-Hitler buluşması sonrasında daha önce yapıldığı gibi "*mutad taraflar mutabık kalmışlardır"* vezninden bir açıklama dahi yapılmadığına dikkat çekerek; Şark cephesinde zor günler yaşayan Almanya'nın İtalya'nın savunmaya devam etmesinden çok şey kazanabileceğini, ancak İtalyan memleketinin harap olmasının İtalyanlar tarafından istenmeyeceğini belirtmektedir[810].

24 Temmuz 1943 tarihinde saat 17.00'de Duce'nin başkanlığında 28 üyenin katılımıyla toplanan Yüksek Faşist Konseyi, bombardıman sonrasında halk tarafından büyük ölçüde boşaltılmış olan "kutsal kent" Roma'da toplandı. 1939'dan beri bir araya gelmemiş olan ve bu kez Duce'yi

[803] **Cumhuriyet**, 20 Temmuz 1943.
[804] **Ayın Tarihi**, Temmuz 1943, S.116, s.103-105.
[805] Dinç **a.g.e,**s.108.
[806] Hitler Kitabı, **a.g.e,**s.143.
[807] Asım Us,"İtalya Buhranından Sonra Mihverin Durumu",**Vakit**, 30 Temmuz 1943.
[808] Gürün, **a.g.e,**s.319.
[809] Necmeddin Sadak, "Hitler-Mussolini Buluşması", **Akşam**, 22 Temmuz 1943.
[810] Zekeriya Sertel, "Hitler-Mussolini Buluşmasının Sebepleri", **Tan**, 22 Temmuz 1943.

iktidardan uzaklaştırmak için toplanan bu karmaşık toplulukta güçlü görünmeye çalışan Mussolini, Raymond Cartier tarafından şöyle tasvir edilmiş: "*…üzerinde Faşist milis çavuş üniforması; kara gömlek, beyaz bere, sol kolunda üçgen biçiminde büyük arma. Salona girişinde Roma usulü selamlanıyor. "A noi!" haykırışına şahane bir jestle karşılık veriyor ve yoklama yapılmasını istiyor. Görünüşte bir şey değişmemiştir.*[811]"

Dino Grandi, bir önergeyle "devletin bütün görev ve kurumlarıyla işler hale getirilmesini" istemekte ve Faşist diktatörlüğe karşı çıkarak, Duce'yi suçlamaktadır. Grandi, "*…kişiliklerimizi bu kefen altına gömdün…*" diyerek, faşist parti sembollerinden olan üzerindeki kara gömleğini kendisi yırtarken, savaşın bitirilmesini, "Mussolini'nin yetkilerini Kral'a iade etmesi" gerektiğini belirtmektedir. Grandi, Mussolini'ye daha önce kendisi tarafından 1924'de sarf edilen sözleri ile hitap ederek şöyle söylüyordu: "*Parti yok olsun, yeter ki ulusumuz yaşasın!".* Dino Grandi, Duce'den eski hesapları sormaya, Faşist rejimin 20 yıllık icraatlarını sorgulamaya devam ederek ekliyordu: "*Faşizm, Hürriyet ve Vatan kelimelerinin yerine İnan, İtaat et ve Savaş(credere-obbedire-combattere*[812]*) diye yazdığımız gün ölmüştü. Savaşı kaybeden Faşizm değil, diktatörlüktür…"*[813] Kont Ciano'nun da ayağa kalkarak, Almanların ihanetine rağmen Mussolini'nin onların peşinden gittiğine dair bir konuşma yapması sonrasında Mussolini, şöyle cevap verdi: "*Sen, zaten evime adımını attığında bana ihanet etmeye başladın!"* Mussolini, iki saat süren konuşmasında; askeri durumu anlatarak, İtalya'yı yalnız bırakmakla suçlanan Almanya'yı savunmakta ve tek kurtuluş yolunun ittifaka bağlılık olduğunu ifade etmekte, "*Üç İmparatorluğa karşı savaştığımız şu sırada bu sözlerin ne önemi var*?" diyerek durumu kurtarmaya çalışmaktaydı[814]" Yaklaşık olarak 10 saat süren tartışmalar ve karşılıklı ağır suçlamalardan sonra Dino Grandi'nin önergesi 19 evet, 7 hayır ve 2 çekimser oyla kabul edildi. Kabul oyu verenler arasında De Bono, De Vecchi, Grandi, Alfieri ve damadı Kont Ciano da vardı[815].

Kararın Kral tarafından kabul edilmeyeceğini bekleyen Mussolini, üzerinde sivil elbiseleriyle saraya gitti. Raymond Cartier, Mussolini'nin Kral ile yaptığı görüşmenin tek tanığının aralık kalan kapıdan içerideki konuşmaları bölük pörçük dinleyen saray muhafız komutanı General Puntoni olduğunu belirtmektedir. Puntoni'ye göre görüşme esnasında Kral Mussolini'ye şöyle söylüyor: "*Siz, şu anda, İtalya'nın en nefret edilen adamısınız. Ben size karşı sevgi beslerim. Böyle*

[811] Cartier, **a.g.e,**s.111.
[812] Mussolini'nin; "İnan, İtaat Et, Savaş" anlamındaki meşhur sloganı.
[813] Cartier, **a.g.e,**s.111.
[814] Dinç, **a.g.e,**s.111.
[815] Gürün, **a.g.e,**s.320.

olduğunu, pek çok kere sizi savunarak ispat etmişimdir. Ama bu defa sizden istifanızı istemem gerekiyor…" Bu şekilde görevden alındığı tebliğ edilen Mussolini, Saray'dan çıkışta Kral'ın emri gereği tutuklanarak bir ambulansa bindirildi ve hızla Roma'dan uzaklaştırıldı[816]" Gizlice Ponza adasına götürülen Mussolini'nin yerine, onunla 17 yıl çalışmış olan Mareşal Badoglio Kral tarafından yeni hükümeti kurmakla görevlendirildi[817].

25 Temmuz 1943 gecesi Roma radyosu, Kral Vittorio Emmanuel'in İtalyan milletine mesajı ile Kral'ın silahlı kuvvetlerin komutasını üzerine aldığını ve Mussolini'nin istifasını kabul ettiğini duyurdu[818]. Mareşal Badoglio tarafından hazırlanan ve Roma radyosunda yayımlanan beyanat ise Badoglio'nun Kral'ın emri ile memleketin askeri idaresini tam bir yetki ile üzerine aldığını ve İtalya'nın savaşa devam ettiğini açıklıyordu[819]. Ertesi günkü Il Popolo d'Italia gazetesinde aynı açıklamalar yer alıyordu[820]. İtalya'da Mussolini'nin hemen İngilizlere teslim edilmesini isteyenler olmakla birlikte, Almanların buna tepkisinden endişe eden Kral, bunu yapamayacak, ancak ateşkes için müttefiklerle gizli görüşmeler yapılmaya başlanacaktı[821].

Asım Us, Mussolini ve Faşizmin ortadan kaldırılması durumunda İtalya'da meydana gelebilecek iç karışıklıklar, komünizm akımlarının güçlenmesi ihtimali ve cumhuriyetçilerin Krallığa karşı hareketlerinin önlenmesi bakımından Kral tarafından Mareşal Badoglio'nun başbakanlığa getirilmiş olduğunu ifade etmektedir[822]. Zekeriya Sertel ise yazısında; Mussolini'nin imparatorluk politikasının iflas ettiğini, Sicilya'da İtalyan askerlerinin savaşmadığını, hatta bir çok şehirde Müttefik askerlerinin kurtarıcı bir ordu gibi karşılandığını, Mussolini'nin son vazifesinin intihar olması gerektiğini, onu da yapamayarak çekildiğini, Badoglio hükümetinin ise İtalya'nın teslimini kolaylaştıran bir geçiş dönemi kabinesi olacağını belirtmektedir[823].

Mussolini'nin tutuklanmasından sonra Farinacci kaçmış, Scorza ve Galbiati tutuklanmıştı. Ciano da İtalya'dan ayrılarak önce Münih'e gitti. Amacı buradan İspanya'ya geçmekti ancak daha

---

[816] Cartier, **a.g.e,**s.112.
[817] **Ayın Tarihi**, Temmuz 1943, S.116, s.13.
[818] **Yeni Asır,** 26 Temmuz 1943.
[819] **Ayın Tarihi**, Temmuz 1943,S.116, s.217.
[820] **Il Popolo d'Italia**, 26 Temmuz 1943.
[821] Dinç,**a.g.e,**s.109-117.
[822] Asım Us, "İtalya'da Olan Şey, Bir Hükümet Değişikliği Değil Bir İnkılaptır",**Vakit**, 27 Temmuz ,1943.
[823] Zekeriya Sertel, "Mussolini'nin İstifası Bir Çöküşün Başlangıcıdır",**Tan**, 27 Temmuz 1943.

sonra Almanlar tarafından tutuklanarak Verona hapishanesine gönderildi. Grandi sahte bir pasaportla Portekiz'e kaçtı, De Bono ise şatosuna çekildi[824].

Bu gelişmelerden son ana kadar şaşırtıcı bir şekilde Almanların haberi olmamıştı. Hitler, Mussolini'nin düşürüldüğünü 25 Temmuz 1943'de İtalyan başkomutanlığı Hitler'e gönderdiği mektupla öğrendi. Hitler haberi alınca bembeyaz kesildi ve sordu: "*Duce şimdi nerede?"* Ancak Duce hakkında henüz bilgi yoktu[825]. Hitler, Mussolini'nin yerine Badoglio'nun getirilmesini ise doğru bir tespitle şöyle yorumluyordu: "*İtalyanlar bana savaşa devam ediyoruz diyecekler. Yalan elbette. Aslında gidip İngilizlerle pazarlığa girişecekler.[826]"* Mussolini'nin düşürülmesi sonrasında artık İtalyanlara güvenilmeyeceğini değerlendiren Hitler, İtalyan ordusunu silahsızlandırmaya ve İtalya'yı işgal etmeye karar verdi[827]. Bu dönemde Kuzey İtalya'da Alplerin eteklerinde 8 tümenlik bir Alman gücü yerleştirilmişti.[828].

Müttefikler, uluslararası hukuk kurallarına da pek fazla aldırmayarak, aralarında Türkiye'nin de bulunduğu tarafsız veya savaşa girmemiş olan devletlere birer nota vererek, iktidardan düşen Mussolini ve faşistlere sığınma hakkı verilmemesini istediler[829]. 29 Temmuz'da General Eisenhower İtalyan milletine hitaben yayınladığı özel mesajında, Mussolini'den kurtulan İtalyan halkını kutlamakta ve İtalyanlar şerefli bir barış istiyorlarsa, Alman askeri güçlerine karşı her türlü yardımı kesmelerini istedi[830].

31 Temmuz 1943'de ilk toplantısını Mareşal Badoglio'nun başkanlığında yapan yeni İtalyan hükümeti, memleketin yeni durumunu dikkate alarak, Milli Faşist partisinin ilgasına ve yeni seçimlerin harbin bitiminden 4 ay sonra yapılmasına karar verdi. Aynı gün Kont Ciano, Vatikan'daki büyükelçilik görevinden istifa ediyordu[831].

Mussolini'nin devrilmesinden sonra İtalyan ve Almanların askeri ve diplomatik makamları 6 Ağustos'ta Kuzey İtalya'da bir araya geldier. Keitel ile Ambrosio, Ribbentrop ile yeni dışişleri bakanı Raffele Guariglia[832] oldukça gergin bir ortamda görüşme yapıyorlardı. Bu görüşmeden sonra

---

[824] Dinç, **a.g.e,**s.123.
[825] Hitler Kitabı, **a.g.e,**s.144-146.
[826] Cartier, **a.g.e,**s.113.
[827] Hart,**a.g.e,**,s.479.,
[828] Gürün, **a.g.e,**s.460.
[829] **Ayın Tarihi**, Temmuz 1943, S.116, s.225.
[830] **A.g.e,**s.222.
[831] **A.g.e,**s.215.
[832]Bu görevden önce Şubat-Eylül 1943 arasında İtalya'nın Ankara Büyükelçisidir.

Ribbentrop ve kurmayları, sınıra bizzat giderek, Alman birliklerinin İtalya'ya girmeye başlamasını sağlayınca, İtalyan heyetinde üzüntü ve nefret karışımı duygular meydana gelecekti [833].

Ayrı bir ateşkes için çareler arayan yeni İtalyan hükümetinin en büyük korkusu Almanların öfkesini üzerine çekmekti. Bu durumda en emniyetli çözümün cephe değiştirmeden önce ABD ve İngiltere'nin himayesi altına girmek olacağını düşünen hükümet, bu işi müthiş bir gizlilik içinde yürütmek zorundaydı. Churchill ve Roosevelt ise Casablanca konferansında alınan kararlardan taviz vermeyerek, 12 Ağustos'ta Badoglio'ya; İtalya'nın kayıtsız şartsız olarak teslim olması gerektiğini, bu davranışın şerefli bir teslime yol açacağını ve İtalya'nın yeni Avrupa'da saygın bir yer almasını istediklerini bildiriyorlardı[834].

Roma'daki krallık hükümeti garip ve gizli teslim-ateşkes döneminde ecel terleri dökmekte, Mareşal Badoglio bu dönemde ümitsizlik içinde çırpınmaktadır. Nazi partisinin önemli diplomatlarından Rudolf Rahn'la yaptığı görüşmede; "*Mareşal Badoglio'yum ben. Mackensen ve Petain ile birlikte Avrupa'nın en yaşlı mareşaliyim. Alman hükümetinin bana güvenmemesi aklın alacağı şey değil. Size söz verdim. Sözüme inanmalısınız…"* demektedir. İtalya Kralı ise Alman büyükelçisine; "*İtalya'nın Almanya'ya bağlı kalacağı…teslim olmayı asla düşünmeyeceğini"* açıklıyordu[835]. Oysa aynı Kral, daha Eylül 1941'den itibaren Vatikan aracılığı ile ABD'den barış için aracı olması isteğinde bulunuyor, İtalya'nın Almanya'nın boyunduruğundan kurtarılması için ABD'nin savaşa dahil olmadan önce ve savaş daha fazla yaygınlaşmadan barış yapılması gerektiğini ortaya koyuyordu[836].

Bu arada General Giuseppe Castellano sahte bir kimlikle 15 Ağustos'ta Madrit'e uçarak İngiliz büyükelçisi Samuel Hoare ile görüştü ve İtalya'nın cephe değiştirmesi teklifinde bulundu[837]. Daha sonra Sicilya'da Müttefiklerle bir araya gelerek pazarlık yürütmeye çalışan İtalyan hükümetinin temsilcileri Zanussi ve Castellano'ya, İngiliz generali Alexander tarafından anlaşmanın 24 saat içinde imzalanmaması halinde Roma'nın Müttefikler tarafından bombardıman edileceğinin söylenmesi üzerine, İtalya'nın kayıtsız-şartsız teslim konularını kapsayan mütareke, 3 Eylül 1943'de Cassabile-Sirakuza'da imzalandı ancak bu anlaşma gizli tutuldu[838].

---

[833] Cartier, **a.g.e,**s.114.
[834] Gürün, **a.g.e,**s.321.
[835] **A.g.e,**s.118.
[836] **Cumhuriyet**, 21 Eylül 1941.
[837] Cartier, **a.g.e,**s.115.
[838] **Ayın Tarihi**, Eylül 1943, S.118,s.206.

İtalyanların önceden bilgi sahibi olduğu "kısa dönem" belgesinden başka mütareke imzalanması esnasında açıklanan ve İtalya'ya daha sonra uygulanacak siyasi, ekonomik ve mali planları içeren "uzun dönem" belgesinin metnini, General Castellano dehşet içinde ancak renk vermeden dinledi ve "*bu belge hakkında mareşale ve Kral'a bilgi vermeme sorumluluğunu üzerine alacağını"* söyledi[839]. Bu belgelerde İtalyanlara karşı öne sürülen şartları çok ağır bulan Eisenhower şöyle söylemektedir: "*Bu belge savaş bittikten 10 sene sonra bile açıklanamayacaktır*". Cartier, bu belgelerin savaş bittikten 30 yıl sonra bile tam olarak açıklanmadığını ifade etmektedir[840].

3 Eylül 1943'de İtalyan ana karasına Calabria'dan çıkış yaparak ilerlemeye başlayan Müttefikler kısa bir sürede güney İtalya'da Taranto limanı dahil önemli noktaları işgal ettiler. İtalyan ordusunun tamamen devre dışı kalması ve Müttefik ordularının İtalyan ana karasını işgal etmeye başlamasıyla İtalyan toprakları üzerinde artık bir Müttefik-Alman savaşı başladı[841].

8 Eylül saat 18.30'da Eisenhower radyodan yaptığı açıklama ile; "*İtalyan hükümeti ve silahlı kuvvetlerinin kayıtsız-şartsız teslim olduklarını, bu açıklama ile İtalyan kuvvetleri ile Müttefikler arasındaki çatışmaların derhal kesileceğini, istilacı Alman kuvvetlerini İtalyan topraklarından atmakta Müttefiklere yardımcı olacak bütün İtalyanların yardım göreceklerini"* bildiriyordu. 19.45'de İtalyan radyosunda yayımlanan Mareşal Badoglio'nun beyanatı ile Eisenhower'ın bildirisi doğrulandı[842]. Il Messaggero gazetesi de ateşkes anlaşması ile İtalya ile Angloamerikalılar arasında savaş halinin sona erdiğini bildiriyordu[843].

İtalya Kralı, Kraliçe, hanedan mensupları, Mareşal Badoglio ve bakanlar bu açıklamadan sonra saraylarını, konaklarını alelacele ve gizli olarak terk ederek, Müttefiklerin kontrolündeki coğrafyaya geçtiler ve buradan hükümet faaliyetlerini yürütmeye başladılar. Burada kaldıkları süre içinde Kral Vittorio Emmanuele üstündeki üniformadan başka giyeceği olmadığından ve Kraliçe'nin sabah kahvaltısında taze yumurta yiyememesinden şikayetçi olmaktadır. Cartier, bu duruma şöyle alaycı bir yorum getirmiş: "*Nice genç insanın yok olduğu bir savaşta büyük adamların da böyle katlanılmaz ıstırapları oluyor"*[844].

---

[839] Cartier, **a.g.e,**s.119.
[840] **A.g.e,**s.118.
[841] Hart, **a.g.e,**s.475.
[842]**Ayın Tarihi**, Eylül 1943, S.118,s.200.
[843] **Il Mesaggerio**, 8 Eylül 1943.
[844] Gürün, **A.g.e,**s.323.

Aslında teslim olan sadece yeni İtalyan hükümetiydi. İtalya zaten tamamen Alman birlikleri tarafından işgal edilmişti. Almanlar hızla Roma ve çevresinde tedbirler almaya başladılar ve bunu kısa zamanda tamamladılar. Milano-Torino-Como bölgesindeki yaklaşık olarak bir ordu gücündeki İtalyan birlikleri direnç göstermeden silahsızlandırıldılar. Hitler'in emri şöyleydi: "*İtalyanlar savaşmak istemiyorlarsa, düşüp ölünceye kadar bizde çalışacaklar.*" Bu şekilde 13 Eylül'de tamamlanan[845] silahsızlandırma operasyonları sonucunda Kuzey İtalya ve Güney Fransa'da 480.000 İtalyan askerinden 330.000'i Almanya'daki çalışma kamplarına gönderildi. Orta ve Güney İtalya'da 300.000, Ege ve Balkanlarda 380.000 İtalyan askeri silahsızlandırıldı[846].

Roma'nın, Katolikliğin merkezi olması ve tarihi önemi nedeniyle açık şehir olarak ilan edilmesiyle bu tarihi şehrin tahrip edilmesi engellenmiş oldu[847]. Almanların silahsızlandırılmış İtalyan kuvvetlerinden elde ettikleri ganimet fethedilmiş bir ülke ve mağlup edilmiş bir ordudan geriye ne kalırsa o idi. Bunlardan bazıları; 1.250.000 tüfek, 9.988 top, 970 tank, 4.553 uçak, 15.500 kamyon vs. olurken, Jodl, "*…İtalya'dan görüp göreceğimiz rahmet de bu oldu zaten…"*diyordu[848].

Mütarekenin açıklanmasından sonra İtalyan donanmasının bir kısmı 8 Eylül gecesi Müttefiklere iltihak etmek üzere Malta'ya yola çıktı. İtalyan donanmasına taarruz eden Alman uçakları İtalyan amirallik savaş gemisi Roma'yı içindeki 1.500 denizcisiyle birlikte batırdı[849]. Donanmanın toplam 20'yi bulan diğer gemileri ise Malta'ya intikal ettiler[850]. İtalya bu şekilde resmen savaş dışı kalmış oldu. Ancak imzalanan ateşkes sadece askeri hükümleri ihtiva etmekteydi ve henüz gerçek antlaşma imzalanmamıştı. Gerçek kayıtsız-şartsız ateşkes antlaşması ise 28 Eylül 1943'de Mareşal Badoglio tarafından Malta'da imzalanacaktı[851].

Asım Us hatıralarında 10 Eylül 1943 için şöyle bir not yazmış: "*İtalya, Arnavutluk'ta Balkanları işgale ön ayak olmakla Almanya'yı büyük bir hataya sevk etmişti. Yunanistan'a taarruzu ile bu hata üzerine tüy dikti. Şimdi kayıtsız şartsız müttefiklere teslim olarak yine Almanya'nın başına iş açmıştır.*[852]"

[845] **Ayın Tarihi**, **a.g.e,**s.183.
[846] Hitler Kitabı, **a.g.e,**s.149.
[847] Hart, **a.g.e,**s.482.
[848] Cartier, **a.g.e,**s.123.
[849] Hart, **a.g.e,**s.493.
[850] **Ayın Tarihi**, **a.g.e,**s.179-181.
[851] Gürün, **a.g.e,**s.323.
[852] Us, **a.g.e,**s.516.

5.2.Mussolini'nin Kurtarılması ve Kuzey İtalya'da Yeni Faşist Hükümetini Kurması

Yeni İtalyan hükümeti tarafından Ponza ve La Maddelana adalarında gözaltında saklanan Mussolini, bilahare Roma'nın 160 km. uzağında Gran Sasso'da mevcut kayak merkezinde, sadece finikülerle ulaşılabilen Campo Imperatore otelinde 200'den fazla karabineri (İtalyan jandarması) tarafından muhafaza altında tutulmaya başlandı[853]. Hitler tarafından bizzat görevlendirilmiş olan Yzb.Otto Skorzeny komutasındaki Alman paraşütçü komandoları, 12 Eylül 1943'de planörlerle ulaştıkları Gran Sasso'dan çok başarılı bir operasyonla Mussolini'yi gözaltında tutulduğu dağ otelinden kurtararak önce Viyana'ya kaçırdılar[854]. Mussolini, ertesi gün Münih'te karısı Donna Rachele ve en küçük çocukları olan Romano ve Anna Maria'yı kendisini bekler buldu. 14 Eylül'de Hitler'in bulunduğu Rastenburg'a getirilen Mussolini'ye Hitler; hemen bir radyo konuşması yaparak, Kraliyetin lağvedildiğini ve yerine İtalya Faşist devletinin kurulduğunu açıklamasını ve ayrıca başlarında Kont Ciano olduğu halde Faşist konseyinde kendi aleyhine oy verenlerin hemen öldürülmesini istedi[855]. Mussolini'nin bu fikirlere karşı çıkması üzerine Mussolini hakkında Hitler propaganda bakanı Goebells'e şunu söylüyor: "*Onun her şeyden önce kendisine ihanet edenlere karşı affetmez bir intikam hırsıyla dolu olacağını sanmıştım. Oysa bu bile elinden gelmiyor…bir ihtilalci, bir isyancı olamayacak kadar tipik bir İtalyan.*[856]*"* Gürün, Hitler'in, Mussolini üzerindeki baskısını devam ettirerek, istediklerini yapmaması halinde Londra için hazırlanmakta olan yeni silahların Milano, Cenova ve Torino gibi yoğun nüfuslu sanayi kentlerine yönlendirileceğini söylemesi üzerine Mussolini'nin Faşist Devleti kurmayı kabul ettiğini belirtmektedir[857].

İtalya'nın bir çok yerinde olduğu gibi Milano'ya da ulaşan Mussolini'nin kurtulduğu haberi Faşist teşkiller tarafından sokağa çıkma yasağına rağmen, kilise meydanında toplanarak ve Giovinezza[858] ile Faşist parti şarkıları söyleyerek kutlanmakta ve Almanlarla samimi bir görüntü verilmektedir[859].

Mussolini, 18 Eylül'de Almanların elinde bulunan İtalyan radyosundan İtalyan milletine bir nutuk vererek; Gran Sasso'dan nasıl kaçırıldığını anlattı. Kral'ı harple hiç ilgilenmemekle, harp

---

[853] Dinç, **a.g.e,**s.129.
[854] Feyhaman Özdil, "Komando No.1",**Yıllarboyu Tarih**, S.1,Nisan 1978,s.39-41.
[855] Gürün, **a.g.e,**s.339.
[856] Cartier, **a.g.e,**s.128.
[857] Gürün,**a.g.e,**s.340.
[858] **Giovinezza**: Milli Faşist Parti'nin Marşı, anlamı,"gençlik"tir. Bu marş Mussolini döneminde gayri resmi Milli marş olarak kullanılmıştır. www.wolfsonian.org/explore/collections/giovinezza-inno-trionfale-del-partito-nazionale-fascista#.(23.12.2015)
[859] **Ayın Tarihi**, Eylül 1943, S.118,s.182.

boyunca Alman aleyhtarlığı ve bozgunculuk yapmakla ve kendisini iktidardan uzaklaştırmak için İngilizlerle işbirliği yapmakla suçlayan Mussolini, Kral'ın Faşizme ihanet ettiğini, ordunun yeniden kurulacağını, tarihin bu utanç sayfasının ise kanla temizleneceğini ifade etmekte ve Kara gömleklileri yeniden silah başına çağırmaktaydı[860].

Mareşal Badoglio ise 20 ve 22 Eylül 1943'de Cezayir radyosundan İtalyan milletine hitap ederek; mütareke şartlarının oldukça ağır olduğunu, ancak İtalya'nın mağlup durumda olduğunu da unutmamak gerektiğini, İtalyanların ve Kral'ın bir ihanette bulunmadıklarını fakat Faşist ve Nazilerin İtalyan milletine suikast yaptıklarını, Almanlar İtalya'dan ne kadar çabuk kovulurlarsa İtalya'nın o kadar çabuk hürriyete kavuşacağını ifade etmekteydi[861].

Mareşal Graziani'nin de katılımıyla güçlenen Mussolini, 26 Eylül 1943'de Kuzey İtalya'ya döndü. Mussolini, İtalya'dan Almanya'ya kaçmış olan ve kendisine sadakatle bağlı olan faşistlerle Cumhuriyetçi Faşist Parti'yi ve "İtalyan Sosyal Cumhuriyeti-Republica Sociale İtaliana" adında yeni bir devlet ve hükümet kurdu[862]. Mussolini'nin gerçek bir dönüş yapabilmesi için aslında Roma'ya dönmesi gerekmekteydi ancak Almanlar buna Roma'nın açık şehir olarak ilan edileceği gerekçesiyle izin vermediler. Kuzey İtalya'da Salo kasabasında yerleşen Mussolini'nin başında olduğu bu hükümet, Almanların kontrolünde sadece bir kukla devlet olmaktan öteye geçemeyecekti. Hitler Faşizm'in ölmediğini dünyaya göstermek için böyle bir plan yapmıştı, aslında bir daha İtalyanlara iktidar vermek niyetinde değildi. Alman istihbarat kaynakları Mussolini'nin, İtalya'nın durumuyla artık ilgilenmediğini, çevresindeki kadınlarla sefih bir yaşam sürmeye başladığını bildiriyorlardı[863].

Kuzey İtalya'da Mussolini tarafından yeni bir Faşist hükümet kurulmuş olması Badoglio hükümetini değişik bir duruma sokmuştu. Bu durumda Badoglio hükümetinin ABD, İngiltere ve Rusya tarafından harp süresince "ortak-muharip" olarak tanınması kararı verildi ve Kral'ın Almanya'ya savaş ilan etmesi istendi. İtalyan Kraliyet Hükümeti 13 Ekim 1943'de Almanya'ya savaş ilan etti. Badoglio hükümeti Müttefiklerin Roma'ya giriş tarihi olan 4 Haziran 1944 tarihine kadar bir değişiklik olmadan kadrosunu muhafaza etti[864].

---

[860] **A.g.e,** s.208-212.
[861] **A.g.e,** s.212-214.
[862] Cartier,**a.g.e,** s.128.
[863] Hitler Kitabı, **a.g.e,**s.152.
[864] Gürün, **a.g.e,** s.324.

Mussolini ve Hitler son defa olarak 20 Temmuz 1944'de Rastenburg karargahında, Hitler'e yapılan suikast teşebbüsünden sadece 3 saat sonra gerçekleşen bir toplantıda görüştüler. Suikastten şans eseri kurtulan Hitler, bu buluşmada Mussolini'ye harabe haline gelmiş olan konferans salonunu göstererek şöyle söylüyordu: "*Bugün ölümden mucizevi bir şekilde kurtuluşumdan sonra, kaderimin müşterek gayelerimizin bizi bir araya getirdiğine her zamankinden daha fazla inandım."* Mussolini ise cevap olarak; "*Suikast mahallini gördükten sonra, tamamıyla sizin fikrinizdeyim. Bu bize cennetten gelen bir haberdir"* diye karşılık verdi[865].

5.3.İtalya Toprakları Üzerinde Müttefik-Alman Savaşı

İtalyanların savaş dışı kalmasından sonra İtalya'daki Mihver kuvvetleri komutanı Kesselring, Güney İtalya'daki bütün kuvvetlerini kuzeye doğru planlı bir şekilde çekmeye başladı. Kesselring bütün olasılıklarla karşı tedbirli olabilmek için yeni savunma hatları kurdurmaktaydı. Bu hatlardan en önemlileri yarımadayı Floransa hizasında doğu-batı istikametinde kat eden Gotik hat ve Roma'nın güneyindeki Gustav hattı idi. Müttefikler İtalyan anakarasına 9 Eylül'de yaptıkları çıkarmadan 3 hafta sonra, 1 Ekim 1943'de Napoli'yi ele geçirdiler[866]. Müttefikler 15 Mayıs 1944'de Gustav hattını yardılar. Bu savaşta en çok yararlık gösterenler, İngiliz ve ABD'lilerin aksine motorlu araçlara fazla bağımlı olmayan, katırlarla malzemelerini taşıyabilen Fas ve Cezayirli askerlerden meydana gelen ve dağ savaşlarında usta olan Fransız sefer birlikleriydi[867].

Müttefikler 4 Haziran 1944 günü Roma'ya girdiler. Almanlar, açık şehir ilan edilen Roma'nın harap olmaması için köprüleri attırmamış ve Roma'dan kuvvetlerini çekmişti. İtalyanlar, gelen Müttefikleri bir kurtarıcı olarak alkışlamak üzere sokaklara dökülmüşlerdi. R.Cartier durumu açıklamak için iki olay aktarmaktadır: Birincisinde ABD'li bir subay şöyle söylüyor: "…*bu kalabalık, Almanların yapamadığını yaparak tanklarımızı durdurmayı başardı."* İkincisinde ise işgal altındaki tüm Avrupa kentlerinde Almanlar tarafından hazırlanarak duvarlara asılmış ve her bir boynuzunda ABD ve İngiliz bayrakları olan büyük bir salyangoz bulunan bir afişin varlığından bahsetmektedir. Bu afişteki salyangoz Müttefikler tanımlamaktadır. Acele kurulan ekiplerle bu afişler yırtılmaya başlanmıştır çünkü salyangoz artık ülkelerindeydi[868]. İkinci Dünya savaşında ilk

[865] Öndeş, **a.g.e,** s.650.
[866] Gürün, **a.g.e,** s.460.
[867] Parker,**a.g.e,**s.207.
[868] Cartier,**a.g.e,**s.172.

defa bir başkent Müttefikler tarafından ele geçirilmişti. Ertesi gün Amerikalılar tarafından Roma'da basılan Stars and Stripes gazetesi "Roma'dayız" manşeti ile çıktı[869].

İtalya topraklarında Müttefiklerle Mihver arasında devam eden savaşta İtalyan kuvvetleri her iki tarafta da yer almakla birlikte savaşın gidişini etkileyecek durumda değillerdi. Bir tarafta Mussolini'nin kurduğu 4 İtalyan tümeni, diğer tarafta ise 4 İtalyan muharebe grubu vardı[870].

Müttefiklerin İtalya'daki ilkbahar taarruzları, 17 Nisan 1945'den itibaren tüm cephelerde süratle gelişti[871]. Artık sadece görüntüden ibaret kalmış olan Alman kuvvetlerindeki direniş de giderek çökmüştü. Alman birliklerindeki askerler, kendi vatanları işgal edilmişken başka topraklarda savaşmanın anlamsızlığı karşısında, işgal altında bulunan ülkelerine dönmeye çalışıyorlardı. Mareşal Alexander yayımladığı bildiride şöyle söylüyordu: "*İtalya'da bir tek Alman kalmayıncaya kadar savaşa devam edeceğiz.*[872]" 27 Nisan'da Cenova ve 28 Nisan'da Venedik, 2 Mayıs'ta Trieste Müttefiklerin eline geçti. Bu arada 25 Nisan'da Kuzey İtalya'da İtalyan partizanlar genel bir ayaklanma ve genel grev başlattılar ve tüm Alp geçitlerini kontrol altına almayı başardılar. 25 Nisan'da Mareşal Graziani İtalyan Faşist birliklerinin teslim olmak istediklerini bildirdi[873].

29 Nisan 1945 günü, 2 Mayıs 1945 saat 14.00'den geçerli olmak üzere imzalanan ateşkes ile İtalya cephesindeki savaş, Almanya'nın kayıtsız-şartsız teslim belgesini imzalayacağı 8 Mayıs'tan önce sona ermiş oldu[874]. İtalya toprakları üzerinde Almanlarla Müttefikler arasında 600 gün süren savaşta Almanlar ölü ve yaralı olmak üzere 556.000 asker kaybettiler, Müttefiklerin kaybı ise 312.000 idi[875].

5.4.İtalya'da İç Çarpışmalar ve Mussolini'nin Sonu

Mussolini'nin uzaklaştırılması sonrasında Vatikan'daki görevinden ayrılan ve İspanya'ya iltica etmek üzere Münih üzerinden bu ülkeye gitmeye çalışan ancak Almanlar tarafından Münih'te tutuklanarak İtalya'ya iade edilen Kont Ciano, Verona hapishanesine koyulmuştu. Kont Ciano hatıralarının önsözünde 23 Aralık 1943 tarihi itibarıyla; yakalanarak düzmece bir mahkemede

[869] **Stars and Stripes**, 5 Haziran 1944.
[870] Hart,**a.g.e,**s.706.
[871] **Ulus**, 18 Nisan 1945.
[872] **Ulus**, 23 Nisan 1945.
[873] Hart, **a.g.e,**s.710.
[874] Gürün,**a.g.e,**s.463.
[875] Öndeş, **a.g.e,**s.682.

yargılandığını, ölüme mahkum edileceğini bildiğini, bu kararın alınmasında Almanların baskısıyla Mussolini'nin de tasvibi bulunduğunu, Mussolini'nin çevresini saran dalkavuk ve fahişelerin Mussolini'yi oyuncak yaptıklarını ve hem Mussolini'yi ve hem de İtalya'yı uçurumun kenarına sürüklediğini ifade etmektedir[876].

Faşist konseyinde Mussolini aleyhine oy verenlerden içlerinde Kont Ciano'dan başka Mareşal De Bono, eski bakanlardan Pareschi ve Cianetti, İşçi konfederasyonu başkanı Gottardi ve Marinelli'nin bulunduğu 6 kişi, faşistlerin eline düşmüş ve hapse atılmışlardı. Kont Ciano, bu dönemde bir taraftan da Almanların hatıralarını yazdığı defterlerini ele geçirmeye çalıştıklarından bahsetmektedir. Edda Ciano babasına ve Hitler'e mektuplar göndererek kocasının hayatı karşılığında defterleri vermeyi teklif etmiş ancak bir karşılık görememiştir. Edda Ciano bundan sonra İsviçre'ye kaçarak defterleri de yanında götürecek ve daha sonra yayımlanmasını sağlayacaktır[877]. 8 Ocak 1944'de başlayan ve özel olarak teşkil edilmiş bir mahkemede 48 saatte tamamlanan duruşmada sözde yargılanarak idam cezasına çarptırılan Ciano, De Bono ve diğer 4 kişinin cezaları San Zeno kalesinin atış poligonunda ve arkaları dönük olarak kurşuna dizilmek suretiyle 11 Ocak 1944'de infaz edildi[878].

Mussolini, Almanların elinde esir olduğu gibi onlardan nefret etmekte ve savaşı çoktan kaybettiğini bilmektedir. Yakınlarının İsviçre'ye sığınmasını tavsiye etmesine, Petacci ailesinin ise Arjantin veya İspanya'ya kaçırmayı teklif etmesine rağmen Mussolini bunları kabul etmeyerek İtalya'da öleceği karşılığını veriyordu. Mussolini; "*Oynadım ve kaybettim. Kine ve gurura kapılmadan hayatıma son vereceğim"* "*…Beni kaderim çarmıha gerdi"* diyordu. Mussolini, Pavoli'nin kahramanca dövüşerek ölmek üzere inancını kaybetmemiş 50.000 Faşistle birlikte Valtelina'daki doğal kalede toplanma tasarısına olumlu bakıyordu. Mussolini, Milano'daki "Milli Kurtuluş Komitesiyle" Milano başpiskoposu İldefonse (Kardinal Schuster) aracılığı ile uzlaşmak için bir görüşme yapmak üzere geldiği Milano'da, kendisini bir din adamı şefkatiyle karşılayan bu içten pazarlıklı başpiskopos tarafından takdis edilirken, 300 kişiyi zor bulacağını öğrenince, Valtelina'ya sığınarak son bir savaş verme hayalleri de yıkılmış oluyordu[879]. Başpiskoposluk binasında yapılan toplantıya Mareşal Graziani ile birlikte katılan Mussolini, son derece rahat bir şekilde görüşme yaparken; Mareşalin Almanlardan izin almadan teslim isteğinde bulunamayacağını

[876] Ciano**,a.g.e,**s.12.
[877] Cartier,**a.g.e,**s.160.
[878] Gürün,**a.g.e,**s.340.
[879] Cartier,**a.g.e,**s.374.

söylemesi üzerine bir sonuç alınamayan toplantı esnasında, Almanların tüm İtalya'nın teslimi için görüşmeler yapmakta olduklarını öğrenince tüm umudunu kaybederek; "*Aldatıldık, yine Almanlar tarafından aldatıldık*" diyerek tepki gösterdi ve bundan sonra şehri terk ederek, Avusturya veya İsviçre'ye geçebilmek üzere kuzeye doğru harekete geçti[880].

Bu sırada 25 Nisan'da Verona ve Parma Müttefikler tarafından işgal edilmişti. Müttefik kuvvetleri Milano'ya 60 km. mesafedeydi ve şehirde Ulusal Kurtuluş komitesi'nin çağrısı ile genel grev başlamıştı. Fransızlar da Alp cephesinde ilerleyerek Ventimille şehrini işgal etmişti[881].

25 Nisan'da Cumhuriyetçi ordu askerleriyle dolu kamyonlardan oluşan konvoy eşliğinde İsviçre sınırına 10 km. mesafedeki Como'ya giden Mussolini, ertesi gün Menaggio'ya ulaştı ancak sınır kapalı olduğundan İsviçre'ye geçemedi. Mussolini, "Kutsal taburu" getirecek olan Pavolini'nin ertesi gün sadece 12 kişi getirebildiğini öğrenerek yıkılacaktı. "*Koyun gibi yüzyıl yaşamaktansa bir gün, ama aslanlar gibi yaşamak*" sloganını avuçları patlarcasına alkışlayanlardan geriye kalan sadece bu 12 kişiydi[882].

Mussolini ve yanındakiler Brenner'e doğru giden bir Alman birliği ile karşılaştılar ve onlarla birlikte hareket etmeye başladılar. 27 Nisan'da Dongo köyünde, üzerinde Alman askeri üniforması ve çelik başlığı varken, partizanlar tarafından yolu kesilerek yakalanan ve gözaltına alınan Mussolini için artık macera sona ermişti. Mussolini'nin bakanlarından biri olan Nicola Bombaci uzun bir mola sırasında konvoydan ayrılarak teslim olmuş ve partizanlara Mussolini'nin konvoyda olduğunu söylemişti[883].

Mussolini, Raymond Cartier'e göre, İtalyan komünist partisi lideri Palmiro Togliatti tarafından gönderildiği rivayet edilen Walter Audisio(kod adı: Albay Valerio) isimli bir kişi tarafından 28 Nisan 1945'de Tremezzina'da bir villanın önünde Clara Petacci ile birlikte kurşuna dizilerek öldürüldü[884]. Mussolinin öldürülmesi konusunda tatminkar bir açıklama yapılmaması üzerine, Churchill bir soruşturma açılması için Gen. Alexander'a talimat vermesine rağmen bir sonuç alınamadı. Churchill şöyle bir yorumda bulunmaktan da geri durmamaktaydı: "*Hiç değilse,*

[880] T.Kakınç, **Mussolini Kimdir, Faşizm Nedir**, Kitaş yay.,İstanbul, 1968,s.165.
[881] **Akşam**, 27 Nisan 1945.
[882] Cartier, **a.g.e,**s.376.
[883] **A.g.e,**s.377.
[884] **Akşam,** 30 Nisan 1945.

Valerio bizi bir İtalyan Nürenberg'inden kurtardı[885]*"* Togliatti daha sonra, 9 Mart 1947'de bu emri kendisinin verdiğini açıklayacaktı[886].

Mussolini'nin yakalandığı haberi ve Kuzey İtalya'nın kurtulması üzerine İtalyan hükümeti 28 Nisan tarihinde 3 günlük bayram ilan etti[887] ve her yer bayraklarla donatıldı[888]. Aralarında Mussolini ve Clara Petacci'nin de bulunduğu faşistlerin cesetleri, Como'da meydanda halka gösterilmesini müteakip, 29 Nisan'da Milano Merkez garı yakınlarında, daha önce pek çok partizanın asılarak idam edildiği Loretto meydanına getirildi ve burada bir benzin istasyonunda baş aşağı asılmak suretiyle teşhir edildi[889].

Mussolini ölümünden sonra da İtalyan toplumunda etkisini sürdürdü. 1958 yılında İtalya'yı ziyaret eden Yusuf Ziya Ortaç bu etkiyi şöyle anlatıyor: "*Hangi İtalyanla konuşursanız konuşunuz, Mussolini'nin adı anılınca gözleri bulanıyor. Leşi sokaklarda sürüklenen Duce'nin gönüllerde heykeli var.*[890]*"*

VI. İtalya'da Savaş Sonrası Gelişmeler

6.1.İtalya'nın Yeniden Yapılanma Dönemi

İtalya'nın Eylül 1943'de Müttefiklerle ateşkes imzalanması sonrasında İtalya'nın bir kısmını kontrol altına alan Müttefikler bir taktik olarak Kraliyet'i de tanımışlardı. 1943 Eylül'de Faşizmin tasfiyesi sonrasında Faşizm dönemi öncesi var olan 6 parti bir araya gelerek Ulusal Kurtuluş Komitesi(CLN)'ni kurdular. Komünistlerin liderliğindeki bu komite, Almanlara karşı silahlı direniş hareketinin merkezi olduğu gibi Kraliyet'e de karşı idi. Özellikle Kuzey İtalya'da bu komitenin faaliyetleri daha organize ve güçlü idi. Kuzey İtalya'da Mussolini tarafından Ekim 1943'de kurulan Salo Cumhuriyeti topraklarında Mussolini'ye karşı olan ve 1944'de yaklaşık 90.000 kişilik silahlı bir gücü olan ciddi bir muhalefet vardı. Müttefikler genel olarak bu hareketi desteklemekle birlikte, İtalyan halkının karakterinin partizan savaşı yapmaya elverişli olmadığı gibi bir nedeni öne sürerek, kendi emirleri altında eylem yapmalarını istiyorlar bu da komite ile Müttefikler arasında sorunlar çıkmasına neden oluyordu. Fransa ve İtalya'daki direniş hareketleri Müttefikleri Naziler ve Faşistler

[885] Cartier,**a.g.e,**s.380.
[886] **Ayın Tarihi**, Mart 1947,Sayı.160,s.99.
[887] İtalya'da 25 Nisan, halen "Festa della liberazione dal nazi-fascismo"- "Özgürlük ve Faşizm'den kurtuluş bayramı" olarak kutlanmaktadır. http://italyanca.info/italya'da özel günler ve resmi tatiller.25.12.2015.
[888] **Akşam**,28 Nisan 1945.
[889] **Akşam**,30 Nisan 1945.
[890] Yusuf Ziya Ortaç, **Göz Ucu ile Avrupa**, Yeni Matbaa, İstanbul, 1958,s.62.

kadar belki de daha fazla korkutuyordu[891]. Yugoslavya ve Yunanistan'da da benzer tecrübeler geçiren müttefikler, Almanların çekilmesinden sonra boşluğun Kuzey İtalya'da etkin olan komünistler tarafından doldurulmaması için tedbirler almaya çalıştılar. Müttefikler, ABD'de yaşamakta olan eski İtalyan dışişleri bakanı Kont Sforza'nın yönlendirmeleriyle Badoglio hükümetini destekliyorlardı[892].

Moskova konferansında alınan kararlar doğrultusunda; ABD, İngiltere, SSCB, Fransa, Yugoslavya ve Yunanistan temsilcilerinin katılımıyla oluşturulan Danışma Konseyi[893], İtalya'nın faşizmin tasfiyesinden sonra serbest seçimlerin yapılabildiği demokratik bir yapıya kavuşturulması için çalışma yapıyor ve işgalden kurtarılan bölgelerin Badoglio-İtalyan hükümetine devredilmesini temin ediyordu[894].

21 Nisan 1944'de bir Ulusal Birlik hükümeti kurmayı başaran ve hükümete her kesimden olduğu gibi Ulusal Kurtuluş komitesi temsilcilerini de alan Badoglio, böylece anti-faşist güçlerin ulusal çapta birlikte hareket edebilmelerini temin etti. Roma'nın 4 Haziran 1944'de Müttefikler tarafından kurtarılmasından sonra ise Badoglio istifa ederek hükümetten ayrıldı ve yerine 18 Haziran 1944'de Bonomi yeni bir hükümet kurdu. Bu dönemin önemli siyasal olayı ise İtalyan Kralı Vittorio Emmanuele'nin tahttan oğlu lehine feragat etmesiydi. Bu hükümeti Ulusal Kurtuluş Komitesinin onaylamasıyla monarşinin ayrıcalığına da gölge düşürülmüş oldu[895].

Ulusal Kurtuluş Komitesi İtalya'da bugün halen tüm İtalyanlar için bağımsızlık günü olarak kutlanan 25 Nisan 1945 tarihinde yapmış olduğu çağrı ile resmi direniş yapılmasını istedi. Bu tarih aynı zamanda Milano ve Torino'nun da Alman işgalinden kurtarılma tarihleriydi. Nisan 1945'deki Alman çekilmesi esnasında partizanlar hemen her kentte kontrolü ele geçirdiler ve Almanların çekiliş düzenlerini bozdular. Bu dönemde Mussolini de dahil olmak üzere yaklaşık 10.000 kişi faşist oldukları gerekçesiyle öldürüldü. 2 hafta süreyle Müttefikler gelene kadar yönetim partizanlarda kaldı. Müttefikler Kuzey İtalya'ya ulaşınca partizanlara ve komünistlere güvenmediklerinden kendilerinin onayladığı adamları yönetime getirdiler ve 7 Aralık 1944'de imzalanmış olan Roma protokolleri çerçevesinde partizanları tasfiye ettiler[896].

---

[891] Parker, **a.g.e,**s.313.
[892] **Uluslararası İlişkiler Tarihi**, **C.V**,(Çev.Ali Rıza Dirik),Evrensel Basın yay.,İstanbul, 2013,s.1412.
[893] Gürün, **a.g.e,**s.332.
[894] **Uluslararası İlişkiler…,**s.1416.
[895] **A.g.e,**s.1424.
[896] Parker, **a.g.e,** s.315.

İtalya'nın tamamen Alman işgalinden kurtarılmasından sonra 21 Haziran 1945'de Ferruccio Parri liderliğinde kurulan bir hükümetten sonra 10 Aralık 1945'de Hristiyan Demokrat Alcide de Gasperi liderliğinde kurulan koalisyon hükümeti dönemi başladı. 1946 Haziranında yapılan tartışmalı bir halk oylaması ile krallık kaldırıldı ve Kral ülkeyi terk etti. Aslında muhafazakâr bir yapıda olan İtalyan halkı krallık sistemine saygı ve inançla bağlı idi. Bu dönemde Kurucu meclis tarafından anayasa çalışmaları başlatılmıştı. Ekonomik durum ise çok kötüydü ve Sardunya ve Sicilya gibi yerlerde bölgesel özerklik talepleri yükselmekteydi[897].

Bu dönemde Kurucu Meclis'te 104 üyesi olan İtalyan komünist partisi her zaman olduğundan daha güçlü bir konuma gelmişti. Başlarındaki Togliatti gerçekten becerikli ve teşkilatçı bir liderdi ve partinin elinde ciddi miktarda silah da vardı. 1947'de İtalyan komünist partisinin kayıtlı üyesi genel nüfusun %5'ini teşkil etmekte olan 2.250.000 idi. Sovyetler Birliğinde bile kayıtlı üye sayısının genel nüfusun %3.3'ü olduğu düşünülürse, İtalyan Komünist partisinin gücünün anlaşılması kolaylaşmaktaydı[898]. Bu dönemde başında Tito olan Yugoslavya ile Trieste konusu çözülmüş değildi. Polis, carabineri, partizanlar ve ordu mensupları birbirlerini rakip hatta düşman olarak görmekteydiler. Kara ordusunun mevcudu 185.000'e, carabineri mevcudu ise 65.000'e indirilmiş, ayrıca şehirlerde güvenliği sağlamak üzere 52.000 kişilik polis kuvveti ile 37.000 mevcutlu gümrük kıtaları bırakılmıştı. Bu sayılar iç ve dış tehditler düşünüldüğünde yeterli değildi. Bu ortam 1.Dünya savaşı sonrasındaki döneme benziyordu ve bunun sonunda faşizm gelmişti. Şimdi ne olacaktı[899]?

Komünist partiye karşılık olarak yeni faşist parti de güçlenmeye başlamıştı. Bombalama, şiddet hareketleri dolu dizgin devam etmekteydi ve kamu düzeni henüz sağlanamamıştı. Bu arada ABD askerlerini bir an önce geri çekerek anavatana gönderme kararındaydı. 1946 seçimlerinde Hıristiyan demokrat parti oldukça büyük bir farkla en büyük parti olarak çıktı. Hükümeti kurmakla görevlendirilen Alcide de Gasperi her üç partiden de hükümete bakan aldı. De Gasperi komünistlere karşı mücadelesinde hem işgal kuvvetlerinden, özellikle ABD'lilerden, Kilise ve Vatikan'dan destek görmekteydi. Feridun Cemal Erkin hatıralarında bu durumu şöyle özetlemektedir: "*Her köyde papaz, hem Papa'nın sözcüsü, hem komünizmin düşmanı, hem de başbakan de Gasperi'nin desteği olmuştur.*[900]"

[897] Feridun Cemal Erkin, **Dışişlerinde 34 yıl,C.I**,2.Baskı,TTK yay.,Ankara,1987,s.200.
[898] Necmeddin Sadak, "İtalya'da İlk Göze Çarpan Mesele ve Manzaralar",**Akşam**, 6 Haziran 1947.
[899] Erkin, **a.g.e,**s.201.
[900] **A.g.e,**s.203.

Kurucu Meclis çalışmaları sonucunda günümüzde de halen yürürlükte olan yeni bir anayasa yapılarak halk oylamasına sunuldu ve 22 Aralık 1947'de, 1 Ocak 1948'den itibaren geçerli olmak üzere yeni anayasa kabul edildi. Enrico de Nicola ise ilk cumhurbaşkanı oldu. İtalya'da bu şekilde liberal ve çoğulcu demokratik bir sisteme geçilmiş oldu. 1948 Mayıs ayında yapılan genel seçimlerde Hıristiyan demokratlar oyların %35.2'sini alarak yeniden birinci parti oldular ve Cumhuriyet'in ilk başbakanı olan Alcide De Gasperi liderliğinde yeni bir hükümet kurdular. Cumhurbaşkanlığına ise Luigi Einaudi seçildi[901].

İtalya tarihinde 1945-1953 arasında geçen zamanı "De Gasperi Çağı" diye adlandırmak mümkündür. Ilımlılığı, dine bağlılığı, dürüstlüğü ve uzlaştırmacı kimliği ile ön plana çıkan De Gasperi, İtalyan Cumhuriyetinin ilk zahmetli adımlarını, devleti kazaya uğratmadan attırmasını başarmış, bilgeliği ve uzak görüşlülüğü ile harp sonrasının inşa devrine damgasını vurmuş bir politikacı olarak tarihteki yerini almıştır.

6.2.Paris Barış Antlaşması'nın İtalya'ya Etkileri

Üçüncü kez kurulan De Gasperi hükümeti döneminde 10 Şubat 1947'de imzalanan Paris barış antlaşması ile İtalya'nın savaş hali ortadan kalkmış oldu. Bu antlaşmaya göre; İtalya Doğu Afrika ve Libya'yı kaybettiği gibi Arnavutluk üzerindeki hak ve iddialarından vazgeçti. Yugoslavya'ya Fiume, Istria, Zara, Gorizia, Pola şehirleri ile doğu Adriyatik adalarını vermek zorunda kaldı. Fransa ile sınırında İtalya aleyhine düzeltmeler yapıldı. İtalyanların 1911-1912'de Osmanlı devletinden aldığı Rodos, Meis ve 12 adalar Yunanistan'a verildi. İtalya Trieste'de serbest bir bölge oluşturulmasını kabul etti ve ayrıca Çin'de Tianjin imtiyazlarını da kaybetti. İtalya ayrıca Yunanistan, Yugoslavya, Sovyetler Birliği, Arnavutluk ve Habeşistan'a toplam 360.000.000 ABD doları tazminat ödemeye mahkum edildi. İtalyan kamuoyunda büyük bir üzüntü vardı[902]. Kral taraftarlığı ile bilinen Italia Nuova gazetesi bu hadisenin tarihin en büyük haksızlıklarından birisi olduğunu yazmaktaydı[903]. Bütün İtalyan şehirlerinde canavar düdükleri çalınarak barış antlaşması protesto edilecek ve tüm işler durdurulacaktı[904]. Barış antlaşmasından zararlı çıkan İtalya'da Roma ve Napoli'de yapılan gösterilerde İtalyanlar tarafından Müttefikler protesto edilmekte ve "yaşasın Duçe" diye bağrılmaktadır[905].

---

[901] Muammer Türker, "**İtalya Yönetim Sistemi**", www.arem.gov.tr., Erişim tarihi:23.06.2015.
[902] **Ayın Tarihi**, Şubat 1947, S.159,s.37.
[903] **A.g.e,** s.57.
[904] **A.g.e,**s.61.
[905] **A.g.e,**s.38.

Dönemin Roma büyükelçisi olan Feridun Cemal Erkin, tesadüfen yanında olduğu İtalya Başbakanı De Gasperi'nin şöyle söylediğini aktarmaktadır: "*Barış antlaşması, hiç şüphe yok ki, insafsız bir akittir; çünkü adaletten yoksundur. Bu bakımdan yürürlüğe girmesinden hiçbirimiz hoşnut değiliz. Ancak bu vesikanın Müttefik ve Ortak devletlerle aramızda bir barış ve işbirliği aracı olacağını düşünürsek memnun olmamız gerekir…Çok eziyetli bir adımı nesnel bir ruh içinde ve ağırbaşlılıkla atlatan İtalya, artık diğer milletlerle barış ve evrensel dayanışma yolunda işbirliği yapma hakkını kazanmış bulunmaktadır.*[906]"

Nadir Nadi, Paris barış antlaşmasıyla İtalya'nın en suçlu devletlerden birisi olarak hatasını ödediğini ancak Trieste konusunun gelecekte yeni sorunlar ortaya çıkarabilecek bir durumda bulunduğunu ifade etmektedir[907].

İtalya bakımından ağır koşullar içeren Paris Barış antlaşmasının İtalya'da Kurucu Meclis tarafından onaylanması sürecinde İtalya'da büyük tartışmalar yaşandı. Bu sert tartışmalar esnasında Başbakan De Gasperi ve Dışişleri bakanı Kont Sforza; bu antlaşma ile güdülen amacın İtalya'nın yeniden büyük devletler topluluğuna dahil olması ve Birleşmiş Milletler'e katılması ile bu antlaşmanın sivri taraflarını giderme yollarını aramak olduğu yönünde savunma yapıyorlardı. İtalyan kamuoyunda yükselen tepkileri yatıştırmak isteyen De Gasperi'nin bulduğu bir formül ile Kurucu Meclis sonunda Paris Barış antlaşmasını, ancak galip devletler olan İngiltere, ABD, Fransa ve Sovyetler Birliği onayladığı takdirde onay vermeye karar verdi. İtalyan hükümeti bu hamle ile bir taraftan da antlaşmanın İtalya lehine revize edilmesi yönünde bir fırsat ortaya çıkmasını umuyorlardı[908].

Savaşın sonuna doğru İtalya ile ilişkilerini ilk geliştiren Müttefik ülke aslında Sovyetler Birliği olmuştu. Herkesten evvel Roma'ya elçi gönderen, siyasi ve ticari bağlar tesis eden Sovyetler, böylece İtalya'da ciddi bir potansiyele sahip olan ve savaş esnasında oldukça güçlenmiş olan Togliatti yönetimindeki Komünist partisine destek sağlayarak, İtalya'da nüfuz ve güç elde etmek amacı güdüyorlardı. Sovyetlerin bu çabalarına karşılık tehlikeyi sezen ABD'nin İtalya'ya açtığı bol para ve gıda yardımları ile ABD'de yaşayan milyonlarca İtalyan kökenli Amerikalının Beyaz Saray ve Kongre nezdinde yaptıkları girişimler, Paris barış antlaşmasındaki olumsuz hükümlere rağmen, İtalyan kamuoyunun Anglo-Saksonlar tarafına kaymasına sebep olmuştu. ABD bu yardımları bir şarta bağlamakta gecikmedi. Buna göre İtalyan hükümeti dayanmakta olduğu üç partili sisteme son

[906] Erkin, **a.g.e,** s.224.
[907] Nadir Nadi, "Antlaşmalar Eksik ve Kusurlu Oldu",**Cumhuriyet**,23 Şubat 1947.
[908] Erkin,**a.g.e,**s.219-220.

vererek, Komünist partiyi koalisyondan çıkaracaktı. İtalya'da hiç kimsenin yürürlüğe girmesinden mutlu olmadığı Paris Barış antlaşmasının böylece onaylanmasından itibaren, İtalya tam egemen devlet özelliğini tekrar kazanmış oluyordu. Komünistlerle sosyalistlerin hükümetten çıkarılması ve iktisadi kalkınma için ilk adımların tamamlanması ile barış zamanının ilk aşamaları İtalya için tamamlanmış olacaktı[909].

Türkiye ile İtalya arasında gelişen ilişkiler sonrasında 24 Mart 1950'de Dışişleri bakanları Kont Sforza ile Necmeddin Sadak arasında imzalanan dostluk antlaşması[910] Türk-İtalyan ilişkilerinde yeni bir sayfa açacak ve Türk kamuoyu tarafından olumlu olarak karşılanacaktır[911]. Halide Edip Adıvar bu pakta ilişkin olarak, paktın imzalanmasından önce Akşam gazetesinde yayımlanan yazısında; Türklerle İtalyanlar arasında Akdeniz'li olmak bakımından mevcut olan kültürel yakınlıktan bahsederek, Mussolini döneminin kara kedisi olan Mare Nostrum iddialarının ortadan kalkmasıyla beraber ilişkilerin daha iyi yürüyeceğini ifade etmekte ve bu anlaşmayı olumlu karşılamaktadır[912].

[909] **A.g.e,**s.222-225.
[910] **Akşam**, 25 Mart 1950.
[911] **Cumhuriyet,** 26 Mart 1950.
[912] Halide Edip Adıvar, "Türk-İtalyan Paktı", **Akşam,** 21 Mart 1950.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

İKİNCİ DÜNYA SAVAŞINDA TÜRKİYE

I.Savaş Öncesi Dönem (1930-1938)'de Türkiye'nin Durumu

Türk dış politikasını yöneten kadrolar, Kurtuluş savaşından sonra, 1923-1930 yılları arasında; Lozan Antlaşması süreci, Musul sorunu, Patriklik buhranı, Osmanlı borçları, Yunanistan'la ahali mübadelesi, Hatay sorunu gibi meseleler ve 1.Dünya savaşından kalan duygular nedeniyle, Batı'lı devletlerden uzak durarak, Sovyetler Birliğine yaklaşmış ve ilişkilerini giderek geliştirmiştir.

1930'lardan itibaren Batılı devletlerle sorunların çözülmesi ile güvensizlik azalmakla birlikte; yükselen ve güçlenen faşizmin emperyalist emellerini açıkça ortaya vurması nedeniyle, 1934 yılından itibaren tüm Batı'dan duyulan korkunun yerini İtalya endişesi almaya başlayınca, Türk dış politikası o zamana kadar birlikte yürüdüğü Sovyetler Birliğinin dostluğu ile yetinmeyerek Fransa ve İngiltere'ye yönelmiştir. Halûk Ülman, bu yönelmenin sebebinin sadece güvenlik endişesi değil, yönetim kadrosunun yönetim felsefesi ve ihtiyaç duyulan ekonomik gelişmenin ancak Batı'dan temin edilebilecek kredi ve teknoloji ile mümkün olabileceğinin değerlendirilmesi olarak açıklamaktadır[913].

İtalya'nın Akdeniz'de yarattığı tehdit, 1928 yılında imzalanan dostluk antlaşmasına rağmen, İtalya lideri Mussolini'nin her fırsatta dile getirdiği emperyalist emelleri ve "*Mare Nostrum*" gürültüleri, Türkiye'de önemli dış politika kaygılarına sebep olmaktaydı ve dönemin Türk dış politikasını etkileyen önemli etkenlerden birisiydi. Atatürk, Mussolini'ye kesinlikle güvenmiyor ve onu bir "*soytarı*" olarak değerlendiriyordu. İtalya gezisinden dönen Recep Peker'in faşist yönetimi öven sözler sarf etmesi üzerine, "*İtalyan halkının, bir gün bu soytarıyı bacaklarından Roma sokaklarında sürükleyeceğini*" söylemişti[914].

Mustafa Kemal Atatürk, 1931 yılında kendisiyle görüşmek üzere Türkiye'ye gelen General Mc Arthur'a, Versailles antlaşmasının 1. Dünya Savaşı'na sebebiyet vermiş olan sebepleri ortadan kaldırmadığını ifade ederek, İtalya hakkında şu değerlendirmeyi yapmaktaydı: *"İtalya, Mussolini idaresi altında şüphesiz büyük bir kalkınmaya ve inkişafa mazhar olmuştur. Eğer Mussolini*

[913] A.Halûk Ülman, "**Türk Dış Politikasına Yön Veren Etkenler(1923-1968)",** Ankara Üniversitesi SBFD No.23(3), Eylül 1968, s.251.
[914] **A.g.e,**s.252.

gelecekteki bir harpte, İtalya'nın zahiri(yüzeyde görünen) heybet ve azametini, savaş dışında kalmak suretiyle gereği gibi kullanabilirse, sulh masasında başlıca rollerden birini oynayabilir. Fakat korkarım ki, İtalya'nın bugünkü şefi, Sezar rolünü oynamak hevesinden kendisini kurtaramayacak ve İtalya'nın askeri bir kuvvet yaratmaktan henüz çok uzak olduğunu derhal gösterecektir[915]*"*

Mussolini'nin, 18 Mart 1934'de Faşist Kongresinde yaptığı konuşma ile İtalya'nın tarihsel emellerinin Asya ve Afrika'da olduğunu açıklaması, bu kıtaların gelişen ulaşım araçları sayesinde artık bir kaç saat uzaklıkta olduğunu belirtmesi ve bu emelleri sonraki İtalyan nesillerine hedef olarak göstermesi[916] Rodos ve 12 ada vasıtasıyla komşu durumunda olan Türkiye'de endişe meydana gelmesine neden olmuştu[917]. Mussolini'nin Türkiye'nin Roma Büyükelçisine söz konusu konuşmadaki paragrafın Türkiye'yi kapsamadığı çünkü Türkiye'nin bir Avrupa ülkesi olduğu yönündeki açıklaması Türk hükümetini yatıştıramadı. Mussolini'nin bu konuşması 1928 Türk-İtalyan antlaşmasına rağmen Mussolini'nin Anadolu'dan vazgeçmediğini gösteriyordu[918].

Mussolini'nin, bu konuşmasından sonra, Türk ordusunun önemli bir gücü karadan Antalya bölgesine gönderildi, hava kuvvetleri bölgeye kaydırıldı ve donanma Antalya civarına intikal ettirilerek tatbikat başlatıldı. Gülcemal vapuru ile Antalya'ya gelen Atatürk; "*Mussolini"nin çok güçlü donanmasına ve hava kuvvetlerine intihar dalışı yapmaya azmetmiş bir Türk bahriyesinin ve havacılığının mevcudiyetini Mussolini'ye ve dünyaya hissettirmeliyiz…*" diyordu. Ertesi gün Türk pilotlarının her birisine " *Atatürk"ün İtalyan harp gemilerine ve uçaklarına kullandığınız uçaklarla intihar dalışı yapıp yapmayacağınızı sormakta olduğu"* şeklinde "Kişiye Özel" birer zarf gönderilmiş ve zarflar açılarak verilen cevaplar incelendiğinde sadece bir tek cevap görüldü: "*Evet*"[919].

İtalya, uluslar arası ortamın sessiz kalmasından yararlanarak Habeşistan'a saldırıya hazırlanmaktayken, Stefani ajansı Eylül 1934'de İtalya'nın Habeşistan'la alakası olmayan Küçük Asya'ya hiçbir zaman saldırmayacağı yönünde yayınlar yapmaktaydı. Mussolini, Ankara Büyükelçisi kanalıyla T.R.Aras'a gönderdiği bir mesaj ile 12 adalarda alınmakta olan tedbirlerin Türkiye ile ilgili olmadığını bildirdiyse de Eylül'ün sonunda Cenevre'de Eden ile görüşen Aras, bu

[915] **Cumhuriyet**, 8 Kasım 1951.
[916] **Akşam**, 20 Mart 1934.
[917] Selim Deringil, **Denge Oyunu**, Tarih Vakfı Yurt yay., İstanbul,1994,,s.6.
[918] Ludmila Jivkova,(Çev.F.Muharrem-F.Erdinç),**İngiliz-Türk İlişkileri,1933-1939**, Habora Kitabevi,İstanbul,1978, s.39.
[919] Yaşar Özdemir, **Atatürk ve Türk Havacılığı**, Hv. Bas. ve Neş. Md.lüğü, Ankara, 1981, s.75.

teminatın Türk hükümeti açısından bir anlam ifade etmediğini belirtti. Bu tehditleri önlemenin biricik gerçek güvencesi olarak Akdeniz paktı görülmekte ve bunun gerçekleşmesi için İngiltere nezdinde girişimler yapılmaktaydı[920].

İtalya'nın 3 Ekim 1935'de Milletler Cemiyeti'nin üyesi olan Habeşistan'a saldırdı ve sonrasında bu ülkeyi ilhak etti. Birinci Dünya savaşı sonrasında büyük hedeflerle yaratılan ve uluslararası düzeni sağlayacağı düşünülen Milletler Cemiyeti'nin İtalya'nın Habeşistan'a saldırısına seyirci kalması Türkiye'de endişelerin daha fazla ortaya çıkmasına neden oldu. O günlerde Atatürk; Mussolini için şöyle söylüyordu: *"Savaş isteyen bu adam her maceraya atılabilir, çünkü savaşın ne olduğunu bilmiyor.*[921]*"*

Türk kamuoyu başlangıçta İtalya'nın Habeşistan işgalinin İtalyan-İngiliz çıkar çatışması ve rekabetinin bir sonucu olarak değerlendirerek, kendi topraklarına karşı bir İtalyan saldırısını tahrik etmemek yolunu izledi. Ancak Akdeniz'deki çıkarlarını tehlikede gören İngiltere'nin etkisiyle Milletler Cemiyeti tarafından 7 Ekim'de alınan zecri(zorlayıcı) tedbirlere Türkiye de katıldı[922].

Feridun Cemal Erkin'in hatıralarında belirttiğine göre; Temmuz 1936'da Percy Loraine'i kabul eden Atatürk, Akdeniz'de devam eden tehlike karşısında şöyle söylemiştir: "*Hükümetinize lütfen yazınız Sayın Büyükelçi,…tehlike vardır, büyümektedir. Avrupa semalarında kara bulutlar her gün daha ziyade yoğunlaşmaktadır. Benim değerlendirmelerime göre dört beş seneye varmayacak, İtalya ile Almanya birleşip başımıza İkinci Dünya harbi felaketini çıkaracaklar."* Atatürk, olacakları inanılmaz bir görüş berraklığı ile önceden tahmin etmişti[923].

İtalya'nın Akdeniz'deki emelleri, İngiltere için hayati öneme haiz Süveyş kanalı-Hindistan yolunun açık bulundurulmasına karşı tehdit oluşturması nedeniyle İngiltere'nin çıkarları ile çatışmaktaydı. Diğer yandan Habeşistan'a komşu Eritre ve Somali'deki İtalyan varlığı, bu bölgede sömürgeleri olan İngiltere ve Fransa için ayrı bir tehdit olarak değerlendirilmekteydi. İtalya'nın başlangıçta karşı çıktığı Montrö anlaşmasının Temmuz 1936'da gerçekleştirilmesinde İngiltere'nin desteğini alan Türkiye'nin, İngiltere ile olan ilişkileri giderek gelişmeye başladı. Aralık 1935'de İngiliz hükümeti Akdeniz'de İngiliz donanmasının bir İtalyan saldırısı halinde Türk limanlarından ve tersanelerinden yararlanması talebinde bulununca Türkiye buna olumlu cevap verdi[924]. Bu

[920] Jivkova, **a.g.e,**s.47.
[921] Şevket Süreyya Aydemir, **İkinci Adam, C.II,**11.Basım**,** Remzi Kitabevi,İstanbul, 2011,s.92.
[922] Grassi, **a.g.e**,s.319.
[923] Erkin, **a.g.e**, s.83-84.
[924] Jivkova,**a.g.e,** s.49.

dönemde İngiltere Kralı VIII.Edward'ın ilk yurtdışı seyahati olarak yanında daha sonra aşkı uğruna tahtından feragat edeceği Bayan Simpson'la birlikte Eylül 1936'da Türkiye'yi ziyareti sonrasında ilişkiler giderek daha fazla güçlendi[925]. Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucusu ve önderi, Avrupa'daki güçleri o günkü statik durumlarına göre değil de gelecekte hareketli haline göre değerlendirmekte ve ölümü yaklaştığında 1937'lerde çevresindekilere şöyle söyleyerek uyarıda bulunuyordu: "*Bir dünya savaşı yakındır. Bu savaş neticesinden dünyanın vaziyeti ve muvazenesi baştan başa bozulacaktır. İşte bu devre esnasında doğru hareket etmesini bilmeyip, en küçük bir hata yapmamız halinde, başımıza Mütareke senelerinden daha büyük felaketler gelecektir*[926]*."*

Atatürkçü dış politikanın başlıca hedefi Türkiye'nin bağımsızlık ve toprak bütünlüğünün korunması ve toprakları üzerinde kendi kaderini tayin etme hakkına sahip olmaktı. Bu amaç, her türlü maceracılığa karşı olmayı gerektirmekte ve dış politikaya en dikkatli ve ihtiyatlı yaklaşımı sağlamaktaydı. Türkiye'nin "*ne başkasının bir karış toprağında gözümüz var, ne de başkasına bir karış toprak veririz"* diye özetlenen bu bakış açısı dönemin dış politikasını tarif ediyordu. Atatürk, İsmet İnönü, Tevfik Rüştü Aras, Refik Saydam, Numan Menemencioğlu, Şükrü Saraçoğlu, Fevzi Çakmak gibi devlet adamları dış politika kararlarında gerçekçiliği her zaman ön plana almaktaydılar. Geçmişteki tecrübeleri onlara Avrupalı devletlerle olan ilişkilerinde kuşkuculuğa varan bir temkinliliği benimsemeyi öğretmişti. Avrupa'da giderek yaklaşan savaş tehlikesi karşısında Türk politikacılarının başlıca hedefi savaşa girmemekti. Olası bir dünya savaşı Avrupa devletlerinin kendi aralarındaki bir sorun ve kendi aralarında başlarına açtıkları bir bela olarak değerlendirilmekteydi.

1.1.İnönü'nün Başbakanlıktan Ayrılması

Nyon ve Cenevre anlaşmalarının TBMM'de onayından sonra Atatürk, Bakanlar Kurulu üyelerini Çankaya köşkünde bir yemeğe davet etmişti. Atatürk ile İnönü arasında bu yemek esnasında meydana gelen bir tartışma ile gelişen süreç sonunda İnönü başbakanlıktan alındı ve yerine Celal Bayar görevlendirildi[927]. İnönü başbakanlıktan ayrılmadan önceki son görüşmeyi şöyle anlatıyor: *"Bir akşamüzeri sofrada kavga eder gibi bir münakaşa geçti…Ertesi gün Atatürk ile görüştük. Kendisinin bana söylediği şuydu: Şimdiye kadar, bin meselede bin defa kavga ettik. Akşam pek aleni oldu. Bir müddet çekilmen, istirahat etmen lazım…*[928]*"* 20 Eylül 1937'de AA

[925] Ülman, **a.g.m,** s.253.
[926] Aydemir,**a.g.e**, s.84.
[927] Ş.Süreyya Aydemir, **İkinci Adam, C.I**, Remzi Kitabevi,14.Basım,İstanbul,2011,s.512-513.
[928] Sabahattin Selek,"Ölümünün Birinci Yılında İsmet İnönü", **Milliyet**, 02,Ocak,1975.

tarafından yayınlanan resmi tebliğ ile İnönü'nün kendi talep ve ricası üzerine Reisicumhur tarafından kendisine bir buçuk ay istirahat için mezuniyet verildiği ve başvekil vekâletine İktisat vekili Celal Bayar'ın tayin edildiği duyuruldu[929].

Bu konuda değişik kaynaklarda farklı yorumlar yapılmakla birlikte, Atatürk- İnönü ayrılığının gerçek sebebi İsmet İnönü tarafından şöyle ifade edilmektedir: "*..temel sebep bendeki yorgunluk ve uzun müddet beraber çalışmaktan mizaçlarımız arasında vakit vakit hasıl olan tartışmaların, çekişmelerin verdiği netice bu.* Bunu tabii bir netice olarak almak lâzımdır….*Uzun süre beraber çalışmanın, uzun bir yorgunluk ve tartışma ortamının, bir gün kopmaya müncer olması tabiat hadisesidir.*[930]"

Yeni hükümeti kurmak üzere görevlendirilen Celal Bayar tarafından 25 Ekim 1937'de eski hükümetin devamı şeklinde olan yeni bir hükümet kuruldu. Yeni hükümetin kurulması üzerine Asım Us hatıralarında şöyle ifade ediyor: "*Dün olduğu gibi bugün de Atatürk devrindeyiz. İsmet İnönü, Celal Bayar isimleri bu devrin birer faslıdır ki aralarında ruh ve renk itibarıyle hiçbir fark yoktur.*[931]"

1.2.Atatürk'ün Hastalığı ve Ölümü

Atatürk'ün hastalığı ile ilgili ilk resmi tebliğ 30 Mart 1938'de Cumhurbaşkanlığı genel sekreterliği tarafından Anadolu Ajansı aracılığı ile yapıldı. Bu tebliğde, Atatürk'ün grip olduğunu, Fransız doktor Prof. Fissinger'e muayene olduğunu, önemli bir rahatsızlığı olmadığı açıklaması yapıldı. 1 Nisan 1938'de hemen tüm Avrupa basını Atatürk'ün hastalığı haberini verdi. Artık dış basın da Atatürk'ün sağlığı ile ilgilenmeye başlamıştı[932].

Atatürk, zaman zaman komaya giriyor, komadan kurtulduğunda, gazete aratıyor, devlet işlerini soruyor, hastalığının öldürücü olduğunu kabul etmiyordu. Bu dönemde Milli Müdafaa Vekili Kâzım Özalp'a "*Paşam, bir ay sonra ordu manevralarında bulunacağız"* diyordu.[933]" Atatürk aslında Ankara'ya giderek Cumhuriyet bayramı törenlerine katılmak istiyordu, hatta onun tribüne yorulmadan çıkabilmesi için bir asansör bile yapılmıştı ancak sağlık durumu buna

[929] **Tan**, 21,Eylül,1937.
[930] **İsmet İnönü'nün Hatıraları,Cumhuriyetin İlk Yılları 1923-1938**,C.II,Yenigün yay.,İstanbul,1998,s.69.
[931] Us,**a.g.e**,s.188.
[932] Bilâl Şimşir,**Atatürk'ün Hastalığı**,2.Baskı(Tıpkı basım),TTK yay.,Ankara,2011,s.17-18.
[933] Us, **a.g.e**,s.253.

elvermeyecek kadar kötüydü[934]. 9 Kasım 1938'de ikinci ve son kez olarak komaya giren Atatürk bir daha uyanamayarak 10 Kasım 1938 günü vefat etti[935].

Kara haber Roma Büyükelçisi H.Ragıp Baydur tarafından Bari, Milano, Napoli, Trieste ve Rodos konsolosluklarına iletildi ve daha sonra yıldırım hızıyla Paris üzerinden tüm Avrupa'ya ulaştı[936]. İtalyan basını Atatürk'ün ölümüne oldukça geniş bir yer verdi. 11 Kasım 1938 günü çıkan İtalyan gazeteleri Atatürk ile ilgili haberlerle doluydu. La Tribuna, Il Messaggero, Popolo di Italia, Corriera della Sera gazeteleri Atatürk'ün eserlerini anlatan övgü dolu yorumlarda bulunuyorlardı[937]. 16 Kasım 1938 tarihli Le Soir gazetesinde Atatürk'ü çok yakından tanıyan tek Avrupalı devlet adamı olan Kont Sforza'nın Türkiye'nin kuruluşuna dair anılarını içeren bir yazısı çıkmıştı. Bu yazıda Sforza Atatürk'ü şöyle anlatmaktaydı: "*…M.Kemal Atatürk tarihte eşsizdir. Kemal, eserini yaratmış, bunu barış içinde geliştirmiş, kökleştiğini gözleriyle görmüş olarak, şöhretinin ve gücünün zirvesinde, kendi yatağında, bütün Türk halkının gerçek üzüntüleri içinde, hayata gözlerini kapamış olan tek diktatördür…*[938]"

1.3.İnönü'nün Cumhurbaşkanı olması

Avrupa'nın hızla yaklaşan bir büyük savaş sürüklenmekte olduğu bu dönemde, Türkiye Cumhurbaşkanının kim olacağı büyük önem taşıyordu. Atatürk'ün halefi olarak Cumhurbaşkanının kim olacağı konusunda dört büyük devlet adamının adı ortaya atılmaktaydı. Bunlar; Fevzi Çakmak, İsmet İnönü, Fethi Okyar ve Celal Bayar idi. "*Fakat her nabız yoklamasının ardından garip bir şekilde ve daima İsmet İnönü'nün silueti görünüyordu*[939]*."*

Percy Lorainne, İnönü'nün Eylül 1937'de başbakanlıktan ayrılmasından hemen sonra; İnönü'nün, güç toplaması, dinlenmesi için geri çekildiğini, İnönü ile Atatürk arasında anlaşmazlık bulunmadığını, yedekte bekleyen bir hazır kuvvet olarak ileride Cumhurbaşkanlığına getirilmesinin çok daha kolay olacağını Londra'ya bildirmişti[940].

---

[934] Ş.Süreyya Aydemir, **II.Adam, C.II**,11. Basım, Remzi Kitabevi,İstanbul,2011,s.16.
[935] **A.g.e,** s.18.
[936] Şimşir,**a.g.e**,s.95.
[937] Bilal Şimşir, **Bizim Diplomatlar**, Bilgi Yayınevi, Ankara,1996,s.191.
[938] **Le Soir**, 16.11.1938, Akt. Bilâl Şimşir, **Atatürk'ün Hastalığı**…,s.166.
[939] Aydemir**, a.g.e**, s.21.
[940] Şimşir, **Atatürk'ün Hastalığı** …,s.79.

Bu dönemde İtalyan basını adeta hep bir ağızdan İnönü'nün adaylığının kesin olduğunu belirtmişlerdi. Hatta Il Messaggero ve Il Corriera della Sera gazeteleri Atatürk'ün halefinin İnönü olması gerektiği yönünde bir vasiyeti olduğunu iddia etmekteydiler[941].

Atatürk'ün ölümü üzerine, Cumhurbaşkanlığına vekâlet eden Abdülhâlik Renda'nın çağrısıyla TBMM 11 Kasım 1938'de toplandı ve oybirliği ile Malatya milletvekili İsmet İnönü'yü Cumhurbaşkanı olarak seçti. O tarihte üye tam sayısı 399 olan TBMM'de 12 üyelik boştu. İnönü 348 oy alarak seçilmiş ve bu seçimde 39 üye oy kullanmamıştı[942]. Şevket Süreyya Aydemir'in deyimiyle, "şartların getirdiği adam" olan İsmet İnönü, önüne döşenen basamak taşlarına basarak şartların hazırladığı zirveye ulaşmıştı. Cumhurbaşkanı seçildiğinde 53 yaşındaydı. Cumhurbaşkanı olarak ilk konuşmasını yaptı. Konuşmasında Atatürk'e bağlılık, inkılâpların koruyuculuğu, çağdaş medeniyete ulaşma hedefi, barış ve güvenlik konularına vurgu yapacaktı[943].

İnönü'nün Cumhurbaşkanı olmasıyla, Atatürk döneminin iki başvekilinin birisi Cumhurbaşkanı diğeri başvekil olarak görevde bulunmaları, içte ve dışta, Atatürk dönemi ve sisteminin devam ettirileceğinin bir işareti olarak değerlendirilecektir[944]. Dündar Seyhan anılarında o günlerde İnönü'nün genç subaylara nasıl göründüğünü şöyle ifade etmektedir: "… *Atatürk Türkiye'sinin yarınına talih, geleceğine teminat, problemlerine hal tarzı, haline itimat, kalkınmasına önder, velhasıl Türkiye'nin kaderine tek ümit görünüyordu.*[945]"

Yeni Cumhurbaşkanı seçilince Celal Bayar istifasını verdi ve İnönü tarafından yeni hükümeti kurmak üzere yeniden görevlendirildi. Yeni hükümette bu bakanların kendisine karşı tavır aldıklarını düşünen İnönü'nün işaret ve tavsiyeleriyle uzun yıllar bakanlık yapmış olan Dahiliye vekili Şükrü Kaya'nın yerine Refik Saydam, 1925'den beri sürekli olarak kabinede görev alan Dışişleri bakanı T.R.Aras'ın yerine ise Şükrü Saraçoğlu getirildi[946].

26 Aralık 1938'de yapılan CHP'nin 4.Olağanüstü Kurultayı'nda Atatürk'e "Ebedi Şef", İnönü'ye "Milli Şef" ve "Değişmez Genel Başkan" sıfatları verildi[947]. Bu ünvanların verilmesini

---

[941] **Il Messaggiero ve Il Corriera della Sera, 11.11.1938**, Akt.B.Şimşir,**a.g.e**, s.89.
[942] Hüner Tuncer,**İsmet İnönü'nün Dış Politikası, 1938-1950**,Kaynak yay.,İstanbul,2012, s.34.
[943] Süreyya, s.24-25.
[944] Cemil Koçak, **Türkiye'de Milli Şef Dönemi,1938-1945, C.I**,İletişim yay.,Ankara,1986,s.151.
[945] Dündar Seyhan, **Gölgedeki Adam**, Nurettin Uycan Matbaası, İstanbul 1966,s.8.
[946] Cemal Kutay, **Celal Bayar'ın Yazmadığı ve Yazmayacağı Üç Devirden Hakikatler**, Alioğlu yay,İstanbul, 1982,s.159-164.
[947] Çetin Yetkin, **Türkiye'de Tek Parti Yönetimi**, Altın Kitaplar yay.,İstanbul,1983,s.158-159.

teklif eden zamanın başbakanı ve Parti genel başkan yardımcısı olan Celal Bayar'dı[948]. İnönü böylece sadece devletin başı ve ordunun başkomutanı değil aynı zamanda tek partili siyasal sistemin değişmez başkanı ve Milli Şefi olarak Türkiye Cumhuriyetinde kuvvetinin zirvesine ulaşmış oluyordu[949].

İsmet İnönü Cumhurbaşkanı olduktan sonra cumhuriyet döneminde çeşitli sebeplerle ve değişik zamanlarda bizzat Atatürk ile anlaşmazlıkları sonucunda siyasal alan dışında kalmış olan önemli şahsiyetler ile ilişki kurmak ve uzlaşmak istedi. İnönü günlüğünde şöyle yazıyor:"…*Eski muhaliflerin teskini, mümkünse kazanılması, kıymetli bir şey idi. İhtilaf ve nifak esasen şahsiyetten doğmuş idi.*[950]" Aslında Atatürk hayattayken, 29 Haziran 1938'de TBMM'de kabul edilen af yasası ile 150'likler affedilerek yurda dönmelerine izin verilmişti. Bu durum da geçmişle uzlaşmak için bir kolaylık sağlıyordu[951].

II.İkinci Dünya Savaşı Döneminde Türk Dış Politikası

2.1.İkinci Dünya Savaşı Başlangıcında (1939-1940) Türkiye'nin Durumu

1939'da Türkiye'yi yöneten kadrolar yıllardır batıda gelişmekte olan iki rejimi; Mussolini İtalya'sıyla Hitler Almanya'sını büyük bir dikkatle takip etmekteydiler. Mussolini'nin Ege denizi, adalar ve Akdeniz'le ilgili bilinen emelleri büyük bir endişe ve kaygı içinde izlenmekte iken, Hitler Almanya'sına karşı bakış en azından başlangıçta biraz daha hoşgörülüydü[952]. 1939 yılında Türkiye'nin ihracatında %37.3 olan Almanya'nın payı, ithalatta %50.9 idi. Bu dönemde görüldüğü gibi Türkiye'nin dış ticaretinde Almanya birinci durumdaydı[953]. Bu dönemde Türkiye İtalya arasındaki ticari ilişkiler aslında oldukça iyi durumdaydı. Türkiye'nin dış ticaretinde Avrupa'daki ülkeler arasında ikinci durumda olan İtalya'ya 1938 ve 1939 yıllarında ihracatın %10'u, 1940 yılında ise %16'sı yapılmaktaydı. İthalattaki rakamlar ise aynı sırayla; % 5, %8 ve %16 idi. Görüldüğü gibi bu dönemde Türkiye'nin dış ticaretinde İtalya, Avrupa devletleri arasında ikinci sırada idi[954].

---

[948] Öymen, **a.g.e**,s.96.
[949] Aydemir, **a.g.e**,s.39.
[950] İnönü'nün Hatıra Defterinden Sayfalar, Metin:14, **Hürriyet**, 26 Ocak 1974.
[951] Nadir Nadi, **Cumhuriyet**, 27-28 Haziran 1938.
[952] Cartier, **II.Dünya Savaşı, C.I**,…s.44.
[953] **Türk Dış Politikası**, (Editör Baskın Oran),**a.g.e**,s.393.
[954] Bkz. Tezel, **a.g.e**.,s.168.

Doğu Akdeniz ve Balkanlarda genişleme eğiliminde olan ve "mare nostrum" politikaları izleyerek daha önce Habeşistan'ı ilhak eden İtalya, Almanya ile kesin bir ittifak içinde bulunmaktaydı. İkinci Dünya savaşına giden yolda, Türkiye'nin dış politikasında kesin bir dönüşe sebep olan esas olay, İtalya'nın Almanya'dan esinlenerek, Nisan 1939'da Arnavutluk'u işgal etmesi ve Balkanlara adım atmak üzere bir köprübaşı tesis etmesi oldu. Türkiye bu işgali kendisine ve Balkanlara karşı açık ve yakın bir tehlike olarak algılıyor ve bu tehdit karşısında İngiltere ile işbirliğine gidiyordu[955].

2.2.Politika Tespit Usulü

29 Mayıs 1939'da yapılan CHP Beşinci Kurultayında yapılan tüzük değişikliği ile CHP Meclis grubuna 35 kişilik bir Müstakil Grup eklendi. İsmet İnönü aslında Müstakil grubu memlekette yerleşmesini hayal ettiği çok partili düzene geçişte bir aşama olarak görmekteydi, ancak bu grubun CHP'ye karşı muhalefet yapması veya hükümeti etkin bir şekilde eleştirmesi pek mümkün görünmemekte idi[956]. Hilmi Uran hatıralarında Müstakil grubun ana parti grubundan daha çekingen ve daha ihtiyatlı davrandığını belirterek şöyle ifade etmektedir: "…*başı gene Halk Partisi genel başkanına bağlı ve yalnız adı müstakil olduğunu herkesin bildiği böyle suni bir muhalefet ve tenkit unsurundan emniyet edip de, sonuna kadar kimse de bir şey ummamıştı ve sunilik grubun büyük zaafı olmuştu.*[957]"

2. Dünya Savaşı döneminde hükümetin izlediği siyaseti onaylama sorumluluğu TBMM içinde yer alan CHP meclis grubunun üzerindeydi. Bu toplantılarda zaman zaman çok sert tartışmalar yaşansa da İnönü ve Menemencioğlu tarafından saptanan dış politikanın esaslarının değiştirilmesi söz konusu bile değildi. İnönü savaş döneminde parlamentoda yer alan; Kâzım Karabekir, Şemsettin Günaltay, Recep Peker, Yusuf Hikmet Bayur gibi muhalif milletvekillerinin hükümetin politikalarını eleştirmesine izin vermekle ülkenin genelindeki görüşler hakkında nabız tutmuş oluyordu. Edward Weisband'e göre; Ankara'da bu dönemde var olan "ikili bir parlamento düzeni" savaş yıllarında uygulanabilecek yönetim tarzına çok uygun düşmekteydi. Meclis

[955] Selim Deringil, **Denge Oyunu**,Tarih Vakfı Yurt yay.,İstanbul,1994,.s.71.
[956] Mahmut Goloğlu, **Türkiye Cumhuriyeti Tarihi, C.III, 1939-1945, Milli Şef Dönemi**, Türkiye İş Bankası Kültür yay.,İstanbul, 2009,s.17-19.
[957] Hilmi Uran, **Meşrutiyet, Tek Parti, Çok Parti Hatıralarım**, İş Bankası Kültür yay., İstanbul, 2008, s.290.

yetkilerini Cumhurbaşkanına emanet etmişti, Cumhurbaşkanı da dış politika ile ilgili kararlarında meclis onayını aramaktaydı[958].

2.3.Dış Politikada Önder ve Yönetici Kadro

2.Dünya savaşı ve öncesinde Türkiye'nin dış politikasını yönlendiren kadronun tamamı II. Meşrutiyet, Balkan Savaşı, Birinci Dünya savaşı, Kurtuluş Savaşı ve Türkiye Cumhuriyetinin kurulması esnasında önemli mevkilerde bulunmuş oldukça tecrübeli ve liyakat sahibi insanlardan oluşuyordu. Bu kadronun Osmanlıdan devraldığı ve sürdürdüğü özelliklerden en önemlisi ise "batıya güvensizlik" idi. Osmanlı-Cumhuriyet kadroları arasındaki bu kıyaslamayı en güzel şekilde tanımlayan İngiltere'nin Ankara büyükelçisi Percy Loraine 9 Nisan 1938'de Londra'ya gönderdiği raporunda Türkiye'deki durumu şöyle açıklıyordu: "*…Hasta adam öldü, ama ardında bir çok dinç evlat bıraktı…" , "Türkiye'nin ne yitirilecek ikinci bir imparatorluğu vardır, ne de böyle bir imparatorluğu yaratmak istemektedir... Elinde kalan ama yine de geniş toprakları kalkındırmak onu bir yüzyıl oyalamaya yetecektir…"* Elçi, Türklerin savaştan bıkıp usandıklarını şöyle ifade etmektedir: "*İstikrarlı politikalarında maceraya yer yoktur*."[959]"

Türkiye'de dönemin iktidar yapısı dönemin diğer Avrupa devletlerinde olduğu gibi merkeziyetçi ve otoriterdi. Atatürk'ün ölümünden sonra "Milli Şef" ilan edilen İnönü otoriter düzenin lideri olarak iktidarın zirvesindeydi ve bütün merkeziyetçiliğin odak noktasını oluşturuyordu. Bir Amerikalı gözlemcinin tabiriyle "*İnönü'nün İnönü'sü*" yoktu[960].

Dış politika alanında alınacak kararlarda İnönü'nün güvendiği kişiler içinde en önemlisi savaşın ilk yıllarında önce Dışişleri Genel sekreteri olan ve sonra DİB olan, Babıali'den yetişme yetenekli bir diplomat olarak Osmanlı-Cumhuriyet sentezinin dış politika alanında en iyi örneklerinden birisi olan Numan Menemencioğlu idi[961].

Cevat Açıkalın hatıralarında; "tok sözlü ve temkinli bir dışişleri bakanı" olarak tanımladığı Saraçoğlu'nun her sabah gelir gelmez Genel sekreter Numan Menemencioğlu ve yardımcısı olan Cevat Açıkalın'la toplantı yaptığını, gece gelen telgrafların değerlendirilerek hareket tarzlarının

---

[958] Edward Weisband, (Türkçesi: M.Ali Kayabal), **2. Dünya Savaşında İnönü'nün Dış Politikası**,Milliyet yay.,İstanbul,1974,s.58-61.
[959] Deringil, **a.g.e,**s.2-3.
[960] Selim Deringil, "II.Dünya Savaşı ve Türkiye, Hasta Adamın Dinç Evlatları", **Toplumsal Tarih**,Ocak 2004, Sayı:121, s.77.
[961] **A.g.m,** s.78.

belirlendiğini, Genelkurmay ile yakın olarak işlerin yürütüldüğünü ve bu işbirliğinin yabancı büyükelçiler tarafından zaman zaman şaşkınlık ve takdirle karşılandığını belirtmektedir[962].

2.4.Etkin Tarafsızlık

İnönü ve lider kadro özellikle Alman savaş makinesinin gücünün ortaya çıktığı "blietzkrieg-yıldırım savaşı"nın etkilerini gördükten sonra Türkiye'nin savaş hazırlıklarını tamamlamadan, mümkünse savaş bitene kadar, kesinlikle savaşa girmemesi konusu başlıca dış politika prensibi haline geldi. Bu maksatla denge politikası kapsamında Londra'ya İngiliz sempatizanı olarak bilinen Rauf Orbay'ı, Berlin'e ise Almanlara ve Hitler'e hayranlığı ile bilinen Hüsrev Gerede'yi atadı.

Türkiye'nin savaşa girmesi halinde topraklarının hem Mihver ve hem de Sovyetler birliği tarafından işgal edilme ihtimaline karşı, savaşa girmenin, büyük devletlere bir savaş alanı olarak hizmet etmekten öte bir yarar sağlamayacağını düşünen lider kadronun anlayışını Numan Menemencioğlu şöyle özetlemekteydi: "*Biz benciliz; salt kendimiz için savaşırız."*[963].

İnönü'nün dış politikası bazı çevreler tarafından çekingenlik ve korkaklık olarak değerlendirilmekteydi. Nadir Nadi hatıralarında dönemin Türk dış politikasına "kaypak rejim" adını taktıklarını ve eleştirdiklerini, çünkü bu yöntemi istenilen yöne çekilebileceğini ifade etmektedir[964]. Bu eleştiriler daha da ileriye götürülerek; Atatürk zamanında izlenen tarafsızlık politikasının terk edildiği ve Batılı devletlerle ittifak ilişkisine girildiğini öne sürenler olduğu gibi İnönü'nün ihtiyatlı dış politikasının "Türk milletinin erkekliğini öldürdüğü" iddiaları bile ortaya atıldı[965]. Halbuki İnönü, savaş devam ederken sadece yıllara, aylara, günlere göre değil, "*Hele bir akşamı bulalım, hele bir sabah olsun*" gibi yaklaşımlarla zaman zaman adeta olayları saati saatine değerlendiren bir dikkatle değerlendirmeler yapıyordu[966]. Alman ordularının Balkanlara dayandığı dönemde bile Türkiye doğrudan saldırıya uğramadıkça savaşa girilmesi taraftarı olmadığını İnönü şöyle ifade etmekteydi: "*Savaşa sürüklenmek söz konusu değildir…Başka türlü savaşa girmek için kırk kez düşünürüz, sonra yine kırk kez düşünürüz, sonra yine düşünürüz.*[967]"

[962] Açıkalın,**a.g.e,**s.1046.
[963] Weisband, **a.g.e,**s.44.
[964] Nadi, **a.g.e**, s.22.
[965] Aydemir, **a.g.e,**s.135.
[966] Aydemir, **a.g.e,**s.158.
[967] Barutçu,**a.g.e,**s.53.

2.5.Savaşta Türkiye Ekonomisinin Kısa Bir Tahlili

Birinci dünya savaşından sonra önemi anlaşılmaya başlayan ve bir bilim dalı gibi geliştirilen savaş ekonomisi ve ekonomik seferberlik konuları Avrupa'da özellikle Almanya gibi ülkelerde önem kazanmaya başlamıştı. Türkiye devlet sistemi ise 2.Dünya savaşı başladığında savaş ekonomisinin gerektirdiği görüş, anlayış ve örgütlenmeden yoksun idi. Seferberlik hazırlıkları, 1. Dünya savaşının ilkel usulleri ve alışkanlıkları ile yürütülmeye çalışılıyordu. Şevket Süreyya o yılları anlatırken gerçek sorunun daha derinde olduğunu şöyle belirtmektedir: "…*O yıllarda Türkiye'nin idari ve ekonomik yapısı kökleri bizim kuşağımızdan, daha önceki devirlere inen büyük bir cihazlanma yetersizliği içindeydi. Bunun çetin meseleleri yaşandı.*[968]"

Refik Saydam hükümeti savaş öncesi dönemde bütün gayret ve dikkatini ekonomi ve iaşe işlerine toplamaya çalışıyordu. Şevket Süreyya'nın başında bulunduğu Sanayi Tetkik Heyeti tarafından hazırlanarak 4 Eylül 1939'da İktisat vekiline sunulan "müdafaa ekonomisi" hakkındaki raporun bu konuda yapılan ilk çalışma olduğu anlaşılmaktadır[969]. Avrupa'da savaşın patlamasından sonra 1940'da dar bir kadroyla kurulan İaşe Müsteşarlığının görevi kentlerin iaşesi için köyle bağlantısını kurmak ve muhafaza etmekti. Mayıs 1942'de kendisine sunulan savaş ekonomisine ilişkin rapordaki hususları okuyan Refik Saydam verdiği nutkunda şöyle söyleyecektir: "*A'dan Z'ye kadar değişmek gereklidir. Bu teşkilatı kesinlikle yenileştirmek zorunluluğu vardır.*[970]".

1940'da yüzölçümü 780.623 km^2, nüfusu 17.869.9017 olan Türkiye'nin topraklarının ancak %10'u işlenebilmekte ve nüfusunun %70'i tarım alanında çalışmaktaydı 1935 ile 1945 yılları arasındaki dönemde Türkiye ihracatının %91'ini tarım ürünleri oluşturmaktaydı. Ancak 1939 yılında uygulaması başlamış olan ikinci beş yıllık plan, askeri harcamaların yüksekliği, ithalatın sınırlanması ve ham madde kıtlığı nedeniyle iptal edildi ve kısmi seferberliğin sürdürülmesi tarım üretimini düşürdü[971]. Şevket Süreyya Aydemir, II.Adam isimli kitabının "*Çarklar Boşlukta Dönüyor*" adını verdiği bölümünde dönemin ekonomik durumunu şöyle tanımlıyor: "*Meclis; tek parti devrinin, Milli Şef, değişmez başkan ve otoriter devlet nizamının birlikçi havası içinde yaşıyordu…Fakat memleketin idare yapısı yetersizlik ve ekonomik yapısı yoksunluk içindeydi.*

[968] Aydemir, **a.g.e,**s.201.
[969] **A.g.e,**s.208-211.
[970] Gologlu, **a.g.e,**s.159.
[971] Bernard Lewis, **Modern Türkiye'nin Doğuşu**, TTK yay., Ankara 2007, s.296.

Tarımsal siyasetin ve tarımsal gelişmenin cumhuriyet yılları boyunca da harekete getirilememiş olması, İkinci Dünya savaşı içinde bütün acı gerçekleriyle sonuçlarını ortaya serdi.[972] ”

Savaş yıllarında Türkiye'nin karşı karşıya olduğu genel sorunlar; azalan üretim ve ithalat sebebiyle meydana gelen darlıklar ve önlenemeyen enflasyonist baskının halk yığınları üzerinde meydana getirdiği sıkıntılar olarak değerlendirilebilir. Savaş sırasında görev alan hükümetler, hastalığın köklü çözümü olan üretimin artırılması ve enflasyonun önlenmesi yerine, o zamanki koşullarda bunu başarmak mümkün olmadığından, bu sorunların gerçek çözümüne inemeyerek hastalığın halk üzerindeki etkilerinin azaltılması ile uğraşmakta, büyük kentlerin beslenmesini, ısınmasını ve giyimini sağlayabilmek için tedbirler geliştirmeye çalıştıkları görülmektedir. Bu dönemde sorun katı fiyat denetimleri ve tarım ürünlerine düşük fiyatla el koyma yöntemleriyle çözmeye çalışıldı ve 18 Ocak 1940'da çıkarılan Milli Korunma kanunu bu yaklaşımın ana aracı olarak kullanıldı[973]. Bu kanun insan gücü eksikliğini gidermek için köylü vatandaşlara sanayi bölgelerinde ve madenlerde çalışma yükümlüğü getirmesi ve uygulamadaki aksaklıklar nedeniyle köylüler arasında hoşnutsuzluklara sebep olacaktır[974].

Başbakan Refik Saydam'ın Temmuz 1942'de zamansız ölümü sonrasında başbakanlığa getirilen Saraçoğlu hükümeti piyasa üzerindeki sıkı denetim mekanizmalarını kaldırma veya gevşetme yolunu tercih etti. Gevşetilen mali tedbirler sonrasında fiyatların yükselmesi ile askeri masrafların ödenmesinde zorluklar ortaya çıkınca masrafları emisyon yolu ile karşılamak zorunda kalan hükümet 1942 ve 1943 yıllarında Cumhuriyet tarihinde görülmemiş bir enflasyonist bir akımla karşılaştı[975]. Piyasada para miktarının çoğalması ile birlikte bu paranın geri çekilmesi zorunlu hale gelince,"Varlık Vergisi" gibi olağanüstü vergilerin çıkarılmasına ve sonrasında dönemin mizah basınında oldukça yer alan ve dönemin etkilerini yansıtan "hacıağa" tiplerinin de ortaya çıkmasına yol açacaktı[976]. İsmet İnönü 1 Kasım 1942'de şöyle söylüyordu: "*Siyasi çıkarları için her bunalımı büyük bir fırsat belleyen ve kimbilir hangi yabancı ulusun çıkarları için çalışan vurguncular, toprak ağaları, açgözlü ve fırsatçı tüccar…ve bazı politikacılar, büyük bir ulusun bütün yaşantısını mayınlamayı denemektedirler.*[977] ”

---

[972] Aydemir, **a.g.e,**s.199.
[973] Korkut Boratav,**Türkiye İktisat Tarihi**, İmge Kitabevi yay.,17. Baskı, Ankara, 2012, s.83.
[974] Weisband,**a.g.e,** s.100.
[975] Tezel,**a.g.e,**s.180-183.
[976] Boratav,**a.g.e,**s.88.
[977] **İnönü'nün Söylev ve Demeçleri**, s.371.

Savaş döneminde resmi döviz kur 1 dolar =1.80 lira olarak sabitlenmişti. İthal malların kıtlığından dolayı iç piyasada fiyatları sürekli olarak artarken uygulanan ucuz döviz politikası ithalatçı tüccarların savaş kazançlarını oldukça artırdı[978]. Savaşın sonunda Türk lirasının değeri altına göre %233 değer yitirmişti. Ankara'da 1941'de 12 kuruş olan bir kilo ekmek, 1945'de 33 kuruşa çıkmıştı. 1939-1944 döneminde toptan eşya endekslerindeki artış Türkiye'de %350, İngiltere'de %60, ABD'de %40, Almanya'da ise %10 idi[979]. Buğday fiyatlarının %200 ve %120, genel fiyat düzeyinin ise %90 ve %75 arttığı 1942 ve 1943 yılları savaş yıllarının en yüksek enflasyonunun yaşandığı yıllar oldu[980]. Ş.Süreyya bu gelişmeleri kitabında hayıflanarak anlatmaktadır[981].

Tarımda çalışan ve en verimli çağda olan genç nüfusun silah altına alınması tarımsal üretimi azalttı. 1940-1945 yılları arasında tarımsal üretim iyi bir hasat yılı olan 1942 hariç tutulursa %42 azaldı. Savaş yıllarında ordunun nüfusu 1.600.000'e ulaşmasıyla ordunun ve kentlerin beslenmesi giderek zorlaştı. Savunma giderleri bütçe harcamalarının % 60'ına kadar yükseldi. Bu dönemde bir çok temel madde vesika karşılığı alınabiliyordu. Türkiye'de ekmek konusunda yaşanan sıkıntı sebebiyle getirilen karne uygulaması, yetersiz depolama ve dağıtımı nedeniyle pek fazla başarılı olamadı. 13 Ocak 1942'de ekmek karneye bağlandı. Mayıs ayına kadar kişi başına günde 300 gr olan ekmek payı, İstanbul valiliğinin bir ilanı ile günde 150 grama indirildi[982]. Türk insanının ekmek olmadan karnının doyması oldukça zordu ve bu durum büyük sorunlara yol açıyordu. Aynı durum Çankaya köşkünde de söz konusuydu. Bir öğle yemeğinde masada Malatya'dan gelen bir misafire İnönü ekmek yerine kendisinin de yaptığı gibi patates yemesini tavsiye edince misafir sordu: *"Pekiyi paşam, patatesi ne ile yiyelim?*[983]*"*

1939'dan itibaren Türk dış ticaret hacminde hızlı daralmalar meydana geldi[984]. en hızlı daralmalara rağmen askeri ithalatın dış kredilerle karşılanmasıyla birlikte savaş yıllarında ticaret fazlaları ile önemli bir altın ve döviz rezervi birikti. Bu birikim dönemin değerlerine göre 234 ton altına eşdeğerdi[985].

---

978 Tezel, **a.g.e** …s.182.
979 Weisband, **a.g.e**.s.97.
980 Boratav, **a.g.e,**s.84.
981 Aydemir, **a.g.e,**s.225.
982 Gologlu, **a.g.e** ,s.174.
983 Gülsün Bilgehan, **Mevhibe-II**, Bilgi yay.,Ankara 1998,s.72.
984 Bkz. **Tablolar,** Tablo-4.
985 Tezel, **a.g.e,**s.180.

2.6.İkinci Dünya Savaşında Türkiye'de Basın

İkinci Dünya savaşı döneminde nüfusu 17 milyonu geçen Türkiye'de dağıtım sistemi yetersiz, büyük şehirler ve çevrelerinden başka yerlerde okunma olasılığı oldukça düşük olan ve toplam günlük tirajı 96.000 civarında olan belli başlı 12 adet gazete yayımlanmaktaydı. Bu gazetelerin ortalama tirajları şöyleydi: Cumhuriyet: 16.000, Ulus: 12.000, Tan: 12.000, Yeni Sabah: 10.000, Akşam:10.000, Son Posta: 10.000, Vatan: 7.000, Tasviri Efkâr: 6.000, Son Telgraf: 4.000, İkdam:4.000, Vakit: 4.000[986]. Bu gazetelerin savaş yıllarında biricik dış haber kaynağı ise 1920'de Kemalist devrim haberlerini yaymak üzere Atatürk, Halide Edip Adıvar ve Yunus Nadi tarafından kurulmuş olan Anadolu Ajansı idi[987].

İkinci Dünya savaşı dönemi basın açısından hem gazete kâğıtlarına ve haberlere getirilen sınırlamalar ve hem de sürekli baskı altında ve kapatılma korkusu ile çalışmak bakımından oldukça zor bir dönemdi. Muhalif gazeteler bir yana devlet yanlısı gazeteler bile kapatılma tehlikesiyle karşı karşıya olduklarından oto-sansür uygulamaktaydılar. Diğer yandan, Büyük gazete sahiplerinden Falih Rıfkı Atay (Ulus), Yunus Nadi (Cumhuriyet), Hüseyin Cahit Yalçın (Yeni Sabah), Asım Us (Vakit) ve Ethem İzzet Benice (Son Telgraf) aynı zamanda CHP milletvekili olarak TBMM'de görev yapmaktaydılar.

Gazete kağıdı sıkıntısı savaş boyunca önemli bir sınırlayıcı etkendi. Gazeteler 8 sayfadan önce 6 sayfaya indirilmiş, daha sonra sadece 4 sayfa olarak çıkabilmişti. Bunun tek istisnası 10 Kasım ve 29 Ekim'in yıldönümlerinde gazetelerin sayfa adedini hükümetin izniyle artırabilmeleriydi[988]. Nadir Nadi anılarında, gazetelerin tirajı dikkate alınmadan uygulanan bu sınırlama nedeniyle savaşın ikinci yılından itibaren gazete kâğıdı karaborsası meydana geldiğini, çok tirajlı gazetelerin kâğıtsızlıktan kıvranırken, sürümsüz gazete sahiplerinin zenginleştiğini belirtmektedir[989].

CHP'nin resmi yayın organı durumunda olan ve Falih Rıfkı Atay tarafından yönetilen Ulus gazetesi hükümetin görüşlerini yansıtmakta, Müttefiklerle dost ancak Mihver aleyhinde bulunmamaya dikkatli bir politika izlemekteydi. Ulus gazetesinin dış haberlerden sorumlu müdürü olan Ahmet Şükrü Esmer, savaş sırasında dış politika çizgisini saptayan danışmanlara ve CHP'nin

[986] Weisband,**a.g.e,** s.74.
[987] Cartier,**2. Dünya Savaşı,C.I,….**s.45.
[988] Cemil Koçak, "İkinci Dünya Savaşı ve Türk Basını", **Tarih ve Toplum**, Kasım 1986, Sayı.35, s.286.
[989] Nadi, **a.g.e,** s.108.

Parlamento grubuna oldukça yakın olduğundan makalelerindeki yorumlar özel bir önem taşımaktaydı[990]. Yunus Nadi yönetimindeki Cumhuriyet ve Velid Ebüzziya yönetimindeki Tasvir-Efkâr gazeteleri Mihver yanlısı olarak bilinmekteydi. Belirli biçimde Nazileri tutan Ali İhsan Sabis, Tasvir-Efkâr gazetesinin genel yayın müdürlüğünü yapıyordu. Cumhuriyette İngiltere yanlısı yazılar yazan Abidin Daver gibi, Pantürkist fikirleriyle bilinen Hüseyin Emir Erkilet ve Peyami Safa gibi Mihver yanlısı yazarlar da vardı. Anılarında kendisini Atatürk milliyetçisi ve realist olarak tanımlayan Nadir Nadi, kendisi ve Yunus Nadi'nin kesinlikle Alman taraftarı değil, tarafsızlık yanlısı olduğunu ifade etmektedir[991]. Cumhuriyetin savaş boyunca yayın çizgisini Almanlara karşı ılımlı olmakla birlikte Müttefiklere ve Sovyetler birliğine sırt çevirmeyen bir politika olarak değerlendirmek mümkündür. Sabiha-Zekeriya Sertel yönetimindeki Tan gazetesi ise savaş boyunca Alman aleyhtarı ve Sovyetler lehine yazılar yayımlamıştı. Ancak savaşın sonunda Sovyetler Birliğinin Türkiye'den toprak ve boğazlarda üs istemesine de kesinlikle karşı çıkacaktır[992]. Tan gazetesi 4 Aralık 1945'te aralarında Süleyman Demirel ve Turgut Özal gibi gelecekte önemli makamlara gelecek kişilerin içinde bulunduğu bir grup tarafından basılarak tahrip edildi[993]. Komünist karşıtı bir öğrenci grubu tarafından yapılan bu eylem sonunda matbaası tahrip edilen Serteller ise önce tutuklandılar ve ceza aldılar daha sonra ise Türkiye'yi terk etmek zorunda kaldılar[994].

Bir yanda Cumhuriyet'le Tasviri Efkâr, öte yanda da Tan'ın temsil ettiği aşırı uçlar arasında, orta yeri Akşam gazetesi dolduruyordu. Necmeddin Sadak yönetimindeki Akşam gazetesi biraz daha ortada durmakla birlikte Ulus'a yakın bir politik çizgi tutturmuştu. Asım Us, İstanbul'da yayınlanan ve genellikle ılımlı ya da orta yolda bir yayın politikası izleyen Vakit gazetesinin sahibi ve başyazarı olarak anılmaya değer gazetecilerden birisiydi. Vatan gazetesinde yer alan Ahmet Emin Yalman ise açık olarak Müttefikler lehine yazmaktaydı. Yeni Sabah ve Tanin'in başında Hitler'e karşı kesin tavrıyla bilinen ve Türkiye'nin ileri gelen gazetecilerinden olan Hüseyin Cahit Yalçın bulunmaktaydı[995].

Fransızca olarak yayınlanan ve daha çok ekonomik haberler veren "Beyoğlu" gazetesi İtalyan çıkarlarını temsil etmekteydi. Baykurt ailesinin sahibi olduğu: "La Turquie" gazetesi ise

[990] Deringil, **Denge Oyunu**,s.9.
[991] Nadi,**a.g.e**, s.93.
[992] Zekeriya Sertel, **Hatırladıklarım**, 5. Basım,Remzi Kitabevi yay,İstanbul,2001,s.219-220.
[993] Can Dündar,"Gazetelerin Basıldığı Ülke", **Cumhuriyet,** 14 Eylül 2015.
[994] Sertel, **a.g.e,**s.253.
[995] Cartier, **a.g.e,**s.45.

komünist yanlısıydı. 1945 yılı Aralık ayındaki öğrenci gösterileri sırasında bu gazetenin bürosu da "Tan" gazetesinin matbaasıyla birlikte tahrip edilmiştir.

2.7.Basın Üzerindeki Denetim Meselesi

Serbest Fırka denemesi sonrasında 25 Temmuz 1931'de kabul edilen Matbuat Kanunu, basına getirdiği çeşitli kısıtlamalar ile güdümlü bir basın yaratmaya elverişli bir yasal ortam meydana getirmişti. Bu kanununun 50. Maddesi Bakanlar kuruluna gazete veya dergi kapatma yetkisi vermekteydi. Falih Rıfkı Atay'ın da belirttiği gibi gazetecilerin "*talihleri bir telefon darbesine bağlı"* idi[996]. Kasım 1940'da ilan edilen Sıkıyönetim sonrasında basınla ilgili uygulamalar daha da sertleştirildi. Aralarında Cumhuriyet, Tasviri Efkâr, Vatan, Tan , Vakit, Yeni Sabah, Son Posta gibi yayın organları bulunana gazete ve dergiler defalarca geçici sürelerle kapatıldı. Tan gazetesi ise 12 Ağustos 1944'den sonra süresiz olarak kapatılacaktı. Zekeriya Sertel bu durumu şöyle anlatıyor: "*Basına doğrudan doğruya sansür uygulanmıyordu, ama manevi baskı o denli ağırdı ki, çoğumuz sansürü bu baskıdan iyi buluyorduk…Gazeteleri kapatma hakkı Bakanlar kuruluna verilmişti. Bu yetki sık sık kullanılıyordu, gazeteler ve gazeteciler ürkütülüyordu.[997]"*

Dış politikada izlenen denge politikası basına da birebir yansımaktaydı. Dış politik gelişmelere göre farklı siyasal eğilimlere ait yorumların gazetelerde yer aldığı da oluyordu. İkinci Dünya savaşında hükümetin dış politikasının biraz sağında veya solunda yayın yapılmasına izin verilmesinin nedeni büyük ölçüde savaşı kimin kazanacağının belli olmamasındandı[998]. Selim Deringil, basının bütün savaş boyunca hükümet çizgisini izlemiş olduğunun rahatlıkla öne sürülebileceğini, Numan Menemencioğlu örneğinin bunun en bariz göstergelerinden birisi olduğunu ifade etmektedir. Numan Menemencioğlu, dışişleri bakanı olarak Aralık 1943'te Kahire Zirvesi'nden döndükten sonra basına bir açıklamada bulunurken başarılı bir diplomat olarak alkışlanırken, Necmeddin Sadak yazısını; "…a*ncak gizli politika gütmeyen bir Devlet Hariciye Vekilinin ağzından çıkabilecek bir gün gibi aydınlık sözlere katacak bir şey yoktur.[999]"* ifadesiyle tamamlıyordu. Ancak aynı Menemencioğlu Haziran 1944'de istifa ederken bir tek gazete dahi onu savunmayacak ve suçlayıcı yazılar yayımlanacaktı[1000].

---

[996] Alpay Kabacalı, "Milli Şef Döneminin Örtülü Sansürü", **Tarih ve Toplum**, Ocak 1987, Sayı.38, s.83.
[997] Sertel, **a.g.e,**s.189.
[998] Mete Tunçay, "Tek Parti Döneminde Basın", **Tarih ve Toplum**, Ocak 1987, Sayı:37, s.48.
[999] Necmeddin Sadak, **Akşam,** 11 Aralık 1943.
[1000] Selim Deringil,**a.g.e,**s.12.

2.8.Türk Silahlı Kuvvetlerinin Durumu

İkinci Dünya savaşının başında Türk Silahlı kuvvetleri 1. Dünya savaşı standartlarının biraz üzerinde teçhizat ve silahlara sahipti ve yetersiz olanaklar nedeniyle yeterince gelişememişti. Çağdaş silahlı kuvvetlerde bu savaşın başından itibaren kullanılmakta olan ve modern harbin gerektirdiği motorlu araçlar, tanksavar, uçaksavar silahları ile zırhlı araç ve tank hemen hemen yok gibiydi. Genç Türkiye Cumhuriyeti, bu yetersizlikleri ile son yirmi yılın değil, en az iki yüzyıllık ihmal ve ekonomik gelişmemişliğin sonucunda ortaya çıkan teçhizatsızlığa karşı mücadele vermek zorunda kalıyordu. Türk ordusu özellikle piyade ve çekili topçu birliklerinin kapasitesi ve askerlerinin cesaretiyle ün yapmış olmasına karşılık, modern savaşın getirdiği koşullar sebebiyle bir çok alanda uzmanlaşmış ve eğitilmiş kadrolara sahip olması gerekiyordu. 1930'ların ortalarında, savunma harcamalarına daha fazla önem verilmeye başlanmakla birlikte, gelişmiş Avrupa devletlerinin standartlarına göre yeterli değildi. 1937'de yıllık raporunu Londra'ya yollayan İngiliz büyükelçisi; Türk Genelkurmayı tarafından İtalya'nın bu dönemin başlıca tehlike unsuru olarak değerlendirildiğini ve askeri tatbikatların İzmir bölgesinde yoğunlaştırıldığını ifade ederek raporunu şu sözlerle noktalıyordu: "*Silahlanma politikası sürüyor ama tamamlanmaktan çok uzaktır...*[1001]"

19 Ekim 1939'da Ankara'da imzalanan Türk-İngiliz-Fransız İttifak antlaşmasına ek olarak 20 Ekim'de imzalanan özel bir anlaşmayla Müttefiklerden 25 milyon İngiliz sterlini (yaklaşık 137 milyon Türk lirası) karşılığında askeri malzeme alımı için kredi anlaşması da yapılmıştı[1002]. Dışişleri Genel Sekreteri Numan Menemencioğlu askeri malzeme listelerindeki malzemeler için Aralık 1939'da Londra ve Paris'e gitti[1003]. Londra'da İngilizlerin kendilerinin ihtiyaç duymaları nedeniyle çok az bir miktar uçaksavar topu gönderilebileceğini öğrenen Menemencioğlu, Paris'te ise Fransız ordusunda bile yeterli tanksavar topları olmadığını öğrenince, büyük bir hayal kırıklığı yaşadığını ve zaferden şüpheye düştüğünü ifade etmektedir[1004]. Türk ordusu incelenen dönemde hiçbir zaman yeterli derecede silahlanamayacak ve modern harbin gerektirdiği taarruzi bir güce ulaşamayacaktı. Şubat 1941'de Roosevelt'in özel temsilcisi olarak Türkiye'ye gelen ABD'li Albay

[1001] **FO:371/E2214/44**. Akt.Selim Deringil, **a.g.e**,s.31.
[1002] Soysal, **a.g.e,**s.606.
[1003] Ahmet Şükrü Esmer, Oral Sander, **İkinci Dünya Savaşında Türk Dış Politikası**, Olaylarla Türk Dış Politikası(OTDP),9.baskı, Siyasal Kitabevi,Ankara,1996,s.144.
[1004] Gürün, **a.g.e,**s.110.

Donovan, 18 Şubat 1941'de ABD'ye çektiği telgrafında; "*yeterli askeri malzemesi olmaması sebebiyle Türk ordusunun ancak bir savunma savaşı yapabileceğini bildirmektedir*[1005]".

1940 yılında Harp okulundan mezun olan ve Trakya'daki bir topçu birliğine atanan Dündar Seyhan, hatıralarında; savaşın başlamasıyla beraber Avrupa'da zırhlı, motorlu birlikler ve uçakların kullanıldığı Yıldırım harbi doktrininin Alman ordusu tarafından icra edilmesiyle gündeme geldiğini, bu dönemde Türk ordusunun 1. Dünya savaşından kalma silahlarla eğitim yapmakta olduğunu, teknik ve taktiklerin de 1.Dünya savaşı dönemine ait olduğunu, harbin teknik ve taktiğinde yeni bir çığırın açılmasıyla Türk ordusunda da telaş ve endişenin artmaya başladığını ifade ederek şöyle anlatmaktadır: "*…işte 1940 yılının Türk ordusunun perişan hali de açık bir gerçekti. Yapılacak iş yoktu. Elde ne varsa onunla idare edecektik. Açığımızı da, o zaman da sonra da, elhak hiç bozulmayan moral gücümüz ile kapatacaktık.*[1006]"

Emekli orgeneral Haydar Sükan, İkinci Dünya savaşı yıllarındaki Türk ordusunun elindeki araç ve gereçlerin yok denecek kadar az ve modern savaşın gerektirdiği niteliklerden mahrum olduğunu, ordunun bütünüyle bir silah müzesi görünümünde bulunduğunu, ikmal kollarının hala deve ve katırlar tarafından teşkil edilmekte olduğunu ifade etmektedir[1007]. Cumhuriyetin ilk yıllarında demiryolu yapımına çok önem verilmesine rağmen mevcut sistem yine de yeterli değildi. Ülkeyi doğudan batıya geçen tek hatlı bir demiryolu vardı[1008].

İncelenen dönemde Türk ordusunda çoğu 1905'den kalma Alman, Çekoslovak, İsveç, İngiliz, Fransız, Rus ve İsviçre imalatı 114 cins top, 28 cins kamyon bulunmakta idi ve bunların idamesi oldukça zordu. Askerin en temel ve basit silahı olan piyade tüfekleri bile değişik kaynaklardan temin edilmiş, farklı marka ve çaplarda idi. Bunlarda standartlık sağlamak için Almanya'ya gönderilmiş ve namluları standart hale getirilmeye çalışılmıştı. Şubat 1940'da İngiltere'den 150.000 adet piyade tüfeği talep edilmişti[1009].

Türk ordusu savaşın devamı boyunca sürekli olarak envanterine giren silahlarla paralel olarak teşkilatını geliştirdi ve mevcudu 1.300.000'e ulaştı. Böylece askerlik çağındaki vatandaşların %65'i silah altına alınmış oluyordu Türk Silahlı kuvvetlerinin 27 Nisan 1939

[1005] Güngör Cebecioğlu, "İkinci Dünya Savaşı ve Türk Silahlı Kuvvetleri", **Altıncı Askeri Tarih Semineri Bildirileri, C.I**, İkinci Dünya Harbi ve Türkiye, 20-22 Ekim 1997, Genelkurmay yay.,Ankara, 1998, s.349.
[1006] Seyhan, **a.g.e,** s.9.
[1007] Turhan Aytul, "Türkiye'yi Titreten Yıllar",(Haydar Sükan'ın Mektubu), **Milliyet**, 31 Mayıs,1979.
[1008] Selim Deringil, **a.g.e,**s.32.
[1009] **A.g.e,**s.33.

tarihindeki durumu ile Haziran 1943 durumu kıyaslandığında kapasitesinin yaklaşık iki kat arttığı ve en güçlü dönemine ulaştığı anlaşılmaktadır. Bu hızlı gelişmeler birtakım iaşe ve barınma sorunlarının ortaya çıkmasına yol açacaktı. Dündar Seyhan anılarında birliklerin durumunu şöyle anlatıyor: "*O zaman birliklerin mevcudu bir hayli kalabalıktı. Erat sınıf sınıf silah altına alınıyor, ha babam kıtalara sevk ediliyordu. Gıdaya da pek aldıran yoktu. Bizim erin alışık olduğu gıda: sabahleyin bulgur çorbası, öğleyin bulgur pilavı, akşam bulgur aşı…Yadırgamaz bizim asker…Köyünde kalsa ne yiyecekti ki sanki…Tayın mutlaka çıkıyor, köyde bir müteahhit bir sığır kesiyor, asker istihkakı mutlaka kazana giriyordu. Devlet her şeye rağmen askerini doyuruyordu.*[1010]"

İkinci Dünya savaşının başında donanma harp filosunda; Yavuz sancak gemisinden başka, İtalyan malı 4 adet muhrip ile 5 adet denizaltı mevcuttu. Savaş içinde gelen gemiler ve denizaltılar ile deniz gücü arttı. Öyle ki, Yalta konferansına gitmekte olan Roosevelt ve Churchill için Karadeniz'de gerekli korumayı Türk Deniz kuvvetleri sağlayacaktı[1011]. Savaşın başlangıcında 1939'da Almanya Krupp firmasına sipariş edilen 4 adet denizaltıdan Almanya'da inşa edilen Saldıray teslim alınmış, ancak, Almanlar Batıray denizaltısına el koymuştu. Diğer iki denizaltı olan Yıldıray ve Atılay ise Haliç tersanelerinde inşa edilmekteydi. Almanların makine aksamını göndermemesi nedeniyle Yıldıray ancak 1946'da tamamlanarak denizaltı filosuna katılabilmişti[1012]. Diğer yandan, İngiltere'ye savaştan hemen önce ısmarlanan 4 muhrip ve 4 denizaltıya İngilizler tarafından el koyuldu. Bu gemiler 1942-1946 yılları arasında teker teker teslim edilecekti[1013]. Deniz ticaret gemileri ise çoğunlukla Levanten gemi acentelerinin elinde oldukça yaşlı ve yetersiz gemilerden meydana gelmekteydi[1014].

Savaştan önceki dönemde oldukça mütevazi boyutlarda olan Türk Hava kuvvetleri 1938'de Eskişehir, İzmir ve Diyarbakır'da üslenmiş 160 ila 200 kadar uçağı vardı ancak bu uçaklar dönemin modern İngiliz ve Alman uçaklarından gerideydi. Hava kuvvetlerinin geliştirilmesi için İngiltere, ABD ve Almanya'dan yeni uçaklar sipariş edilmişti[1015]. Genelkurmay Hava müşavirliğinin 7 Kasım 1939 tarihli yazısında, Türk Hava kuvvetlerinin bir sefer vukuunda gerek kara ve gerekse

[1010] Seyhan, **a.g.e,**s.10.
[1011] Afif Büyüktuğrul, "Türkiye Cumhuriyeti Donanmasının Ellinci Yılı", **Belleten**, C.XXXVII, Ekim 1973,Sayı:148,s.517.
[1012] Hergüner, **a.g.e,**s.194-198.
[1013] Büyüktuğrul, **a.g.e**, s.515.
[1014] Öndeş, **a.g.e,**s.732-735.
[1015] **A.g.e,**s.741.

deniz nakliyatını koruyamayacağı net bir şekilde belirtilmekteydi[1016]. 1938 yılından itibaren İngiliz hava kuvvetleri sistemine göre eğitim yapılmaya başlandı ve savaş içinde İngiltere, Almanya ve ABD'den temin edilen uçaklarla hava gücü artırıldı ancak 1942'de bile Türk hava kuvvetleri olası bir Alman veya İtalyan hava kuvvetleri saldırısına karşı koyacak kapasiteye sahip değildi. 1945 yılının sonuna kadar İngiltere'den 55, ABD'den 96 olmak üzere toplam 151 savaş uçağı daha alındı. Türk pilotlarının eğitim eksiklikleri sebebiyle gece uçuşu ve bombardıman konularında zafiyetleri bulunmaktaydı. İngiltere'de gece uçuş eğitimi esnasında bir Türk pilotu uçağının Alman uçakları tarafından düşürülmesi sonucunda şehit oldu bir diğeri ise yaralandı[1017]. Türk Hava kuvvetleri, 2.Dünya savaşının sonunda ulaştığı muharebe gücü ile Balkanlar, Doğu Avrupa ve Orta doğu ülkelerindeki hava kuvvetlerinden daha güçlü olarak değerlendirilmektedir[1018].

1941 Nisan ayında Yunanistan'ın Alman birlikleri tarafından kısa bir sürede işgal edilmesinden sonra, geride örtme birlikleri bırakılarak Çakmak hattı süratle boşaltıldı ve birlikler Çatalca ve Demirkapı mevzileri civarına çekildiler. Hareket yeteneği oldukça az olan birliklerin çekilmesinde büyük güçlükler yaşandı. Hilmi Uran anılarında şöyle diyor: "*Zannederim harp içinde hiçbir vakit tam manasıyla ve gönül rahatlığı ile kendimizi harbe hazır hissetmedik. Mesela ilkin Çakmak hattı adını verdiğimiz ve tâ Kırklareli'nden ve Edirne'den geçerek, harbi hudutta karşılayacak olan geniş bir müdafaa sistemi tesis ve kabul ettik. Sonra buna takatimizin yetmeyeceğini anlayarak, müdafaa hattını Çatalca dar sahasına kadar çektik. Daha sonra ...harbi Boğazlar'ın Anadolu yakasında kabul etmeyi düşündük.* [1019]"

İngilizlerle yapılan görüşmelerin Şubat 1944'de kesilmesinden sonra, Türkiye'nin fiilen savaşa girme ihtimalinin azalmasıyla, Türk silahlı kuvvetlerinin kuvvet yapısı ve mevcutlarında Şubat 1944 tarihinden itibaren azalmalar meydana gelmeye başladı, ancak birliklerin ateş gücü de artırılmaya çalışıldı. Bu kapsamda yeni zırhlı birlik üniteleri ile uçaksavar ve tanksavar birliklerinin teşkil edildiği görülmektedir[1020]. Bu arada 12 Ocak 1944'de Mareşal Fevzi Çakmak 68 yaşındayken, yaş haddinden dolayı emekli oldu ve yerine Org.Kazım Orbay getirildi[1021].

[1016] Güngör Cebecioğlu, **a.g.m,**s.332.
[1017] Nur Özmel Akın, **Rauf Orbay'ın Londra Büyükelçiliği**, Bağlam yay.,İstanbul, 1999, s.105.
[1018] Gary Leiser, "The Turkish Air Force 1939-1945: The Rise of a Minor Power**", Middle Eastern Studies**, Volume:26, Number:3 (July 1990), s.383-395. Akt. Cemil Koçak, **a.g.e,**.s.339.
[1019] Uran **a.g.e,**s.359.
[1020] Cebecioğlu, **a.g.m,**s.368.
[1021] Tekeli,İlkin,**a.g.e,**s.526.

III. Savaşan Ülkelerin Stratejileri ve Dış Politikaları Karşısında Türkiye'nin Yaklaşımları

3.1.Türk-İngiliz-Fransız Üçlü İttifakı'na Giden Yol

1939 yılı başlarında Avrupa'daki genel durumda tarafsız kalamayacağını anlayan, Akdeniz veya Balkanlardan uğrayacağı muhtemel bir saldırıda kendisini güvenceye almak isteyen Türkiye, kendi inanç ve yararına uygun bulduğu blok içinde yer almaya çalışıyordu[1022].

Cevat Açıkalın hatıralarında; Temmuz 1939'da Cumhurbaşkanı İsmet İnönü ile yaptığı bir görüşmede; mevcut koşullarda Türkiye'nin "bitaraf kalmasının ne siyaseten ne de fiilen mümkün olmadığını", ittifak yapılacak ülkelerin Türkiye'nin maddi ve askeri külfetlerini de karşılamaları hususunun aranması gerektiğini ifade ettiğini ve İnönü tarafından bu görüşlerinin tasvip edildiğini ifade etmektedir[1023].

İtalya'nın Arnavutluğu işgal eyleminden sonra, İngiltere ve Fransa, Yunanistan ve Romanya'ya 13 Nisan 1939'da tek taraflı garanti vermişlerdi. İngiltere; İtalya'nın Yunanistan'a saldırısı durumunda Türkiye'nin bu güvenceye katılıp katılmayacağını sordu[1024]. Hükümet bu teklife genel olarak olumlu bir yaklaşım göstermekle birlikte, Mihver devletlerini kışkırtmaktan da uzak durmaya çalıştı. İsmet İnönü, Bakanlar Kurulu tutanak metnine kendi el yazısı ile; "*…İtalya'nın Yunanistan'a bir saldırısında Türkiye'nin otomatik olarak harekete geçmesi yükümü ancak TBMM'nin onayı ile üstlenilebilir…"* notunu koydu[1025]. Türkiye 15 Nisan'da verdiği cevabında; "*Akdeniz'in İtalyan egemenliği altına düşmesi ihtimali, İngiltere için olduğu kadar, Türkiye için de açık bir tehlike teşkil eder"* yaklaşımıyla, tek taraflı garanti yerine, daha açık taahhütlere sahip olmak maksadıyla, karşılıklı yardımı öngören bir ittifakı tercih ettiğini bildirdi. Bunun sonucu olarak, Türkiye'yi "Barış cephesi"ne dahil etmek üzere müzakereler başlatılacaktı[1026].

Muhittin Birgen, "Son Posta" gazetesindeki yazısında, yerinde bir değerlendirmeyle; Almanya ve İtalya'nın Balkanlar istikametinde atacakları yeni bir adımın Avrupa savaşının çıkmasına neden olacağını, Mihver'in bundan sonra atacağı adımların Fransa ve İngiltere'nin

[1022] Soysal, **a.g.e,** s.599.
[1023] Açıklalın, **a.g.e,** s.1000.
[1024] İsmail Soysal, 1939 Türk-İngiliz-Fransız İttifakı,**Belleten**,C.XLVI,S.182,Nisan 1982,s.374.
[1025] **A.g.e,** s.375.
[1026] Esmer,Sander, **a.g.e,** s.138.

imparatorluklarını tehlikeye atacağından, her iki devletin de savaşa girmeye mecbur kalacağını ifade etmektedir[1027].

Müzakere sürecinde İtalya'yı hâlâ yanlarına çekebileceklerine inanan İngilizleri endişeye sevk eden konulardan birisi de Türklerin giderek İtalyanlarla karşı tarafta olmayı tercih eden bir yaklaşım göstermeleriydi. "*Türk tarafına göre İtalya, gücünü sonraya saklamaya çalışan ve tarafsızlık maskesi altında düşmanca emeller besleyen bir ülkeydi".* İngiliz elçisi K.Hugessen, Londra'ya çektiği telgraflarda; Türklerin İtalya ile silahlı bir hesaplaşmadan çekinmediklerini, aksine İtalya ile "sonuca gitmek" eğiliminde olduklarını bildirerek, "*İtalya ile savaşırsak onlar da (Türkler) savaşırlar…"diyordu[1028]*.

Türkiye ile İngiltere arasında 15 Nisan'da başlayan görüşmeler sonucunda; 12 Mayıs 1939'da Ankara'da İngiltere ile "Ortak Deklarasyon" ilan edildi. Ortak Deklarasyon aynı gün TBMM'de onaylandı[1029]. Avam Kamarasında da aynı gün okundu[1030]. Bu ortak demeçe göre iki devlet, kendi milli güvenlikleri açısından bir ittifak antlaşması imzalayacaklardı. Bu antlaşma imzalanana kadar Türkiye ve İngiltere, Akdeniz'de savaşa yol açabilecek herhangi bir saldırıya karşı işbirliği yapacaklar ve birbirlerine karşı her türlü yardımda bulunacaklardı[1031]. Deklarasyonda herhangi bir devlet ismi zikredilmemişti ancak Akdeniz'deki tehditkar devletin Mihver ve özelde İtalya olduğu belliydi. Türkiye böylece, İtalya'ya karşı resmen ve açıkça İngiltere'nin yanında yer almış oluyordu[1032]. 23 Haziran 1939'da Fransa ile Hatay'ın anavatana katılımını temin eden antlaşma imzalandığı gün Paris'te Türk-İngiliz ortak demecinin aynısı olan Türk-Fransız ortak deklarasyonu açıklandı[1033]. Bu bildirilerde; savaşın Akdeniz Bölgesine yayılması halinde taraflar arasında fikir işbirliği yapılacağı öngörülüyordu[1034].

Kont Ciano hatıratında, Türk-İngiliz ortak demecinin gerçekte bir tecavüz antlaşması olduğuna dair düzenlenen bir raporu 30 Mayıs'ta Alman büyükelçisi Mackensen'e verdiğini kaydetmektedir[1035]. Bu deklarasyonlara karşı Berlin ve Roma'da olumsuz tepkiler ortaya çıkmakta

[1027] Muhittin Birgen," Muhtemel Harp ve Türkiye", **Son Posta**, 16 Nisan 1939.
[1028] Deringil, **a.g.e,**s.85.
[1029] **TBMM ZC**, Devre:5, İçtima: Fevkalade,Cilt:1-2,İnikat:11(12.05.1939)
[1030] Gürün, **a.g.e,**s.606.
[1031] Soysal, **Türkiye'nin Siyasal Antlaşmaları, C.I,** ……..s.601.
[1032] Deringil, **a.g.e,**s.71.
[1033] **TBMM ZC,** Devre:6, İçtima : Fevkalade, Cilt:3, İnikat:30(23.06.1939)
[1034] **Ayın Tarihi**, Mayıs 1939, S.66, s.215 ve **Ayın Tarihi,** Haziran 1939,S.67,s.89
[1035] Ciano,**a.g.e,**s.32.

gecikmedi. İtalya, Fransa'yı Hatay'ı Türkiye'ye verdiği gerekçesiyle protesto edecekti. Berlin ve Roma, Türk-İngiliz ve Türk-Fransız ortak demeçleri üzerine adeta ateş püskürmekteydiler[1036].

Almanya bu dönemde Türkiye'yi İngiltere ile anlaşmaktan caydırmak veya başlayacak bir savaşta en azından tarafsız kalmasını temin etmek maksadıyla en iyi diplomatlarından biri olan Von Papen'i, Ankara'ya elçi olarak atadı. Von Papen 27 Nisan 1939'da itibaren fiilen göreve başladığı büyükelçilik görevinde yaptığı çalışmalar sonucunda İtalya'nın Arnavutluk işgalinin Türkiye tarafından, Balkanlara ve kendisine yönelmiş bir saldırganlığın ön adımı olarak algılandığını anlamakta gecikmedi[1037]. Von Papen'in "Mussolini tarafından Türkiye için bir dostluk demeci verilmesi" teklifine karşılık Saraçoğlu, "*böyle bir demecin Türkiye'yi kızdıracağını, İtalya'nın 12 adayı tahkim ettiği ve Mihver'in ortak bir planı gibi görünen Arnavutluk'u işgal altında tuttuğu sürece, Türkiye'nin hiçbir güvenceye inanmayacağını"* ifade etti[1038].

İtalya tarafından deklarasyona karşı verilen tepkiler Almanya'nın tepkilerinden daha gösterişli bir şekilde ortaya çıkıyordu. İtalyan hükümeti Türkiye'nin kararlı tutumu karşısında Ankara'ya bir baskı uygulayamayacağını bildiğinden daha çok İngiltere'yi sıkıştırmaya çalışmaktaydı. İtalyanlar tarafından Mayıs ayının sonunda İngiltere'nin Roma büyükelçisi Sir P.Loraine'den, 12 Mayıs 1939 tarihli Türk-İngiliz deklarasyonu konusunda aydınlatıcı bilgi istendi. İngilizler tarafından verilen cevapta; Türk-İngiliz deklarasyonunun Balkan Paktı gibi güven artırıcı amacı olduğu ve Türkiye'nin Akdeniz'deki güvenliğinin artırılmasının amaçlandığı açıklamasına karşılık olarak Kont Ciano, demeci Mihver'e karşı ve "düşmanca" bulduğunu ifade etmekteydi[1039].

3.2.Türkiye'nin İngiliz-Fransız ve Sovyet Dostluklarını Bağdaştırma Çabaları

Münih konferansından beri kuşku içinde bulunan Sovyetler ile Almanya arasında Türkiye'de ve dünyada derin bir hayret ve endişe uyandıran 23 Ağustos 1939 tarihli Alman-Rus saldırmazlık paktı imzalandı[1040]. Moskova bundan sonra Almanya ile birlikte Türkiye'nin Batı ile birlikte politika sürdürmesini engellemeye çalışacak ve bu durum 22 Haziran 1941'de Almanların Sovyetlere karşı Barbarossa harekâtını başlatmasına dek sürecekti[1041]. Hitler 25 Ağustos 1939'da Mussolini'ye gönderdiği mektupta; Sovyet-Alman antlaşmasından sonra Romanya ve Türkiye'nin

[1036] Açıkalın, **a.g.e,**s.1004.
[1037] Cemil Koçak, **Türk-Alman İlişkileri**, …..s.140.
[1038] İsmail Soysal, **"1939 Türk-İngiliz-Fransız İttifakı",…**s.389-390.
[1039] **A.g.e,**s.391.
[1040] Armaoğlu, **a.g.e,**s.372-373.
[1041] Rıfkı Saim Burçak, **Moskova Görüşmeleri ve Dış Politikamız Üzerindeki Tesirleri**, Gazi Üniversitesi yay.,Ankara, 1983,s.62-63.

Mihver karşısında bir politika izleyemeyeceklerini ve durumlarını gözden geçirmek zorunda kalacaklarını ifade ediyordu[1042].

Olay Türkiye'nin dış politikasında yeni bir çığır açmış gibi görünüyordu. Bilinmezliklerle ve risklerle dolu olan bu dönemde Türkiye ne yapacaktı ve nasıl bir hareket tarzı takip edecekti? Türkiye, Sovyetler Birliğinin de katılımını ümit ederek iştirak ettiği "Barış Cephesi"nde şimdi İngiltere ve Fransa ile yalnız kalmıştı. Şimdi bu durumda izleyebileceği aslında üç seçenek vardı. Bunlar; eski dostu ve büyük komşusu Sovyetlerle beraber olarak Türk-İngiliz-Fransız deklârasyonundan ayrılmak, deklârasyona bağlı kalarak Sovyetlerden ayrılmak, üçüncü olarak ise her iki tarafla da ittifak ilişkilerine girişerek iki dostluğu bağdaştırmaya çalışmak. Türkiye üçüncü seçeneği takip etmeye çalışacaktı[1043].

1 Eylül 1939'da Polonya Savaşı başladığında hazırlıksız olan İngiltere ve Fransa'nın zamana ihtiyacı vardı. Almanya'nın özellikle Doğu'da ve Balkanlarda meşgul edilmesinin gerekli olduğunu değerlendiren Fransızlar gerekli yığınağı Türkiye'de yapmayı planlamaktaydılar. Bu konular Müttefiklerarası (İngiltere ve Fransa) Yüksek Savaş Konseyi[1044] toplantılarında görüşülmekteydi ancak İngiltere'nin bu girişimin İtalya'nın desteği ile yapılması gerektiğini öne sürmesi nedeniyle gelişme sağlanamadı. Bu görüşmeler hakkında Türkiye'ye hiçbir zaman bilgi verilmeyecekti[1045].

Dışişleri bakanı Şükrü Saraçoğlu üçlü ittifak ve Sovyetler'le mevcut olan dostlukları bağdaştırmak maksadıyla Moskova'ya gitti. Türk heyeti Moskova'ya vardığında, Sovyet orduları da 17 Eylül'den itibaren Polonya'ya girmeye başlamışlardı. Durum oldukça karışık ve her türlü ihtimale açık idi. Türk-Sovyet görüşmelerinin başlamasından sonra 26 Eylül'de Ribbentrop'un beklenmedik bir şekilde Moskova'ya gelmesi üzerine görüşmelere ara verildi. 29 Eylül'de imzalanan Alman-Sovyet dostluk ve sınır antlaşması ile Türk-Sovyet ilişkilerini çıkmaza sürükleneceği artık belli olmuştu. Türk-Sovyet ilişkilerini perçinlemek için çok uğraş veren Ş.Saraçoğlu ve Türk heyeti 17 Ekim'de Moskova'dan ayrıldı. Görüşmelere katılan Cevat Açıklalın'ın anılarında belirttiği gibi; müzakereler, tartışma hatta bir nevi boğuşmayı andıran bir tarzda cereyan etmiş ve akıl ve mantığa uymayan, Türk Devletinin haysiyeti ile bağdaşmayan

[1042] **A.g.e,**s.56.
[1043] Esmer,Sander, **a.g.e,**s.140.
[1044] **Yüksek Savaş Konseyi**: İngiltere ve Fransa tarafından savaşın başlamasıyla oluşturulan ve gelişmeleri değerlendirdikleri üst seviyeli çalışma grubu. Bkz.Gürün,**a.g.e,**s.48.
[1045] Gürün, **a.g.e,**s.104.

Sovyet taleplerinin kabul edilmemesi nedeniyle sona ermişti[1046]. Bu müzakereler neticesinde ne Türkiye'nin istediği gibi Üçlü ittifaka paralel bir antlaşma imzalanabilmiş, ne de Sovyetlerin istediği bir yardımlaşma paktı yapılabilmişti. Çünkü Alman-Sovyet saldırmazlık paktı tarihin olağan akışını değiştirmişti[1047].

3.3.Türk-İngiliz-Fransız Üçlü İttifak Antlaşması

17 Ekim 1939 günü Başbakan Refik Saydam CHP grubunda yaptığı konuşmada; gelinen aşama açıklanarak, Sovyet hükümetinin karşılanması mümkün olmayan talepleri nedeniyle Türk-Sovyet görüşmelerinin olumlu olarak sonuçlandırılmasının mümkün olmadığını ifade etti[1048]. Türk heyeti Türkiye'ye dönme yolunda iken, 19 Ekim 1939'da Türk-İngiliz-Fransız İttifak antlaşması taslak üzerinde değişiklik yapılmadan Ankara'da imzalandı[1049]. Bu antlaşmaya göre; Türkiye'ye bir Avrupa devletinin (Almanya) saldırısı olması durumunda İngiltere ve Fransa yardıma gelecekler ve bu yardım antlaşmaya ekli 3 nolu gizli protokolde belirtildiği üzere, saldırı Balkanlarda Yunan veya Bulgar sınırına ulaşması halinde başlayacaktı. Akdeniz'de bir Avrupa devleti (İtalya) tarafından bir saldırı olması durumunda ise Türkiye, İngiltere ve Fransa karşılıklı olarak yardımlaşacaklardı. Buna göre İtalya'nın Yunanistan, Fransız mandasındaki devletler, Mısır ya da Yugoslavya'ya saldırısı halinde de bu anlaşma geçerli olacaktı. Bu madde ile Akdeniz'de İtalya'ya karşı mevcut statüko güvence altına alınmış oluyordu. Antlaşmada Türkiye'nin hiçbir durumda Sovyetlerle bir savaşa sürüklenmeyeceğine dair olan ve diplomasi tarihimize "Sovyet çekincesi" olarak geçen 2 sayılı protokol de vardı[1050]. Antlaşmaya ek olan özel anlaşmaya göre, Türkiye'ye 43,5 milyon sterlin tutarında düşük faizli ve uzun süreli ödemeli kredi açıldı. İngiltere ve Fransa 28 Ocak 1940'da, ittifak antlaşması gereği, 15 milyon sterlin değerinde 55 ton altını (bugünkü değeri yaklaşık 200 milyon dolar) Merkez Bankasına teslim ettiler. Bu teslimat sonrasında Üçlü İttifakın tüm hükümlerinin uygulanmaya koyulduğu İngiliz ve Fransız büyükelçilerine bildirildi[1051].

Kont Ciano, 19 Ekim 1939'da imzalanan Türkiye-İngiliz-Fransız Üçlü ittifak antlaşmasından rahatsız olmadığını, bu antlaşmadan kaybedenin Almanya olduğunu

[1046] Açıkalın, **a.g.e,**s.1017.
[1047] Soysal, **a.g.e,**s.404.
[1048] Açıkalın, **a.g.e,**s.1022.
[1049] **TBMM ZC**, Devre: 6, İçtima: 1, Cilt: 6, İnikat:3(08.11.1939) .
[1050] Detaylar için bkz. Soysal, **a.g.e,**s.407.
[1051] Soysal, **a.g.e,**s.409.

belirtmektedir[1052]. Farpella ise bu antlaşmadan dolayı Mussolini'nin rahatsız olduğunu ifade etmektedir[1053].

Cumhurbaşkanı İnönü 1 Kasım 1939'da Meclis'in açılışında yapmış olduğu konuşmada; 19 Ekim'de imzalanan antlaşmanın hiçbir devletin aleyhine olmadığını açıklayarak şöyle ifade ediyordu: "*Bugün olduğu gibi yarın da memleketimizi savaş dışında bırakmayı, güvenlik ve taahhütlerimizi bozmamak şartıyla, milletimize karşı görev gereği olarak içtenlikle istiyoruz.*[1054]"

İnönü'nün Türk-Fransız-İngiliz Üçlü ittifakına ilişkin değerlendirmesi ise şöyleydi: *"İngiltere, Fransa ve Sovyetlerle beraber bir ittifak ihtimali var idi. Bunun neticesi olarak, hep bir safta muhabereye tutuşmak hesap içindeydi. Neticelerini, ilk günden beri, menfaatımıza en az zararlı sayıyordum. Olaylar tahmin hudutlarını aşıp uygulanma alanında geliştiği vakit ise tedbirler zamana ve ihtiyaca göre uydurulmak lâzımdı*[1055]*."* Görüldüğü gibi İsmet İnönü, Batı ile antlaşmaya girmeyi ehveni şer olarak, menfaatimize "en az zararlı" bir durum olarak görmektedir. İngiltere'ye yaklaşmak zorunda kalınmasının önemli bir nedeni, İtalya karşısında duyulan güvensizlik ve Türkiye'nin bu dönemde ekonomik, politik ve askeri olarak İtalya'nın emellerine karşılık verebilecek duruma gelememiş olmasıdır.

Türkiye'nin politik çizgisini belirleyen en önemli politik olay olan Türk-İngiliz-Fransız antlaşması Türk kamuoyunda genel olarak olumlu karşılanmış olmakla birlikte dönemin gazetecileri arasında Türk-İngiliz-Fransız antlaşmasının Türkiye'yi bir savaşa sürükleyeceğinden endişe edenler de vardı. Zekeriya Sertel bir yazısında bu konuyu şöyle yorumlamıştır; "*Bize göre, bu harp büyük devletler arasında dünya hâkimiyeti için yapılmakta olan bir harptir. Biz müttefiklerin galebesini istiyoruz….Bu gayeler için yirmi sene evvel harp ettik; gayemize kavuştuk… Ne başkalarının topraklarında gözümüz vardır, ne de genişlemek emelindeyiz… Onun için müttefikler bizden silahlı bir yardım beklememelidir.*[1056]"

Cemil Koçak Tek parti döneminde izlenen dış politikanın birbirinden ayrı katmanlar halinde değerlendirilmesinden ziyade bu politikanın bir süreklilik ve bütünselliğinden bahsetmek gerektiğini, Türkiye'nin Atatürk döneminde de İnönü döneminde de "Batı tercihli" bir politika

[1052] Ciano, **a.g.e,**s.57.
[1053] Farpella, **a.g.e,**s.19.
[1054] Açıkalın,, **a.g.e,**s.1025.
[1055] Aydemir, **a.g.e,**s.109.
[1056] Zekeriya Sertel, "Türkiye'nin Bitaraflığı Meselesi", **Tan**, 24 Ekim 1939.

izlediğini ifade etmektedir[1057]. Baskın Oran ise Atatürk'ün Batıya erişmenin yani muasırlaşmanın ancak Batı'dan bağımsız olarak gerçekleştirilebileceğini kavrayan ender insanlardan birisi olduğunu, bu antlaşmanın Atatürk'ün ölümüne bağlanmaması, onun tutumundan sapmak olarak değerlendirilmemesi gerektiğini belirtmektedir[1058]. Ludmila Zhivkova, İngiltere'nin Ankara büyükelçisi K.Hugessen'in anılarından çıkarak yapmış olduğu incelemeye göre, Türkiye'nin İngiltere'ye yakınlaşma ve dostluk politikasına yönelmesinin bizzat Atatürk'ün kararı olduğunu ve bunun sebebinin İtalya tehlikesi olduğunu öne sürmektedir[1059].

Üçlü İttifak antlaşması imzalanmasına rağmen, İngiltere ve Fransa Türkiye'nin ihtiyaç duyduğu askeri malzemeyi ve silahları 1940 Mart ayında halâ istenen kalite ve miktarda sevk etmiş değillerdi. Halep'te yapılan Türk-Fransız-İngiliz askeri heyetleri toplantısına Gnkur.II. Bşk. Org. Asım Gündüz ile birlikte katılan Cevat Açıkalın hatıralarında; İngiliz temsilcisinin gündem maddesi olarak sadece İtalya'nın tarafsız kalması durumunda Türkiye'ye yapılacak yardım konusunu öne sürdüğünü ifade ederek şöyle yorumlamaktadır: "*Ne benim, ne de Asım Gündüz'ün intibalarımız tatmin edici değildi. Daha cephelerde dövüşme başlamamış idi. Akdeniz açık idi, ancak bizim sipariş ettiğimiz malzeme istediğimiz tempoda ve miktarda gönderilmiyordu.*[1060]"

3.4.Balkan Blokunu Yeniden Canlandırma Girişimleri

İtalya 1939 Kasım ayında Balkanlarda bir barış atağına geçerek Yunanistan'a süresi biten Dostluk Anlaşması yerine bir Saldırmazlık Anlaşması teklif etti. Yunan hükümeti bu teklife Türkiye, İngiltere ve Fransa'nın görüşlerini aldıktan sonra, yeni bir anlaşma imzalamak yerine mevcut dostluk anlaşması çerçevesinde devam edilmesi şeklinde cevap verdi[1061].

Türkiye 1939 yılının sonlarında hala Bulgaristan'ın da dahil olduğu bir Balkan birliği oluşturulabileceği konusunda iyimserliğini muhafaza etmeye çalışıyordu. Menemencioğlu, Bulgaristan'ın Balkan antantına katılımını temin için Londra ve Paris'i ziyaret ettikten sonra 11-13 Ocak 1940'da Sofya'da bazı görüşmelerde bulundu ancak bir sonuç elde edilemedi. Bu arada İngiltere'nin desteklemesiyle Ankara-Roma-Atina-Budapeşte arasında bir anlaşma zemini arandı

[1057] Koçak, **a.g.e,**s.283.
[1058] Baskın Oran, "Atatürk'de ve Günümüzde Bağımsızlık ve Batılılaşma Kavramları", **SBFD, C.36, Sayı.1,** 1981, s.205-206.
[1059] Jivkova, **a.g.e,**s.30-31 ve 39.
[1060] Açıkalın, **a.g.e,**s.1042.
[1061] Barutçu, **a.g.e,** s.23.

ancak Türkiye'nin İtalya'ya hiç güveni yoktu ve bu girişim de bir sonuç vermedi[1062]. Yunanistan ve Türkiye'ye yardımın ancak İtalya'nın tarafsız kalması halinde mümkün olabileceğini değerlendiren İngiltere; Yüksek Harp Konseyi'nde Aralık 1939'da Balkan bloku konusunu yeniden gündeme alarak, bu konuda İtalya'nın yaklaşımını öğrenmek için girişimde bulunulmasını teklif etti. Bu konuda İtalyan Dışişleri bakanı Kont Ciano ile görüşen İngiliz sefiri Sir Percy Loraine, Mussolini'nin Balkan meselesini görüşmeye hazır olmadığı cevabını aldı[1063].

2 Şubat 1940'da Belgrad'taki Balkan Paktı konferansında Saraçoğlu, görüşlerini şöyle açıklamaktaydı: "*İtalya'nın Arnavutluk'u alması sadece stratejik nedenlere yüklenemez. Orasını aynı zamanda bir üs olarak almıştır. Bu, Balkanlara doğru saldırgan emellerinin bir dayanak noktasıdır.[1064]"* Saraçoğlu; İtalya, Almanya ve Rusya'nın Balkanlarda bir harekete geçebileceklerini ifade ederek, "ortak tehlike" karşısında "ortak karar ve tutum" belirlemek gerektiğine Balkan ülkelerinin sorumlu devlet adamlarını inandırmaya gayret sarf etti, ancak üye ülkelerin isteksiz tutumları ile karşılaştı. Saraçoğlu Yugoslavya'nın Balkan Paktı'nın tarafsızlığını açıklaması teklifine karşı şöyle görüş bildirerek tarafsızlık teriminin toplantı sonuç bildirimine girmesine engel olmuştur: *''Türkiye tarafsız değildir, savaş dışıdır. Romanya ve Yunanistan da tarafsız değillerdir çünkü İngiliz ve Fransız güvencesini almışlardır. Yugoslavya'da yürekten bizimledir. Öyleyse biz bildiride barıştan yana olduğumuzu ve Balkanlar da barışı korumakla görevli olduğumuzu söylemeliyiz.[1065]''* Tüm bu gelişmeler sonucunda Balkan Antantı Bakanlar konseyi toplantısı hiçbir karara varamadan sona erdi[1066].

İngiltere, İtalya'nın Yugoslavya'ya tecavüze yeltenebileceğini değerlendirerek 15 Nisan 1940'da buna karşı bir dayanışma meydana getirmek için Ankara, Belgrad, Atina ve Bükreş nezdinde girişimlere başladı. İtalya ile yakın ilişkilere sahip olan Bulgaristan ve Mihver'e yakın duran Yugoslavya bu girişime sıcak bakmıyorlardı. Kâmuran Gürün İtalya'ya karşı blok oluşturmak için İngiltere ve Fransa'nın Yugoslavya'yı ikna etmeye çalışmaları halinde Balkan bloku fikrinin gerçekleşebileceğini, ancak bunun yapılmadığını, İtalya'nın savaşa girmesiyle durumun tamamen değiştiğini ifade etmektedir[1067].

[1062] Koçak, **a.g.e,**s.297.
[1063] **İkinci Dünya Savaşı Yılları, 1939-1946**,DİB Araştırma ve Siyaset Gn. Md.lüğü yay.,Ankara, 1973,s.2.
[1064] Barutçu, **a.g.e,**s.43.
[1065] Barutçu, **a.g.e,** s.44.
[1066] Esmer,Sander, **a.g.e,**s.145.
[1067] Gürün, **a.g.e,**s.123.

3.5.Fransa'nın Çöküşü, İtalya'nın Savaşa Dahil Olması ve Etkileri :

Fransa'nın Almanlar karşısında uğradığı kesin ve ani yenilgi Türkiye'de kuvvetli bir şok etkisi meydana getirdi. Kıta Avrupa'sının en güçlüsü olduğu varsayılan Fransız ordusunun birkaç hafta içinde çökmesi ve Fransa hükümetinin mütareke talep etmesi Türkiye'de hükümet, politik çevreler ve kamuoyu tarafından şok, kaygı ve kızgınlıkla karşılandı. İnönü'nün kendisi bile Maginot hattının dört beş seneden önce aşılamayacağı kanısındaydı[1068].

1 Haziran 1940'da Saraçoğlu'nu ziyarete gelen İngiliz ve Fransız sefirleri İtalya'nın savaşa girmesi halinde Türkiye'nin seferberlik ilan etmesini ve bu fikri şimdiden diğer Balkan ülkelerine telkin etmesini talep ettiler[1069]. Başbakan Dr.Refik Saydam, 2 Haziran 1940'da yaptığı radyo konuşmasında; Türkiye'nin savaş dışı olduğunu ve bu şekilde kalmak istediğini fakat vatanın savunması için silaha sarılmak mecburiyetinin bir an bile akıldan çıkarılmaması gerektiğini belirtmekteydi[1070].

Fransa ve İngiltere Alman ordularının saldırıları karşısında giderek tükenirken, İtalya'dan gelen haberler İtalya'nın akşama sabaha savaşa gireceğini göstermekteydi. Telegrafo gazetesi müdürü Ansaldo; İtalya'nın tüm hazırlıklarını tamamladığını ve Duçe'nin emriyle savaşa girileceğini açıklıyordu[1071]. Kont Ciano, ise "*İtalya'nın Avrupa hayatıyla ilgili olaylar üzerine kendi sözünü söyleyeceğini ve Duce'nin parolasını beklemekte olduğunu"* ifade etmekteydi[1072].

Bu arada Türkiye'nin olmasını hiç istemediği bir olay gerçekleşti ve İtalya 10 Haziran'da İngiltere ve Fransa'ya savaş ilan ederek Avrupa harbine dahil oldu[1073]. İtalya'nın savaşa katılması ve çatışmanın Akdeniz'e sirayet etmesiyle beraber Türkiye'nin Üçlü İttifak antlaşmasının 2. maddesi kapsamında vecibelerinin ortaya çıkması söz konusu oldu. 10 Haziran'da Menemencioğlu ve Saraçoğlu'na gelen İngiliz büyükelçi K. Huggessen ve Fransız büyükelçi Massigli, İtalya'nın savaşa girmesiyle Türkiye'nin, Üçlü İttifak hükümleri çerçevesinde uygulaması gereken işlemlerle ilgili taleplerde bulundular. İstedikleri ise İtalya ile ilişkilerin hemen kesilmesi, genel seferberlik ilanı, İtalya'ya savaş ilanı, boğazların kapatılması idi[1074]. Açıkalın hatıralarında İngiliz ve Fransız büyükelçilerin talebi üzerinde Dışişleri bakanı Saraçoğlu ve Menemencioğlu ile yaptığı görüşmede;

[1068] Barutçu, **a.g.e,**s.40.
[1069] **İkinci Dünya Savaşı Yılları**,..s.7.
[1070] **Ulus**, 3 Haziran 1940.
[1071] **Tan**, 3 Haziran, 1940.
[1072] Barutçu, **a.g.e,**s.73.
[1073] **Tan**,11 Haziran 1940.
[1074] **İkinci Dünya Savaşı Yılları**,..s.8.

Menemencioğlu ile tartıştıklarını, Saraçoğlu'na bu durumu açıkladıklarında ise Saraçoğlu'nun kendilerine, *''Bu memlekette şu anda kavga etmeye hakkı olmayan üç kişi vardır. O da biz üçümüz.''* diye cevap verdiğini anlatmaktadır[1075].

Türkiye Fransa'nın mağlubiyeti ve İtalya'nın harbe girmesi karşısında hiç beklemediği ve istemediği bir durum karşısında kalmıştı. Kendi güvenliğini sağlamak ve pekiştirmek için anlaştığı müttefikler şimdi Türkiye'nin yardımına muhtaç duruma düşmüşlerdi. Türkiye saldırıya uğramamak için katıldığı askeri pakt nedeniyle savaşa katılmak zorunda kalabilirdi. İnönü'nün politikası ise ne pahasına olursa olsun, Türkiye doğrudan bir saldırıya uğramadıkça savaşa girmemekti. Harbi Umumi macerasını ve halkın çektiği tüm acıları yakından bilen ve tüm acılarını bizzat yaşayarak öğrenen İnönü ve yönetici kadro en küçük bir risk dahi almak istemiyorlardı. Bu bakımdan "Sovyet çekincesi" bir taktik olarak kullanıldı. Aslında bu çekincede gerçek payı da vardı. İnönü gerçekten de Türkiye'nin Mihverle çatışmaya girmesi halinde Sovyetlerin beklemeyeceğinden ve Türkiye'ye saldıracağından ciddi olarak endişe duyuyordu. Diğer yandan Fransa'nın devre dışı kalmasıyla Üçlü İttifak'ın ne kadar geçerli olduğu pratikte sadece bir yorum sorunu haline gelmişti[1076].

İtalya'nın savaşa girmesi sonrasında TBMM Meclis grubunda yapılan görüşmede; Manisa milletvekili Refik Şevket İnce Türkiye'nin otomatik olarak savaşa girmiş olduğunu iddia ederken, Halil Menteşe ise Fransa'nın mağlup olduğunda kaybedebileceği bir imparatorluğa sahip olduğunu, Türkiye'nin ise tasfiye edebileceği hiçbir parçasının bulunmadığını vurgulayarak, savaşa girmenin intihar etmek anlamına geleceğini ifade ediyordu. Falih Rıfkı Atay, Türkiye'nin otomatik olarak savaşa girmesine gerek olmadığını, Türkiye'nin müttefiklerine sımsıkı ayakta durmak suretiyle coğrafi mevkisi itibarıyla en büyük hizmeti yapabileceğini belirtiyordu. Adalet bakanı Fethi Okyar, Türkiye'nin savaşa girmesi durumunda sadece İtalya ile değil, Almanya ve Rusya ile de savaşa girmiş sayılacağını, bu durumun Müttefiklerin de tamamen aleyhine olacağının anlatılması gerektiğini ifade etmekteydi. Çoğunluk milletvekillerinin ihtiyatlı olduğunu ve Rusya'nın durumu belli olmadan karar verilmemesi gerektiğini düşündüğünü belirten Faik Ahmet Barutçu, Başbakan Saydam'ın savaşa girilmesi görüşü öne sürenlere karşı "*Böyle bir şey yoktur, nereden çıkarıyorsunuz bunları?''* diye tepki göstermekte olduğunu ifade etmektedir[1077]. Recep Peker'in Rus rezervinin kullanılmasının uygun olmadığı ve Üçlü ittifaka göre savaşa girilmesi gerektiği yönünde

[1075] Açıklalın, **a.g.e,**s.1055.
[1076] Koçak, **a.g.e,**s.307-308.
[1077] Barutçu,**a.g.e,**s.88.

oldukça sert görüş belirtmesi üzerine Başbakan Refik Saydam, hükümetin antlaşmanın verdiği hakkı kullanmakta olduğunu, Türkiye'nin antlaşmaya ve taahhütlerine sadık olduğunu ifade ederek şöyle söylemiştir: "*Benim çocuklarım yoktur, ancak yarın öldükten sonra mezarıma lanet okutmam"*[1078].

Meclis'teki tartışmaları mevcut ses dinleme sistemi ile Çankaya köşkünden dinleyen İnönü tartışmaların serleşmesi üzerine apar topar Meclis'e geldi. O kadar acele gelmişti ki motosikletli polisler bile onun arkasından Meclis'e gelebilmişlerdi. TBMM'deki tartışmalar sonunda yatıştı ve karar grup çoğunluğu tarafından alkışlarla ve müttefikler lehine hararetli tezahürler ile kabul edildi[1079]. Böylece Türkiye 4 günlük bir değerlendirmeden sonra 14 Haziran 1940'da savaşa girmeme kararını kesinleştirmiş oldu[1080]. Dışişleri bakanı Şükrü Saraçoğlu hükümetin kararını İngiliz ve Fransız elçilerine şöyle bildirdi: " *İtalya'ya savaş ilan etmenin Üçlü İttifak'ın 2 nolu protokolüne göre Türkiye'yi Rusya ile silahlı bir anlaşmazlığa sokacak bir durum yaratacağını gördüğünden, 2 nolu protokolün verdiği hakkı kullanmaya karar vermiştir.*[1081] "

İngiliz büyükelçi tarafından oldukça sakin karşılanan bu cevap Fransız büyükelçi tarafından İtalya ile hiç değilse siyasi ilişkilerin kesilmesi ısrarı ile karşılanmıştır. Türkiye bu kararı ile böylece ittifak antlaşmasına bağlı kalmakta ve tarafsız olmamakla birlikte "savaş dışı" tutumunu sürdürmekteydi[1082]. Fransa'nın kendisi çökmek üzereyken ve Fransız kuvvetleri her yanda çözülürken, Türkiye'yi savaşa sokmak için sorumsuzca baskıda bulunmaları ise Türk kamuoyunda çok olumsuz karşılanacaktı[1083].

Başbakan Refik Saydam TBMM'de verilen soruya karşılık 26 Haziran 1940'da yapmış olduğu konuşmada; Türkiye'nin halihazırda "tarafsız değil, gayri muharip" durumunda olduğunu, her zamankinden daha çok uyanık olmak zorunda olduğunu ve askeri hazırlıkları devam ettirdiğini söyleyecekti[1084].

Türkiye'nin ilan ettiği savaş dışı tutumu, Alman ve İtalyan halkı için hükümetleri tarafından bir nevi korku ve zaaf olarak değerlendirilmiştir. Bu iki hükümet bu durumun Türkiye'yi İngilizlerden ayırmak için uygun bir zaman olduğunu değerlendirerek, "karşı'' siyasi bir yaylım

[1078] **A.g.e,**s.99.
[1079] **Ulus,** 15 Haziran 1940.
[1080] Öymen, **a.g.e** ,s.206.
[1081] Barutçu, **a.g.e** ,s.95.
[1082] Açıklalın **a.g.e**,s.1056.
[1083] Deringil, **a.g.e,**s.107.
[1084] **Ulus**, 27 Haziran 1940.

ateşi propagandasına başlamışlardır. Hedefleri de aslında Saraçoğlu idi. O değişirse her şeyin değişeceğini zannediyorlardı. Aslında o zamanki, Türkiye'nin siyasi kadroları düşünüldüğünde bunun gerçekleşmesi imkânsızdı. Dönemi siyasal kadrolarındaki Milli Şuur buna izin vermeyecekti[1085].

İtalya'nın savaşa dahil olması sonrasında, 25 Haziran 1940'da Molotov, İtalya'nın Moskova sefiri Rosso ile yaptığı görüşmede; İtalyan-Sovyet ilişkilerinin Alman-Sovyet ilişkileri ile aynı eksene oturtulması gerektiğini, İtalya'nın Karadeniz'de Rus hegemonyasını tanıması halinde Rusya'nın da İtalya'nın Akdeniz hegemonyasını tanıyacağını ifade etmekteydi. İtalyan sefirinin bu görüşleri çok makul bularak hemen işlem yapılmak üzere Roma'ya gönderdiği anlaşılmaktadır. Almanlar ise İtalya'nın Rusya ile ilişkilerini geliştirmesini istememekte ve buna engel olmaya çalışmaktadırlar[1086]. Ribbentrop, İtalyan sefiri Alfieri'ye; İtalya'nın Türkiye ile ilişkilerinin kopmasına yol açacak biçimde Ruslarla ilişkide olmaması gerektiği, İtalyanların Yunanistan karşısındaki başarısızlığı nedeniyle Boğazların öneminin daha da arttığı, İtalyan-Rus baskıları sonucunda Türkiye'nin daha fazla İngiltere'ye yaklaşarak Boğazları İngiliz filosuna açabileceği konusunda uyardı. Bu gelişmeler sonrasında Kont Ciano, Ocak 1941'de Sovyet büyükelçisine Balkanlar ve Boğazların Sovyetler tarafından ilhak edilmesine karşı olduğunu bildirdi[1087].

Türkiye'nin stratejik konumu ve izlediği politika nedeniyle, Almanya-Rusya-İtalya arasında Türkiye ile ilgili politik hesaplar ve pazarlıklar vardı. 12-13 Kasım 1940'da Berlin'de yapılan Molotov-Hitler-Ribbentrop görüşmeleri bu pazarlıkların zirvesini göstermekte idi. Molotov bu görüşmelerde Boğazlarda üs, Karadeniz kıyısında güvenlikli bölge ve Bakü'nün güneyinin Sovyet nüfuz alanı olarak tanınmasını istedi. Hitler, Balkanlar ve Doğu Avrupa'yı Alman-İtalyan nüfuz alanı olarak gördüğünden Rusların dikkatini İran körfezine yöneltmek istiyordu. Hitler, Ruslarla yaptığı görüşmelerden Mussolini'yi haberdar edince, Mussolini Rusların taleplerine karşı çıktı ve Hitler'i Boğazların Rusya'ya bırakılmaması konusunda uyardı. Böylece Ruslarla Mihver devletlerinin planları bağdaşmadığından İtalyan-Sovyet ilişkileri kopma noktasına geldi. Almanlar ise Sovyetlerin isteklerinin kendisinin Balkanlardaki planlarını etkilemesine izin vermek niyetinde

[1085] Açıkalın, **a.g.e** ,s.1058.
[1086] **İkinci Dünya Savaşı Yılları,**….,s.91.
[1087] Zehra Önder, **II.Dünya Savaşında Türk Dış Politikası**, Bilgi yay.,İstanbul,2010,s.92.

değildi[1088]. Hitler Sovyetler Birliğine karşı yapılacak Barbarossa Harekâtının kararını Molotov'la görüşmesinden sonra kesinleştirecekti[1089].

3.6.İtalya'nın Yunanistan'a Saldırısı ve Etkileri

Almanların askeri başarısızlıklar sonrasında İtalyanlara güveni oldukça azalmıştı. İtalyan ordusunun tek başına önemli bir zafer kazanacak kapasitede olmadığı konusunda Alman Genelkurmayının değerlendirmeleri artık doğrulanmaya başlamıştı. Mussolini bu düşünceyi değiştirmek, Almanya'nın gölgesinde kalmadığını göstermek düşüncesiyle Arnavutluk'ta bulunan ordusuyla Yunanistan'a karşı harekete geçmek istiyordu. Bu dönemde Almanlar Balkanlar'da böyle bir harekâtı erken bulmaktaydılar. Ancak Afrika'da ordusu duraklamak zorunda kalan ve prestij kaybeden Mussolini, zafer kazanmak arzusuyla Balkanlara yönelmekte gecikmeyecekti. Kont Ciano anılarında Mussolini'nin Ağustos 1940'da Yunanistan'a bir saldırıdan bahsettiğini ifade etmektedir[1090].

Hitler ve Mussolini 28 Ekim 1940'da Floransa'da buluştuklarında Mussolini Arnavutluk'taki ordularına çoktan Yunanistan'ı işgal emrini vermişti. Mussolini ve Hitler, aynı görüşmede Türkiye'yi İngiltere'den ayırmanın yollarını aradılar ancak Almanya ve İtalya'nın çıkarlarına uygun olabilecek bir formül bulamadılar[1091].

İtalyan kuvvetlerinin 28 Ekim 1940'da Yunanistan'a saldırısıyla savaş artık fiilen Balkanlara da sıçramıştı[1092]. İtalyan ordusunun ileri hareketine karşı hazırlıklı olan Yunan kuvvetleri, 15 Kasım'da karşı taarruza geçerek İtalyan kuvvetlerini Arnavutluk topraklarına geri püskürttükleri gibi burada sıcak takibe devam ederek Arnavutluk topraklarında ilerlemeye başladılar[1093]. İtalyan ordusu bütün cephe boyunca önemli araç ve gereçlerini terk ederek bozgun şeklinde geri çekilmekteydi. Bu geri çekiliş İtalya'nın da Fransa gibi hızla çökmeye başladığını gösteriyordu[1094].

İtalya'nın Yunanistan'a saldırısı sonrasında İngiltere sefiri K.Hugessen, 29 Ekim'de Saraçoğlu ile yaptığı bir görüşmede, İngiliz kuvvetleri tarafından Türkiye'nin hava ve deniz

---

[1088] **A.g.e**,s.85-89.
[1089] Gürün, **a.g.e,**s.149.
[1090] Ciano,**a.g.e,**s.95.
[1091] Önder,**a.g.e**, s.93.
[1092] **Akşam,**29 Ekim 1940.
[1093] **İkinci Dünya Savaşı Yılları,…**s.29.
[1094] Barutçu, **a.g.e,**s.155.

üslerinden faydalanması ve Boğazların İtalyan deniz ticaretine kapatılması taleplerini gündeme getirdi ancak bu talepler kabul görmedi. Türkiye Almanya'yı tahrik etmek istemiyordu. Balkan antantı hükümlerine Yunanistan tarafından ısrarla koydurulan bir çekinceye göre, İtalya'nın bir Balkan devleti olmaması nedeniyle Türkiye'nin Yunanistan'a yardım vecibesi de bulunmuyordu. Trakya'da 37 tümenlik bir güç bulunduran Türkiye, Bulgaristan'ı uyararak, Yunanistan'a saldırması halinde bu duruma seyirci kalmayacağını bildirdi. Bu uyarı karşısında Bulgaristan harekete geçemedi. Türkiye ayrıca, İtalya Selanik'i aldığı takdirde müdahale edeceğini de bildirdi. Böylece Yunanlılar doğu sınırındaki tüm kuvvetlerini batıya geçirerek İtalya'ya karşı kullanabildiler. Bu da İtalyan-Yunan savaşının sonucunu doğrudan etkiledi [1095].

İtalya'nın Yunanistan'ı işgali sonrasında Cumhurbaşkanı İnönü 1 Kasım 1940'da TBMM açılış nutkunda şöyle söylüyordu:'*'...dostumuz ve komşumuz Yunanistan, maalesef bugün savaşa sürüklenmiş bulunuyor.. Bundan doğan vaziyeti müttefikimiz İngiltere hükümeti ile tetkik ve mütalaa etmekteyiz...*[1096]''

29 Kasım 1940'da makamına kabul ettiği Von Papen'e İnönü şöyle söylüyordu: "*…Almanya'nın Bulgaristan'la beraber veya Bulgaristan'dan geçerek tek başına İtalya'nın yardımına koşması, bizim için tehlikenin tahakkuk etmesi olur."* Von Papen buna karşılık olarak; İngiltere tarafından bir Selânik cephesi kurulmaması halinde Almanya'nın Yunan-İtalyan harbine müdahale etmeyeceğini belirtti[1097].

İtalya'nın Yunanistan'a saldırısı sonrasında Doğu Akdeniz'deki hakimiyetini tehlikede gören İngilizler Ekim 1940'dan itibaren Girit-Souda'ya hava ve deniz kuvvetleri unsurlarını yerleştirdiler. İngilizlerin bu şekilde Alman savaş ekonomisi için elzem olan Ploeşti petrol yataklarını tehdit altına almaları Hitler'i fazlasıyla tedirgin etmekteydi. Hitler bunun üzerine Yunanistan'a saldırmaya karar verdi[1098]. Diğer yandan İngilizler Aralık 1940'da Selanik'te bir İtalyan saldırısına karşı kullanılmak üzere hava üssü kurmak için Yunanistan'a müracaatta bulunmuş, Metaxas tarafından bu talep, gönülsüz olarak, kabul edilmişti. Çünkü bu sırada Yunanistan'ın İtalyanları alt etmek için İngilizlere ihtiyacı yoktu ve Almanları tahrik etmek istemiyordu[1099]. İngilizler bu sıralarda Türkiye'de ısrarla üs edinmeye çalışıyorlardı. Bu üsleri

[1095] Armaoğlu, **a.g.e**, s.498.
[1096] **İkinci Dünya Savaşı Yılları,…**s.29.
[1097] **A.g.e ,**s.33.
[1098] Gürün, **a.g.e**, s.148.
[1099] **A.g.e,**s.152.

aldığı takdirde İngilizler Ploeşti'yi rahatlıkla bombardıman edebilirlerdi. Ancak bu taleplere Türkiye tarafından hiçbir zaman olumlu yanıt verilmedi.

IV.1941-1942 Türk Dış Politikası

4.1.Türk-Alman Saldırmazlık Paktına Kadar Türk Dış Politikası

"1941 yılının Avrupa haritasına bakıldığında görüleceği üzere Türkiye, Nazi egemenliği altındaki Avrupa'nın içine uzanan, büyük ve uzun bir tampon kara kitlesi" oluşturuyordu. Türkiye'nin çevresi tümüyle Mihver veya Mihver yanlısı kuvvetlerle adeta kuşatılmıştı. Böylesine sıkıştırılmış ve bir çember içine alınmış olmasına ve kendisini savaşa dahil etmek için her iki tarafın da harcadığı bütün çabaya rağmen Türkiye, çevresini saran yıkım ağının dışında kalmayı başarmıştı. Türk dış politikasını yöneten kadroların başlıca amacı da zaten en başından beri buydu[1100].

1941 yılı başlarından itibaren Churchill, Türkiye'yi yanında savaşa çekmek için ısrarlı tekliflerini ve baskılarını sürdürmekteydi. K.Hugessen 12 Ocak 1941'de Saraçoğlu ile yaptığı görüşmede; Türkiye'nin İtalya'ya harp ilan etmesini, Yugoslavya ile birlikte veya yalnız olarak Alman kıtalarının Bulgaristan'dan veya Yugoslavya'dan geçmesinin harp sebebi sayacağını ilan etmesini talep etti. Saraçoğlu, İngiliz sefirine verdiği cevapta; İtalya'ya harp ilan etmenin faydalı olmayacağını ifade ederek şöyle ekliyordu: "…*Benim kanaatime göre, son günlerde Mısır'a çıkarılmış olan bir motorize fırkanın yepyeni olan malzemesi bize verilecek ve bu malzeme Trakya'ya nakledilecek olursa, Türkiye tarafından yapılacak herhangi bir beyanatın tesirinden bin kat daha fazla tesir yapacak bir iş yapılmış olur.*[1101]"

Churchill, 31 Ocak 1941'de İsmet İnönü'ye gönderdiği mesajla; Almanların İtalyanlara yardım gerekçesiyle Bulgaristan üzerinden Yunanistan ve Ege adalarını işgali halinde İzmir limanının da kullanılmaz hale geleceğini belirterek, Türkiye'de 10 filoluk bir İngiliz hava gücünün konuşlanması teklifinde bulundu. İnönü, verdiği cevapta; Türkiye'nin savaşa girmesinde bir fayda olmadığını, Türkiye harbe girmedikçe İngiliz kuvvetlerinin Türkiye'de konuşlanmasına izin vermeyeceğini belirtti[1102]. İnönü bu girişimlere, *"...ben Enver Paşa değilim, beni savaşa sürükleyemezler..."* diyerek tepki göstermekteydi[1103]. İnönü K.Hugessen ile görüşmesinde; Türk-İngiliz ittifak antlaşmasına göre Türkiye'nin bir an evvel teçhiz edilmesi için daha önce belirlenmiş

[1100] Deringil, **a.g.e**, s.1.
[1101] Gürün, **a.g.e,**s.349.
[1102] Deringil, **a.g.e** ,s.135.
[1103] Barutçu, **a.g.e** ,s.166.

ve teslimatı gecikmiş olan olan 25 milyon sterlinlik malzemenin teslimatının sağlanmasını da vurguladı[1104].

1941 yılının başında Türkiye, İtalya ve Almanya'dan başka, Sovyetler Birliğinden de endişe duymaktaydı. Türkiye'nin Moskova Elçisi Haydar Aktay, Türkiye'nin bir harbe girmesi halinde, harp mesut devam ettiği takdirde Sovyetlerin müttefik olarak hareket edeceklerini, harp kötü bir safhaya girdiği takdirde ise aynı Sovyetlerin hasım olarak harekete geçeceklerini belirtmekteydi[1105].

26 Şubat 1941'de Ankara'yı ziyaret eden İngiltere Dışişleri bakanı Eden ve Gnkur.Bşk. General Dill; Başbakan Refik Saydam, Dışişleri bakanı Saraçoğlu, Gnkur. Bşk. F.Çakmak ile görüşmeler yaptılar. Bu görüşmelerde Almanların Yunanistan'a karşı saldırma ihtimallerinin oldukça yüksek olduğu belirten İngilizler tarafından Türkiye'nin Almanya'ya karşı savaşa girmesi talep edildi. Türk temsilcileri ise teçhizat yönünden zayıf olan Türk ordusunun Almanlara karşı savaşa girmesinin faydalı olmayacağı, Almanların Boğazlara karşı bir harekatta bulunmalarının ihtimal dahilinde olduğu, bu durumda Sovyetlerin de Kafkaslardan saldırıda bulunacağı, Türkiye'ye bir saldırı olması durumunda kendisini korumaya kararlı olduğu, Türk savaş potansiyelinin en uygun zamana saklanmasının Müttefiklerin de lehine olacağı ifade edildi. Toplantı sonucunda Türk ordusunun askeri teçhizat yönünden desteklenmesine devam edilmesi ve Kuzey Afrika'da İtalyanlardan ele geçirilen savaş malzemelerinden uygun olanların Türk ordusuna verilmesi hususunda mutabakata varıldı. Bu görüşmelerin sonunda 26 Şubat 1941'de yayımlanan ortak bir bildiri ile İngiliz ve Türk hükümetlerinin ittifaka tam bir bağlılıkta olduğu ve bütün sorunlar üzerindeki siyasetlerinin tam bir uyum içinde olduğu açıklandı[1106].

1 Mart 1941'de Bulgaristan Mihver devletlerine katıldı ve Romanya'daki Alman birlikleri Bulgaristan'ı işgale başladılar. Bu gelişmeler ve Hitler'in İnönü'ye gönderdiği mektubun etkisiyle İngilizler tarafından başlatılan bir girişim sonrasında Türk ve Sovyet hükümetleri 25 Mart 1941'de ortak bir tebliğ neşrederek; Türkiye'nin bir tecavüze uğraması halinde savaşa girmek zorunda kalması durumunda Sovyetlerin tam bir anlayış (comprehension) ve bitaraf kalacağı açıklamasını yaptı. Aynı açıklama Türk hükümeti tarafından da Sovyetlerin saldırıya uğraması halinde geçerli

[1104] **İkinci Dünya Savaşı Yılları,**.,…..s.42-43.
[1105] **A.g.e,** s.37.
[1106] **İkinci Dünya Savaşı Yılları,…**s.45-46.

olmak üzere yapıldı. Bu tebliğler aslında Türk hükümetinin endişelerini gidermekten oldukça uzaktı[1107].

Alman orduları 6 Nisan'da Yugoslavya ve Yunanistan'ı işgale başladılar. Yugoslavya 17 Nisan'da teslim oldu. Atina ise 27 Nisan'da Almanlar tarafından ele geçirildi. Mayıs 1941 sonunda Girit adasının alınması ile Yunanistan'ın işgali tamamlandı. İtalyan kuvvetleri bundan sonra Almanlarla koordineli olarak Yunanistan'ı işgal etmeye başladılar. Atina, Selanik, Girit Almanlar tarafından, Orta Makedonya ise Bulgaristan tarafından işgal edildi. Kalan kısımlarda İtalyan askerleri işgal gücü olarak, İtalya Müttefiklerle ateşkes imzalayarak savaş dışı kalıncaya kadar Yunanistan'da kaldılar. Bundan sonra kontrol Almanlara geçti.

Balkanlarda Türkiye dışında tüm ülkeler Mihver ittifakında veya işgal altında idi. Türk devlet adamlarının ne kadar haklı olduğu bir kez daha ortaya çıkıyordu. Yunanistan'daki savaş boyunca Türk kamuoyu ve basın yoğun bir biçimde İtalya ve Almanya'ya karşı Yunanistan'ı destekledi. Ahmet Şükrü Esmer, yazısında şunları söylüyordu: "*Yunanlılar alet ve teçhizat bakımından kendi askerlerinden kat kat üstün olan düşman kuvvetlerini önce topraklarından attılar sonra kovaladılar. Cüce Dev'i gözlerimizin önünde mağlup etti. Bunun üzerine mağlup Dev daha büyük Dev'i imdadına çağırdı.[1108]*".

Bu dönemde Türk basınında İngiltere'nin zayıflığını eleştiren yazılar çoğalmaya başladı. Falih Rıfkı Atay, "Girit ve Girit'ten sonra" başlıklı yazısında İngiltere'nin askeri taktik hatalarını ele alıyor ve ekliyordu: "*Bu misal İngilizlerin deniz hakimiyetlerinden dahi azami istifade edebilmek için hava üstünlüğü kazanmaya ne kadar muhtaç olduklarını bir defa daha ispat etti...[1109]*" Asım Us hatıralarında, Yunan başvekil tarafından verilen bilgilere göre; Yunanistan'a 10 tümen asker göndermeyi vaat eden İngilizlerin ancak 4 tümen gücünde bir kuvvet gönderebildiğini, bu kuvvetlerin de Yunan komutanlığı ile koordineli hareket etmeyerek Yunan kuvvetlerinin Epir'de yenilgisine neden olduklarını anlattığını ifade etmektedir[1110].

Yunanistan'ın işgal altına düşmesi ve meydana gelen kıtlık sonucunda ortaya çıkan açlık karşısında Türk hükümeti tarafından "Kurtuluş" gemisi ile büyük zorluklara rağmen Yunanistan'a birçok yardım ve gıda malzemesi ulaştırıldı. Kurtuluş gemisi batınca bu yardımlara başka bir gemi

[1107] Gürün, **a.g.e** ,s.359.
[1108] A.Şükrü.Esmer, "Yunan Mucizesi", **Ulus**, 23 Nisan 1941.
[1109] Falih Rıfkı Atay, "Girit ve Girit'ten sonra" **Ulus**, 23 Mayıs 1941.
[1110] Us, **a.g.e** ,s.419.

ile devam edildi. Bu dönemde Yunan çocuklarının bir kısmının İstanbul'a getirilerek burada bakımlarının ve eğitimlerinin karşılanması da gündeme geldi[1111].

4.2.Türk-Alman Saldırmazlık Paktı

İngilizlerin Almanya'ya karşı Türkiye'nin savaşa girmesi çabalarının yoğunlaştığı bir dönemde Hitler, İnönü'ye 28 Şubat 1941 tarihli özel bir mektup gönderdi ve Türk-Alman saldırmazlık antlaşmasına giden süreç açılmış oldu. Hitler bu mektubunda, 1 Mart 1941'de Mihver'e katılan Bulgaristan'da İngiltere'ye karşı birtakım güvenlik tedbirleri alacağını, bu tedbirlerin Türkiye'nin arazi bütünlüğü veya siyasi bağımsızlığına bir tecavüz maksadı taşımadığını, Alman birliklerinin Türk sınırına belli bir mesafede duracağını ifade etti. İnönü tarafından bu mektuba karşılık olarak yazılan mektup 17 Mart 1941'de Berlin sefiri Hüsrev Gerede tarafından bizzat Hitler'e sunuldu. İnönü'nün cevap mektubunda özetle; Türkiye'nin arazisine ve tamamiyetine şu veya bu devletler grubu arasındaki kombinezonlar açısından bakamayacağı, milli toprağına vaki olacak her tecavüze karşı koymaya azimli olduğunu, Türk ordusu ile Alman ordusunun karşı karşıya gelmesi için bir sebep bulunmadığını, Almanya tarafından verilen teminatın büyük bir memnuniyetle karşılandığını belirtiyordu. Hitler bu görüşme esnasında Gerede'ye, Molotov'la Kasım 1940'da yaptıkları görüşmeden bahsederek Sovyetlerin Boğazlarda üs istediklerini ancak kendisinin buna karşı çıktığını belirtmekteydi[1112].

1941 Nisan-Mayıs aylarında Yunanistan ve Ege adalarının Mihver tarafından işgal edilmesi ve İtalyan-Alman güçlerinin Kuzey Afrika'da Mısır kapılarına dayanması, Irak ve Suriye'deki gelişmelerle birlikte ele alındığında Türkiye'nin batıdan ve güneyden tamamen kuşatılmış olduğu ortaya çıkıyordu. Ege adalarını işgal ederek Boğazları da kontrol edebilen bir konum elde eden Mihver güçleri Türkiye'nin Süveyş üzerinden yardım almasını da engelliyordu. Bu durumda Almanya ile çatışmaya girecek Türkiye Müttefiklerinden yardım alamayacaktı[1113]. Bu dönemde Almanların Türkiye'nin sırtından Rusya ile anlaşmaları ihtimali de oldukça kuvvetliydi. Bu durumda batıdan Almanların, doğudan Rusların saldırıya geçeceği ve Polonya misali Türkiye'nin işgal edileceği endişesi oldukça kuvvetlendi. Bu koşullarda Türkiye'nin Almanya karşısında onları kuşkulandıracak veya tahrik edecek bir politika izlemesine imkân ve ihtimal yoktu[1114].

[1111] Erkin, **a.g.e** ,s.129-131.
[1112] **İkinci Dünya Savaşı Yılları,…,**s.96-100.
[1113] Necdet Ekinci, **Türkiye'de Çok Partili Düzene Geçişte Dış Etkenler,**Toplumsal Dönüşüm yay.,İstanbul, 1997, s.167.
[1114] Gürün, **a.g.e** ,s.368-369.

Almanların Balkanlar'da art arda gelen başarıları sonrasında artık Türkiye Almanya ile sınır komşusu olmuştu. Bu durum Ankara'da Alman lobisi faaliyetlerinin de artmasına neden oldu. Giderek sayısı artan bir kesim İngiltere ile imzalanan antlaşmanın aceleye getirildiği görüşü etrafında birleşiyordu. Faik Ahmet Barutçu'nun verdiği bilgiye göre o günlerde TBMM'de karamsar bir hava hakimdi[1115]. Churchill dahi ABD Başkanı Roosevelt'e 3 Mayıs 1941'de yazdığı mektupta, Türkiye'de artan karamsarlık havasından söz ederek, Türklerin "*moral gücünü artırmanın*" dışında hiçbir şey yapılamayacağını ifade etmekteydi[1116].

Von Papen 12 Mayıs 1941'de Saraçoğlu'na yaptığı ziyarette, tarihin bir dönüm noktasında bulunduklarını, Edirne çevresinde bir kısım toprak ile Ege adalarından bazılarının Türkiye'ye bırakılabileceğini, Almanya'nın Türk topraklarından askeri malzeme geçirmek istediğini ifade etti. Aslında bu istekler Türkiye'yi taraf seçmeye yönelik olarak sıkıştırmaya çalışan ve giderek bir dar boğaza sürüklemek niyetiyle yapılan tekliflerdi[1117]. Von Papen 14 Mayıs'ta İnönü'ye Hitler'in ikinci mektubunu getirdi. Hitler mesajında Türk hükümeti ile görüş teatisi arzu edildiği takdirde kendilerinin de buna hazır olduğunu ifade etmekteydi[1118]. Papen bu ziyarette açık bir şekilde şöyle söylüyordu: "*ya sizinle anlaşacağız ya da Rusya'yla.*[1119]"

2 Nisan 1941'de Irak'ta başlayan Mihver yanlısı Raşit Ali Geylani darbesine Balkanlardaki bir kısım kuvvetlerini kaydırarak yardım göndermek isteyen Almanlar, Türkiye'ye baskı yaparak askerlerini ve malzemelerini transit olarak geçirmek istediler. Bu darbe Mihver açısından önemli bir başarıydı ancak kalıcı olabilmesi için Almanya'nın askeri desteğine ihtiyacı vardı. Almanların planında Arap milliyetçiliğini destekleyerek İngilizlere karşı harekete geçirmek bunun sonucunda buradaki yönetimleri İtalyanlara devretmek vardı[1120]. Türk hükümeti oyalayıcı bir siyasetle görüşmeleri uzatarak zaman kazanmaya çalıştı. Sonunda Türkiye üzerinden Afganistan ve İran'a gidiyormuş gibi gösterilerek bir kısım askeri malzeme ve uçak benzini Irak ve Suriye'ye gönderildi ancak bunlar Almanların istediği seviyede olmadı[1121]. Vichy Fransa'sı kontrolündeki Suriye'de Şam ve Halep'teki hava meydanları Alman ve İtalyan hava kuvvetleri tarafından kullanılmaya ve

[1115] Barutçu, **a.g.e** ,s.176-178.
[1116] Deringil, **a.g.e** ,s.140.
[1117] Cartier, **a.g.e** ,s.311.
[1118] Gürün, **a.g.e,**s.368.
[1119] Öymen, **a.g.e** ,s.261.
[1120] Koçak, **a.g.e,**s.557.
[1121] Gürün, **a.g.e,**s.365.

Geylani tarafına yardım malzemeleri gönderilmeye başlandı, ancak Suriye'nin Hür Fransa ve İngiliz kuvvetleri tarafından ele geçirilmesi sonucunda bu destek devam ettirilemedi. Diğer yandan Basra'ya çıkan İngiliz kuvvetleri 30 Mayıs'ta Bağdat'ı ele geçirdiler ve Geylani darbesi bastırıldı. Geylani, yanında Alman ve İtalyanlarla birlikte İran'a kaçtı daha sonra ise Erzurum üzerinden Ankara'ya geldi[1122]. 31 Mayıs'ta imzalanan mütareke ile İngilizler Irak'ta önemli noktalarda hakimiyet kurdular. Böylece Türkiye üzerinde Almanların kuvvetlerini geçirmek için yapmakta oldukları baskının gereği ortadan kalkmış oldu[1123].

Mayıs 1941'de Türkiye açısından savaşın o güne kadar en bunalımlı günleri yaşanmaktaydı. Hükümet İstanbul'un tahliye edilmesine ve isteyen vatandaşların 50 kg. yükleri ile birlikte masrafları devlet tarafından karşılanmak üzere Anadolu'ya gidebilecekleri kararı aldı ve bu gazetelerde ilan edildi. Trakya'daki Türk birlikleri Çakmak hattından Çatalca hattına kadar çekilmeye başladı. Okullar ise 14 Nisan'da tatil edilmişti[1124].

Alman savaş planlarında Türk ordusunun savunma hattını boğazların Anadolu yakasında kuracağı ve Toroslarda doğal bir savunma hattı oluşturacağı, Anadolu'daki kara yolu ve demiryollarının yetersiz olması ve Türklerin direnci nedeniyle harekâtın uzun süreceği değerlendirmesi vardı. Hitler, Ciano'ya Türkiye üzerinden Mısır'a yöneltilecek bir harekâtın tehlikelerinden bahsetmekteydi[1125]. Hitler, Alman ordusu Kafkasya üzerinden Ortadoğu'ya inince Türkiye'nin kendiliğinden Mihver'e katılmak zorunda kalacağını düşünüyordu. Bu bakımdan tercihini Rusya'ya harekât başlatmak yönünde kullandı. Türkiye'nin bakış açısına göre durum biraz daha farklıydı. Alman-Rus savaşının başlaması durumunda Türk devlet adamları artık savaşa katılmamak için "Sovyet çekincesi" kozunu kullanamayacaktı. Bu durumda savaşa girmekten kaçınabilmek için başka bir güvence gerekliydi. Berlin ile imzalanacak bir tarafsızlık anlaşması bunu sağlayabilecekti[1126].

Türk tarafı İngilizleri görüşmelerden sürekli olarak haberdar etmekteyken, Alman tarafına direnmeye azimli olduğunu her fırsatta sezdirirken, İngiliz tarafına ise bu aşamada fazla bir direniş

[1122] **Vatan**, 28 Temmuz 1941.
[1123] Koçak, **a.g.e** ,s.573.
[1124] Gürün, **a.g.e** ,s.367.
[1125] Deringil, **a.g.e,**s.143.
[1126] Koçak, **a.g.e,**s.580.

gösteremeyeceğini söylüyordu[1127]. İngilizler antlaşmanın imzalanmasına engel olmaya, bu maksatla ABD'yi de devreye sokmaya çalıştılar[1128].

Türk ve Alman tarafları arasında Menemencioğlu ve Papen'in liderliğinde 26 Mayıs'ta başlayan görüşmeler sonucunda 18 Haziran 1941'de imzalanan Türk-Alman Saldırmazlık paktına göre; Türkiye mevcut yükümlülükleri saklı kalmak kaydıyla yani 1939 Türk-İngiliz-Fransız İttifakı ve 1925 Türk-Sovyet Saldırmazlık antlaşması en azından biçimsel anlamda geçerli olmak üzere iki devlet birbirlerinin karşılıklı olarak toprak bütünlüğüne saygı gösteriyorlar, birbirlerine karşı saldırmamayı yükümleniyorlar ve çıkacak sorunlarda aralarında dostça temaslar yapmayı kararlaştırıyorlardı. Bu hükümlerin Üçlü İttifakın özüne uymadığı düşünülse de pratikte Türkiye savaş dışı durumunu sürdürecek ve Batılı Müttefiklerine bağlı ve anlayışlı kalacaktı[1129]. Türk-Alman Dostluk ve Saldırmazlık Antlaşması TBMM'de 25 Haziran 1941'de 124 üyenin katılmadığı oturumda 302 oy ile ittifakla kabul edildi[1130]. Saraçoğlu bu oturumda yaptığı konuşmada; bu saldırmazlık paktının Türkiye'nin mevcut taahhütlerine halel getirmediğini, vecibelerinin aynen devam ettiğini bu bakımdan Türk-İngiliz ittifakının devam ettiğini özellikle ifade etmiştir[1131]. Cumhurbaşkanı İsmet İnönü, 1 Kasım 1941'de TBMM'de yaptığı konuşmada; Türk-Alman ilişkilerinin Balkan harekâtları esnasında en çetin sınavını verdiğini, Hitler ile kendisinin hükümetin tasvibi ile 2 kez karşılıklı mektuplaştıklarını, karşılıklı olarak yaratılan itimat havası ile 18 Haziran 1941 tarihli Türk-Alman muahedesinin meydana geldiğini söyledi[1132].

Türk-Alman saldırmazlık paktının imzalanmasından sonra, her an Mihver saldırısına uğramak korkusuyla geçirilen aylardan sonra geçici olarak da olsa rahat bir nefes alan Türk kamuoyunda genelde olumlu yansımalar görülmekteydi[1133]. Türk basınında bazı kalemlere göre, Türk hükümeti bu antlaşma ile 1939 Türk-İngiliz-Fransız antlaşması ile kaybetmiş olduğu tarafsızlık konumuna yeniden dönmeye çalışıyordu. Faik Ahmet Barutçu'nun yorumu şöyleydi: "*Bu antlaşma ile Türkiye kendi gerçek çıkarlarının gerçeklerine uygun olan gerçek ve içten bir duruma giriyordu. İngiliz antlaşması artık manevi bir bağlantı halini almıştır. Onun sadece platonik bir niteliği kalmıştır*[1134]"

[1127] Deringil, **a.g.e** ,s.143.
[1128] Gürün, **a.g.e** ,s.372-373.
[1129] Soysal,**Türkiye'nin Siyasal Antlaşmaları**, C.I,…s.646.
[1130] **TBMM ZC**,Devre:6,İçtima:2,Cilt:19,69, 25 Haziran 1941.
[1131] Esmer,Sander, **a.g.e,**s.157.
[1132] **A.g.e,**s.157.
[1133] **Ulus**, 19 Haziran 1941., **Cumhuriyet**, 20 Haziran 1941.
[1134] Barutçu, **a.g.e,**s.203.

Falih Rıfkı Atay, Türk-Alman dostluğunun yeni bir şey olmadığını, Almanya ile Türkiye'nin birbirlerine karşı vaziyetlerinin her zaman açık ve dürüst kalmış olduğunu ifade ederek bu antlaşmayı "*tarihi ve mühim bir dostluk vesikası*" olarak değerlendiriyor ve ekliyordu: "*...Türkiye kendi etrafındaki ihtilâflar karşısında bitaraf kalacaktır, ne müttefiki olan İngiltere'ye karşı tecavüze alet olacak ne de Almanya'ya karşı hakiki dostluk ve itimad ile telif edilemeyen herhangi bir harekette bulunacaktır. Bu hal milli siyasetimizde hiçbir değişiklik ifade etmez; bilakis bu siyasetin mesut bir inkişafını arz eder.*[1135]" Necmeddin Sadak, Türk-Alman dostluk antlaşmasındaki asıl konunun Türkiye'nin Almanya'ya saldırması değil, Almanya'nın Türkiye'ye saldırmayacağını imzalı bir belge ile ilan etmiş olması olduğuna dikkat çekerek, her iki devletin mevcut taahhütlerine bağlı kalacağı hususunun antlaşmanın en önemli noktası olduğunu vurgulamaktadır[1136]. Ahmet Emin Yalman ise yeni antlaşmanın manasının zaten fiilen tatbik edilmekte olan siyasetin teyidi olduğunu ifade etmektedir[1137].

Yunus Nadi 20 Haziran tarihli yazısında, Türkiye'nin taraf olduğu antlaşmaların tümünün savunmaya yönelik olduğunu, siyasetinde bir değişiklik olmadığını vurgulayarak şöyle tamamlıyordu: "*... Türkiye bu muahede ile bir kutupdan ayrılarak öbür kutuba iltihak ediyor değildir...İttifaklarımızın tedafüi mahiyeti üzerinde Cumhuriyet hükümeti her vesileden istifade ederek ısrar eylemiştir... İngiltere ile müttefikiz, Almanya ile de dost...*[1138]" Zekeriya Sertel ise bu antlaşmanın Türkiye'nin taahhütlerine sadakatte gösterdiği dürüstlük ve titizliğin bir teyidi anlamına geldiğini belirtmektedir[1139].

Selim Deringil bu dönemde Türk basınında yer alan makalelerin ve görüşlerin gerçekte *"nabza göre şerbet"* anlayışından kaynaklandığını, nitekim İngiltere Suriye'deki durumu kontrol altına aldıktan sonra, Türk Hava Kuvvetleri Komutanı'nın 24 Temmuz'da Ankara'daki İngiliz Hava Ataşesi'ne şu sözleri söylediğini rapor ettiğini belirtmektedir: "*Türk-Alman Antlaşması'nın hiçbir hükmü yoktur ve Türk-İngiliz Antlaşması Türk dış politikasının köşe taşını teşkil etmeye devam etmektedir.*[1140]"

[1135] F.Rıfkı Atay, "Almanya ile Türkiye Arasında Dostluk Muahedesi",**Ulus,** 19 Haziran 1941.
[1136] Necmeddin Sadak, "Türk-Alman Dostluk Muahedesi Dün Ankara'da İmza Edildi", **Akşam,**19 Haziran 1941.
[1137] Ahmet Emin Yalman, "Türk-Alman Muahedesinin Manası",**Vatan,** 19 Haziran 1941.
[1138] Yunus Nadi, "Türk-Alman Anlaşması", **Cumhuriyet**, 20 Haziran 1941.
[1139] Zekeriya Sertel, "Muahedenin Aydınlattığı Hakikatler",**Tan**, 20 Haziran 1941.
[1140] Deringil, **a.g.e,**s.145.

Alman ordularının Rusya topraklarında muzaffer bir şekilde ilerlemekte oldukları 29 Eylül 1941'de ise Menemencioğlu Von Papen'e Türk-İngiliz Antlaşması hakkında şunları ifade edecektir: "*Türkiye'nin imzaladığı antlaşmalara sadakati prestiji için can alıcı önem taşımaktadır, ama bu antlaşma (Türk-İngiliz Antlaşması) bir süsten (ornament) başka bir şey değildir*[1141].

İngiliz basınında Türk-Alman anlaşması genel olarak bir sürpriz olarak değerlendirilmemekle birlikte, İngiltere'nin bir müttefikinin Almanya ile bir antlaşma imzalamak zorunda kalması üzüntüyle karşılanmakta, Alman-Sovyet harbinin yakın olduğunu değerlendiren kaynaklar bu antlaşmanın Almanya'nın Balkan cephesini emniyete aldığını ve Almanya'nın Türkiye'ye hücum etmeyeceğine dair verdiği garantinin anlamı olmadığını belirtmektedirler[1142].

21 Haziran 1941 tarihinde Havas ajansının Roma muhabiri önümüzdeki hafta önemli bir Türk-İtalyan ekonomik anlaşmasının imzalanacağını bildirmekteydi[1143]. İtalyan basınında Corriera della Sera gazetesi ise bu antlaşmanın Mihver adına imzalandığını öne sürerek, İtalya'nın 1928'de Türkiye ile imzaladığı anlayış ve işbirliği antlaşmasıyla başlayan zihniyetini geliştirmek niyetinde olduğunu ifade etmekteydi[1144]. Popolo di Roma gazetesinde çıkan yazıda Türkiye ile İtalya'nın vaziyetlerinin birbirlerine karşı olmadığı ve Türkiye'nin İtalya'dan korkmasına bir sebep olmadığı ifade ediliyordu[1145]. İtalyan hükümeti bundan sonra Türkiye'nin Roma büyük elçiliğine resmen başvurarak Ankara ile gerekirse aynı şartlarda veya daha zengin bir antlaşma imzalamayı önerdi. Başbakan Refik Saydam, 1928 yılında imzalanmış olan Türk-İtalyan antlaşmasının halen geçerli olduğunu ifade ederek, Türkiye'nin İtalya ile olan ilişkilerinin zaten dostça olduğunu ve başka bir antlaşma imzalanmasına ihtiyaç olmadığını açıklayarak Roma'nın teklifini reddetti. Türkiye'nin artık İtalya'dan yana bir korkusu kalmamıştı. Benzer öneriler Romanya ve Bulgaristan'dan da gelecek ancak bu teklifler de kabul görmeyecektir[1146].

18 Haziran 1941'de imzalanan Türk-Alman Dostluk ve Saldırmazlık Antlaşması ile Almanya istediklerini tam olarak elde edememekle birlikte Sovyetler Birliği'ne karşı girişeceği Barbarossa harekatından önce Balkan cephesini ve kendi sağ kanadını tümüyle güvenceye almış oluyordu. Bu sebeple İngiltere bu antlaşmayı olumlu olarak karşılamadı. Henüz savaşa girmemiş olan ABD'nin tepkisi daha şiddetli oldu. Anglo–Amerikan kamuoyunda algılamaya göre Almanlar

[1141] **A.g.e,**s.145.
[1142] **Ayın Tarihi**, Sayı:91, Haziran 1941, s.108-109.
[1143] **A.g.e,** s.35.
[1144] **A.g.e,** s.110.
[1145] **Vatan**,22 Haziran 1941.
[1146] Koçak, **a.g.e,**s.593.

bu anlaşma ile kendi güney kanatlarını güvenceye alarak Rusya'ya saldırıya geçmişti. Bu nedenle Türkiye ile Müttefikler arasında bir güven bunalımı ortaya çıkacaktı[1147]. Bunun sonucunda ABD tarafından, "Ödünç Verme ve Kiralama" çerçevesinde Türkiye'ye yapılmakta olduğu yardım önce kesildi daha sonra Büyükelçi Mc Murray'in çabaları ile yeniden başlatıldıysa da, yardımların önceliği Latin Amerika ülkeleri düzeyine indirildi[1148]. Antlaşmaya en olumsuz tepki ise hiç şüphesiz olarak Sovyetler Birliğinden geldi.

4.3.Mihver Ordularının Sovyetlere Saldırısından Stalingrad Savaşının Sonuna Kadar

22 Haziran 1941'de Almanya, İtalya ve Romanya Sovyetler Birliği'ne harp ilan ettiler. 22 Haziran 1941 sabahı Karpatlar'dan Baltık'a kadar 1500 km.lik bir cephede saldırıya geçen Alman-Romen-Fin birlikleri Leningrad, Moskova, Kiev ana istikametinde ilerlemeye başladılar. Çok geçmeden İtalyan birlikleri de bu harekâta iştirak edecekti. Kuzey buz denizi, Baltık ve Karadeniz harp alanı ilan edildi. Churchill ise radyoda bir konuşma yaparak Rusya'ya mümkün olan tüm yardımın yapılacağını ilan etti[1149]. Bu saldırı sonrasında İngiltere de rahatlayacaktı. Çünkü hem kendilerine bir doğal Müttefik daha eklenmiş oluyordu ve hem de Almanya'nın İngiltere'ye saldırma ihtimali ortadan kalkıyordu[1150].

22 Haziran sabahı erken saatte İnönü'nün Özel kalem müdürü, İnönü'nün oğlu Ömer ile birlikte uyumakta olan İnönü'yü uyandırarak haberi verdiler. Gülsün Bilgehan kitabında İnönü'nün bu habere tepkisini şöyle anlatıyor: "*…İnönü hiçbir şey söylemedi. Sonra, birden çıldırmış gibi gülmeye başladı. Ömer ile yan yana gelen Erdal onu hiç böyle görmemişlerdi. Çizgili pijaması ile yatağında oturmuş çocuklar gibi el çırpıyor ve kahkahalar atıyordu.[1151]"* Hitler'in Türkiye yerine Rusya'yı hedef almasıyla Milli şefin üzerindeki kâbus kalkmıştı. Mihver ordularının Sovyetler Birliği'ne saldırması hem Almanya hem de Sovyetler Birliği tarafından tehdit edilen ve bu ülkeler tarafından paylaşılma tehlikesi nedeniyle Polonya sendromuna kapılmak üzere olan Türkiye'de geçici de olsa bir rahatlamaya sebep oldu[1152].

[1147] Ekinci, **a.g.e**, s.169.
[1148] Nuri Karakaş, **Türk-Amerikan Siyasi İlişkileri,(1939-1952),**AAM yay.,Ankara,2013,.s.133.
[1149] **Ayın Tarihi**, Sayı:91, Haziran 1941, s.228.
[1150] Öymen, **a.g.e** ,s.263.
[1151] Bilgehan, **a.g.e,** s.62.
[1152] Esmer,Sander, **a.g.e,** s.157.

Ahmet Emin Yalman, Hitler'in Türkiye yerine Rusya'yı tercih ederek saldırmasının bütün tarihimiz bakımından çok talihli ve mutlu bir gelişme olduğunu belirtmektedir[1153]. Türkiye, Almanların Rusya'ya saldırısı sonrasında bir ölçüde rahatlamış olmasına rağmen ordusunu güçlendirmeye devam etti. Türk genelkurmayı Almanya'nın Rusya'ya yönelmesinin Türkiye'ye bir yıl kazandırdığını ve bu savaşın Alman ordusunu önemli ölçüde yıpratacağını düşünmekteydi[1154]. Türkiye Alman-Sovyet savaşı başladıktan hemen sonra tarafsızlık kararı aldı ve bunu taraflara bildirdi[1155].

Bu arada 7 Temmuz 1941'de gece yarısı Başbakan Refik Saydam İstanbul'da ani bir kalp krizi sonucunda vefat etti. Yerine 9 Temmuz'da Şükrü Saraçoğlu dışişleri bakanlığını muhafaza ederek başbakanlık görevini devraldı. Dışişleri genel sekreteri olan Numan Menemencioğlu, boşalmış olan İstanbul milletvekilliğine seçilmesini müteakip Dışişleri bakanı olarak görevlendirildi. Bu arada Moskova büyükelçisi A.Haydar Atay'ın vefatı üzerine M.Cevat Açıkalın Moskova Büyükelçisi olarak atandı. Bu dönemde Mihver kuvvetleri hızla Rusya içlerinde ilerlemeye devam ediyorlardı. Hitler, 20 Temmuz'da Mussolini'ye yazdığı mektubunda Mihver güçlerinin Doğu cephesindeki başarılarından sonra Türkiye'nin de Mihver devletlerine katılacağını bildiriyordu[1156].

1941 yılı sonunda Sovyet birlikleri çok büyük kayıplar vererek Alman saldırısını Moskova-Leningrad-Stalingrad hattında durdurdular. Aslında Hitler, elinde yeterli güç olmadan kendisinden daha büyük bir ordusu ve sonsuz kaynakları olan Rusya'ya saldırarak büyük bir risk almış ve yıldırım harbi doktrinine göre gereken hızlı sonucu elde edememişti. Alman ordusu 1941 kışını olumsuz koşullarda önemli kayıplar vererek geçirdi.[1157]. Yıldırım harbi-Blitzkrieg askeri ve ekonomik bakımdan 1942 Ocak ayında sona ermiş ve hedeflerine ulaşamamıştı[1158].

Bu arada Müttefikler Rusya'ya yardım gönderebilecekleri yolları zorlamaktaydılar. Ege denizi ve boğazları kullanamayan, Atlantik ve Kuzey denizinden geçemeyen Müttefikler İran üzerinden yardım göndermeye karar verdiler. Buna karşı çıkan İran'ı ise Kuzeyden Rusya, Güneyden İngiltere işgal etmeye başladılar. Tahran'ın işgalinden sonra Mihver'in diplomatik

[1153] Yalman, **a.g.e,** s.1140.
[1154] Tekeli,İlkin, **a.g.e,**s.467.
[1155] **Ayın Tarihi**, Sayı:91, Haziran 1941, s.229.
[1156] Koçak, **a.g.e,**s.604.
[1157] Tekeli,İlkin, **a.g.e,**s.210.
[1158] Mark Mazower, **a.g.e,**s.167.

unsurları Tahran'ı terk etmeye başladılar. İtalya'nın Tahran'daki büyükelçi ve ailesi ile İtalyan tebaasından 470 kişilik bir kafile, Erzurum üzerinden trenle Ankara'ya geldiler. Ankara'daki İtalyan kolonisi tarafından Gar'da karşılanan Kafile daha sonra İtalya'ya gitmek üzere İstanbul'a hareket edecekti[1159]. İran'ın işgali Türkiye üzerinde çok olumsuz etkiler yaratacak ve Müttefiklere olan güveninde yeni bir sorunun ortaya çıkmasına neden olacaktı.

4.4.Refah Faciası Olayı

Savaş bulutlarının Avrupa semalarını iyice sardığı 1939 yılının başında Türk deniz kuvvetlerinin güçlendirilmesi için İngiltere'ye ısmarlanan gemilerden 4 denizaltının teslim alınması maksadıyla görevlendirilen denizciler ile birlikte İngiltere'de havacılık eğitimi almak üzere tefrik edilen, Harp okulunu yeni bitirmiş pilot adayı 21 personeli Port Sait'e götürmek üzere Refah şilebi görevlendirildi. Genel durumu iyi olmayan ve savaş dolayısıyla bakımsız kalmış olan Refah şilebi 171'i askeri personel (150 denizci, 21 havacı) olmak üzere toplam 200 yolcuyla denize açıldı[1160].

23 Haziran 1941'de Refah şilebi, Mersin limanından Akdeniz'e açıldıktan 5 saat sonra Mersin'den 40 mil açıkta meydana gelen bir patlama sonucunda battı. Bu olayın sonucunda içinde çok sayıda havacı ve denizci personelin de dahil olduğu 167 kişi şehit oldu[1161].

1941-1944 yıllarında Türk kamuoyunu oldukça meşgul eden Refah şilebinin kim tarafından batırıldığı, olayın oluş şekli ve sorumluların bulunması için soruşturma açıldı[1162]. Faik Ahmet Barutçu o günlerdeki algıyı şöyle anlatmaktaydı: "…*bu olayın en fazla heyecan uyandıran yanı, bu işe verilen Refah gemisinin, bir Yahudi'ye ait, 5.000 tonluk çürük bir kömür şilebi olması ve iki küçük sandalından başka , hiçbir kurtarma araç ve düzeni bulunmadığı halde böyle seçkin bir topluluğun en tehlikeli bir dönemde ve denizde ulaşımına verilmiş olmasıydı.[1163]"* Geminin batması üzerine Müttefik ülkeler ve Mihver devletleri karşılıklı olarak birbirlerini suçladılar. Ulus gazetesi 3 Temmuz'da "*Refah vapurunun batmasında Mihver filosuna mensup gemilerin dahli yok"* başlıklı bir haber yayımladı[1164].

Facianın tetkiki ile görevlendirilen komisyonun raporunda geminin tahlisiye filikalarının bile yetersiz olduğu, can simidi sayısının ancak geminin tayfasına yetecek sayıda olduğu ve

[1159] **Cumhuriyet**, 29 Eylül 1941.
[1160] Rahmi Akbaş, **2.Dünya Savaşında Batırılan Bir Türk Gemisi Refah Şilebi**, AAM yay.,Ankara,2014,s.5-16.
[1161] Tekeli,İlkin, **a.g.e,**s.464.
[1162] Koçak, **a.g.e,** s.127.
[1163] Barutçu, **a.g.e** ,s.213.
[1164] **Ulus**, 3 Temmuz 1941.

geminin telsizinin aküsünün boş olduğu belirtiliyordu[1165]. Refah faciası konusunda başlayan yargı süreci 13 Ocak 1944'de sona erdi. Çıkan kararda, gerekli tedbirleri almadıkları için zaten şehit olan geminin süvarisiyle kafile komutanı suçlu bulundu. Geminin sahipleri ise beraat etti[1166].

Refah gemisinin batmasına ilişkin bir çok ihtimal ortaya atılmış ancak bunlardan hiçbirisi tam olarak kanıtlanamamıştır. Eldeki belgelere göre ihtimallerden en güçlüsü Refah gemisinin Gondini adında bir İtalyan denizaltısı tarafından torpillenerek batırılmış olmasıdır. Rahmi Akbaş kitabında, bu ihtimalleri değerlendirmekte bu iddiayı destekleyen belgelerden yola çıkarak Refah olayını detaylı olarak anlatmaktadır[1167].

Osman Öndeş ise Refah Şilebi'nin İtalyanlar tarafından düzenlenen bir sabotaj sonucunda, Luigi Ferraro olayındaki gibi İtalyan su altı komandoları tarafından mayın yerleştirerek, batırıldığını iddia etmektedir. Refah Şilebi'nin de sabotaja uğrayarak batırılan diğer gemiler gibi Mersin'den hareket etikten 5 saat sonra bir patlama sonrası batması bu ihtimali güçlendirmektedir[1168].

4.5.Luigi Ferraro Olayı

Osman Öndeş, 2.Dünya savaşında İskenderun'da çok ilgi çekici bir casusluk ve sabotaj olayı yaşandığını, bu olayın başkahramanının ise Luigi Ferraro ismindeki bir İtalyan subayı olduğunu iddia etmektedir. Temmuz 1943'de konsoloslukta görevli bir memur kimliği ile İskenderun'a gelen Ferraro'nun, burada kaldığı kısa süre içinde İskenderun limanına askeri yardım malzemesi getiren ve buradan krom yükleyerek İngiltere'ye götürülmek üzere Mısır'a nakleden gemilerden Orion, Kaytuna, Fernplant'ın limandan ayrıldıktan kısa bir süre sonra infilak ettiğini, bunlardan ikisinin battığını, Kaytuna'nın ise yaralı olarak Kıbrıs adasına kadar gitmeye muvaffak olduğunu belirtmektedir. Öndeş'in verdiği bilgiye göre; usta bir balık adam olan Luigi Ferraro, İskenderun'a krom yükleyen gemilere gece saatlerinde gizlice yüzerek, dümen ve pervane arasındaki karinasına Limpet tipi[1169] mıknatıslı mayınlar yapıştırıyor, İskenderun'dan kalkan gemilerin pervanesinin hareketi ile aktif duruma gelen bu mayınların Samandağ açıklarında hareketinden aşağı yukarı 5 saat sonra infilak etmesi sonucunda bu gemiler batıyordu. Bu gemilerden yaralı olarak kurtulan Kaytuna'da İngilizler tarafından yapılan incelemede karinasına

[1165] Akbaş, **a.g.e,**s.42-43.
[1166] Koçak, **a.g.e** ,s.139.
[1167] Akbaş, **a.g.e,**s.102-110.
[1168] Bkz. www.dha.com.tr/Refah şilebini İtalyan komando batırdı. (20.11.2015)
[1169] **Limpet tipi mayın**: Gemilerin sualtı kesimlerine yapıştırılabilen ve kurularak istenildiğinde patlatılabilen bir mayın türü.

yapıştırılmış ve patlamamış bir mayının tespit edilerek durumun anlaşılabildiğini belirtmekte, bu infilakların sebebinin iyi bir balıkadam olan Luigi Ferraro tarafından bu gemilerin karinalarına gizlice yerleştirilen Limpet tipi mayınların patlatılması ile meydana geldiğini açıklamaktadır[1170].

Benzer şekilde savaş boyunca İtalyanlar tarafından bu tür sabotaj eylemleri planlanarak başarıyla uygulanmıştır. Bunlardan bir örnek olarak; 18-19 Aralık 1941 gecesinde İskenderiye limanında Scire denizaltısı ile getirilen ve "Sinsi Araçlar" adı verilen İtalyan denizcilerinin, yüzerek taşıdıkları torpillerle İskenderiye limanında bulunan Valiant ve Amiral gemisi Queen Elizabeth savaş gemilerine saldırılar düzenlendikleri anlaşıldı. Bu gemiler ağır hasar alarak savaş dışı kalacaklardı[1171].

V.1943-1944 Yılları Türk Dış Politikası

5.1.Türkiye'yi Savaşa Sokma Çabaları

İkinci Dünya Savaşı'nın gidişini etkileyen faktörlerden birisi de tarafsız ülkelerin izledikleri politikalar olmuştur. Bu ülkeler arasında en önemli ülke ise Türkiye'dir. Bu nedenle hem İngiltere ve hem de Almanya Türkiye'nin bir an önce kendi saflarında savaşa dahil olması için çeşitli girişimlerde bulunmuşlardı. Türkiye Sovyet çekincesini ve Alman ordusu karşısında kendisinin savaşa hazır olmamasını sebep göstererek savaşa girmeyi kabul etmemişti[1172]. 1941 Haziran'ında imzalanan Türk Alman dostluk ve saldırmazlık antlaşmasından sonra Churchill, Türkiye'yi savaşa dahil etme düşüncelerinden geçici olarak vazgeçmiş görünmekle birlikte, kendi hesabına Türkiye politikasını savunmaya devam etmekteydi. 17 Eylül 1941 tarihinde Stalin'e gönderdiği mektupta şöyle yazıyordu: "*En büyük ödül Türkiye'dir, eğer Türkiye'yi kazanabilirsek, kullanabileceğimiz son derece güçlü bir ordu daha olacaktır.*[1173]"

Churchill, 13 Ağustos 1942 tarihinde Moskova'da ABD ve SSCB temsilcileri ile yaptığı üçlü bir toplantıda, savaşın kazanılabilmesi için gereken önceliklerin, İtalya'nın savaş dışı bırakılması, Türkiye'nin savaşa dahil edilmesi, Mihver Devletlerine toparlanma fırsatının verilmemesi şeklinde sıralamaktaydı. Churchill, bundan sonra, ABD başkanı Roosevelt'e gönderdiği 12 Kasım 1942 tarihli mektubunda Türkiye'yi savaşa sokma konusundan

[1170] Osman Öndeş, "Luigi Ferraro Olayı", **Hayat Tarih Mecmuası**, Sayı:7, Ağustos 1969, s.68-76.
[1171] Cartier, **2.Dünya Savaşı, C.I**,…s.327.
[1172] Robin Denniston, **Churchill'in Gizli Savası**, Diplomatik Yazışmalar, İngiliz Dışişleri Bakanlığı ve Türkiye 1942-1944, (Çev: Sinan Gürtunca) , Sabah Kitapları, İstanbul, 1998, s.87.
[1173] Denniston, **a.g.e,**s.101.

bahsetmekteydi[1174]. Stalin ise 28 Kasım'da yazdığı mektupta Türkiye'nin 1943 ilkbaharında savaşa katılması için gereken her şeyin yapılmasını istedi[1175].

Stalingrad'ın Ocak 1943'de Ruslar tarafından kurtarılması ve Kuzey Afrika'da ise savaşın tamamen Müttefikler lehine dönmesiyle, Müttefiklerin Türkiye üzerindeki baskısı savaşa girmesi yolunda gelişmekteyken, Mihver devletleri ise savaş dışı kalması yolunda faaliyet göstermekteydiler[1176]. Müttefikler savaşın gidişatında inisiyatif kazandıkça Türkiye ile olan ilişkilerinde baskının dozunu artırdılar[1177]. Temmuz ayında Müttefiklerin Sicilya harekatının başlamasıyla Mussolini devrildi[1178]. Yeni İtalyan hükümetinde Dışişleri bakanlığına atanan İtalya'nın Ankara Büyükelçisi Rafaelo Guariglio'nun Numan Menemencioğlu ile yaptığı görüşme uzun zamandır yapılan ilk üst düzey temas oldu[1179].

Bu tarihten sonra, Müttefikler cephesinde Alman-İtalyan cephesinin güneyine; Sicilya, Sardunya, İtalya ana karasına yapılacak bir harekat için imkânların araştırılması ve Türkiye'nin desteğiyle Balkan cephesinin açılarak savaşa sokulması çabaları hız kazandı. Bu çabalarda Türkiye'nin toprak bütünlüğünün İngiltere-ABD-Rusya garantisi ile güvenceye alınması, Kuzey Afrika'da ele geçirilen Alman ve İtalyan savaş malzemeleri ile Mısır'da boşa çıkacak harp malzemelerinin Türkiye'ye sevki planları yapılmaya başlandı[1180].Türkiye'nin savaşa sokulması projeleri Müttefikler tarafından yapılan ve aşağıda açıklanan bir dizi konferans ve toplantılarda ele alınan en önemli konuların başında gelmekteydi.

5.2.Casablanca Konferansı

15-23 Ocak 1943'de Casablanca'da toplanan konferansa Roosevelt ve Churchill katıldı. Konferansta Sicilya'ya çıkarma yapılması ve İtalya ana karasının işgal edilmesi kararlaştırıldı[1181]. Casablanca konferansında Türkiye'nin aktif bir müttefik haline gelmesini sağlayacak durumu yaratmak kararı da alındı. Yapılacak Müttefik yardımının İngiltere üzerinden Türkiye'ye

[1174] **A.g.e**,s.121.
[1175] Suat Bilge, **Güç Komşuluk**, Türkiye İş Bankası Kültür yay.,Ankara,1992 …s.166.
[1176] Koçak, **a.g.e,**s.141.
[1177] **İkinci Dünya Savaşı Yılları,…**s.178.
[1178] **Cumhuriyet**, 26 Temmuz 1943.
[1179] **Cumhuriyet**, 28 Temmuz 1943.
[1180] Gürün, **a.g.e** ,s.381-385.
[1181] Tekeli,İlkin, **a.g.e** ,s.260.

gönderilmesi kararı Türk devlet adamları tarafından tepkiyle karşılandı ve bu rahatsızlık savaşın sonuna kadar dile getirilmeye devam edildi[1182].

Bu konferansta ayrıca Roosevelt tarafından yapılan Almanya, İtalya ve Japonya'nın "*kayıtsız-şartsız teslim"* olmasına kadar savaşın sürdürüleceği kararı savaşın uzaması ve binlerce insanın daha ölmesine yol açması bakımından ağır bir şekilde eleştirildi[1183]. Bu slogan Alman-Rus dengesinin Almanya aleyhine sonuçlanması ve Almanya'nın ezilmesine yol açarak, Rusların Balkanlar ve Avrupa'da söz sahibi olacakları ve Bolşevizmin yayılmasını kolaylaştıracağı gerekçesiyle Türkiye'de de tepki ve endişeyle karşılandı. General Hans Speidel, kitabında kayıtsız şartsız teslim olma ilkesinin Alman askerleri için psikolojik bakımdan aşılması çok zor bir engel olduğunu, bu koşulun olmaması durumunda Almanya'da bir askeri darbe ile iktidarın el değiştirebileceğini ve savaşın daha erken sona erebileceğini ifade etmektedir[1184].

5.3.Adana Görüşmeleri ve Sonrası

Churchill Casablanca konferansından sonra, Türk devlet adamlarıyla doğrudan bir temas yaparak Türkiye'yi savaşa dahil etme konusunda ikna edebileceği düşüncesindeydi. İnönü bu görüşme talebinin Roosevelt tarafından desteklenmesinin de etkisiyle bu görüşmeyi Türkiye sınırları içinde olmak kaydıyla kabul etti[1185]. Neticede toplantı 30-31 Ocak 1943 tarihlerinde Mersin'de Yenice istasyonunda Cumhurbaşkanının özel treninde yapıldı. Tarihe Adana görüşmeleri olarak geçen toplantıya Türk tarafından Cumhurbaşkanı İnönü, Başbakan Saraçoğlu, Gnkur.Bşk. Mareşal Fevzi Çakmak ve diğer askeri personel ile Dışişleri Genel sekreteri Numan Menemencioğlu ve Feridun Cemal Erkin; İngiliz tarafından ise Başbakan Churchill, Büyükelçi K.Hugessen, Dışişleri müsteşarı Alexander Cadogan ile Gnkur. Bşk. Alan Brooke ve İran ve Irak İngiliz kuvvetleri komutanı Gen. Wilson ile kalabalık bir askeri heyet katıldı[1186].

Feridun Cemal Erkin hatıralarında, Churchill'in havaalanında kendisini karşılayan Saraçoğlu ve Menemencioğlu'nun ellerini sıkarken; "*Türkiye'ye bir istekte bulunmak için değil, silah ve malzeme ihtiyaçlarınızı incelemek için geldim"* sözleriyle ziyaretinin maksadını ortaya koyduğunu, askeri yönden hazır olmayan Türkiye'yi savaşa sokarak felâkete sürükleyecek bir talepte

[1182] Weisband, **a.g.e** ,s.147.
[1183] Gürün, **a.g.e,**s.313.
[1184] Hans Speidel , **Normandiya Çıkarmasının Perde Arkası**, Baskan yay.,İstanbul ,1982, s.27.
[1185] Öymen,**a.g.e,**s.359.
[1186] Gürün, **a.g.e,** s.389.

bulunmayacağını ifade ettiğini belirtmektedir[1187]. Adana görüşmeleri esnasında Churchill, üç aşamalı bir plan ortaya koydu. Buna göre birinci aşamada Türk ordusu İngiliz ve ABD kaynaklarıyla modern silah ve askeri malzemeler ile donatılacak, ikinci aşamada Müttefikler Türkiye'deki hava üslerine intikal edecek ve son aşamada Türkiye savaşa dahil olacaktı[1188]. Savaşın bundan sonraki safhalarının Akdeniz'de ve Sovyet cephesinde devam edeceğini belirten Churchill'e göre,Türkiye 1943 yılının sonuna kadar müttefikler safında savaşa dahil olmalı ve bu suretle de müttefiklerine karşı taahhütlerini yerine getirmeliydi. Churchill ayrıca Müttefiklerin savaşa ilişkin projelerini açıkladı. Buna göre ilk hedef İtalya'nın çökertilmesi idi. Böylece Almanların Balkanlardaki durumu da sarsılacaktı[1189].

İnönü, Almanya'nın bazı kuvvetlerini Türkiye için kullanabileceğini, Türk ordusunun hazırlıksız olarak savaşa girmeyeceğini, Almanya'nın yenilgisiyle daha da güçlenecek Sovyetlere güvenemediğini ifade ederek, savaşın sonunda Balkanlarda meydana gelebilecek karışıklıklara dikkat çekti[1190]. Türk devlet adamları, görüşme esnasında Türkiye'ye intikal edecek Müttefik kuvvetlerinin ve özellikle hava gücünün Almanların Türkiye'ye saldırmasına neden olabileceğini vurguladılar. Cumhuriyet döneminde bin bir fedakarlıkla meydana getirilen sanayi altyapısı ve çoğunlukla ahşap yapılardan meydana gelen İstanbul gibi şehirlerin Alman hava saldırıları ile elden çıkması olasıydı. Nazi uçaklarının 3 gün süreyle bombaladığı ve büyük kayıplara yol açan Belgrad bombardımanının acı sonuçları hala hatırlardaydı[1191].

Churchill, Adana görüşmelerinde savaşa dahil olma konusunda Türk yöneticilerini ikna edemedi[1192]. Adana görüşmeleri sırasında Türk-İngiliz ilişkilerinde ciddi bir ilerleme sağlanamadığı gibi Türkiye'nin savaşa katılması yolundaki ısrarların altında bir İngiliz-Sovyet antlaşması yattığı yolundaki kuşku ve endişeler arttı. Adana görüşmelerinde uzlaşmaya varılan bir nokta ise Türkiye'ye yapılacak Müttefik askerî malzeme ve silah yardımının artarak sürmesi oldu. Türk Ordusu'nun modern askerî malzeme, teçhizat, silah ihtiyacını kapsayan ve "Adana listesi" olarak bilinen belgede 500 sherman tankı ve 500 spitfire uçağının yanı sıra bir çok malzemenin olduğu ve İngilizler tarafından bu listenin karşılanacağının taahhüt edildiği anlaşılmaktadır[1193]. Fakat gerçekte

[1187] Erkin, **a.g.e** ,s.137.
[1188] Önder, **a.g.e** ,s.225.
[1189] Aydemir, **a.g.e,**s.259.
[1190] Bilge, **a.g.e,**s.171.
[1191] Öymen, **a.g.e,**s.256.
[1192] Şerafettin Turan, **İsmet İnönü**,2. Baskı, Bilgi yayınevi Ankara,2003,s.254.
[1193] Rauf Orbay, **Cehennem Değirmeni**, C.II,2. Baskı,Emre yay.,İstanbul,2000,.s.261.

Türkiye'nin ulaşım imkânları ile Adana Lisesi'nde belirtilen askerî malzeme, teçhizat ve silahın sevki aylarca, hatta yıllarca sürebilirdi[1194].

25 Şubat 1943'de Roma'da Mussolini ile görüşen Ribbentrop; Adana görüşmelerinde bağlayıcı bir anlaşmaya varılmadığını, Türkiye'nin Almanya'nın zayıflaması halinde Sovyetlerin Balkanlar'a yayılmasını İngiltere ve ABD'nin önleyemeyeceğini bildiğini, bu bakımdan Türkiye'nin Mihver'in yanında savaşa girmeyecekse bile Mihver'e karşı da savaşa girmek istemediğini ifade etmekteydi[1195].

5.4.Washington Konferansı

12-15 Mayıs 1943 tarihinde Roosevet, Churchill ve askeri danışmanlarının katılımıyla başlayan bu konferansta ana konu Akdeniz'de devam eden savaştı. Konferansta İtalya'nın savaş dışı bırakılmasının büyük bir kazanç olacağı, halen Balkanlarda 25'den fazla tümen bulunduran İtalya'nın yenilgisi sonrasında bu tümenlerin mecburen İtalya'ya çekileceği ve Almanların da bir kısım kuvvetlerini Sovyet cephesinden çekerek Balkanlar ve İtalya'da konuşlandırmak zorunda kalacakları, İtalya'nın bu durumunun Almanya'nın yenilgisini de kolaylaştıracağı değerlendirildi[1196].

Churchill'e göre; İtalya'nın yenilgisi en çok Akdeniz'deki en büyük korkusu ortadan kalkan ve Akdeniz'de kendisini İtalya ile ölçmüş olan Türkiye'ye etki edecekti. İtalya'nın çökmesi sonrasında, Türkiye'nin topraklarını kullanılmasına izin vermesi talebi İngiltere-Rusya ve ABD tarafından ortak olarak talep edilebilecekti. Aslında bu dönemde İtalya'nın özellikle Yunanistan'daki başarısızlığından sonra Türkiye tarafından artık ciddi bir düşman olarak değerlendirilmediği, asıl tehlikenin Balkanlara inmiş olan Almanya olduğu görülmekteydi[1197]. Washington konferansında Roosevelt ve Churchill'in mutabık kaldıkları Türkiye ile ilgili olan 8 nolu karar şöyleydi: "*Türkiye'nin Müttefikler yanında aktif veya pasif olarak savaşa katılması için zemin hazırlanacaktır.*[1198]"

[1194] Önder, **a.g.e** ,s.226.
[1195] Esmer,Sander, **a.g.e,**s.169.
[1196] Tekeli ,İlkin, **a.g.e,**s.280.
[1197] **İkinci Dünya Savaşı Yılları**,…s.179.
[1198] Suat Bilge, **a.g.e,**s.184.

Bütün bu baskılara rağmen Başbakan Saraçoğlu, 15 Haziran 1943'de yapılan CHP 6.Kurultay'ında yaptığı konuşmada; Almanya ile dostça ilişkilerin devam ettirilmesinin önemine işaret etmekte ve Türkiye'nin savaş dışı tutumunun değiştirmek istemediğini dile getirmekteydi[1199].

5.5.Quebec Konferansı

Sicilya'nın tamamen Müttefiklerin kontrolüne geçmesinden sonra, 17-24 Ağustos 1943 tarihleri arasında Quebec konferansında yeniden buluşan Roosevelt ve Churchill, İtalya savaşının genel stratejisini görüşmekle birlikte, aslında İtalya'nın teslim olmasını bekliyorlardı. Bu konferansta Türkiye ile ilgili olarak; savaşa girme zamanının gelmediği ancak silahlandırmaya devam edilmesi, Almanya'ya krom ihracatının durdurulması ve Boğazlardan askeri öneme haiz Alman gemilerinin geçmesinin önlenmesi için çalışılması kararı alındı[1200].

5.6.Moskova konferansı

19-30 Ekim 1943 tarihleri arasında icra edilen Moskova konferansında Ruslar tarafından, Türkiye'nin tam bir muharip olarak derhal savaşa girmesi konusunda ısrarlı olunarak, İngiltere ve ABD'nin Türkiye'ye silah gönderilmesinden duyulan rahatsızlık gündeme getirildi. Konferansta Türkiye'nin 1943 sonuna kadar savaşa dahil olmak üzere ikna etmek ve derhal hava üslerini tahsis etmesinin talep edilmesi kararı alındı[1201].

Türkiye'nin kendi mal ve can varlığını başkaları için hazırlıksız ve yardımsız olarak tehlikeye atması ve böyle bir fedakârlığı yapması beklenemezdi[1202]. Ayrıca Rusların Türkiye savaşa katıldığı takdirde Boğazlara yerleşme talebi ortaya çıkabilirdi. ABD ve İngiltere bu dönemde Ege denizi ve Doğu Akdeniz'de etkili olmadıklarından böyle bir durumu önleyebilecek durumda değillerdi[1203].

5.7.I.Kahire görüşmeleri

İngiltere Dışişleri bakanı Eden, Moskova konferansı kararlarını bildirmek üzere Türk Dışişleri bakanı Numan Menemencioğlu ile 5-6 Kasım 1943 tarihinde Kahire'de buluştu[1204]. Menemencioğlu'na Kahire'ye gitmeden önce Von Papen tarafından kendisine Moskova

[1199] Esmer,Sander, **a.g.e** ,s.170.
[1200] Önder,**a.g.e,**s.242.
[1201] Önder,**a.g.e,**s.249.
[1202] Bilge, **a.g.e,**s.191.
[1203] Aydemir,**a.g.e,**s.263.
[1204] **Ayın Tarihi**, Kasım 1943,S.120,s.94.

görüşmeleri ile ilgili bilgiler verildiği, bu bilgilerin İngiliz sefaretinde çalışan Çiçero kod adlı bir casus tarafından temin edildiği anlaşılmaktadır[1205]. Bu görüşmede Eden, Almanların Balkanlarda yeterli gücünün olmadığını ve harekât yapamayacağını öne sürerek, Türkiye'nin yıl sonuna kadar Müttefikler yanında savaşa katılmasını, Güneybatı Türkiye'deki hava meydanlarını İngilizlere açmasını, Almanya'ya krom ihracatını durdurmasını, bu talepler karşılanmadığı takdirde İngiliz hükümetinin yardımı keseceğini bildirdi[1206]. Numan Menemencioğlu, Almanların bu kadar az kuvveti varsa İngilizlerin neden onlara karşı gerçek bir harekâta girişmediğini sordu. Bu dönemde Almanlar Rodos ve 12 adada kontrolü yeniden ele geçirmişler ve İngilizler yenilmişlerdi. Menemencioğlu, ayrıca Eden'a, İngiltere'nin Türkiye'nin savaşa girmesi için daha önce üç defa yanlış telkinde bulunduğunu, bunlardan herhangi birini Türkiye'nin kabul etmiş olması durumunda uğrayacağı yıkım ve meydana gelecek olaylardan Türklerin zarara gördüğü gibi İngilizlerin de çok zarar görmüş olacağını, şimdiki tekliflerinin de Türkiye'yi sırf Ruslar istiyor diye harcamak anlamına geldiğini belirtti[1207]. Türkiye'ye dönen Menemencioğlu, 15 Kasım 1943'de İngiliz sefiri K.Hugessen'i çağırarak Türk hükümetinin bu teklifleri reddettiğini resmen yazılı olarak kendisine verince, K.Hugessen hayal kırıklığı içinde bunu kabul etmek zorunda kaldı[1208]. Bu görüşmeden sadece 20 gün sonra Başkan Roosevelt kurmaylarıyla yaptığı görüşmede Almanların Balkanlarda 700 uçak ve 21 tümeni olduğunu dile getirerek şöyle söyleyecektir: "*Türkleri harbe girmeye zorlamaya vicdanım el vermiyor*[1209]".

Asım Us hatıralarında, Menemencioğlu'nun Kahire görüşmesinde; Türkiye'nin prensip olarak savaşı kabul ettiğini, fakat bunu için önce müttefikler tarafından Türkiye'ye verilmesi gereken silah, teçhizat ve malzemenin tamamlanması gerektiğini, Türkiye'nin ancak müttefiklerin Manş sahillerinden ve İtalya'dan harekete geçtiğinde müşterek ve genel bir harekâtın bir halkası olarak harbe iştirak edebileceğini izah ettiğini ifade etmektedir[1210].

5.8.Tahran Konferansı ve II.Kahire görüşmeleri

28 Kasım-1 Aralık 1943 tarihleri arasında Roosevelt, Churchill ve Stalin'in katılımıyla yapılan Tahran Konferansı'nda Türkiye'nin açılacak bir Balkan cephesinde savaşa sokulması konusu yeniden görüşüldü. Bu konuda Churchill çok istekli olmasına rağmen, ABD başkanı istekli

[1205] Erkin,**a.g.e,**s.135.
[1206] Esmer,Sander, **a.g.e** ,s.173.
[1207] Suat Bilge, **a.g.e** ,s.212.
[1208] Esmer,Sander, **a.g.e** ,s.174.
[1209] **U.S.Conferences at Cairo**, s.478-480, Akt. Gürün, **a.g.e** ,s.415.
[1210] Us, **a.g.e** ,s.519.

değildi çünkü bütün gayretlerin 1944 yılında Fransa'dan açılacak cepheye yani Overlord harekâtına yöneltilmesini istiyordu. Stalin ise artık Almanya'nın savaşı kaybedeceği belli olduğundan Balkanlarda Türk-İngiliz kuvvetlerinin ortaya çıkarak kendisinin hareket alanını daraltmasını ve Türkiye'ye daha fazla askeri malzeme gönderilerek güçlendirilmesini istemiyordu. Churchill'in ısrarları neticesinde, Konferans sonunda Türkiye'den yine hava alanı isteğinde bulunulması ve 15 Şubat 1944 tarihine kadar Türkiye'nin savaşa sokulması yönünde son bir girişimde bulunulması kararı çıktı[1211].

Tahran konferansı sonrasında alınan kararlar doğrultusunda 1 Aralık 1943'de İnönü Kahire'ye davet edildi. İnönü bu davete ancak eşit taraflar arasında yapılacak serbest bir görüşme olarak kabul ederek icabet edeceğini bildirdi[1212]. 4-7 Aralık 1943 tarihleri arasında İsmet İnönü, İngiltere Başbakanı Winston Churchill ve A.B.D. Başkanı Franklin D. Roosevelt arasında Kahire'de yapılan ve tarihe II.Kahire görüşmeleri olarak geçen toplantıda, Tahran'da alınan karar doğrultusunda Türkiye'nin savaşa katılması konusu görüşüldü. Konferansta Sovyetler Birliğini temsil etmesi beklenen Vişinski bu toplantıya gelmedi[1213].

Türk heyetini Kahire'ye götürmek üzere İngiliz ve Amerikalılar tarafından ayrı ayrı gönderilen iki uçak Adana hava alanına gelince bir protokol sorununa yol açmamak için; İnönü, Roosevelt'in gönderdiği ve damadı tarafından kullanılan bir uçakla, Menemencioğlu ise İngilizlerin gönderdiği ve refakatçi olarak Churchill'in oğlunun da bulunduğu uçakla Kahire'ye gitti[1214]. İnönü kendisiyle birlikte Adana'ya gelen Gnkur. Bşk.lığı heyetini konferansta askeri konuları görüşmek istemediği için Ankara'ya geri gönderdi. Selim Deringil, Numan Menemencioğlu'na atıf yaparak iki uçağın havada yarıştığını belirtmektedir[1215].

II.Kahire görüşmelerinde ilk sözü alan Roosevelt, Türkiye'yi Almanya'ya karşı savaşmakta olan 35 kadar Birleşmiş Milletler üyesinden birisi olarak görmek istediğini belirtti. Churchill ise Adana görüşmelerinden itibaren Türkiye'nin 25 milyon sterlin tutarında askeri yardım aldığını söyleyerek, Türkiye'nin savaşa girmesi halinde dost ve müttefik sıfatıyla galip devletler arasında

[1211] Koçak, **a.g.e** ,s.187.
[1212] Aydemir, **a.g.e** ,s.266.
[1213] Us, **a.g.e** ,s.527.
[1214] Öymen, **a.g.e** ,s.405.
[1215] Deringil, **a.g.e** ,s.220.

bulunacağını, aksi takdirde ise çok yalnız kalarak "*hakimler arasında değil, seyirci olarak koridorlarda dolaşacağını*" ifade ederek savaşa katılması yönünde baskıyı sürdürmeye çalıştı[1216].

İsmet İnönü, görüşmeler esnasında, Türkiye'nin ancak belirli bir askeri plan dahilinde prensip olarak savaşa girmeyi kabul edebileceğini, Türk ordusunun tank, zırhlı araç, motorlu araç ile tanksavar ve uçaksavar silahlarına ihtiyaç olduğunu, Adana listesinde yer alan malzemelerin ancak %10'nun gönderildiğini, gelenlerin de bir kısmının demode olduğunu açıkladı[1217].

Türk tarafı daha önceki görüşmelerde dile getirilen Sovyet çekincesi ve tehdidi konusunu artık bundan sonraki süreçte ön plana almayarak daha çok Türk ordusunun savaşa hazırlık durumu üzerinde durdular ve bunun tamamlanması için bir tarih verilmesini istediler[1218]. Türk heyetinin yaklaşımına göre; Türkiye havadan ve karadan maruz kalacağı Alman saldırısına karşı koyacak askeri donanım ve silaha sahip olmadan, Müttefik hava kuvvetlerinin Türkiye'deki hava alanlarına intikali yapılmamalıydı. Balkanlarda savaşması öngörülen Türk ordusu ile Müttefik orduları arasında yakın işbirliği ve emir komuta sistemi kurulmalıydı. Türk tarafının müttefikler safında savaşa katılmayı ilke olarak kabul etmesi, ancak bunu askeri yetersizliklerin giderilmesi şartına bağlamasının bir anlamı vardı. Bu yetersizliklerin giderilmesi mevcut ulaştırma sistemleri ile 3 yıl sürebilirdi[1219].

Şevket Süreyya, Elliot Roosevelt'in "İfşa Ediyorum" adlı kitabına dayanarak verdiği bilgilere göre; Franklin D. Roosevelt, Elliot Roosevelt'e hitaben, tamamen müsterih olduğunu ve Türkiye meselesinin halledildiğini ifade ederek şöyle söylemişti: "*Overlord planı gereğince, Türkiye'nin savaşa girmesi tamamen kararlaştırılmış iken, (Kahire'de) İnönü ile konuşmalarından sonra Türkiye'nin ancak saldırıya uğrarsa savaşa girmesine karar verildi…Babam Türkiye'nin silahlı tarafsızlık ve savaş dışı durumunun devamında fayda görmüştü.*[1220]"

Kesin bir karar alınmadan sona eren Kahire görüşmeleri sonunda Türkiye'de hava üslerinin hazırlanması ve Ankara'ya bir askeri heyet gönderilmesi hususunda mutabakat sağlandı. Bu konferansta İnönü ve Roosevelt istediğini alırken, Churchill'in Balkan projesi bir kez daha

[1216] **İkinci Dünya Savaşı Yılları**,…s.188.
[1217] Cartier, **a.g.e** ,s.145.
[1218] Önder, **a.g.e** ,s.262.
[1219] Koçak, **a.g.e** ,s.195.
[1220] Aydemir,**a.g.e** ,s.272.

gerçekleşmekten uzak kalacaktı. Bu bakımdan Churchill İnönü'ye biraz kırgın olarak ayrılacaktı[1221]. İnönü, Kahire görüşmeleri sonucunda ilke olarak savaşa katılmayı kabul etti ancak bu kararın 15 Şubat 1944'e kadar TBMM tarafından verileceğini vurguladı[1222]. Konferans sonunda yayımlanan bildiride Türkiye'nin ABD, İngiltere ve Sovyetler Birliği ile mutabakat halinde olduğu açıklanıyordu[1223]. Nadir Nadi'ye göre; "*Kahire'deki üç günlük satranç partisi sonunda İnönü yine şahı kaptırmadan yurda geri döndü.*[1224]"

Türk heyeti Kahire Konferansı'ndan dönüşünde Türkiye'de coşkuyla karşılandı. İlk bakışta Türkiye'nin savaşa girmemek konusunda tutumunu sürdürdüğü zannedilebilirse de aslında Türkiye taktik değiştirmişti. Bundan sonra savaşa girip girmemek değil, savaştan sonraki dünyada nasıl yer alınacağının belirlenmesi önem kazanmıştı[1225]. İnönü askeri konulardaki uzmanlığı sayesinde Müttefiklerin sıkıştırmalarına karşı koymakla beraber Türkiye'nin seçenekleri giderek azalmaktaydı. Bundan sonra Almanya'nın Türkiye'nin tarafsız kalması için vereceği mücadele kendi politikasını izlemede Türkiye'nin imdadına yetişecekti[1226].

Türk kamuoyu ve basına göre savaş tehlikesi bir kez daha atlatılmıştı ancak basında yer alan destekleyici yazılar ve güvenli sözler Türkiye içinden daha çok dışarıya yönelikti. Bunlara bir örnek vermek gerekirse; Necmeddin Sadak, yazısında şöyle söylüyordu: *"Numan Menemencioğlu, "bilmediğimiz birçok şeyler öğrendik, dostlarımız da bilmedikleri birçok şeyler öğrendiler" diyor….Değerli Hariciye Vekili karşılıklı menfaatlerin ve imkânların bu suretle daha iyi anlaşıldığını da söylüyor. Ancak gizli politika gütmeyen bir devletin Hariciye Vekilinin ağzından çıkabilecek bu gün gibi aydınlık sözlere katacak bir şey yoktur...*[1227]" Hüseyin Cahit Yalçın ise Türkiye'nin "ilke olarak" savaşa girmeyi kabul etmesini ölçülü bir tavırla değerlendirmektedir: "*Prensip kabul olunmakla beraber prensibin fiile çıkması her iki müttefikin görüşlerine, görüşmelerine ve menfaatlerine uygun bazı hallerin ve şartların teminine bağlıdır.*[1228]"

Kahire'de alınan karar gereği Türk tarafı konferansın bitiminden üç veya dört gün sonra kesin görüş bildirecekti. 12 Aralık 1943'de K.Hugessen'i kabul eden Menemencioğlu İnönü'nün

[1221] Aydemir, **a.g.e** ,s.275.
[1222] Önder, **a.g.e** ,s.264.
[1223] **Cumhuriyet**, 8 Aralık 1943.
[1224] Nadi, **a.g.e** ,s.174.
[1225] Tekeli,İlkin, **a.g.e** ,s.311.
[1226] Önder, **a.g.e** ,s.264.
[1227] Necmettin Sadak "Kahire Konferansı Türkiye Dış Siyasetinin Yeni ve Parlak Bir Zaferidir", **Akşam,** 11 Aralık 1943.
[1228] Hüseyin Cahit Yalçın, **Tanin,** 12 Aralık 1943.

Kahire'deki hareketlerinin kabinede onaylandığını belirterek, Türk tarafının isteklerini bildirdi. Türk Genelkurmayı yaptığı değerlendirmede Türk ordusunun Almanları Çatalca hattında ancak birkaç gün tutabileceği sonucuna varmıştı. Hazırlanan listede 216 Spitfire avcı uçağı, 500 Sherman tankı vardı. Bu istekler İngiltere'nin öngördüğü askeri malzemeden çok fazlaydı[1229].

5.9.II. Kahire Konferansı Sonrası

Kahire'de kararlaştırıldığı gibi Türkiye'nin savaşa hazırlanması için İngiliz Hava Kuvvetleri'nden Mareşal Linnel başkanlığında İngiliz heyeti Ocak ayı başında Ankara'ya geldi. Yapılan görüşmelerde İngiliz askeri heyeti Türk tarafının istenen askeri malzeme konusunda bir indirim yapmasının söz konusu olamayacağını anladı. Ankara'da Linnel'in deyimiyle "terbiyeli fakat mesafeli" bir havada bir araya gelen İngiliz ve Türk askeri uzmanlar toplantısı, İngilizlerin ısrarla hava üslerinden yararlanma talepleri ve Türkiye'nin istediğinin çok altında silah ve savaş gereci vermek istemeleri karşısında kesilerek başarısızlıkla sonuçlandı. Aslında Türkiye'nin talep ettiği malzeme miktarı İngiltere'nin sadece Ege'de kaybettikleri düşünülürse önemli bir miktar değildi. İngiliz askeri heyeti 3 Şubat 1944'te Ankara'dan hoşnutsuzluğunu saklamadan ayrıldı[1230]. Bu gelişmeden sonra Türk-İngiliz ve Türk-ABD ilişkileri son derece gergin bir duruma geldi. İngiltere 2 Mart'ta, ABD ise 1 Nisan'da silah ve malzeme yardımını durdurdu[1231].

1944 kış aylarında özellikle Türk-İngiliz ilişkilerinde ciddi bir bunalım vardı. İngiliz basını Türk siyasetini savaşa girmemek için sürekli bahane üretmekle ve ittifak yükümlülüklerini yerine getirmemekle suçlayarak, bunun sonucunda Türkiye'nin hem şimdi ve hem de savaşın sonunda yalnız kalacağını yazıyorlardı[1232]. Nadir Nadi hatıralarında, Türkiye'nin o yıllarda ne kadar çetin dış politika sorunlarıyla burun buruna yaşamak zorunda olduğunu belirterek şöyle söylüyor: "*…Unutmayalım ki o sıralarda Alman orduları ne Bulgaristan'dan ne de Yunanistan'dan henüz uzaklaşmış değildi. Batılıların silah yardımında bulundukları milletlerden bir kısmının ise hangi koşullar altında, nasıl ve ne şekilde kurtarılacaklarını birkaç yıl içinde görecektik.*[1233]"

Menemencioğlu'nun o günlerde sarf ettiği şu sözleri Türk devlet adamlarının düşüncelerini yansıtmaktaydı: "*Türkiye'nin yapabileceği en büyük hatanın savaşa girmesi olduğu konusunda her zamankinden daha inançlıyım. Ben Dışişleri'nde olduğum sürece Türkiye tarafsızlığı terk*

[1229] Deringil, **a.g.e** ,s.228.
[1230] **Türk Dış Politikası**,...s.465.
[1231] Esmer,Sander, **a.g.e** ,s.179-180.
[1232] **Ayın Tarihi**, No:123-124, Şubat-Mart 1944.
[1233] Nadi, **a.g.e** ,s.176.

etmeyecektir.[1234]" Menemencioğlu, kararlı duruşu ve taviz vermez tavırlarıyla giderek daha fazla Müttefiklerin boy hedefi haline gelmekteydi.

Bu dönemde 4 Haziran 1944'de Müttefik askerleri Roma'ya girdiler. Almanlar Roma'yı açık şehir ilan ettiklerinden el değiştirirken tahribat yaşanmadı[1235]. Son perde ise 5 Haziran 1944'de 1.000.000 askerin iştirak ettiği, 11.000 uçak, 4266 gemi kullanılan tarihin en büyük harekâtlarından birisi olan Normandiya çıkarmasıyla açılacaktı.

5.10.Boğazlardan Transit Geçiş Sorunu ve Menemencioğlu'nun İstifası

Türkiye ile Müttefikler arasındaki soğukluk devresi esnasında özellikle İngilizler, Karadeniz'den Akdeniz'e sık sık geçmeye başlayan ticaret gemisi görünümündeki Alman yardımcı savaş gemilerinin durdurulmasını istiyorlardı. İngiltere, 5 Haziran 1944'de Boğazlardan geçen bazı Alman gemilerinin örtülü askeri gemi oldukları ve askeri malzeme taşıdıklarını öne sürerek protesto etti. Bu sırada boğazda beklemekte olan Kassel adlı gemiye Alman Büyükelçi Von Papen'den aldığı güvence ile Menemencioğlu tarafından geçiş izni verildi. İngilizlerin ısrarı üzerine Montrö antlaşmasına göre, Türk memurlar tarafından bu gemide yapılan arama neticesinde; geminin 9 milimetre çelik zırhla kaplı olduğu, çeşitli silah ve denizaltı izleme teçhizatıyla donatılmış olduğu saptandı[1236]. Bu olay üzerine toplanan Bakanlar Kurulu 15 Haziran'da Menemencioğlu'nun son günlerde takip ettiği politikayı tasvip etmediğini açıklayınca Numan Menemencioğlu istifa etti[1237]. Feridun Cemal Erkin, Alman Büyükelçi Papen'in bu olaya çok üzüldüğünü, Alman gemileri sorununun ortadan kalkmasının İngilizlerle Türk hükümeti arasındaki buzların hızla çözülmesinde etkili olduğunu ifade etmektedir.[1238]

Saraçoğlu tarafından bir süreliğine icra edilen Dışişleri bakanlığına 13 Eylül 1944'de Hasan Saka getirildi. Menemencioğlu ise Paris'e büyükelçi olarak atandı. Yıllardır uyguladığı tarafsız politika ile Müttefikler tarafından Türkiye'nin savaşa dahil olmasında en büyük engel olarak görülen ve Alman sempatizanı olmakla suçlanan Menemencioğlu[1239] İngiltere ve ABD'ye

[1234] Deringil, **a.g.e** ,s.233.
[1235] Tekeli,İlkin **a.g.e** ,s.319.
[1236] Deringil, **a.g.e** ,s.238.
[1237] **Ulus**, 16 Haziran 1944.
[1238] Erkin, **a.g.e** ,s.141.
[1239] Önder, **a.g.e** ,s.253.

yaklaşmak için yapılan politik manevra uğruna feda edilmişti[1240]. Türk basınında daha önce yere göğe sığdırılamayan Menemencioğlu şimdi sert bir şekilde eleştirilmekteydi[1241].

5.11.Türkiye'nin Mihver'le Politik ve Ekonomik İlişkilerini Kesmesi ve Savaş İlan Etmesi

Menemencioğlu'nun istifasından sonra, İngiltere ve ABD Türkiye'ye birer nota vererek Türkiye'nin Mihver ile ticari ilişkilerini kesmesini istediler[1242]. Mihver'e krom ihracatını Nisan 1944'de durdurmuş olan Türkiye'nin Mihver ile ticari ilişkileri Müttefiklerin savaşı kazanmalarına hizmet edecek türden bir ilişki değildi. Asım Us, hatıralarında; Müttefiklerin Türkiye'nin bütün mallarını biz alacağız deseler bile yarın için garanti veremeyeceklerini, Türkiye'nin savaştan sonra da Balkanlar ve Orta Avrupa ile ticari ilişkilerde bulunması gerektiğini, Müttefiklerin gerçekten de Türkiye'nin dostları iseler, coğrafi durumu gereği olan zaruretlerini de takdir etmeleri gerektiğini belirtmektedir[1243].

Gelişen olaylar ve Müttefik baskılarının artması sonucunda TBMM'de 2 Ağustos 1944 tarihinde alınan kararla 3 Ağustos 1944 tarihinden geçerli olmak üzere Almanya ile siyasi ve ekonomik ilişkilerini kesildiği açıklandı[1244]. Saraçoğlu Meclis'te yaptığı konuşmada bunun bir harp kararı olmadığını, bunun bir harp kararına dönüşmesinin karşı tarafın tutumuna bağlı olacağını söylüyordu[1245]. Nadir Nadi, TBMM'nin aldığı kararın bir tecavüz manası taşımadığını ifade ederek şöyle ekliyordu:"*…Almanya'ya karşı düşmanlık duygusu beslemedik ve beslemiyoruz*[1246]*."*

Sovyetler Balkanlarda ilerlemeye devam ederek, 6 Eylül 1944'de Bulgaristan'ı işgal etmeye başladı. Sovyetlerin bu hareketi İngiltere ve ABD ile anlaşarak[1247] gerçekleştirmiş olduğu kanılarının Türk kamuoyunda arttığı görülmekteydi. Gerçekten de Churchill ile Stalin arasında 1944 Ekim ayında Moskova'da yaptıkları görüşmede Roosevelt'in tasvibinin alınması şartıyla varılan mutabakata göre nüfuz alanları belirlenmişti[1248].

[1240] **Türk Dış Politikası**, ..s.468.
[1241] **Yeni Sabah**, 18 Haziran, 1944.
[1242] Koçak, **a.g.e** , s.258.
[1243] Us, **a.g.e**, s.535.
[1244] Esmer,Sander, **a.g.e** ,s.183.
[1245] **TBMM ZC**, Devre:7,İçtima:1,Cilt:13,Fevkalade İnikat(2.8.1944).
[1246] Nadir Nadi, "Kararımızdan Çıkan Manalar",**Cumhuriyet**, 3 Ağustos 1944.
[1247] Necmeddin Sadak, "Sovyet Rusya'nın Bulgaristan'a Harp Notası", **Akşam,** 7 Eylül 1944.
[1248] Buna göre Bulgaristan: %75 Rusya, %25 diğerleri; Yunanistan: %90 İngiltere(ABD ile anlaşmalı) %10 Rusya; Yugoslavya: %50-50, Romanya %80 Rusya %10 diğerleri; Macaristan: %50-50 idi. Bkz. **İkinci Dünya Savaşı Yılları …**s.241-242

1945'e girerken artık Almanya netice alabilecek bir kuvvet olmaktan çıkmıştı. Türkiye 13 Ocak 1945'de Boğazları Müttefik gemilerine açma kararı aldı. Yalta konferansında alınan karar doğrultusunda savaş sonrası kurulacak yeni uluslararası düzeni görüşmek üzere toplanacak San Fransisco toplantısına sadece 1 Mart 1945'den önce Mihver'e savaş ilan eden ülkeler katılabilecekti. Türk hükümeti, yapılacak olan San Fransisco Konferansı'nda masada yer alabilmek için 23 Şubat 1945'de Almanya ve Japonya'ya savaş ilan etti[1249]. Kızıl Ordu'nun Berlin'e 50 km. mesafede olduğu, Müttefik ordularının Köln yakınlarında olduğu bu dönemde yapılan savaş ilanı tabii ki sembolik bir anlam taşımaktaydı[1250]. Asım Us hatıra notlarında; savaş ilanının İngiliz ittifakı ile ilgisi olmadığını, Sadece Yalta konferansı kararları çerçevesinde Müttefiklerin arzularını yerine getirmek ve Birleşmiş Milletlere iltihak etmek arzusundan kaynaklandığını ifade etmektedir[1251].

5.12.Krom Meselesi

İkinci Dünya Savaşı yıllarında krom konusu savaşan devletlerle olan münasebetlerde önemli bir yer teşkil etmekteydi[1252]. Krom özellikle jet uçaklarının geliştirilmesi, mermi, motor ve zırh başta olmak üzere savaş sanayisinde oldukça önemli bir yere sahipti[1253]. 1939 yılında Dünya'da ihtiyaç duyulan krom madeni miktarı 500.000 ton iken, bunun 183.300 tonu Türkiye tarafından üretilmekteydi. Türkiye'nin 1940'da krom satışından elde ettiği gelir 6.300.000 idi. Aynı yıl Türkiye'nin Sağlık bakanlığının gelirleri 8.471.000 lira, Genel bütçe ise 262.312.140 lira idi. Bu rakamlar Türkiye'nin krom satışından elde edeceği gelirin önemini ortaya koymaktadır[1254].

Mihver devletleri kromdan aslan payını alabilmek için sürekli olarak Türkiye'ye baskı yaparken, Müttefikler ise daha çok Mihver devletlerine krom satış yapılmasını önlemek için Türkiye'ye baskı yaptılar. Türkiye bu koşullarda Weisband'in deyimiyle adeta bir "ip cambazı" gibi çok incelikli bir politika izlemek zorunda kaldı[1255].

Savaşın başlaması ile birlikte 1943 yılı sonuna kadar geçerli olacak anlaşmaya göre İngiltere'ye toplam 100.000 ton krom satışı gerçekleştirilmiştir. Diğer yandan, Mayıs 1940'da İtalya ile Türkiye arasında Roma'da krom ticareti için bir antlaşma imzalanmıştır. Buna göre

[1249] Esmer,Sander, **a.g.e** ,s.184.
[1250] Koçak, **a.g.e** ,s.274.
[1251] Us, **a.g.e** ,s.631.
[1252] Weisband, **a.g.e** ,s.122.
[1253] Abidin Temizer, M.Selçuk Özkan, "İkinci Dünya Savaşı Yıllarında Türkiye'nin Krom Ticaretinin Siyasi ve Ekonomik Sonuçları", **Studies of The Ottoman Domain**, C.3, Sayı: 4, Şubat 2013, s.10.
[1254] **A.g.m**, s.9.
[1255] Weisband, **a.g.e** ,s.125.

Türkiye İtalya'ya 7.000 ton krom satma kararı almıştır[1256]. 1939 yılında Almanya Türkiye'den 115.000 ton, 1943 sonuna kadar 46.783 ton,[1257] Mart 1944 sonunda ise 75.842 ton krom almıştı[1258].

19 Nisan 1944'de ABD ve İngiltere, Türkiye'ye Almanya'ya krom satışının durdurulmasını talep eden birer nota verdiler. Numan Menemencioğlu, 20 Nisan 1944'de TBMM'de yaptığı konuşmada, Türkiye'nin müttefikleri tarafından verilen notayı tarafsız bir devlet gibi değil, müttefik gibi değerlendirmesi gerektiğini ifade ediyordu[1259]. Türkiye, Almanya ve Mihver devletlerine krom ihracatının ve nakliyatının 21 Nisan 1944, saat 19.00'dan itibaren durdurulmasına karar verdi[1260]. Nadir Nadi makalesinde, Türkiye'nin İngiltere'nin ricası üzerine krom sevkiyatını durdurduğunu söylüyor ve ekliyordu: "*Almanya ile aramızdaki alış veriş münasebetleri bu bayların iddia ettiği gibi, müttefiklerimizin düşmanlarına yardım olsun diye kurulmuş değildi. Bahis mevzuu olan milli varlık ve kudretimizin devamı idi.*[1261]"

5.13.Ege Adalarından Gelen İtalyan Mültecileri

İtalya'nın Müttefiklerle mütareke anlaşmasını imzalaması ve İngilizler tarafından İtalya'nın elindeki Ege adalarına karşı girişilen başarısız işgal harekâtları sonrasında; 10 Eylül 1943'den 20 Şubat 1945'e kadar Ege Adalarından Batı Anadolu sahillerine 16.159'u İtalyan, 1.080'i İngiliz, 4'ü Alman, 11.669'u Yunan, 17'si Amerikalı ve 2.169'u da Türk olmak üzere toplam 31.076 mülteci geldi[1262].

Bu mültecilerden bir kısmı geldikleri ülkelere iade edilirken, diğerleri için Türk Hükümeti tarafından değişik yerlerde Mülteci kampları kuruldu. Ege Adaları'ndan Batı Anadolu sahillerine gelen İtalyan mülteci askerler; Burdur-Tefenni ve Isparta Gözaltı Kampları'nda bir süre tutulduktan sonra uygun şartların oluşması üzerine 20 Şubat 1944 ile 22 Mart 1944 tarihleri arasında çoğunluğu Suriye'ye olmak üzere yurtdışına gönderildi. Bunlardan sadece 10 kişi Kuzey İtalya'ya gitti[1263]. Türk hükümeti çoğunluğu teknik eleman olan İtalyan uyruklu sığınmacıları başlangıçta Muğla'nın

---

[1256] Temizer,Özkan, **a.g.e** , s.10.
[1257] Weisband, **a.g.e** ,s.127.
[1258] Koçak, **a.g.e** ,s.238.
[1259] **TBMM ZC**, Devre:7, İçtima:1, Cilt:9,45.İnikat,(20.04.1944), **İkinci Dünya Savaşı Yılları,**….,s.216-217.
[1260] **Ayın Tarihi**, Nisan 1944, S.125,s.34.
[1261] Nadir Nadi, "Krom İçin Aldığımız Karardan Sonra**", Cumhuriyet**, 22 Nisan 1944.
[1262] Bayram Akça, "II. Dünya Savaşı Yıllarında Ege Adaları'ndan Batı Anadolu Sahillerine Sığınan Mülteciler Meselesi", **Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi (İLKE),** Bahar 2010, S. 24,s.5.
[1263] Ulvi Keser, "Arşiv Belgeleri Işığında İkinci Dünya Savaşı Sürecinde Türkiye'de Mülteciler ve Esirler Sorunu", **ÇTTAD,** C.*VIII/18-19, (2009/Bahar-Güz),s.201.*

ilçelerine yerleştirdi. Bu İtalyanların kolay iş bulması için daha sonra İzmir, Aydın ve Nazilli, gibi yerlere nakledildikleri görülmektedir[1264].

5.14.İngiliz ve İtalyan Esirlerin Mübadelesi

İtalyan ordusu Kuzey Afrika ve Doğu Afrika savaşlarını kaybederken çok sayıda esir vermişti.[1265]. Bu savaşlar esnasında bir çok İngiliz askeri de İtalyanlar tarafından esir edilmişti. İngiliz ve İtalyan esirlerinin karşılıklı değişimi için yapılan çalışmalar sonucunda 1941 yılı sonuna doğru her iki taraf da ellerindeki esirleri değiştirme hususunda anlaşmaya vardılar. Savaşan taraflar arasında, tarafların menfaatlerini himaye etmeyi üzerine almış bir ülkede, yapılması planlanan esir ve yaralı mübadelesi için Türkiye en uygun ülke olarak değerlendirildi[1266]. İtalyan ve İngiliz esirlerin mübadelesi; Türkiye'nin kontrol ve gözetiminde ve Kızılay'ın desteği ile Türkiye sınırları içinde; ilk defa 9 Nisan 1942'de İzmir'de, daha sonra 1943 yılı içinde; bir kez Mersin'de, 3 kez daha İzmir'de olmak üzere toplam 5 kez yapıldı. Esir mübadelelerinden Mersin'de yapılan mübadele Kızılhaç tarafından, İzmir'de yapılan dört mübadele ise Kızılay tarafından başarıyla organize edilerek yönetildi [1267].

9 Nisan 1942'de İzmir limanında gerçekleştirlen ilk mübadelede; İngiliz Llandovery Castle ve İtalyan Gradisca hastahane gemileri kullanıldı[1268]. İtalyan esirlerin miktarının İngilizlerden daha fazla olması nedeniyle İtalyanların bire bir değişim üzerinde ısrar etmeleri sonucunda değişimin gerçekleşememe olasılığı ortaya çıkmasına rağmen daha sonra bu konu İtalyanların durumu kabul etmeleri ile aşıldı. İtalyan gemisinden nakledilen İngilizlerin büyük bir kısmı Yunanistan ve Libya savaşlarında yaralanmış esirlerden oluşmaktayken, İtalyan esirleri arasında 37 ağır yaralı mevcuttu. Kızılay ve Kızılhaç temsilcilerinin de katılımıyla 919 İtalyan esirin, 129 İngiliz esirle değiştirilmesi şeklinde yapıldı. Esirlerin naklinde Türk hükümeti tarafından bir vapur, 2 adet şat ve bir romorkör tahsis edildi. Türk vapuru gemilerden esirleri naklederken binlerce İzmirli olayı ilgi ile izliyordu[1269].

İzmir'de gerçekleştirilen ilk esir mübadelesinin Kızılay'ın özverili çalışmaları sonucunda başarıyla sonuçlanması ve herhangi bir olay meydana gelmemesi üzerine hem İtalyan Büyükelçiliği

---

[1264] Tekeli,İlkin, **a.g.e** ,s.639.
[1265] Gücüyener, **a.g.e** ,s.96.
[1266] **Ulus**, 5 Nisan 1942.
[1267] Ulvi Keser, **Kızılay Belgeleri Işığında Yunanistan'da Ölüm, Açlık, İşgal, 1939-1949**, Türk Kızılayı yay.,Ankara, 2010, s.583.
[1268] **Yeni Asır**, 8 Nisan 1942.
[1269] **Yeni Asır**, 9 Nisan 1942.

ve hem de Kızılhaç yetkilisinin resmi birer yazıyla Türkiye'ye teşekkürlerini sunması sonrasında İtalyan hükümetinin bundan sonraki esir değişimlerinin de İzmir'de gerçekleştirilmesini talebi Bakanlar Kurulu tarafından kabul edildi[1270]. Bundan sonra benzer şekilde 21 Mart 1943'de Mersin'de icra edilen ve savaşta o zamana kadar yapılmış en büyük esir değişiminin tamamlanmasıyla beraber İngiliz Talma gemisinden 25 sivil Alman ile 788 İtalyan denizci ve 50 İtalyan sivil; İtalyanların Gradinska gemisinden ise 50 sivil denizci, 202 subay ve astsubay, 665 denizci tahliye edildiler[1271]. İzmir'de 19 Nisan 1943 tarihinde üçüncü olarak yapılan esir değişiminde 350 İngiliz, 1212 İtalyan esirle değiştirilir. Bu dönemde İzmir'de gerçekleştirilen bir başka esir değişimi ise 8 Mayıs 1943 tarihinde yapıldı. Bu esir mübadelesinde 96 tanesi yaralı olmak üzere 391 İngiliz esire karşılık, 2412 İtalyan esir bulunmaktadır[1272].

Türkiye topraklarında beşinci, İzmir sularında dördüncü ve son esir mübadelesi 2 Haziran 1943'de İzmir'de yapılmıştır. Bu mübadelede 2673 İtalyan esirine karşılık, İngiliz esirlerin sayısı 435'dir[1273]. İtalyan esirler Gradisca'ya yaklaştıklarında Faşist marşı çalınırken, esirlerin de buna eşlik ettikleri görülmekte, "yaşasın Kral, yaşasın Duçe" sesleri yükselmektedir[1274]. Anadolu ajansı muhabirinin tespitlerinden, İtalyan subaylarının kendi memleketlerine benzettikleri İzmir'i çok sevdiklerini belirttikleri ve Türk hükümetine teşekkürlerini sundukları ve "*Kuvvetli ve değerli Türk milleti yaşasın*" diyerek duygularını ifade ettikleri anlaşılmaktadır[1275].

Bu şekilde Türkiye'de İtalyan ve İngiliz esir mübadeleleri tamamlanmış oluyor ve Türk hükümeti Dünya barışı adına çok önemli girişimleri başarıyla yerine getirmiş oluyordu[1276]. 1942-1943 yıllarında Türk karasularında Kızılay'ın gözetiminde İzmir ve Mersin'de toplam 5 kez yapılan İtalya-İngiliz esir değişimi ile bir kısmı yaralı ve sakat kalmış olan toplam 10.231 savaş esirinin kendi memleketlerine kavuşması sağlanmış oluyordu.

VI.Türkiye Üzerinde Sovyet İstekleri ve 1945 Kâbusu

Savaşın sonuna doğru Dünya rahat nefes almaya başlarken, Türkiye açısından zor günler başlıyordu. Türkiye harp belasını atlatmıştı ve ekonomik bünyesi sağlamdı ancak dış ilişkilerde savaş öncesi itibarını bir ölçüde kaybetmişti. Savaş esnasında Müttefiklerin ve Rusya'nın savaşa

[1270] Keser, **a.g.e** ,s.585.
[1271] **Anadolu,** 23 Mart 1943.
[1272] **Cumhuriyet**, 9 Mayıs 1943.
[1273] **Ayın Tarihi,** Haziran 1943, S.119,s.108.
[1274] **A.g.e,** s.107-109.
[1275] **A.g.e,** s.110.
[1276] **Anadolu**, 3 Haziran 1943.

girmesi yönündeki baskılar karşısında izlediği politikaların sonucu olarak Batılılar Türkiye'ye diş biliyorlar, Sovyetler ise Almanlara destek sağlamış olmakla suçluyorlardı. Bu ortamda yalnız kalan Türkiye'yi gözüne kestiren Rusya fırsatı kaçırmak istemedi[1277].

4-11 Şubat 1945'de gerçekleştirilen Yalta konferansında Boğazlar konusunu ortaya atan Stalin, "*Türkiye'nin elinin Rusya'nın boğazına dayadığı"* bir durumu kabul edemeyeceğini açıklıyordu[1278]. Bu konferansta Montrö sözleşmesinin değiştirilmesi kararı alındığının duyulması Türkiye'de büyük bir endişe yarattı[1279].

19 Mart 1944'de Sovyet Dışişleri bakanı Molotov, makamına çağırdığı Türkiye'nin Moskova büyükelçisi Selim Sarper'e; 17 Aralık 1925 tarihli Türk-Sovyet Dostluk ve Tarafsızlık antlaşmasının geçerliğini yitirdiğini söyledi[1280]. Böylece 20 yıl boyunca iki ülkenin, özellikle Türkiye'nin dış politikasında büyük bir rol oynayan bu antlaşma 7 Kasım 1945'de sona ermiş oluyordu[1281].

7 Haziran 1945'de Molotov-Sarper görüşmesinde Molotov, yeni bir pakt imzalanmadan önce, Türk-Rus sınırında değişiklik, Boğazlarda üs, Montrö'nün gözden geçirilmesi prensibi üzerinde anlaşma teklif etti. Türk Büyükelçi tarafından ilk iki istek hemen reddedildi, üçüncü için ise konunun uluslararası bir antlaşma meselesi olduğu ve tüm tarafları ilgilendirdiği ifade edildi[1282]. Sınırda yeni düzeltme talebinin Kars ve Ardahan olduğu daha sonra anlaşılacaktı[1283].

17 Temmuz 1945 tarihinde toplanan Berlin-Potsdam konferansında ele alınan ve Türkiye'yi ilgilendiren en önemli konu Boğazlar meselesi idi. Konferansta Stalin, Sovyetler Birliğinin güvenliğini Türkiye'nin eline bırakamayacağını öne sürdü[1284]. İnönü, Potsdam konferansı öncesinde uluslararası durumu şu şekilde anlatmaktadır: "*Müttefikler doğu ve batı olarak ikiye ayrılacaklar, Doğu dünyasına Sovyetler, Batı dünyasına ABD liderlik edecekti. ABD bizi tutsa da tutmasa da, Sovyetler bağımsızlık ve toprak bütünlüğümüzü zorla zedelemeye kalktıkları takdirde vuruşacaktık. Bunun aksi bir düşünce 1945 Türkiye'sinde zerrece yoktu[1285]."*

[1277] Zeki Kuneralp, **Sadece Diplomat**, 2. Baskı, İstanbul mat. yay.,İstanbul,1981,s.51.
[1278] Önder, **a.g.e,** s.305.
[1279] Barutçu, **a.g.e,** s.287.
[1280] Gürün, **Türk-Sovyet İlişkileri**, …s.277.
[1281] Soysal, **a.g.e,** s.275.
[1282] Esmer,Sander, **a.g.e** ,s.193.
[1283] **İkinci Dünya Savaşı Yılları**,..s..269-271.
[1284] Cüneyt Arcayürek, **2.Dünya Savaşı ve İki Cephede Türkiye**, Cumhuriyet yay.,İstanbul,2010,s.280.
[1285] Metin Toker, **Türkiye Üzerinde 1945 Kâbusu,Akis yay.,Ankara,1971,** s.60-61.

Sovyet isteklerinin Boğazları sadece Sovyet savaş gemilerine açmak değil aynı zamanda ABD ve İngiliz gemilerine kapatmak olduğunu görmeye başlayan ABD ve İngiltere'nin artan desteği ile Türk hükümetinin Sovyetler karşısında direnci giderek artacaktı[1286]. Savaş sırasında ABD'de vefat eden Büyükelçi Münir Ertegün'ün cenazesi ABD donanmasının en büyük gemilerinden birisi olan Missouri zırhlısı ile 5 Nisan 1946'da İstanbul'a diplomatik nezaketin ötesine geçen bir jestle getirildi. Missouri zırhlısının geliş amacı sadece cenazeyi getirmek değil Sovyetlerin baskısı altında olan Türkiye'ye destek anlamına gelmekteydi[1287].

Sovyetler Birliği hükümeti 8 Ağustos 1946 ve ardından 24 Eylül 1946'da Türkiye'ye nota vererek; Boğazlarla ilgili rejimin kurulmasının Türkiye ve Karadeniz'e kıyısı olan devletlerin yetkisi dahilinde olmasını ve Boğazların Sovyetler Birliği ve Türkiye tarafından ortak olarak savunulmasını talep etti[1288]. Bu notalar Türk hükümeti tarafından 22 Ağustos 1946 ve 18 Ekim 1946'da ABD ve İngiltere'nin desteği alınarak reddedildi. Bu notada Montrö sözleşmesiyle kurulmuş olan rejimin kaldırılması ve Boğazların ortak savunulması ile ilgili Sovyet taleplerinin kabul edilmeyeceği bildiriliyordu[1289]. ABD tarafından Sovyet tarafına verilen cevabi nota ile Sovyet istekleri reddedildi. İngiliz hükümeti de ertesi gün aynı cevabı Sovyetlere veriyordu[1290]. Zamanla Sovyet istekleri unutuldu ve üzerinde durulmadı, hatta Ruslar tarafından Stalin döneminin bir hatası olarak değerlendirilmeye başlandı. Türk Sovyet ilişkileri de 1930'lardaki havasına bir daha dönemedi[1291].

Aradan yıllar geçtikten sonra Türkiye'ye gelen ve İnönü ile görüşen dönemin ABD'nin Moskova Büyükelçisi Harriman şöyle söylüyordu: "*Moskova'da Türkiye üzerindeki Sovyet emellerini öğrendiğimizde, bütün Batılı diplomatlar, "Eyvah, bir ülke daha Demirperdenin arkasına geçti!" diye hayıflandık. Fakat sizin mukavemet kararınız büyük sürpriz oldu. Siz hepimizin gözünü açtınız. Demek ki Rus devine "Hayır!" demek kabildi…O zaman size yardım etmemiz bizlere bir borç gibi göründü.*[1292]"

[1286] Esmer,Sander, **a.g.e** ,s.201.
[1287] Öymen, **a.g.e,** s..512.
[1288] **İkinci Dünya Savaşı Yılları**.,…s.284-286 ve s.294-301.
[1289] **A.g.e,**s.286-294 ve s.301-315.
[1290] Uçarol, **a.g.e,**s.581.
[1291] Gürün, **Türk-Sovyet İlişkileri…,**s.311.
[1292] Toker, **a.g.e**, s.117.

VII. Ege Adaları Sorunu

7.1.İkinci Dünya Savaşı Yıllarında Ege Adaları

Türkiye tarafından Rodos, Meis ve 12 ada üzerindeki İtalyan egemenliği 1923'de imzalanan Lozan antlaşmasının 15.maddesi ile resmen ve hukuken tanınmıştı. Bu adaların Anadolu'ya çok yakın olması nedeniyle "bağlı adacık" kavramının yarattığı belirsizlikleri çözmek için, 4 Ocak 1932'de Dışişleri Bakanı T.R.Aras ile İtalyan sefiri Pompeo Aloisi arasında Ankara Antlaşması imzalandı ve bu antlaşma 18 Ocak 1933'de TBMM'de onaylandı. Bu antlaşmaya göre Meis adası ile Anadolu arasında kalan 30 adadan 19'u Türkiye'ye, 11'i İtalya'ya verilmiş oluyordu. Aynı antlaşma kapsamında, Bodrum körfezindeki Kara Ada Türk hakimiyetinde kalıyordu. Menteşe Adaları ile Anadolu arasında kalan diğer adacıklar için Türk-İtalyan teknisyenleri yaptıkları çalışmalar sonucunda 28 Aralık 1932'de bir zabıtname imzalamışlardı, ancak bu belge onay ve tescil işlemlerine tabi tutulmadı ve TBMM tarafından onaylanmadı. Daha sonra bu konuda yapılan çalışma ve yazışmalardan da bir netice elde edilemedi[1293].

İkinci Dünya savaşı başladığında Türkiye kıyılarına yakın olan belli başlı Ege adalarından Menteşe adaları(Rodos, 12 Ada) ve Meis İtalya'nın elinde, Saruhan Adaları (Midilli, Sakız, Sisam, Nikarya) ve Taşoz, Semadirek ve Limni Yunanistan'ın egemenliğindeydi. Boğazönü adalarından Gökçeada ve Bozcaada ise Türkiye'ye aitti.

Ege adaları konusunun 2. Dünya savaşı yıllarında özellikle Nazi Almanyası tarafından gündeme getirilerek Türkiye'nin bu konudaki hassasiyetinin kendi çıkarları doğrultusunda kullanılmaya çalışıldığı görülmektedir. Bu konuda Alman Büyükelçi Von Papen'in faaliyetleri ilgi çekicidir. Von Papen Nisan 1939'da Ankara'ya geldikten sonra İtalya'nın Arnavutluk'ta yaptığı yığınak ile Rodos ve 12 Adadaki faaliyetlerinin Türkiye üzerinde yarattığı rahatsızlığı tespit ederek; Türkiye'yi yatıştırmak için, İtalya tarafından Ege adalarından Türkiye kıyılarına yakın olanlardan ikisini Türkiye'ye terk edilmesini teklif etti. Türkiye'yi memnun edeceği belli olmayan ve İtalya tarafından terk edilmek istenmeyecek bu adaların, stratejik bir değeri de yoktu. Hitler, Rusya ile anlaşmak üzere olduğundan ve bu durumun Türkiye'nin durumunu kendiliğinden halledeceği

[1293] Sertaç Hami Başeren, "Ege'de Ada, Adacık ve Kyalıkların Uluslar arası Antlaşmalarla Tayin Edilen Hukuki Statüsü", **Ege'de Temel Sorun Egemenliği Tartışmalı Adalar,(Yayına Haz.Ali Kurumahmut),**TTK yay., Ankara, 1998, s.111-116.

görüşüne sahip bulunduğundan ve ayrıca İtalya ile ilişkilerini bozmak istemediğinden bu teklife önem vermedi[1294].

12 Mayıs 1939'da Türk-İngiliz ortak deklarasyonunun yayımlanması sonrasında telaşa kapılan Almanya'nın büyükelçisi Von Papen, Mayıs 1939'da Çelik Pakt'ın imzalanması esnasında Berlin'de görüştüğü İtalyan Dışişleri bakanı Kont Ciano'ya, Türkiye'ye yakın iki adanın Türkiye'ye verilmesinin Türk-Mihver ilişkilerini geliştirebileceğini ifade edince, Ciano bunu oldukça soğuk karşıladı[1295]. Diğer yandan, Türkiye'nin İngiltere ile ittifak içine girmesi İtalya'da kaygıyla karşılanmıştı. Kont Ciano, 12 Ağustos'ta Hitler ile yaptığı görüşmede Türkiye'nin İngiltere ile ittifak yapması sonucunda, İtalya'nın 12 adadaki durumunun tehlikeye düştüğünü ifade etti[1296].

Dışişleri bakanı Şükrü Saraçoğlu, 1 Ekim 1939'da Stalin'in başkanlık ettiği Türk-Rus görüşmeleri esnasında Stalin tarafından, "*Yunan adalarının Türkiye'ye yakın olanların Türkiye'nin eline geçmesi lazımdır"* şeklinde bir yorum yürüttüğünü, İtalyanlarla hiçbir anlaşma olmamasına rağmen, 12 adanın Türkiye'ye bırakılmasının tabii olacağını, bu adalar için Türkiye'nin Yunanistan'la uyuşabileceğini ifade ettiğini aktarmaktadır[1297].

12 Ekim 1939'da imzalanan Türk-İngiliz-Fransız Üçlü İttifak antlaşmasının gizli 10 maddelik eki ve askeri sözleşmesinde, Türkiye harbe girecek olursa, İngiliz donanma ve hava kuvvetlerinin desteği ile Türk kuvvetleri tarafından Rodos ve 12 adanın işgal edilmesi öngörülmekteydi[1298].

25 Şubat 1941'de İngilizler 12 adayı yakından kontrol edebilmek ve buradan başlayacak harekâtlardan zamanında haberdar olmak maksadıyla Meis adasını işgal ettiler[1299]. Mart 1941'de ise Rodos ve diğer adaları işgal edebilecek kuvvetleri olmadığını anlayarak bu işgalleri diğer adalara uygulamaktan vazgeçtiler[1300].

Faik Ahmet Barutçu hatıralarında; Almanların 1941 Nisan'ında Ege'ye geçerek Taşoz, Semadirek ve Limni adalarını işgal etmesi üzerine, İngiltere, Midilli, Sakız ve Sisam adalarının

[1294] Fahir Armaoğlu," Belgelerin Işığında 12 Ada Meselesi", **Tercüman**, 29 Kasım 1965.
[1295] Necdet Hayta,**1911'den Günümüze Ege Adaları Sorunu**,AAM yay.,Ankara,2015,s.158.
[1296] Esmer, Sander, **a.g.e**,s.140.
[1297] **Montrö ve Sonrası**….s.230.
[1298] Soysal, **a.g.e,**s.612.
[1299] **Ulus**, 27 Şubat 1941.
[1300] Gürün, **a.g.e** ,s.351.

Türkler tarafından işgalini önerdiğini belirtmektedir. Aslında aynı teklifi Von Papen de Türk hükümetine yapmış ancak olumsuz cevap almıştı. Dışişleri bakanı Şükrü Saraçoğlu İngilizlerin bu önerisini hükümete götürdü. Saraçoğlu bu durumu Alman mashalatgüzarına sormuş ve Berlin'in bu durumu iyi karşılayacağı cevabı alınmıştı. Bu gelişmeler İngiltere tarafından Yunanlılara bildirilince, infial ve teessür gösteren Midilli adasındaki Yunanlılar Türklerin adayı işgal etmesindense, Almanlara başvurarak adalarının işgalini istediler. Bundan sonra Midilli ve Sakızı Almanlar, Sisam'ı ise İtalyanlar işgal etti[1301]. İngilizler bu teklifi yaparken, Türkiye'nin bu adaları işgal etmesi halinde Yunanlılara ilişkisinin bozulacağını biliyorlar fakat buna rağmen bu teklifi yapıyorlardı[1302].

Stalin, 16 Aralık 1941'de Eden ile Moskova'da yaptığı görüşmede 12 adalardan Yunanistan için önemli olanların Yunanistan'a bırakılarak geri kalanların Türkiye'ye verilmesi gerektiğini söylüyordu[1303]. Ankara ise Stalin'in bu cömert tekliflerinin ardında Boğazlarda birtakım talepler olduğu kanaatindeydi. Türk-İngiliz-Fransız ittifak antlaşmasına atıfta bulunan Stalin böylece Türkiye'nin harbe girmesinin sağlanabileceğini düşünüyordu[1304].

29 Nisan 1942'de Salzburg'da Mussolini ile bir araya gelen Hitler, Türkiye'nin Sovyetler Birliğinden kuşkulandığı bir sırada Mihver'e katılımını kolaylaştırmak için, Türkiye'ye Ege adalarından bazılarının verilmesini teklif etti ancak Mussolini bu teklife yanaşmadı[1305].

İtalya'nın 3 Eylül 1943'de Müttefiklerle mütareke imzalayarak savaş dışı kalması sonrasında Alman kuvvetleri tarafından 13 Eylül'de tamamlanan silahsızlandırma operasyonları neticesinde Ege adaları ve Balkanlarda yaklaşık 400.000 İtalyan askerini silahsızlandırıldı[1306]. Bu arada Müttefikler tarafına geçen İtalyan kuvvetlerinin desteği ile Ege adalarını ele geçirmeyi planlayan ve bu harekatın Türkiye üzerinde savaşa katılması yönünde bir etki yaratacağını düşünen Churchill tarafından; Leros, İstanköy,Rodos ve Sisam'ın zaptı için harekât yapılması yönünde bir karar alındı. Gerekli çıkarma gemileri ve hava gücünden mahrum olan İngilizlere ABD de destek vermedi[1307]. İngilizlerin hava üslerini kullanması talebini kabul etmeyen Türk hükümeti,

[1301] Barutçu, **a.g.e,**s.185.
[1302] Deringil, **a.g.e,**s.141.
[1303] **İkinci Dünya Savaşı Yılları,**., ..s.128.
[1304] Kâmuran Gürün, **Türk-Sovyet İlişkileri ,…**s.242-243.
[1305] Soysal, **a.g.e** ,s.680.
[1306] **Hitler Kitabı**,…s.149.
[1307] Gürün, **a.g.e** ,s.324.

Almanlardan gizli olarak İngiliz kuvvetlerine sınırlı lojistik destek sağladı[1308]. Rodos adasını ele geçirerek burasını Türkiye'ye karşı bir pazarlık unsuru olarak kullanmak isteyen Churchill'in planı Rodos ve diğer Ege adalarını kaybetmeleri karşısında tam bir fiyaskoya dönüştü[1309]. İngilizler diğer Ege adalarındaki muharebeleri de benzer şekilde kaybederek İstanköy, Leros, Sisam ve diğer adalardaki kuvvetlerini geri çektiler. Böylece Almanlar 17 Kasım 1943'de Ege adalarının tamamını kontrol altına almış oldular.[1310].

Churchill bu durum karşısında ağlamaklı bir hale gelmiş ve hatıralarında şöyle söylemiştir: "*Türkiye, kıyılarının önünde müttefiklerin yetersizliklerini izledi…*[1311]"Kahire görüşmelerinde Türkiye'nin savaşa girmeyi prensip olarak kabul etmekle birlikte, ağır şartlar ne sürmesi karşısında Churchill, "*Ege'de gözleri önünde olanları gördükten sonra Türklerin ihtiyatlı oldukları için kimse kınayamaz"* diyecektir[1312]. Rodos yenilgisi, Weisband'e göre, Churchill'in Türkiye'yi savaşa sokma çabalarında sonun başlangıcını teşkil etmektedir[1313]. Ahmet Emin Yalman, Kahire görüşmelerinde Almanların Balkanlarda çok sınırlı güçleri olduğunu iddia eden İngilizlerin, Ege adalarında Almanlar karşısında kesin bir mağlubiyet yaşamalarını vurgulayarak; "*…zaten Balkanlarda kaç uçakları var?Rodos çarpışmasında yüzer uçaklık dalgalar halinde mi bize hücum etmişlerdi?Canım sanki bunu hatırlatacak ne var?Siz kendinizi ateşe atın da üst tarafını biz düşünürüz"* diyerek İngilizleri müstehzi bir tarzda eleştiriyordu[1314]

23 Eylül 1943'de Von Papen Dışişleri bakanı Menemencioğlu'nu ziyaret ederek kendisinin Ribbentrop'a bir teklifte bulunduğunu, Mussolini'nin Rodos ve 12 adayı Türkiye'ye iade ettiğini bildirmesinin iyi olacağını söylediğini ifade ederek, Türk hükümetinin fikrini almak istedi. Menemencioğlu buna verdiği cevapta, İtalya'nın mütareke imzaladığını ve tüm İtalya üzerinde Müttefiklerin artık bir ipoteği olduğunu, bu şekilde bu adaların tarafsız bir konuma geçemeyeceğini, Mareşal Badoglio ile böyle bir anlaşmanın geçerli olmayacağını, zaten Mussolini diye meşru bir idare de kalmadığını, Türkiye'nin adaları bu şekilde teslim alamayacağı cevabı verdi[1315]. Von Papen

[1308] Koçak, **a.g.e** ,s.171-172.
[1309] Deringil, **a.g.e** ,s.201.
[1310] Gürün, **a.g.e** ,s.330.
[1311] Bilge, **a.g.e** ,s.186.
[1312] **A.g.e,**s.219.
[1313] Weisband, **a.g.e** ,s.164.
[1314] Deringil, **a.g.e,**s.203.
[1315] Hayta, **a.g.e,**s.165.

25 Ekim'de Ege adaları meselesini yeniden Menemencioğlu'na açtığında ise Menemencioğlu, "*Esasen bu sorun bizim için kapanmıştır*" diye cevap verecektir[1316].

F.Cemal Erkin hatıralarında; 1944 yılında, Almanların Ege adalarından çekilmeye karar verdiklerinde bu adaları Türkiye'ye devretmek istediklerini bildirdiklerini, Türk hükümetinin böyle bir eylemin tehlike yaratacağını düşünerek durumu İngilizlere ilettiğini, İngilizlerin ise buna kesinlikle karşı çıkarak, adalara askeri nedenlerle kendilerinin ihtiyaç duyduğunu, kendilerinin işgal edeceğini bildirdiklerini, bunun üzerine hükümetin Almanlara olumsuz cevap verdiğini, bu kararın bir talihsizlik olduğunu ifade etmektedir[1317].

1944 Sonbaharında Sovyetler Birliğinin Balkanları işgal etmesi ve bu ülkelerde komünistlerin iktidarı ele geçirmesi karşısında endişeleri iyice artan Türkiye, İngiltere ve Yunanistan'la dayanışma sağlamak üzere Kasım 1944'de Rodos ve 12 ada üzerinde hiçbir talep ve iddiası olmadığını açıkladı[1318].

Yunanlılar daha savaş devam ederken Rodos ve 12 adayı ele geçirmek için ciddi sivil girişimlere başlamışlardı. İtalya'nın Müttefiklerle 8 Eylül'de ilan edilen bir mütareke imzalaması sonrasında, 23 Ekim 1943'de Newyork'ta toplanan 12 Ada Temsilcileri tarafından Yunanistan'la birleşmek istediklerine dair beyan yayınlamışlardı[1319].

Rodos ve 12 Adada bulunan Alman kuvvetleri Almanya'nın 7 Mayıs 1945'de teslim olmasından sonra, 8 Mayıs 1945'de teslim oldular[1320]. Yunanistan kral naibi Damaskinos, Almanlardan kurtarılan Rodos ve 12 Ada'ya Yunanistan'ın selamını götürmek için beraberinde Yunan kara, deniz ve hava kuvvetlerinden temsilcilerle birlikte 13 Mayıs 1945'de Averoff zırhlısı ile şafatatlı bir merasimle Rodos'a hareket etti[1321]. Bu arada Yunan mukaddes taburuna mensup müfrezeler de Rodos, İstanköy ve Leros'a çıkarak buradaki Alman birliklerini silahtan arındırmaya başlamışlardı[1322]. İngiltere'nin Rodos, 12 ada ve Meis'i Yunanistan'a vermeye karar verdiği ancak bunun açıklanması için ABD'nin prensipleri doğrultusunda barış konferansından önce telaffuz edilmesinden imtina ettiği anlaşılmaktadır. Damaskinos, 15 Mayıs 'da Rodos'ta; "…artık *12*

[1316] Cüneyt Arcayürek, **a.g.e,**s.423-425.
[1317] Erkin, **a.g.e,**s.231.
[1318] Yılmaz Altuğ, "İkinci Dünya Savaşından Sonra Yunanistan'a Verilen Adalar Meselesi", **6. Askeri Tarih Semineri Bildirileri, C.I,** İkinci Dünya Harbi ve Türkiye**,**20-22 Ekim 1997**,**ATASE yay.,Ankara,1998**,**.s.523.
[1319] Turan, "**Rodos ve 12 Ada'nın** …"s.117.
[1320] **Son Telgraf**, 9 Mayıs 1945.
[1321] **Tan,** 14 Mayıs 1945.
[1322] Turan, **a.g.m,**s.118.

Adanın hür Yunanistan'a katılmış olduğunu…anavatana kesin olarak kavuşmak için biraz sabretmek gerekeceğini" söylüyordu[1323]. Rodos ve 12 adalarda 8 Mayıs 1945'de resmen kurulmuş olan İngiliz askeri idaresi vardı, ancak adaların idaresinin her kademesinde Yunanlılar bulunuyordu. Aslında idare fiilen Yunanistan'ın eline geçmişti[1324].

Türkiye'de kamuoyu ise gelişen olaylar karşısında genel olarak tepkisizdi. T.R.Aras bu konuyu ele alan nadir yazarlardandı. Aras, yazısında 12 Ada'da otonomi kurulmasının uygun olacağını, böyle bir hal şeklinin Yunanistan'la Türkiye'yi birbirine yaklaştıracağını, 12 ada meselesinin barış konferansında etraflıca müzakere edilmesi için, Türk-Yunan ve İngiliz temsilcilerin katılımıyla bir komisyon tarafından konunun incelenerek bir proje teklif etmek suretiyle en iyi hal tarzının aranması gerektiğini ifade etmekteydi[1325]. Etem İzzettin Benice ise bir adım daha ileri giderek, Anadolu topraklarını devamı olan ve Türkiye'nin burnunun dibinde olan bu adaların bazılarının Türkiye'ye bırakılmasının uygun olduğunu belirtti[1326].

1522 yılından 1912'ye kadar Türklerin idaresinde kalmış olan adaların geleceği ile ilgili yorumda bulunmasında yadırganacak bir durum olmamasına rağmen ve oldukça makul olan söz konusu görüşlerin dönemin Türk kamuoyu ve resmi çevrelerinde pek kabul görmediği anlaşılmaktadır. Buna karşılık Yunan kamuoyunda Türkiye'den gelecek makul fikirlere bile tepki gösterildiği görülmektedir. Yunanistan basın danışmanı Denis Zakitinos; T.R.Aras ve Benice'nin görüşlerini acı bir şaşkınlıkla karşıladıklarını, bu yazıların münferit şahısların fikirleri olduğunu, bütün Türk milletinin bu gibi telkinlere tamamen yabancı olduğunu, bu adalar halkının tamamen Yunan olduğunu ve bu sebeple uluslar arası tartışmalara konu olmayacağını ifade etmektedir[1327]. 12 Ada merkezi komitesi tarafından İsmet İnönü ve Şükrü Saraçoğlu'na telgraflar çekilerek protesto edilen bu yazılara Atina basını tarafından da tepki gösterildi[1328]. Sonunda Ankara'da bulunan Times muhabirinin Aras'ın yazısının tamamen kendi görüşleri olduğu ve resmi Türk çevrelerinin 12 adanın Yunanistan'a verilmesinde itirazları olmadığına dair bir yazıyı gazetesinde yayınlamasıyla Yunanistan basınında yeniden memnuniyet ve ferahlık meydana geldi[1329].

[1323] Hayta, **a.g.e** ,s.174.
[1324] Turan, **a.g.m,** s.118-119.
[1325] Tevfik Rüştü Aras, "On İki Ada" **Tan**, 25 Temmuz 1945.
[1326] Etem İzzettin Benice, "On İki Adalar ve Bir Teklif",**Son Telgraf**, 26 Temmuz 1945.
[1327] Hayta, **a.g.e,**s.175.
[1328] **Tan,** 4 Ağustos 1945.
[1329] H.Pamir Erkilet, **2. Cihan Harbi ve Türkiye**, İstanbul, 1945, s.151-152.

7.2.İkinci Dünya Savaşı Sonrası Barış Görüşmelerinde Rodos ve 12 Ada

2.Dünya savaşının sona ermesiyle mağlup devletlerle barış antlaşmaları imzalamak için ABD, Rusya, İngiltere ve Fransa dışişleri bakanları tarafından oluşturulan Dışişleri Bakanları Konseyi tarafından 11 Eylül 1945'de Londra'da yapılan toplantı ile İtalya ile yapılacak barış antlaşması ve adalar konusu ele alınmaya başladı. Yunanistan 28 Nisan 1945'de Konsey'e uzun bir muhtıra sunarak, Rodos, 12 ada ve Meis'in İtalya'dan alınarak kendisine verilmesini istedi. Bu konu konsey toplantılarında Eylül 1945, Nisan, Mayıs ve Haziran 1946'da toplam 8 kez görüşüldü. İlk kez Eylül 1945'de ABD tarafından silahsızlandırılarak Yunanistan'a devredilmek üzere gündeme getirilen adalar konusunda hemen hemen oy birliği sağlanmıştı[1330]. Bu konu yeniden 29 Nisan 1946'da geniş bir şekilde tartışıldı. Bu toplantı esnasında İngiliz Dışişleri bakanı Ernest Bevin, Almanların terk etmesinden sonra bu adaları ellerinde tuttuklarını ve Yunanistan'a devretmek istediklerini belirtti. Rusya ise İtalya'nın toprak meselelerini bir bütün olarak ele alınmasını ve İtalyan sömürgelerinden birinin kendi idaresine verilmesini talep etti ancak bunu ABD ve İngiliz temsilcileri kabul etmediler. 27 Haziran 1946'da yapılan toplantıda Rus temsilcisi Molotov'un adaların Yunanistan'a verilmesine itiraz etmeyeceğini açıklaması karşısında Byrnes o kadar şaşırdı ki "…*kendime gelebilmem için birkaç dakika zaman gerekti.."*diyecekti. F.Armaoğlu, Ruslardaki bu tavır değişikliğinin sebepleri olarak; kendi uyduları haline getirmekte oldukları Romanya, Bulgaristan, Macaristan gibi ülkelerle barış antlaşmalarının yapılmasını çabuklaştırmak ve Yunanistan'da başlamak üzere olan iç savaş olarak değerlendirmektedir[1331].

Konsey'in bu kararları Yunanistan'da büyük bir sevinçle karşılanırken Atina'da büyük gösteriler yapıldı[1332]. Çaldaris, Paris'teki 4 büyük devletin dışişleri bakanlarına teşekkür telgrafları gönderdi[1333]. Bu dönem Türk basınında Rodos,12 ada ve Meis'in zayıf Yunanistan'a devri olumsuz bir hava yaratmamış aksine bir kısım medyada memnuniyet meydana getirmişti. H.C.Yalçın; "*Bundan 25 yıl önce 12 adanın Yunanistan'a verilmesi söz konusu olsaydı Türkiye'de büyük fırtına kopardı. Bugün ise fırtına değil, memnuniyet dalgalanıyor"* diyordu[1334].

Yunanistan, Paris barış görüşmeleri devam ederken, 28 Aralık 1932 tarihinde Türk-İtalyan teknisyenler arasında düzenlenen tutanağı da antlaşma metnine dahil ettirmek için gayret gösterdi

[1330] **Ayın Tarihi**, Ekim 1945, S.143,s.181.
[1331] Armaoğlu, **a.g.m,**Tercüman, 1 Aralık 1985.
[1332] **Yeni Asır**, 8 Temmuz 1946.
[1333] **Yeni Asır**, 30 Haziran 1946.
[1334] H.Cahit Yalçın, "On İki Ada", **Haber,** 1 Temmuz 1946.

ancak Molotov'un karşı çıkmasıyla başarılı olamadı. Sovyetler Birliği temsilcisi Molotov Yunanistan'ın bu tür toprak talepleri karşısında "sınırsız iştah"ından şikayet edecektir[1335].

10 Şubat 1947'de İtalya dahil olmak üzere 21 ülke tarafından imzalanan Paris barış antlaşmasının 14. maddesi ile Rodos, Meis ve 12 ada silahsızlandırılarak ve öyle kalması şartıyla Yunan egemenliğine verildi[1336]. Böylece yaklaşık 389 yıllık Türk egemenliği ve 35 yıllık İtalyan hakimiyeti adalarda sona ermiş oluyordu.

Cüneyt Arcayürek, kitabında eski dışişleri bakanlarından İhsan Sabri Çağlayangil ile yaptığı bir söyleşide, Çağlayangil'in Türkiye'nin Paris Barış konferansına davet edildiği ancak katılmak istemediğini ve sonunda adaların Yunanistan'a verildiği şeklindeki ifadelerini yayımlamıştır[1337]. Dönemin Dışişleri bakanlığı genel sekreteri olan F.Cemal Erkin ise böyle davet gelmediğini ifade ederek, olayı hatıralarında şöyle anlatmaktadır:"…*Konferans münasebetiyle, ben Genel sekreter sıfatıyla hükümetten toplantıya katılmak hususunda veya hiç değilse adalar konusunda Müttefikler nezdinde girişimde bulunulup bulunulmayacağını sordum. Hükümet konuyu görüştü ve savaşa katılmadığımız için hiçbir istekte bulunulmaması hususunda bana talimat verdi…Hiç şüphesiz emre riayet edilecekti. Ancak adaların ani kaderi karşısında derin bir hüzne kapılmamaya da imkân yoktu*[1338]*."*

[1335] Yalçın Diker, **a.g.m,**s.39.
[1336] Turan, **a.g.m**, s.119.
[1337] Cüneyt Arcayürek, İk **a.g.e**,s.449.
[1338] Erkin, **a.g.e** ,s.228-229.

SONUÇ

Büyük Selçuklu Devletinin kurulması sonrasında, 1015'den itibaren gruplar halinde Anadolu'ya gelerek burayı yurt edinmeye başlayan Türklerin Anadolu'ya geldiklerinde karşılaştıkları ilk Avrupalı kavim İtalyanlardır.

Venedik ve Cenevizliler daha önce Bizans Devleti ile yapmış oldukları anlaşmalara benzer ticari anlaşmaları Selçuklularla ve daha sonra Osmanlı Devleti döneminde de sürdürmüşler ve ticari ayrıcalıklarını devam ettirmişler, Türk gelenek ve geleneklerine dahil olarak tüm önemli şehirlerde yaşamışlardır. Bu ayrıcalıklar, zamanla Fransa, İngiltere ve diğer batılı devletlere de verilmiş ve bu şekilde Osmanlı Devletini kemiren ve onun sonunu getirecek olan kapitülasyonların da ilk modelleri oluşturulmuştur.

Türkler özellikle erken dönemde, donanma kurarken İtalyan denizciliğini örnek almışlar, Ceneviz ve Venediklileri ücretli elemanlar olarak kullanmışlardır. Türklerin sistem ve organizasyon olarak oldukça güçlü olan kara ordusu ise İtalyanlar için esin kaynağı olmuştur.

İtalyanlar, Osmanlı Devletinin yükseliş çağında bir yandan tüccar olarak etkinliklerini sürdürmeye çalışırlarken, bazı İtalyanların Müslümanlığı kabul ederek Türkler arasına katıldığı ve bazılarının ise devlet hizmetlerinde mimar, hekim, sanatçı, devlet adamı olarak görev yaptıkları, hatta saray ile özel ilişkiler tesis etmiş oldukları anlaşılmaktadır.

XIX. yüzyıl İtalyan şehir devletlerinin birleşerek İtalyan birliğini oluşturmaları süreci iken, aynı dönem Osmanlılar açısından çöküş yıllarıdır. 1830-1848 ihtilâlleri esnasında İtalya'dan ayrılmak zorunda kalan bazı İtalyan subayları, Tanzimat döneminde batılılaşma hareketleri içinde olan ve cazip ekonomik şartlar sunan Osmanlı Devletinde askerlik, tıp ve sanat gibi alanlarda devlet hizmetine girmişlerdir.

İtalyanların 1911'de Osmanlı Devleti'nin elinde kalan son Afrika ülkesi olan Trablusgarp'a saldırısı, Osmanlı Devletinin güçsüzlüğünü iyice ortaya koymuştur. Osmanlı devletini yıkıma götüren olayların başlangıç noktası olarak tarif edilebilecek bu savaş, aralarında Mustafa Kemal'in de bulunduğu yepyeni bir ruh taşıyan genç Türk subayları ve aydınlarının varlığının ortaya çıkmasına da vesile olmuştur.

Trablusgarp'ta istediği sunucu alamayan İtalya, Rodos ve 12 adayı işgal etmiştir. Balkan savaşı sırasında bu adaların da Yunanistan'ın eline geçmesinden endişe eden Osmanlı Devleti,

Rodos ve 12 adanın Uşi Anlaşması gereği zaten geri alınacağı düşüncesiyle, İtalya tarafından boşaltılmasını istememiştir.

Anadolu'da nüfuz sahası peşinde olan İtalya, Antalya'da bir konsolosluktan başka rahip ve rahibe okulları açarak, halka ücretsiz muayene ve ilaç yardımı yaparak sempatisini kazanmaya çalışmıştır. Arkeoloji heyetleri görünümü altında gönderdiği elemanlar ile bölgenin ekonomik, ticarî, siyasî, sosyal ve kültürel yapısını inceleyen İtalya'ya Osmanlı Devleti tarafından; Fethiye-Muğla, Antalya-Kızılkaya, Antalya-Alanya ve Antalya-Burdur demiryolu yapım imtiyazları verilmiştir.

Mondros Mütarekesi sonrasında tecrübeli bir diplomat ve İtalya'nın Türkiye politikasının mimarlarından olan ve "Türk dostu" olarak bilinen Kont Carlo Sforza İtalya Yüksek Komiseri olarak İstanbul'a görevlendirilmiştir. Sforza, İstanbul'da bulunduğu süre içinde Türklere karşı ılımlı bir politika izlemiş ve İtalya'nın menfaatlerinin bu şekilde gerçekleştirilebileceğini savunmuştur.

Anadolu'yu paylaşmak için İngiltere ve Fransa nezdinde girişimleri sürdüren İtalya, Paris barış konferansında, daha önce imzalanan St.Jean de Maurienne anlaşmasını da gerekçe göstererek; Antalya, Konya, Aydın ve İzmir'in kendisine verilmesini talep etmiş ancak bunu elde edememiştir. ABD, İngiltere ve Fransa ile anlaşamayan İtalya daha fazla beklemeden Antalya'yı işgal etmeye başlayınca, Müttefikler görünürde önleyici önlem olarak fakat gerçekte misilleme olarak İzmir'in Yunanlar tarafından işgal edilmesi kararı almışlardır.

Anadolu'da başladığı işgallerini genişleten İtalyanların güneybatı Anadolu'da son işgal ettikleri şehir merkezi Muğla olmuştur. İtalyanlar işgal ettikleri yerlerde halkın sempatisini kazanmak için dispanser açarak halkı bedava muayene ve tedavi etmişler, çocuklara İtalyan oyun kartları ve çikolatalar dağıtmışlar ve halkla olumlu ilişkiler kurmaya gayret göstermişlerdir. İtalyanlar, daha önce Trablusgarp işgalinden aldıkları derslerle, Anadolu'da da banka şubeleri açmışlar ve halktan isteyenlere kredi vereceklerini ilan etmişler ve silahlı çatışma ortamından kaçınmışlardır.

Bir manda düşüncesinden ziyade Anadolu'nun paylaşımından daha fazla pay almak olan İtalya'nın nüfuz elde etme girişimleri, Türk aydın ve idarecileri tarafından fazla bir taraftar bulamamıştır. İzmir'de Yunanistan'a karşı doğal olarak ortaya çıkan Türk-İtalyan işbirliği, Türklerin haklarının Avrupa'ya duyurulması için İtalya'nın aracı olması gibi bir beklentiyi de

beraberinde getirmiştir. Türk aydınları İtalya'yı Yunan, İngiliz ve Fransızlara karşı destek alınabilecek bir unsur olarak görmüşlerdir.

Milli Mücadele döneminde özellikle Büyük Taarruz öncesinde, gerek doğrudan İtalya'dan veya İtalya üzerinden uçak dahil olmak üzere çeşitli tipte silah, teçhizat ve malzeme İtalya'dan temin edilmiştir. İtalyanlar Mustafa Kemal hareketine genel olarak zorluk çıkarmamışlar, Kuşadası ve Antalya limanlarını kullanmalarına izin vermişlerdir. İtalyanlar Anadolu'dan geri çekilmeye başlayınca yanlarında götürmeyecekleri malzemeleri Kuvvayi Milliye güçlerine satmış veya devretmişlerdir. İtalyanlar herhangi bir çatışma olmadan 5 Temmuz 1921'de Antalya'yı terk etmişler ve Anadolu'daki haklarından feragat ettiklerini açıklamışlardır.

İtalya'da iktidara gelen Benito Mussolini'nin ilk ciddi dış politika sınavı Lozan görüşmeleri olmuştur. İtalyan hükümeti Lozan konferansı esnasında, TBMM hükümeti ile milli mücadele esnasında kurmuş olduğu iyi niyetli ilişkilere güvenerek, müttefikleriyle TBMM hükümeti arasında bir çeşit bir köprü kurmaya çalışmıştır. Bundan amacı Türkiye'den ekonomik ayrıcalıklar koparmak ve Rodos, 12 ada ve Meis üzerindeki hâkimiyetinin tescil edilmesini temin etmektir. İtalya, beklediği ekonomik ayrıcalıkları elde edemese de Lozan antlaşmasının 15. Maddesi kapsamında, işgal altında tuttuğu Rodos, Meis ve 12 adaya sahip olmuştur.

Türk-İtalyan ilişkileri iki savaş arasındaki dönemde, dostluktan düşmanlığa savrularak devam etmiştir. Bu dönem İtalya'nın politikaları "tutarsızlığın tutarlılığı" olarak tanımlanmaktadır. Dostluk ve düşmanlık ögelerinin iç içe olduğu bu dönemin Türk-İtalyan ilişkileri Fransız diplomatlar tarafından amiadversion(amity-adversary: dost-düşman) terimi ile tarif edilmiştir.

Lozan antlaşmasından sonra 1924 yılından itibaren Türkiye'nin bir türlü uzlaşamadığı İtalya'nın Akdeniz'de yarattığı tehdit, İtalya lideri Mussolini'nin her fırsatta dile getirdiği emperyalist emelleri ve "*Mare Nostrum*" gürültüleri, dönemin Türk dış politikasını etkileyen önemli etkenlerden birisi olmuştur. Musul meselesinin en gergin dönemlerinde Türkiye'nin Musul'a karşı bir askeri harekette bulunması durumunda, o sırada İngiltere ile yakın politikalar izleyen İtalya'nın da Anadolu sahillerine asker çıkarması ihtimali, Türkiye'nin Musul konusunda İngiltere ile uzlaşmaya iten sebeplerden birisi olmuştur.

Musul meselesinin çözülmesinden sonra Batı devletleri ile ilişkilerini normalleştirmeye başlayan Türkiye ile İtalya arasındaki ilişkiler tekrar ısınmaya başlamıştır. Bunun sonucunda Türkiye-İtalya Tarafsızlık, Uzlaşma ve Adli Çözüm antlaşması 30 Mayıs 1928'de Roma'da imzalanmıştır. 1932 yılında Başbakan İsmet Paşa ve Dışişleri bakanı Tevfik Rüştü'nün Roma'yı

ziyaret etmesi ve 1928 antlaşmasının süresi bitmeden uzatılmış olması iyi ilişkilerin devam edeceği konusunda ümitlerin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Sözkonusu antlaşma 1942 yılına kadar geçerliliğini muhafaza etmiştir.

İtalyan-Türk dostluğunun doğurduğu önemli bir ekonomik sonuç olarak Banca Commerciale'de Türkiye'ye 1 milyon Sterlin tutarında bir kredi açılmıştır. Türkiye bu krediyi de kullanarak İtalyan tersanelerinde Kocatepe, Adatepe, Zafer ve Tınaztepe muhripleri ile Sakarya ve Dumlupınar denizaltıları yapılarak teslim alınmıştır.

Mussolini'nin 19 Mart 1934'de Faşist Kongresinde yaptığı bir konuşmada İtalya'nın Asya ve Afrika'da emelleri olduğuna dair açıklaması, Türkiye'de büyük bir endişeyle karşılanmıştır. Bu olay Türkiye'nin dış politikasında takınacağı politikaları doğrudan etkileyecek ve Türkiye, bundan sonra İtalya'nın siyasal hareketlerini daha fazla şüphe ile karşılamaya başlayacaktır. Bu yıllardan itibaren tüm Batı'dan duyulan korkunun yerini İtalya endişesi almaya başlayınca, Türk dış politikası Fransa ve İngiltere'ye yönelmiştir.

1934 yılına kadar Türkiye'nin dış ticaretinde İtalya önemli bir yer işgal ederken, aynı yıl ilişkilerin gerginleşmeye başlaması ve müteakip yıl İtalya'nın Habeşistan işgali, Türk devlet adamlarında endişe yaratmıştır. İtalya'nın benzer bir maceraya Anadolu'da da girişebileceği değerlendirmeleri yapılmaktadır. MC tarafından alınan zecri tedbirlere Türkiye'nin de katılması sonucunda, iki devlet arasındaki ticaret hacminde önemli bir azalma meydana gelmiştir. İtalya, bu arada Almanya ile Mihver paktını oluşturan antlaşmayı imzalamıştır.

İngiltere ile ilişkilerini geliştiren İtalya'nın Türkiye ile ilişkileri tekrar iyileşme işaretleri göstermeye başlamış ve Hatay meselesinde İtalyan kamuoyu tarafından Türkiye'ye destek verilmiştir. Türk Dışişleri bakanı T.Rüştü Aras, İtalyan dışişleri bakanı Kont Ciano ile görüşmelerde bulunmak üzere gittiği Milano'da oldukça sıcak karşılanmıştır. İspanya iç savaşı esnasında Akdeniz'de korsanlık faaliyetlerinde bulunan İtalya ile ilişkiler, 1937 Eylül'de Nyon Konferansında Türkiye'nin, İngiltere'yi desteklemesiyle yeniden bozulma eğilimine girmiştir.

İkinci Dünya savaşı arifesinde Türkiye'de iktidarı elinde tutan kadronun Osmanlıdan devraldığı ve sürdürdüğü özelliklerden en önemlisi "batıya güvensizlik"dir. Avrupa'da giderek yaklaşan savaş tehlikesi karşısında Türk politikacılarının başlıca hedefi savaşa girmemektir. Bu dönemde Türkiye'nin izlediği dış politika genel olarak değerlendirilirse aslında bir tarafsızlık politikasıdır. "Milli Şef" İnönü ve çevresindekiler kendilerine özgü bir tarafsızlık politikası geliştirmişlerdir.

1939 yılında Türkiye'nin dış ticaretinde Almanya birinci, İtalya ise Avrupa devletleri arasında ikinci sırada yer almalarına rağmen, Türkiye'yi yöneten kadrolar yıllardır batıda gelişmekte olan iki rejimi; Mussolini İtalya'sıyla Hitler Almanya'sını büyük bir dikkatle takip etmektedirler. Özellikle Mussolini'nin Ege denizi, adalar ve Akdeniz'le ilgili bilinen emelleri büyük bir endişe ve kaygı içinde izlenmektedir.

İkinci Dünya savaşının başında Türk ekonomisi bir topyekün savaşı yürütebilecek yapı ve kapasiteye sahip değildir. Türk Silahlı kuvvetleri ise 1. Dünya savaşı standartlarının biraz üzerinde silah ve teçhizata sahiptir. Savaş boyunca gerek Mihver ve gerekse Müttefikler zaman zaman Türkiye'nin savaşa dahil olması yönünde yoğun çabalar içine girmişler ancak Türkiye'yi yöneten kadronun hiçbir şekilde savaşa girmeyi düşünmemesi nedeniyle başarılı olamamışlardır.

İkinci Dünya savaşına giden yolda, Türkiye'nin izleyeceği dış politikasını doğrudan etkileyen esas olay, İtalya'nın Almanya'dan esinlenerek, 7 Nisan 1939'da Arnavutluk'u işgal ederek Balkanlara adım atmak üzere bir köprübaşı tesis etmesi olmuştur. Rodos ve 12 adada çok sayıda İtalyan birliğinin mevcudiyeti de dikkate alındığında Türkiye, bu işgali kendisine ve Balkanlara karşı açık ve yakın bir tehlike olarak algılayacak, bu tehdit karşısında İngiltere ile işbirliğine gidecektir.

19 Ekim 1939'da Ankara'da imzalanan Türk-İngiliz-Fransız İttifak antlaşmasına göre Akdeniz'de bir Avrupa devleti (İtalya) tarafından bir saldırı olması durumunda Türkiye, İngiltere ve Fransa karşılıklı olarak yardımlaşacaklardır. Bu madde ile Akdeniz'de İtalya'ya karşı mevcut statüko güvence altına alınmış oluyor ve Türkiye böylece, İtalya'ya karşı resmen ve açıkça İngiltere'nin yanında yer almıştır.

Türk-İngiliz deklarasyonunun yayımlanmasından hemen sonra; İtalya, Almanya ile Berlin'de daha sonra Çelik Pakt adını alacak bir anlaşma imzalamıştır. Bu anlaşma Akdeniz siyasetinin İtalya'ya ait olduğu ve İtalya'nın Balkanları nüfuzu altına almak üzere Arnavutluk işgali ile başlattıkları planlarının devamının uygulanmasına onay verildiğini teyit etmektedir. Böylece Türkiye ve İtalya, 2. Dünya savaşına giden yolda kesinlikle karşı kamplarda yer almışlardır.

Bir Avrupa savaşının artık kaçınılmaz olduğunu gören Mussolini, bu durumun İtalya'nın dışında kalamayacağı bir genel savaşa sebep olabileceğini ve Almanya'nın bir savaşı başlatmak için gerekli kuvvete ancak 1942-1943 yıllarında erişeceğini farz ve kabul etmektedir. Silahlı kuvvetlerine yaptığı yıllık harcama 1939'da diğer büyük güçlere göre oldukça geride olan İtalya'nın silah üretim rakamları da savaşan büyük güçler arasında en az olan ülkedir. Bu dönemde

diğer büyük güçler silah endüstrisine yeni teknolojilerin yoğun bir şekilde uygulanmasıyla daha modern, vurucu gücü yüksek, personeline daha iyi koruma sağlayan silahların üretimine yönelerek silahlı kuvvetlerinin gücünü artırırlarken, İtalya bu değişimi izleyemiyordu. İtalyan ordusundaki silahlar, zırhlı araç, tank ve uçaklar gerek çöl koşullarında ve gerekse şiddetli soğuklarda karşılarındaki düşmanın elindeki silahlara göre kesinlikle yetersizdi. İtalya, muharip olmadan ve savaşa katılmadan bekle-gör politikası izleyerek, ordusunun hazırlanması için zaman kazanmaya çalışmaktadır. İtalyan Alpleri, Kuzey Afrika ve Rusya gibi değişik iklim şartlarına sahip cephelerde savaşa girecek olan, eksik ve demode teçhizat ve silahlarla savaşmak zorunda kalan İtalyan askerleri, çok kayıp ve esir vermelerine rağmen başarılı olamayacaklardı.

1 Eylül 1939'da Alman ordularının Polonya sınırlarını geçerek saldırıyı başlatmaları karşısında İtalya beklenenin aksine savaşa katılmayarak tarafsız tutumunu sürdürmüştür. Bu dönemde İtalya oldukça çelişkili bir dış politika izlemektedir. Ülkede bir avuç faşist hariç olmak üzere Papalık, devlet bürokrasisi, İtalyan genelkurmayı ve Mussolini'nin çevresi hatta Faşist partinin büyük bir kısmı dahil hiçbir kesim savaş istememektedir. 1. Dünya savaşında taraf değiştirmiş olan İtalya'nın İttifaka sadakat şaşkınlığı ve Almanya'nın intikam almasından duyulan korku Mussolini'nin kararlarını etkilemektedir. Mussolini, Almanya'nın yanında savaşa girmeyi uygulanabilecek hareket tarzları arasında fenaların en iyisi olarak değerlendirmekte ve İtalyan kamuoyunun genelde Alman aleyhtarı olması nedeniyle Almanya için değil, Almanya ile "*paralel bir savaş*" yapılacağını öne sürmektedir. Yani Almanya kuzeyde savaşırken, İtalya da güneyde Akdeniz havzasında İngiltere'ye karşı savaşacaktır.

18 Mart 1940'da Hitler ile Mussolini arasında yapılan Brenner görüşmesinden itibaren Mihver devletleri arasındaki sevk-idare ve inisiyatif artık Hitler'e geçmiştir. Mussolini bundan sonra daha az önemli bir ortak rolünü oynamak zorunda kalacaktır.

Almanya'ya yenilen Fransa'nın çökerek savaş dışı kalması ve İngiltere'nin kendi adasında savunmaya çekilmesiyle birlikte artık Roma İmparatorluğu hayallerini gerçekleştirmek için uygun zamanın geldiğini değerlendiren Mussolini, 10 Haziran 1940 tarihinde Venedik sarayının balkonundan yaptığı görkemli bir nutukla İtalya'nın resmen savaşa girdiğini dünyaya duyurmuştur. Mussolini bu nutukta; bu hareketin Fransa'dan başka bir ülkeyi hedeflemediğini söylemekte ve aralarında Türkiye'nin de bulunduğu komşu devletlere güvence vermektedir.

Türkiye Fransa'nın mağlubiyeti ve İtalya'nın harbe girmesi karşısında hiç beklemediği ve istemediği bir durum karşısında kalmıştır. Kendi güvenliğini sağlamak ve pekiştirmek için anlaştığı

müttefikler şimdi Türkiye'nin yardımına muhtaç duruma düşmüşlerdir. Türkiye saldırıya uğramamak için katıldığı askeri pakt nedeniyle savaşa katılmak zorunda kalabilecektir. Türkiye'nin savaşa girmek için ihtiyaç duyduğu askeri malzemeleri tek sağlayabileceği kaynak olan İngiltere var olma savaşı vermektedir. İnönü'nün politikası ise ne pahasına olursa olsun, Türkiye doğrudan bir saldırıya uğramadıkça savaşa girmemektir. İngiltere ve Fransa'nın İtalya'nın savaşa dahil olması üzerine, Üçlü İttifak antlaşmasına göre Türkiye'nin savaşa girmesi taleplerine karşın Türkiye 14 Haziran 1940'da "Sovyet çekincesi"ni de bir taktik olarak kullanarak "taraflı ve savaş dışı" kalma kararı vermiş ve bunu Müttefiklere bildirmiştir. Türkiye'nin savaş boyunca sürdüreceği bu politika kesinlikle tarafsız(neutral) değil, savaş dışı (non-belligerent) bir durumu işaret ediyordu. Bu savaş dışılığı da kesinlikle İngiltere'nin çekirdeğini oluşturduğu Müttefiklerden yana bir durumdu.

Bu dönemde İtalyan hükümeti bir yandan da Türkiye'ye derin bir kuşku ile bakan Sovyetler Birliği ile Türkiye üzerinden pazarlıklar yürütmektedir. Buna göre, İtalya'nın Karadeniz'de Rus hegemonyasını tanıması karşılığında Rusya'nın da İtalya'nın Akdeniz hegemonyasını tanıması talep edilmiştir.

İtalya'nın Ekim 1940'da Yunanistan'a saldırısı sonrasında İngiltere, Türkiye'den hava ve deniz üslerinden faydalanma, Boğazların İtalyan deniz ticaretine kapatılması taleplerini gündeme getirmesine karşılık, Mihver güçlerini tahrik etmek istemeyen Türkiye bu talepleri kabul etmemiştir. Türkiye İtalya'ya karşı savaşa girmesi durumunda Almanlara karşı da savaşa girmiş olacak ve Balkanlara girmiş olan Alman ve İtalyan kuvvetlerinin saldırısına uğrayacaktı. Bu durumda doğudan veya Bulgaristan üzerinden Rusya tarafından işgale uğrayacak Türkiye iki cepheli bir savaşa sürüklenecekti. Balkan antantı hükümlerinde yer alan Yunanistan'ın çekincesine göre, İtalya'nın bir Balkan devleti olmaması nedeniyle Türkiye'nin Yunanistan'a yardım vecibesi bulunmuyordu. Buna rağmen, Trakya'da 37 tümenlik bir güç bulunduran Türkiye, Bulgaristan'ı uyararak, Yunanistan'a saldırması halinde bu duruma seyirci kalmayacağını bildirdi. Bu uyarı karşısında Bulgaristan Yunanistan'a karşı harekete geçemedi. Türkiye ayrıca, İtalya Selanik'i aldığı takdirde müdahale edeceğini de bildirdi. İtalyan-Yunan savaşının sonucunu doğrudan etkileyen bu etkili politika sayesinde; Yunanlar tüm kuvvetlerini doğudan batıya geçirerek, İtalyan kuvvetlerini ağır bir yenilgiye uğratmışlardır.

Türkiye, Balkanları tamamen işgal eden Almanlarla Haziran 1941'de imzaladığı saldırmazlık anlaşması ile geçici de olsa bir nefes alma imkânına kavuşmuştur. İtalyan hükümeti Türk-Alman Saldırmazlık paktından sonra Ankara ile aynı şartlarda veya daha zengin bir antlaşma

imzalama önerisinde bulunmuştur. Bu teklif Türk hükümeti tarafından Türkiye'nin İtalya ile mevcut bir anlaşmanın zaten var olduğu ve başka bir antlaşma imzalanmasına ihtiyaç olmadığı gerekçesiyle kabul edilmemiştir.

1942-1943 yıllarında Türk karasularında Kızılay'ın gözetiminde İzmir ve Mersin'de toplam 5 kez yapılan İtalya-İngiliz esir değişimi ile bir kısmı yaralı ve sakat kalmış olan çoğunluğu İtalyan olan birçok savaş esirinin kendi memleketlerine kavuşması sağlanmıştır.

Türkiye'nin İtalyan işgalindeki Rodos ve 12 ada konusundaki hassasiyeti; 2. Dünya savaşı yıllarında özellikle Nazi Almanyası tarafından olmak üzere, İngilizler hatta Ruslar tarafından zaman zaman gündeme getirilerek konu kendi çıkarları doğrultusunda kullanılmaya çalışılmıştır. Türkiye adalar konusunda savaş boyunca aslında en uygun fırsatı Almanların savaşın sonuna doğru devretme teklifi ile yakalamış, ancak İngilizlerin karşı çıkması neticesinde böyle bir girişimde bulunamamıştır. Sovyetler Birliğinin Balkanlarda ilerlemesi ile endişeleri iyice artan Türk hükümeti İngiltere ve Yunanistan'la dayanışma göstermek için 1944 Kasım ayında Rodos ve 12 ada üzerinde hiçbir isteği ve iddiası olmadığını Yunan hükümetine bildirmiştir.

Habeşistan, Eritre, Somali ve Libya'yı kaybeden, Rus cephesinde ordusu yok olan İtalya'da, Temmuz 1943'de Sicilya'nın Müttefikler tarafından istilası sonrasında zaten sarsılmış olan rejim iyice çözülmeye başlamıştır. Tarihinin en zor günlerini yaşamakta olan İtalya'da Yüksek Faşist Konseyi'nde, şiddetli tartışma ve suçlamaların yaşandığı toplantı sonucunda görevden alınan Mussolini tutuklanmıştır. Kral tarafından yeni hükümeti kurmakla görevlendirilen Badoglio'nun girişimleri neticesinde, Müttefiklerle 8 Eylül 1943'de İtalyan hükümeti ve silahlı kuvvetlerinin kayıtsız-şartsız teslim olmasıyla ateşkes antlaşması imzalanmış ve böylece İtalya fiilen ikiye ayrılmıştır. 12 Eylül'de tutuklu bulunduğu dağ otelinden Alman paraşütçüleri tarafından kurtarılarak Almanya'ya götürülen Mussolini, 26 Eylül 1943'de Kuzey İtalya'ya dönerek kendisine bağlı olan faşistlerle yeni bir devlet ve hükümet kurmuştur. Müttefiklerin kontrolüne geçen İtalyan Kraliyet Hükümetinin 13 Ekim 1943'de Almanya'ya savaş ilan etmesiyle İtalyan toprakları birbirine karşı savaşan Müttefikler ve Almanların savaş alanı haline dönüşmüştür. Bu durum Mayıs 1945'e kadar devam edecektir. Savaşın sonunda, Kuzey İtalya'dan İsviçre'ye geçmeye çalışan Mussolini, üzerinde Alman askeri üniforması varken, partizanlar tarafından yakalanmış ve 28 Nisan 1945'de kurşuna dizilerek öldürülmüştür.

İtalya tarihinde 1945-1953 arasında geçen zamanı "De Gasperi Çağı" diye adlandırmak mümkündür. Ilımlılığı, dine bağlılığı, dürüstlüğü ve uzlaştırmacı kimliği ile ön plana çıkan De

Gasperi, İtalyan Cumhuriyetinin ilk zahmetli adımlarını, devleti kazaya uğratmadan attırmasını başarmış, bilgeliği ve uzak görüşlülüğü ile harp sonrasının inşa devrine damgasını vurmuş bir politikacı olarak tarihteki yerini almıştır. Faşizmin tasfiyesinden sonra serbest seçimlerin yapılabildiği demokratik bir yapıya kavuşturulması için çalışma yapılan İtalya'da 1946 Haziranında yapılan tartışmalı bir halk oylaması ile krallık kaldırılmıştır.

10 Şubat 1947'de imzalanan Paris barış antlaşması ile İtalya'nın savaş hali ortadan kalkmıştır. Bu antlaşmaya göre; İtalya Doğu Afrika ve Libya'yı kaybettiği gibi Arnavutluk ve Dalmaçya üzerindeki hak ve iddialarından vazgeçiyor, Fransa ile sınırında İtalya aleyhine düzeltmeler yapılıyor ve Çin'deki imtiyazlarını da kaybediyordu. İtalya ayrıca Yunanistan, Yugoslavya, Sovyetler Birliği, Arnavutluk ve Habeşistan'a toplam 360.000.000 ABD doları tazminat ödemeye mahkum ediliyordu. Bu durum İtalyan kamuoyunda büyük bir moral çöküntüsü ve üzüntü yaratmıştır. Aynı anlaşmanın 14. maddesi kapsamında; Lozan antlaşması ile İtalya'ya devredilmiş olan Rodos, Meis ve 12 ada silahsızlandırılarak ve öyle kalması şartıyla Yunanistan'a verilmiştir. Böylece yaklaşık 389 yıllık Türk egemenliği ve 35 yıllık İtalyan hakimiyeti adalarda sona ermiştir.

Türkiye ile İtalya arasında 24 Mart 1950'de Dışişleri bakanları Kont Sforza ile Necmeddin Sadak arasında imzalanan pakt Türk-İtalyan ilişkilerinde yeni bir sayfa açacaktır. Türklerle İtalyanlar arasında Akdeniz'li olmak bakımından mevcut olan kültürel yakınlık sayesinde, Mussolini döneminin kara kedisi olan Mare Nostrum iddialarının ortadan kalkmasıyla, ilişkiler daha sağlam esaslar üzerinden yürütülmeye başlayabilecekti.

TABLOLAR

Tablo-1

İTALYANCA'DAN TÜRKÇEYE GEÇEN KELİMELERDEN ÖRNEKLER

Alan	İtalyanca	Türkçe
Denizcilik	albora	alabora
	allarga	alarga
	bastarda	baştarda
	pupa	pupa
Ekonomi-Bankacılık	borsa	borsa
	banca	Banka
	lira	lira
	marca	marka
Müzik	aria	arya
	balo	balo
	opera	opera
	soprano	soprano
	tenore	tenör
	canto	kanto
Değişik Alanlar	bagno	banyo
	canape	kanape
	limonata	limonata
	caffelatte	kahvaltı
	alla franca	alafranga
	alla turca	alaturka
	quarantina	karantina

Tablo- 2

TÜRKÇEDEN İTALYANCAYA GEÇEN KELİMELERDEN ÖRNEKLER

Türkçe	İtalyanca
çorba	ciorba
bey armudu	bergamotta
kaftan	caffettano
kırmızı	cremisi
tülbent	turbante

Tablo- 3

TÜRKİYE'NİN İTALYA İLE İHRACAT VE İTHALATININ TOPLAM İHRACAT VE İTHALATINA ORANI

Yıllar	İhracat(%)	İthalat(%)
1924	22	21
1925	26	18
1926	28	16
1927	27	12
1928	18	12
1929	22	13

Tablo- 4

TÜRKİYE'NİN İTHALAT VE İHRACATININ CARİ DEĞERLERİNDE PAYLAR

Yıllar	İtalya		Fransa		Almanya+Avusturya		İngiltere	
	İhracat (%)	İthalat (%)	İhracat (%)	İthalat (%)	İhracat (%)	İthalat (%)	İhracat (%)	İthalat (%)
1934	11	9	3	7	40	36	6	10
1935	10	6	3	5	43	43	5	10
1936	4	2	3	3	52	48	5	7
1937	5	5	4	1	39	44	7	6
1938	10	5	3	1	44	48	3	11
1939	10	8	4	2	37	51	6	6
1940	16	16	6	3	9	12	10	14
1941	2	3	1	0	22	12	16	25
1942	3	3	0	0	25	28	15	23
1943	2	2	1	0	24	38	11	16
1944	0	0	0	0	23	30	22	18
1945	0	0	1	0	0	1	15	23
1946	3	6	4	1	0	0	18	19
1947	11	14	5	2	1	0	16	13

Tablo-5

BÜYÜK GÜÇLERİN SİLAH ÜRETİMLERİ (MİLYAR DOLAR)

Devlet	1940	1941	1943
Britanya	3.5	6.5	11.1
SSCB	5.0	8.5	13.9
ABD	1.5	4.5	37.5
Almanya	6.0	6.0	13.8
Japonya	1.0	2.0	4.5
İtalya	0.75	1.0	-

Tablo-6

1940'DA AKDENİZ'DEKİ DENİZ GÜÇLERİNİN KIYASLANMASI

Devlet	Uçak Gemisi	Zırhlı	Kruvazör	Muhrip	Denizaltı
İtalya	-	2+4	19	125	113
İngiltere	2	5	9	35	12
Fransa	-	5	14	57	46

Resim 1

İsmet İnönü ve Mussolini

Mayıs 1932, İtalya.

www.ismetinönü.org.tr/tarihtebugün30mayıs. (15.1.2016)

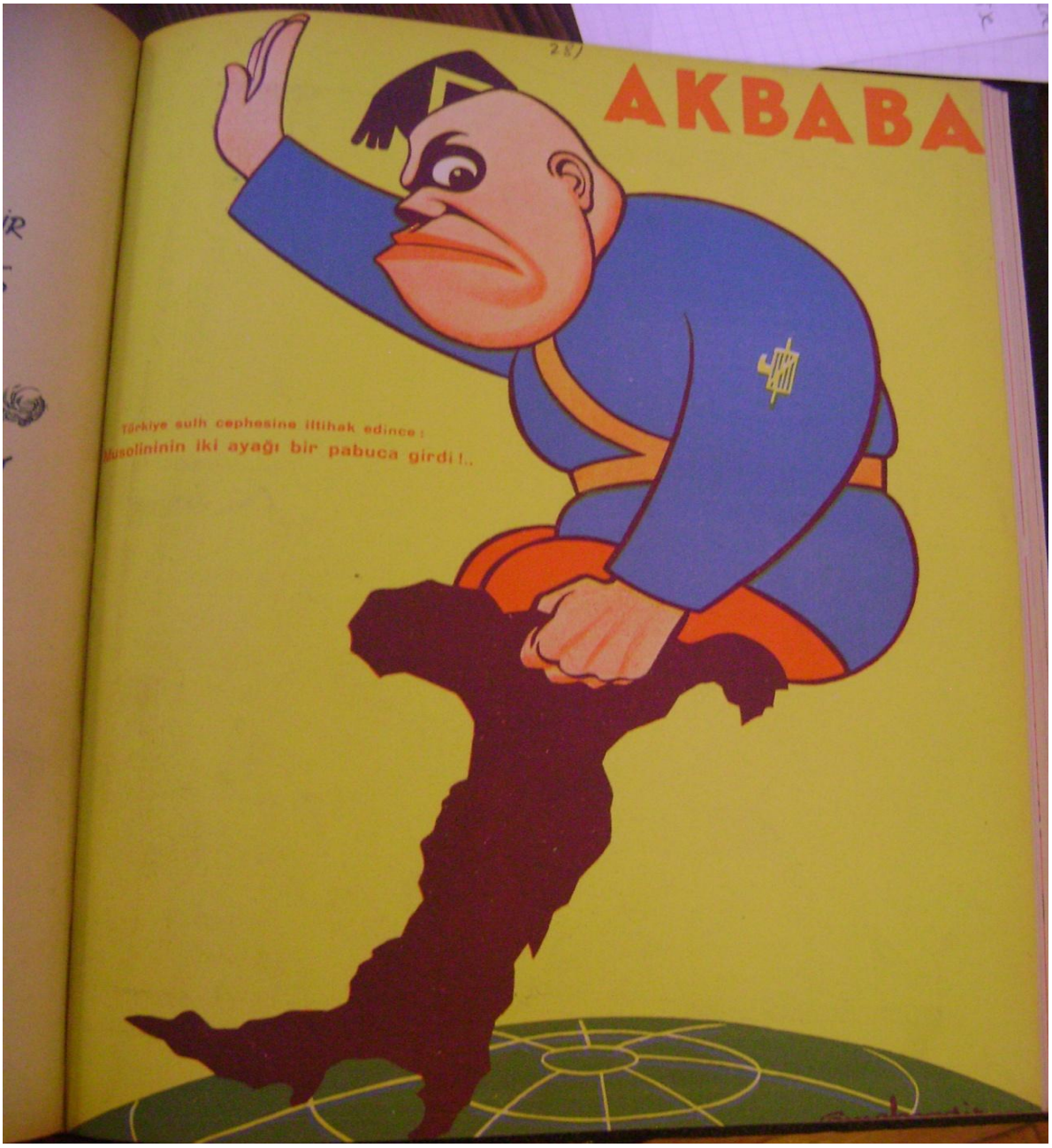
Resim 2

14 Haziran 1934, Mussolini ve Hitler, Venedik.

http://www.accadevaoggi.it (15.1.2016)

Resim 3

Akbaba, 25 Mayıs 1939

Resim 4

Akbaba, 1 Haziran 1939

Resim 5

Duçe: Akdeniz'in Kilit Adamı

Newsweek, 13 May 1940

Resim 6

İnönü ve Churchill Yenice Tren İstasyonunda

Ocak 1943, Mersin.

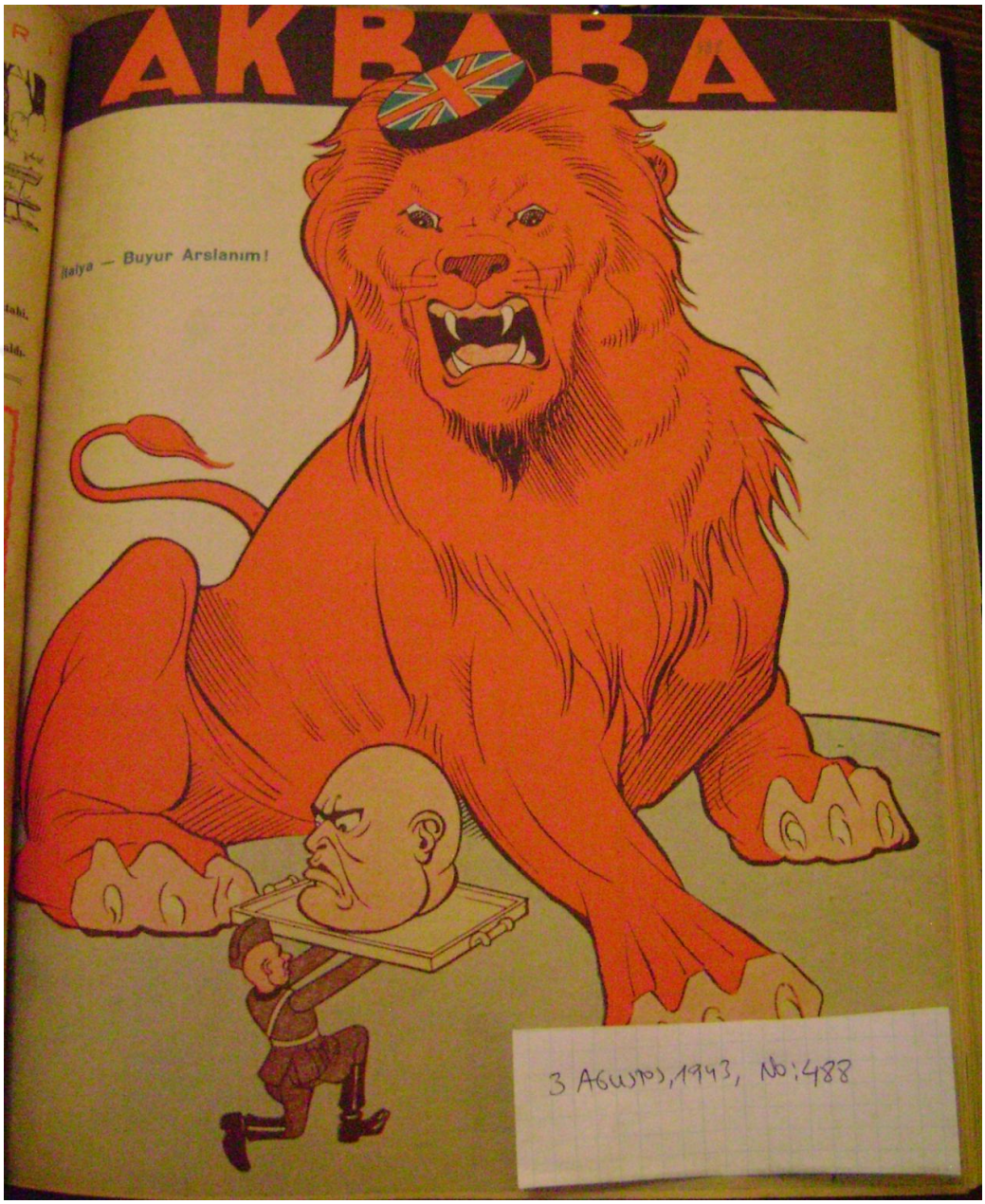
www.ismetinonu.org.tr/tarihtebugün30ocak.(15.1.2016)

Resim 7

Akbaba, 23 Temmuz 1943

Resim 8

Akbaba, 3 Ağustos 1943

Resim 9

İsmet İnönü, Churchill ve Roosevelt'le birlikte 2. Kahire Konferansı'nda

4-6 Aralık 1943

http://www.ismetinonu.org.tr/index.php/(15.01.2016)

Resim 10

Mussolini ve yandaşları, Loreto Meydanı,Milano

29 Nisan 1945

http://www.ilpost.it/2015/04/28/mussolini-morte-28-aprile-1945,(13 Ocak 2016)

KAYNAKÇA

1. RESMİ YAYINLAR

TBMM Tutanak Dergisi

Ayın Tarihi.

2.SÜRELİ YAYINLAR:

A.GAZETELER :

Ahenk

Akşam

Anadolu

Cumhuriyet

Haber

Hukuk-u Beşer

Il Giornale d'Italia

Il Mattino

Il Messaggero

Il Popolo d'Italia

Köylü

Milliyet

Son Havadis

Son Posta

Stars and Stripes

Tanin

Tercüman

Ulus

Vakit

Vatan

Yeni Asır

Yeni Sabah

Zaman

B.DERGİLER :

AAM Dergisi

Atatürk Yolu Dergisi

Akbaba

Ankara Üniversitesi SBFD

Belleten

Ege Üniversitesi Tarih İncelemeleri Dergisi

Hayat Tarih

Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi (İLKE)

Studies of The Ottoman Domain.

Tarih ve Toplum

Toplumsal Tarih

Yıllarboyu Tarih Dergisi

3.ARAŞTIRMA VE İNCELEME ESERLERİ:

A.KİTAPLAR:

Açıkalın, Cevat, **Cevat Açıkalın'ın Anıları, 2.Dünya Savaşının İlk Yılları (1939-1941),** Belleten, C.LVI, Aralık 1992, Sayı: 217'den ayrıbasım, TTK yay., Ankara 1992.

Adıvar, Halide Edip, **Mor Salkımlı Ev**, 7.Baskı, Atlas Kitabevi, İstanbul,1985.

Ahmad, Feroz, **Modern Türkiye'nin Oluşumu**, 11. Basım, İstanbul, 2012.

Akbaş, Rahmi, **2.Dünya Savaşında Batırılan Bir Türk Gemisi, Refah Şilebi**, AAM yay.,Ankara,2014.

Akın, Nur Özmel, **Rauf Orbay'ın Londra Büyükelçiliği**, Bağlam yay.,İstanbul, 1999.

Akşin, Aptülahat, **Atatürk'ün Dış Politika İlkeleri ve Diplomasisi**, TTK yay., Ankara,1991.

Akşin,Sina, **Kısa Türkiye Tarihi**, 16.Basım, Türkiye İş Bankası yay., İstanbul,2013.

AnaBritannica Genel Kültür Ansiklopedisi, 15.Baskı,C.18,Ana yay.,İstanbul,1989.

Aras, Tevfik Rüştü, **Atatürk'ün Dış Politikası**, 2. Basım, Kaynak yay.,İstanbul,2010.

Arcayürek, Cüneyt, **İkinci Dünya Savaşı ve İki Cephede Türkiye,** Cumhuriyet yay.,İstanbul, 2010.

Arı, Kemal, **Üçüncü Kılıç,İzmir'in Kurtuluşu ve Yüzbaşı Şerafettin,**8. Baskı, Zeus Kitabevi,İzmir,2012.

Armaoğlu, Fahir, **20.Yüzyıl Siyasi Tarihi**, 18.Baskı, Alkım Yayınevi yay.,İstanbul, 2012.

Artuç, İbrahim, **İkinci Dünya Savaşı,C.I**, Kastaş yay.,İstanbul,1999.

Ataöv, Türkkaya, **2.Dünya Savaşı**, İleri yay.,İstanbul, 2008.

Atatürk, Mustafa Kemal, **Nutuk**, TDK yay.,Ankara, 1981.

Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri, AAM yay., Ankara, 2006.

Atay, Falih Rıfkı, **Atatürk'ün Bana Anlattıkları**, Bateş yay.,İstanbul, 1998.

Aybars, Ergün,**Türkiye Cumhuriyeti Tarihi, C.I,** 4. Baskı,DEÜ Hukuk Fak. yay.,Ankara ,1995.

Aydemir, Şevket Süreyya, **İkinci Adam, C.II**, 11.Özel Basım, Remzi Kitabevi yay.,İstanbul, 2011.

Aydemir, Şevket Süreyya, **Tek Adam, C.I ve C.III**, 26.Özel Basım, Remzi Kitabevi yay.,İstanbul, 2011.

Barlas, Dilek, Güvenç, Serhat, (Çeviren: Barış Cezar) **Türkiye'nin Akdeniz Siyaseti (1923-1939), Orta Büyüklükte Devlet Diplomasisi ve Deniz Gücünün Sınırları**, Koç Üniversitesi yay.,İstanbul, 2014.

Barutçu, Faik Ahmet, **Siyasi Anılar**, Milliyet yay.,İstanbul, 1977.

Başeren, Sertaç Hami, Ege'de Ada, Adacık ve Kayalıkların Uluslar arası Antlaşmalarla Tayin Edilen Hukuki Statüsü, Ege'de Temel Sorun Egemenliği Tartışmalı Adalar, TTK yay., Ankara, 1998.

Bayar,Celal, **Ben de Yazdım, C.7, Milli Mücadeleye Giriş**, Sabah Kitapları yay.,İstanbul,1997.

Bayur, Yusuf Hikmet, **Atatürk Hayatı ve Eseri,C.I**, TTK yay.,Ankara, 1997.

Bayur ,Yusuf Hikmet, **Türk İnkılâbı Tarihi,C.III,Kısım :2**, 3.Baskı,TTK yay.,Ankara,1983.

Belge, Murat, **Militarist Modernleşme**, 2. Baskı, İletişim yay.,İstanbul, 2012.

Bilge,Suat , **Güç Komşuluk**,Türkiye İş Bankası Kültür yay.,Ankara,1992.

Bilgehan, Gülsün **Mevhibe**, 2. Baskı, Bilgi Yay.,Ankara, 1995.

Bilgehan, Gülsün, **Mevhibe-II**, Bilgi yay.,Ankara 1998.

Boratav, Korkut, **Türkiye İktisat Tarihi,1908-2009**, 17.Baskı, İmge Kitabevi yay., Ankara,2012.

Burçak, Rıfkı Saim, **Moskova Görüşmeleri ve Dış Politikamız Üzerindeki Tesirleri,** Gazi Üniversitesi yay.,Ankara, 1983.

Carretto, Giacomo E.,(Çevirenler: Durdu Kundakçı-Gülbende Kuray), **Akdeniz'de Türkler**, 2.Baskı,TTK yay., Ankara, 2000.

Cartier, Raymond, 2**. Dünya Savaşı,C.I ve C.II**, Meydan Gazetecilik yay., İstanbul, 1975.

Çelebi, Mevlüt, **Başvekil İsmet Paşa'nın İtalya Seyahati ve Yankıları**, Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi yay.,İzmir, 2000.

Çelebi, Mevlüt, **Milli Mücadele Döneminde Türk-İtalyan İlişkileri**, AAM yay., Ankara, 2002.

Childs, W. Timothy, (Çev.Deniz Berktay), **Trablusgarp Savaşı ve Türk-İtalyan Diplomatik İlişkileri**, İş Bankası Kültür yay.,İstanbul, 2008.

Churchill, Winston, (Çev:Mehmet Ali Yalkın), **2. Dünya Savaşı Anıları, Tek Başımıza Mücadele,1940**, Örgün Yayınevi yay.,İstanbul,2005.

Coşkun, Alev, **Samsun'dan Önce Bilinmeyen 6 Ay**, Cumhuriyet kitapları,İstanbul,2008.

Değer, Mebrure, **Dr. Hüseyin Hüsnü Bey'in Not Defterinden Trablusgarp Savaşı**, Kurtiş Matbaacılık,İstanbul,1998.

Denniston,Robin, (Çev: Sinan Gürtunca), **Churchill'in Gizli Savası, Diplomatik Yazışmalar, İngiliz Dışişleri Bakanlığı ve Türkiye 1942-1944,** , Sabah Kitapları, İstanbul, 1998.

Deringil, Selim, **Denge Oyunu**, İkinci Dünya Savaşında Türkiye'nin Dış Politikası, Tarih Vakfı Yurt yay.,İstanbul, 1994.

Dimitrov, George, (Çev.Alpaslan Berktay), **Faşizm ve Savaş Üzerine**, Sergi Yayınevi yay.,İzmir, tarih belirtilmemiş.

Dinç, İhsan, **Benito Mussolini**, Kastaş yay., İstanbul, 2002.

Eberle,Henrik, Uhl, Matthias (Ed.), Çev.MustafaTüzel, **Hitler Kitabı**, NTV yay.,İstanbul, 2009.

Ekinci,Necdet,**Türkiye'de Çok Partili Düzene Geçişte Dış Etkenler**,Toplumsal Dönüşüm yay.,İstanbul,1997.

Ekincikli, Mustafa, **İnönü- Bayar Dönemleri Türk Dış Siyaseti**, Berikan yay.,2.Baskı, Ankara, 2010.

Elmacı, Mehmet Emin, **İttihat Terakki ve Kapitülasyonlar**,Homer kitabevi,İstanbul,2005.

Erkilet, H.Pamir, **2. Cihan Harbi ve Türkiye**, İstanbul, 1945.

Erkin, Feridun Cemal, **Dışişlerinde 34 Yıl, Anılar Yorumlar, C.I**, 2.Baskı , TTK yay.,Ankara, 1987.

Erkin, Feridun Cemal, **Türk-Sovyet İlişkileri ve Boğazlar Meselesi**, Başnur Matbaası yay.,Ankara, 1968.

Esmer, Ahmet Şükrü, **Siyasal Tarih,** Arkadaş basımevi, İstanbul,1936.

Farpella, Emillio, (Çevirenler: Avni Omaykan ve Afif Büyüktuğrul), **Hükümlerin Yeniden İncelenmesi İtalya ve İkinci Dünya Savaşı, C.I,** K.K.K.yay.,İstanbul, 1968.

Fenik, Mümtaz Faik, **1939 Harbi Türkiye-İngiltere İttifakı ve Büyük Britanya İmparatorluğu**, İstanbul, 1941.

Gallo, Max, (Çev:Semih Tuğrul), **İktidar Çarkı**, E yay., İstanbul,1973.

Gedikli, Yusuf, **Trablusgarp Cephesi Hatıraları**, Paraf yay.,İstanbul, 2011.

Giolitti, Giovanni, (Haz.Tahsin Yıldırım), **Trablusgarp'ı Nasıl Aldık**, Dün Bugün Yarın yay., İstanbul, 2012.

Goloğlu, Mahmut, **Türkiye Cumhuriyeti Tarihi, C.III, Milli Şef Dönemi**, Türkiye İş Bankası Kültür yay., İstanbul,2009.

Gönlübol, Mehmet, Sar, Cem, **Atatürk ve Türkiye'nin Dış Politikası(1919-1938),** 3.Baskı, AAM yay.,Ankara, 2013.

Gönlübol, Mehmet, Sar, Cem,**1919-1938 Yılları Arasında Türk Dış Politikası**, Olaylarla Türk Dış Politikası, 9.Baskı, Siyasal Kitabevi yay., Ankara, 1996.

Grassi, L.Fabio,(Çev.Sadriye Güneş)**Türk-İtalyan İlişkilerinde Az Bilinenler**, Tarihçi Kitabevi yay, İstanbul, 2014.

Grassi,L.Fabio,(Çev.Durdu Kundakçı-Nevin Özkan), **İtalya ve Türk Sorunu,1919-1923, Kamuoyu ve Dış Politika,**YKY yay., İstanbul,2003.

Gücüyener, Nuri, **İkinci Dünya Savaşının Avrupa Cepheleri**, Genelkurmay yay.,Ankara, 1950.

Gürün, Kâmuran, **Savaşan Dünya ve Türkiye,C.II**, İnkılâp Kitabevi yay.,İstanbul,1997.

Gürün, Kâmuran, **Savaşan Dünya ve Türkiye, C.III**, Tekin Yayınevi yay.,İstanbul,2000.

Gürün, Kamuran, **Türk-Sovyet İlişkileri (1920-1953),** 2.Baskı, TTK yay.,Ankara, 2010.

Hale,William, **Turkish Foreign Policy, 1774-2000**, Frank Cass London Portland Or, 2002.

Hart, Liddell, (Çev.Cemal Enginsoy),**Strateji, Dolaylı Tutum**, Genkur.yay.,Ankara,1973.

Hart, Liddell, (Çev. Kerim Bağrıaçık), **2. Dünya Savaşı Tarihi, C.I ve C.II,** 4.Baskı İstanbul,2002.

Hergüner, Mustafa, **İkinci Dünya Savaşında Türk Denizciliği**, Kastaş yay.,İstanbul, 2011.

Hitler Kitabı, (Editör: Henrik Eberle-Mathias Uhl), (Çev.Mustafa Tüzel), NTV yay.,İstanbul, 2009.

İkinci Dünya Savaşı Yılları,1939-1946, Dışişleri Bakanlığı yay., Ankara, 1973.

İnal, İbnülemin Mahmut Kemal, **Osmanlı Devrinde Son Sadrazamlar, C.4**, Dergâh yay., İstanbul, 1982, s.1789.

İnönü Atatürk'ü Anlatıyor, (Haz.Abdi İpekçi), Yenigün yay.,İstanbul, 1997.

İsmet İnönü'nün Hatıraları, Cumhuriyetin İlk Yılları, C.II, Yenigün yay.,İstanbul,1998.

İsmet İnönü'nün Hatıraları, Büyük Zaferden Sonra Mudanya Mütarekesi ve Lozan Antlaşması, C.II, Yenigün Haber Ajansı yay.,İstanbul,1998.

İsmet İnönü'nün TBMM'deki Konuşmaları, 1920-1973, C.I (1920-1938),TBMM Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu yay., Ankara 1992.

İsmet İnönü, **Hatıralar,2. Kitap**, Bilgi Yayınevi,Ankara,1987.

Jacobsen, Hans Adolf, (Çev. İbrahim Ulus), **1939-1945 Kronoloji ve Belgelerle 2. Dünya Savaşı,** Genkur. Yay., Ankara 1989.

Jivkova, Ludmila,(Çev.F.Muharrem,F.Erdinç), **İngiliz-Türk İlişkileri, 1933-1939**, Habora kitabevi yay.,İstanbul 1978.

Kakınç, T, **Mussolini Kimdir, Faşizm Nedir**, Kitaş yay.,İstanbul, 1968.

Karacan, Ali Naci, (Haz.Hulûsi Turgut), **Lozan**, 4. Baskı, Türkiye İş Bankası yay.,İstanbul, 2014.

Karakaş, Nuri, **Türk-Amerikan Siyasi İlişkileri** (1939-1952), AAM yay., Ankara, 2013.

Karakartal, Oğuz,**Türk -İtalyan Kültür İlişkileri**, Eren yay., İstanbul, 2004.

Karakartal, Oğuz,**Türk Kültüründe İtalyanlar**, Eren yay., İstanbul, 2002.

Karal, Enver Ziya, **Osmanlı Tarihi, C.IX, İkinci Meşrutiyet ve Birinci Dünya Savaşı (1908-1918),** TTK yay.,Ankara 1996,

Karaosmanoğlu, Yakup Kadri, **Vatan Yolunda**, 9. Baskı, İletişim yay.,İstanbul,2012.

Karaosmanoğlu , Yakup Kadri, **Zoraki Diplomat**, 8. Baskı, İletişim yay, İstanbul 2014.

Kasalak ,Kadir, **Milli Mücadele'de Manda ve Himaye Meselesi**,,Genkur. Basımevi,Ankara,1993.

Kennedy, Paul, (Çeviren: Birtane Karanakçı), **Büyük Güçlerin Yükseliş ve Çöküşleri**, 6. Baskı,Türkiye İş Bankası Kültür yay., Ankara, 1996.

Keser,Ulvi, **Kızılay Belgeleri Işığında Yunanistan'da Ölüm, Açlık, İşgal, 1939-1949**, Türk Kızılayı yay.,Ankara, 2010.

Kestelli,Raif Necdet, (Haz.Recep Toparlı, Belgin Tezcan Aksu, Canan Selvi Kanoğlu, Sefullah Türkmen) **Resimli Türkçe Kamus**, 2.Baskı TDK yay.,Ankara, 2011.

Kılıç, Sezen, **Türk Basınında Hitler Almanya'sı (1939-1945),** AAM yay.,Ankara, 2010.

Koçak, Cemil, **Türk-Alman İlişkileri(1923-1939),** 2.Baskı, TTK yay., Ankara, 2013.

Koçak,Cemil, **Türkiye'de Milli Şef Dönemi, C.I** , 6. Baskı,İletişim yay.,İstanbul,2012.

Koçak,Cemil, **Türkiye'de Milli Şef Dönemi, C.II,** 6. Baskı,İletişim yay.,İstanbul,2013.

Koloğlu , Orhan, **1911-12'de Karikatürler Savaşı**, Engin yay.,Ankara, 1989.

Kont Ciano, (Çev.Zübeyir Aker), **Kont Ciano'nun Hatıraları**, Vatan Neşriyatı yay., İstanbul, 1946.

Kuneralp, Zeki, **Sadece Diplomat**, 2. Baskı, İstanbul mat. yay.,İstanbul,1981.

Kurtuluş Savaşımız,1919-1923, Dışişleri Bakanlığı yay.,Ankara, 1983.

Kurumahmut, Ali (Yay.haz.), **Ege'de Temel Sorun Egemenliği Tartışmalı Adalar,** TTK yay., Ankara, 1998.

Kutay, Cemal, **Celal Bayar'ın Yazmadığı ve Yazmayacağı Üç Devirden Hakikatler**, Alioğlu yay,İstanbul, 1982.

Lewis,Bernard, **Modern Türkiye'nin Doğuşu**, TTK yay., Ankara 2007.

Lord Kinross, ,(Türkçesi: Necdet Sander), **Atatürk, Bir Milletin Yeniden Doğuşu**19. Basım, Altın Kitaplar yay.,İstanbul, 2007.

Lozan, Dışişleri Bakanlığı yay.,Ankara, 1973.

Macciocchi, Maria A., (Çev. Cemal Süreya), **Faşizmin Analizi**, 2.baskı, Payel yay., İstanbul, 1979.

Mango, Andrew, **Atatürk, Modern Türkiye'nin Kurucusu**, 6. Basım, Remzi Kitabevi yay., İstanbul, 2007.

Mazower, Mark,(Çev.Dilek Cenkçiler), **Karanlık Kıta** ,Alfa Tarih yay.,İstanbul,2010.

Moralı, Nail, **Mütarekede İzmir Olayları**, 2. Baskı, TTK yay.,Ankara, 2009.

Mumcu,Uğur, **Kırkların Cadı Kazanı**, 22. Baskı, Um:ag Vakfı yay. Ankara, 2007.

Mussolini, (Tercüme ve Redaksiyon: Hasan Tuncay,Serhat Toker ve Mine Tekin),**Faşizm, Faşist Devlet**, , Toker yay.,İstanbul,1998.

Nadi, Nadir, **Perde Aralığından**, Cumhuriyet yay.,İstanbul,1964.

Newberry, Daniel O.,(Çev: Ayşe Cebesoy Sarıalp), **II. Cihan Savaşında Türkiye'nin Uyguladığı Tarafsızlık Politikası,** Üniversiteliler Kültür ve Eğitim Vakfı yay.,İstanbul, 1996.

Nolte, Ernst**, Faşist Hareketler**, Hürriyet yay.,İstanbul, 1980.

Nur, Rıza, Grew, Joseph, **Lozan Barış Konferansının Perde Arkası**, ÖrgünYayınevi yay.,İstanbul, 2003,

Olaylarla Türk Dış Politikası, 9.Baskı, Siyasal Kitabevi yay., Ankara, 1996.

Oran, Baskın (Editör), **Türk Dış Politikası, C.1**,1919-1980, İletişim yay.,8.Baskı, İstanbul, 2003.

Orbay, Rauf, **Cehennem Değirmeni, C.II**, Emre yay.,İstanbul,2000.

Orhan Koloğlu, **Cumhuriyet'in İlk Onbeş Yılı**, 1923-1938, Boyut Kitapları, İstanbul,1999.

Osma, Kıvanç, **Cumhuriyet Dönemi Anıt Heykelleri (1923-1946),** AAM yay., Ankara, 2003.

Ortaç, Yusuf Ziya, **Göz Ucu ile Avrupa**, Yeni Matbaa, İstanbul, 1958.

Önder, Zehra, (Çev. Leyla Uslu), **II.Dünya Savaşı'nda Türk Dış Politikası,** Bilgi Yayınevi yay., Ankara, 2010.

Öndeş, Osman, **İkinci Dünya Savaşı**, Altın Kitaplar yay., İstanbul, 1974.

Türkçe Sözlük, 10.Baskı, TDK yay.,Ankara,2005.

Örs, H.Birsen(Derleyen), **19.Yüzyıldan 20.Yüzyıla Modern Siyasal İdeolojiler**, 3.Baskı, İstanbul Bilgi Üniversitesi yay.,İstanbul,2009.

Öymen, Altan, **Bir Dönem Bir Çocuk**, 14. Baskı, Doğan Kitap yay.,İstanbul,2012.

Öz, Baki, **Bıçağın Sırtında Siyaset**, Can yay., İstanbul, 1996.

Özdemir, Hikmet, **Atatürk'ten Günümüze Cumhurbaşkanı Seçimleri**, Remzi Kitabevi yay.,İstanbul, 2007.

Özdemir, Hikmet, **Atatürk'ün Ardından Sir Percy Loraine'nin Tanıklığı**, Remzi Kitabevi yay., İstanbul 2010.

Özdemir, Yaşar, **Atatürk ve Türk Havacılığı**, Hv. Bas. ve Neş. Md.lüğü, Ankara, 1981.

Parker, R.A.C.,(Çeviren: Müfit Günay), **II. Dünya Savaşı**, 2. Baskı, Dost yay., Ankara, 2009.

Passmore, Kevin, **Faşizm**, Dost yay.,Ankara, 2014.

Sander, Oral, **Siyasi Tarih, 1918-1994**, 21. Baskı, İmge Kitabevi yay., Ankara, 2012.

Seyfettin, Ömer, **Primo Türk Çocuğu**, Pırıltı yay.,İstanbul,2013.

Seyhan,Dündar, **Gölgedeki Adam**, Nurettin Uycan Matbaası, İstanbul 1966.

Seppings-Wright, H.C., (Çev. Derin Türkömer), **Hilal Altında İki Yıl**, Türkiye İş Bankası Kültür yay., İstanbul, 2013,

Sertel, Zekeriya, **Hatırladıklarım**, 5. Basım, Remzi Kitabevi yay., İstanbul, 2001.

Sonyel , Salahi, **Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika**,TTK yay., Ankara, 1973.

Soysal, İsmail (Yayına Hazırlayan), **Çağdaş Türk Diplomasisi: 200 Yıllık Süreç** (Çağdaş Türk Diplomasisi Sempozyumuna sunulan tebliğler 15-17 Ekim 1997, Ankara), TTK yay., Ankara, 1999.

Soysal, İsmail, **Türkiye'nin Siyasal Antlaşmaları, C.I (1920-1945),** 3.Baskı, TTK yay.,Ankara, 2000.

Söylemezoğlu, Galip Kemali, **30 Senelik Siyasi Hatıralarımın 3. ve Son Cildi**, İstanbul 1953.

Speidel, Hans, **Normandiya Çıkarmasının Perde Arkası**, Baskan yay.,İstanbul ,1982.

SSCB Dışişleri Bakanlığı, (Çev.Levent Konyar), **İkinci Dünya Savaşında Stalin, Roosevelt ve Churchill'in Türkiye Üzerine Yazışmaları,** Cumhuriyet yay.,İstanbul, 2000.

Şimşir, Bilal, **Atatürk'ün Hastalığı,** 2. Baskı, TTK yay., Ankara, 2011.

Şimşir, Bilal, **Atatürk ile Yazışmalar, C.I,(1920-1923),** Kültür Bakanlığı yay.,Ankara ,1981.

Şimşir, Bilal, **Ege Sorunu Belgeler,C.II,(1913-1914**),TTK yay.,Ankara,1982.

Şimşir, Bilal, **İngiliz Belgeleri ile Sakarya'dan İzmir'e,(1921-1922),**2.Baskı,TTK yay.,Ankara,1989.

Şimşir, Bilal,**Lozan Telgrafları,C.I,(1922-1923),**TTK yay.,Ankara,1990,s.506.

Tekeli,İlhan, İlkin, Selim, **Dış Siyaseti ve Askeri Stratejileriyle İkinci Dünya Savaşı Türkiye'si, C.I,** İletişim yay.,İstanbul, 2013.

Tezel, Yahya, **Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi, 1923-1950**, 3. Baskı,Tarih Vakfı Yurt yay., İstanbul, 1994.

Toker, Metin, **Türkiye Üzerinde 1945 Kabusu**, Akis yay.,Ankara,1971.

TSK Tarihi, **Osmanlı Devri, Osmanlı- İtalya Harbi**, Gnkur. ATASE Başkanlığı Ankara, 1981.

Tuncer, Hüner, **İsmet İnönü'nün Dış Politikası (1938-1950) İkinci Dünya Savaşında Türkiye**, Kaynak yay.,İstanbul, 2012.

Turan, Şerafettin, **İsmet İnönü, Yaşamı ve Kişiliği**, 2. Basım, Bilgi Yayınevi yay.,Ankara, 2003.

Turan, Şerafettin, **Türkiye- İtalya İlişkileri, C.I**, Kültür Bakanlığı yay., Ankara, 2000.

Türkdoğan, Berna (Yayına hazırlayan), **Atatürk Dönemi Türk Dış Politikası**, AAM yay., Ankara, 2010.

Türk Dış Politikası, (Editör :Baskın Oran), 8.Baskı, İletişim yay.,İstanbul, 2003.

Türkiye Tarihi, C.IV, Çağdaş Türkiye 1908-1980, (Yay. Ynt. Sina Akşin), Cem Tarih yay.,12.Basım, İstanbul, 2013.

Türk Havacılık Tarihi, 1. Kitap, Uçuş Okulları Basımevi, Eskişehir, 1950.

Türk İstiklal Harbi(TİH),C.I, Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı, Gnkur.yay.,Ankara,1962.

Uçarol, Rıfat, **Siyasi Tarih**, 4. Baskı, Harp Akademileri yay., İstanbul, 1987.

Uğur, Necdet, **İsmet İnönü**, 4. Baskı, Yapı Kredi yay., İstanbul,2010.

Ulubelen, Erol, **İngiliz Gizli Belgelerinde Türkiye,** Cumhuriyet yay.,İstanbul, 2005.

Uluslararası İlişkiler Tarihi, C.V., (Çev.Ali Rıza Dirik), Evrensel Basın yay.,İstanbul, 2013.

Uran, Hilmi, **Meşrutiyet, Tek Parti, Çok Parti Hatıralarım**, İş Bankası Kültür yay., İstanbul, 2008.

Us, Asım, **Hatıra Notları**, Kitabevi yay.,İstanbul, 2012.

Weisband, Edward, (Çev: M.Ali Kayabal), **İkinci Dünya Savaşı'nda İnönü'nün Dış Politikası**, Milliyet yay.,İstanbul,1974.

Yalman, Ahmet Emin, **Yakın Tarihte Gördüklerim ve Geçirdiklerim, C.II**, 2. Baskı, Pera Turizm ve Tic. yay. İstanbul, 1997.

Yetkin , Çetin, **Türkiye'de Tek Parti Yönetimi**, Altın Kitaplar yay.,İstanbul,1983.

B.MAKALELER :

Akça,Bayram, "II. Dünya Savaşı Yıllarında Ege Adaları'ndan Batı Anadolu Sahillerine Sığınan Mülteciler Meselesi", **Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi (İLKE),** Bahar 2010.

Aksoley, İhsan, "İstanbul'da Milli Mücadele", **Hayat Tarih Mecmuası**, Sayı: 8, Eylül 1969.

Alemdar, Korkmaz, "Anadolu Ajansına Alman Baskısı", **Tarih ve Toplum**, Sayı 37, Ocak 1987.

Altuğ, Yılmaz , "İkinci Dünya Savaşından sonra Yunanistan'a Verilen Adalar Meselesi", **Altıncı Askeri Tarih Semineri Bildirileri C.I,** İkinci Dünya Harbi ve Türkiye 20-22 Ekim 1997-İstanbul, ATASE yay., Ankara, 1998.

Anchieri, E, (Çev.S.Derbil), "Roma-Berlin Mihverinin İç Yüzü", Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi,.

Arı, Kemal, "İkinci Dünya Savaşı Yıllarında Türkiye'de Savaş Ekonomisi Uygulamaları ve Fiyatlar" **Altıncı Askeri Tarih Semineri Bildirileri C.I,** İkinci Dünya Harbi ve Türkiye, 20-22 Ekim 1997-İstanbul, ATASE yay., Ankara, 1998.

Büyüktuğrul, Afif, "Türkiye Cumhuriyeti Donanmasının Ellinci Yılı", **Belleten**, C.XXXVII, Sayı.148, Ekim,1973.

Carretto, Giacomo, (Çev:Durdu Kundakçı), "1930'larda Kemalizm-Faşizm-Komünizm Üzerine Polemikler", **Tarih ve Toplum**, Sayı 17, Mayıs, 1985.

Cebecioğlu, Güngör, "İkinci Dünya Savaşı ve Türk Silahlı Kuvvetleri", **Altıncı Askeri Tarih Semineri Bildirileri C.I,** İkinci Dünya Harbi ve Türkiye 20-22 Ekim 1997-İstanbul, ATASE yay., Ankara, 1998.

Çelebi, Mevlüt, "Mütareke İstanbul'unda Bir İtalyan Dostu: Celâl Nuri", **Tarih ve Toplum**, C.XVIII, Sayı:108, Aralık 1992.

Çelebi, Mevlüt, "İzmir'in İşgalinden Önce Şehzade Abdürrahim Başkanlığında Anadolu'ya Gönderilen Nasihat Heyeti", **http://www.atam.gov.tr/dergi/sayı-18,** Erişim tarihi:17 .01.2016.

Çelebi, Mevlüt,"Milli Mücadele Döneminde Türk- İtalyan İlişkileri", **Belleten**, C.LXII, Sayı:233, Nisan 1998.

Deringil, Selim, "İkinci Dünya Savaşında Türk Dış Politikası", **Tarih ve Toplum**, Sayı:35, Kasım 1986.

Deringil, Selim, "II.Dünya Savaşı ve Türkiye, Hasta Adamın Dinç Evlatları", Toplumsal Tarih, Sayı:121, Ocak 2004.

Diker,Yalçın, "Menteşe Adalarının(On iki Ada) İkinci Dünya Savaşı Başlangıcındaki ve Sonrasındaki Statüsü ile 1947 Paris Antlaşması'ndan Günümüze Uzanan Sorunlar", **Altıncı Askeri Tarih Semineri Bildirileri C.I,** İkinci Dünya Harbi ve Türkiye 20-22 Ekim 1997-İstanbul, ATASE yay., Ankara, 1998.

Erkin, Feridun Cemal, "12 Adayı Neden, Nasıl Alamadık", **Milliyet**, 28 Temmuz 1976.

Esmer, Ahmet Şükrü,‘’Savaş içinde Türk Diplomasisi (1939-1945)’’, **Çağdaş Türk Diplomasisi 200 Yıllık Süreç,** TTK Yay. Ankara, 1999.

Hayta, Necdet, “İkinci Dünya Savaşı Yıllarında Ege Adaları Sorunu”, **AAM Dergisi**, C.XII, Kasım 1996, (Sayı:36’dan ayrı basım).

Kabacalı, Alpay, “Millî Şef Döneminin Örtülü Sansürü”, **Tarih ve Toplum**, Sayı:38, Ocak 1987.

Keser, Ulvi, “Arşiv Belgeleri Işığında İkinci Dünya Savaşı Sürecinde Türkiye’de Mülteciler ve Esirler Sorunu”, **ÇTTAD, C.VIII/18-19,** (2009/Bahar-Güz).

Koçak, Cemil, (Röportaj)“Türkiye’de Bir Alman Subayı”, **Tarih ve Toplum**, Sayı:5, Mayıs 1984.

Koçak, Cemil, “İkinci Dünya Savaşı ve Türk Basını”, **Tarih ve Toplum**, Sayı:35, Kasım 1986.

Koçak, Cemil, “İkinci Dünya Savaşı Yıllarında Cumhuriyetin Barış Politikası”, **Yapıt**, Sayı:8, Aralık-Ocak 1984/85.

Koçak,Cemil, “Türk Basını Üzerinde Yabancı Etkiler”, **Tarih ve Toplum**, Sayı:37, Ocak 1987.

Koçak,Cemil, “Türkiye’de Karneli Yıllar”, **Tarih ve Toplum**, Sayı:25, Ocak 1986.

Oran,Baskın, “Atatürk’de ve Günümüzde Bağımsızlık ve Batılılaşma Kavramları”, **SBFD**, C.36, Sayı:1, 1981.

Öndeş, Osman, “Luigi Ferraro Olayı”, **Hayat Tarih Mecmuası**, Sayı:7, Ağustos 1969.

Özdil, Feyhaman, “Komando No.1”,**Yıllarboyu Tarih**, Sayı:1,Nisan 1978.

Özgiray, Ahmet ,“Türk- İtalyan Siyasi İlişkileri”,1921-1930, **Ege Üniversitesi Tarih İncelemeleri Dergisi, C.V**, İzmir, 1990.

Öztoprak, İzzet, “İkinci Dünya Savaşı Döneminde Adana Görüşmelerinin Askeri Yönü”, **Altıncı Askeri Tarih Semineri Bildirileri C.I**, İkinci Dünya Harbi ve Türkiye 20-22 Ekim 1997-İstanbul, ATASE yay., Ankara, 1998.

Pamuk, Şevket, “İkinci Dünya Savaşı Yıllarında İaşe Sorunu ve Köylülük”, **Tarih ve Toplum**, Sayı:35, Kasım 1986.

Polat, İlknur, “Türk İtalyan İlkişkileri Çerçevesinde İtalyan Okulları”,**Ankara Üniversitesi, İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi**,S.4,Ankara,1989.

Selekler, Macit, “İtalyanlar Antalya’yı Nasıl İşgal Etti”, **Hayat Tarih Dergisi**, Sayı:8, Ağustos 1977.

Sforza, Carlo , “Megalo Idea”, **Ayın Tarihi**, C.XX, Sayı.65, Ağustos 1929.

Temizer, Abidin, Özkan, M.Selçuk, “İkinci Dünya Savaşı Yıllarında Türkiye'nin Krom Ticaretinin Siyasi ve Ekonomik Sonuçları”, **Studies of The Ottoman Domain**, C.3, Sayı: 4, Şubat 2013.

Tunçay, Mete, “İkinci Dünya Savaşının Başlarında (1939-1945) Türk Ordusu”, **Tarih ve Toplum**,Sayı: 35, Kasım 1986.

Tunçay, Mete, “Tek Parti Döneminde Basın”, **Tarih ve Toplum**, Sayı:37, Ocak 1987.

Turan, Şerafettin, “Rodos ve 12 Adanın Türk Hakimiyetinden Çıkışı”, **Belleten**, C.XXIX, S:113,

Turan,Şerafettin, “II. Mahmud’un Reformlarında İtalyan Etki ve Katkısı”, **Sultan II. Mahmud ve Reformları Semineri (28-30 Haziran 1989)**, Edebiyat Fakültesi yay., İstanbul, 1990.

Türker,Muammer, “İtalya Yönetim Sistemi”, **www.arem.gov.tr**.,23.06.2015.

Ülman, Haluk, "Türk Dış Politikasına Yön Veren Etkenler(1923-1968)", **Ankara Üniversitesi SBFD** No.23(3), Eylül 1968.

Zaif, Oktay, "İkinci Dünya Savaşı Öncesinde Türk Dış Politikasında Meydana Gelen Siyasi Olaylar(1923-1939)", **Altıncı Askeri Tarih Semineri Bildirileri C.I,** İkinci Dünya Harbi ve Türkiye 20-22 Ekim 1997-İstanbul, ATASE yay., Ankara, 1998.

4. İNTERNET KAYNAKLARI :

www.atam.gov.tr/dergi/sayı-18, (17.01.2016)

www.arem.gov.tr. (23.06.2015)

www.wolfsonian.org.(23.12.2015)

http://italyanca.info.(25.12.2015)

http://www.ismetinonu.org.tr(15.01.2016)

www.latin-dictionary.org.(25.12.2015)

www.macaudailytimes.com.(15.01.2016)